

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

**Матеріали наукової конференції
за результатами роботи
фахівців Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за фундаментальними темами
у 2019 р.**

(м. Харків, 23 грудня 2019 р.)

УДК 343.97(477)-048.66

A43

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова №10/1 від 26 грудня 2019 р.)*

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (співголова редколегії),

В. І. Борисов (співголова редколегії),

Д. П. Євтеєва (заступник співголови редколегії),

В. Я. Тацій, Л. М. Демидова, А. Ф. Степанюк, В. В. Голіна,

Б. М. Головкін, О. Г. Шило, В. Ю. Шепітько, С. С. Шрамко

Відповідальна за випуск: *В. С. Богданова*

Відповідальність за достовірність даних несуть автори публікацій.

Точка зору редколегії може не збігатися з позицією авторів

A43 **Актуальні** проблеми протидії злочинності : матеріали наук.
конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності
ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментал. темами у 2019 р.
(м. Харків, 23 груд. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов,
Д. П. Євтеєва та ін. – Харків : Право, 2019. – 430 с.

ISBN 978-966-937-893-4

ISBN 978-966-937-893-4

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

<i>V. Holovkin, A. Dziuba</i> PREVENTING CORRUPTION IN THE PRIVATE SECTOR BY ENHANCING CORPORATE RESPONSIBILITY FOR LEGAL ENTITIES	11
<i>B. Holovkin, A. Dziuba</i> SOME RISK MANAGEMENT ISSUES IN PREVENTING CORRUPTION IN BUSINESS	15
<i>G. Getman</i> THE USE OF PSYCHOLOGICAL PROFILE IN UKRAINE.....	18
<i>Г. К. Авдєєва</i> КОМП'ЮТЕРНА ПРОГРАМА ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ	23
<i>Г. К. Авдєєва, Г. М. Гетьман, М. О. Соколенко</i> ПРОБЛЕМИ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	26
<i>Г. К. Авдєєва, Г. М. Гетьман, М. О. Соколенко</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ	30
<i>Г. К. Авдєєва, В. О. Коновалова</i> ПРОБЛЕМИ ВИРІШЕННЯ РОЗУМОВИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ФОРМУВАННІ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ	35
<i>К. А. Автухов</i> ПРО ПРАВИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПОВОДЖЕННЯ З ЖІНКАМИ-УВ'ЯЗНЕНИМИ ТА ЗАХОДІВ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ЖІНОК-ПРАВОПОРУШНИЦЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ (БАНГКОКСЬКІ ПРАВИЛА)»	38
<i>К. А. Автухов, К. С. Білоус</i> ДОСТУПНІСТЬ ДО ПРАВОСУДДЯ ЗАСУДЖЕНИХ	40
<i>К. А. Автухов, К. П. Силенюк</i> АНАЛІЗ ЄДИНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗВІТІВ ЄКПТ	44
<i>К. А. Автухов, І. С. Яковець</i> ЗМІНИ ДО НОРМАТИВНИХ АКТИВ У СФЕРІ ПОМИЛУВАННЯ....	49
<i>А. М. Бабенко, В. С. Батиргарєєва</i> ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОГО АЛКОГОЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	54
<i>В. С. Батиргарєєва, А. В. Калініна</i> УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ І ЗЛОЧИНЦІ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ТА ВЗАЄМОСПРІЙНЯТТЯ	58

<i>В. С. Батургарєєва, М. О. Соколенко</i> ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ ПІДВАЛИНАМ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ	63
<i>В. С. Батургарєєва</i> ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ В УКРАЇНІ	67
<i>В. С. Богданова</i> ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ВИД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ВПИЛВ НА ОСІБ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ... 71	
<i>В. В. Бойко, В. С. Батургарєєва</i> СТРАТЕГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	74
<i>І. В. Борисенко, В. О. Коновалова</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА УСУНЕННЯ СЛІДЧИХ ПОМИЛОК ПІД ЧАС ДОПИТУ (АНАЛІЗ СУДОВО-СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ)	79
<i>І. В. Борисенко, В. О. Коновалова</i> ДО ПИТАННЯ ЩОДО МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТІЛА ЖЕРТВИ.....	83
<i>В. І. Борисов</i> СКЛАД ЗЛОЧИНУ ЯК ПРАВОВА МОДЕЛЬ ТА ПОТЕРПІЛИЙ В СИСТЕМІ ЙОГО ОЗНАК.....	89
<i>В. І. Борисов, О. О. Пащенко</i> ДО РОЗУМІННЯ ТЕРМІНУ «ЗАКОН» У КОНТЕКСТІ ПРИПИСІВ СТ. 263 КК УКРАЇНИ	92
<i>О. Ю. Булулуков, В. О. Коновалова, Г. К. Авдєєва</i> ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ.....	97
<i>О. Ю. Булулуков, В. О. Коновалова</i> ЗВ'ЯЗОК МІЖ ЗЛОЧИНЦЕМ І ЖЕРТВОЮ В КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ВБИВСТВ.....	103
<i>О. В. Гальцова</i> ЩОДО ПОНЯТТЯ «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ» ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	107
<i>Г. М. Гетьман, Г. К. Авдєєва, М. О. Соколенко</i> ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ЗЛОЧИНЦЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	111

<i>Г. М. Гетьман, Г. К. Авдєєва, М. О. Соколенко</i> РЕЄСТРАЦІЯ ГЕНЕТИЧНИХ ДАНИХ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	115
<i>В. В. Голина, М. Г. Колодяжний</i> СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ...	119
<i>Б. М. Головкін</i> ДО ПИТАННЯ ПРО МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	123
<i>Б. М. Головкін, О. М. Бурда</i> ЩОДО СУБ'ЄКТІВ, ЩО ПРОТИДІЮТЬ КОРУПЦІЇ В МЕЖАХ ВИКОНАННЯ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ	127
<i>Б. М. Головкін, Р. П. Іжевський</i> ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	132
<i>Б. М. Головкін, О. В. Новіков</i> ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	137
<i>Б. М. Головкін, К. А. Новікова</i> ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНОГЕННІ ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	142
<i>Л. М. Демидова</i> ОСОБИСТА НАЖИВА ТА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ ПІД ЧАС ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ ТА ІНШІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МАТЕРІАЛИ ДО НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ НА ЗАКОНОПРОЕКТ РЕЄСТР. № 1176	145
<i>А. Ю. Дзюба</i> АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОГРАМА ЯК ФОРМА РЕАГУВАННЯ НА КОРУПЦІЙНИЙ РИЗИК	153
<i>А. Ю. Дзюба</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИ ПОМИЛЦІ У ФАКТИЧНИХ ОБСТАВИНАХ	157
<i>А. Ю. Дзюба</i> СТРАТЕГІЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ	160
<i>А. Ю. Дзюба</i> ФОРМИ КОРУПЦІЇ TRANSPARENCY INTERNATIONAL	165
<i>Т. Є. Дунаєва, І. О. Христич</i> ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ПРИ КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВ ПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	169
<i>Т. Є. Дунаєва, І. О. Христич</i> ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВ ПОРУШЕНЬ	172

<i>Д. П. Євтєєва</i>	КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТЕВІ ЗНОСИНИ З ОСОБОЮ, ЯКА НЕ ДОСЯГЛА 16 РОКІВ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН	176
<i>Д. П. Євтєєва, О. В. Новіков, К. А. Новікова</i>	ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ПОСЯГАННЯМ НА ПРАВА ТА ІНТЕРЕСИ ДІТЕЙ ДІЙ ЩОДО ЗАПОДІЯННЯ СМЕРТІ ОДНИМ ІЗ БАТЬКІВ ІНШОМУ	179
<i>В. А. Журавель, В. О. Коновалова</i>	ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ.....	184
<i>А. В. Калініна</i>	ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ	187
<i>А. В. Калініна, В. С. Батургарєєва, С. С. Шрамко</i>	БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ ОСІБ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	192
<i>М. В. Капустіна, В. О. Коновалова</i>	ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСОБИ КОРУПЦІОНЕРА	196
<i>О. Г. Колб, К. А. Автухов</i>	НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ	199
<i>М. Г. Колодяжний</i>	ПЕРСПЕКТИВИ СКОРОЧЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ.....	202
<i>В. О. Коновалова</i>	РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ.....	206
<i>В. О. Коновалова, І. В. Борисенко</i>	ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ СЛІДІВ НА МІСЦІ ПОДІЇ	211
<i>М. В. Костенко, В. О. Коновалова</i>	МІСЦЕ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ	216
<i>М. В. Костенко, В. О. Коновалова</i>	ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ	221
<i>О. В. Лисодєд, Б. М. Головкін</i>	ЩОДО СУБ'ЄКТІВ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	227
<i>О. В. Новіков</i>	МІЖНАРОДНІ АКТИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	230

<i>О. В. Новіков, К. А. Новікова, А. Ю. Дзюба</i> МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	234
<i>О. В. Новіков, А. Ю. Дзюба</i> ЗАКОНИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	237
<i>О. В. Новіков, С. В. Панова</i> БІЗНЕС-КУЛЬТУРА ЯК ЗАХІД ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ	241
<i>К. А. Новікова</i> ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИХ САНКЦІЙ	245
<i>К. А. Новікова, О. В. Новіков</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	247
<i>К. А. Новікова, С. В. Панова</i> ПІДЗАКОННІ НОРМАТИНО-ПРАВОВІ АКТИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	250
<i>В. О. Ольховський, В. В. Бондаренко, Ю. М. Кравченко</i> ВНЕСОК ХАРКІВСЬКИХ СУДОВИХ МЕДИКІВ У РОЗВИТОК І СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ	254
<i>Н. В. Павлюк, М. О. Соколенко</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ	260
<i>С. В. Панова, Б. М. Головкін</i> ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ	264
<i>С. В. Панова, А. Ю. Дзюба</i> ОЦІНКА АНТИКОРУПЦІЙНОГО РИЗИКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	268
<i>С. В. Панова, О. В. Новіков, А. Ю. Дзюба</i> ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ	272
<i>О. О. Пащенко</i> ПРО ЗАБОРОНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА: ЗАУВАЖЕННЯ І ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ЗАКОНОПРОЕКТУ	276
<i>О. О. Пащенко, В. С. Батургарєєва, Д. П. Євтєєва</i> ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ ТА УЧАСТЬ В ОПЛАЧУВАНИХ ПОЛІТИЧНИХ МАСОВИХ ЗАХОДАХ АБО ПРИМУШУВАННЯ ДО УЧАСТІ У ПОЛІТИЧНИХ МАСОВИХ ЗАХОДАХ	279

<i>О. С. Попович</i>	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИСТИЧНИМИ АКТАМИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ	283
<i>В. В. Семенов, В. В. Коновалова</i>	
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ОЗНАК ВБИВСТВ, ПРИХОВАНИХ ІНСЦЕНУВАННЯМ	288
<i>М. О. Соколенко, Г. К. Авдєєва, Г. М. Гетьман</i>	
АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	293
<i>М. О. Соколенко, Г. К. Авдєєва, Г. М. Гетьман</i>	
СИТУАЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОБУДОВИ АЛГОРИТМІВ СЛІДЧИХ ДІЙ	297
<i>Н. В. Павлюк, М. О. Соколенко</i>	
ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	301
<i>А. Х. Степанюк</i>	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО МОНІТОРИНГУ ЗАСУДЖЕНИХ	306
<i>А. Х. Степанюк, О. В. Гальцова</i>	
ЕЛЕКТРОННИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДСЬКИХ САНКЦІЙ.....	310
<i>Т. І. Усатова, В. С. Батургарєєва</i>	
ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО СТ. 302 КК УКРАЇНИ (СТВОРЕННЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВО).....	314
<i>І. О. Христич</i>	
РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ВСТАНОВЛЕННЯ РЕАЛЬНИХ ОБСЯГІВ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	318
<i>І. О. Христич, Б. М. Головкін</i>	
НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИМІРЮВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ	322
<i>І. О. Христич, Б. М. Головкін</i>	
ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ КРИМІНОГЕННОСТІ.....	325
<i>І. С. Чалий, К. А. Автухов</i>	
РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛЬНИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ	329
<i>М. Ю. Чечин, К. А. Автухов</i>	
ПРО ОСВІТУ В СУСПІЛЬСТВІ ТА В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	333

<i>М. Ю. Чечин, І. С. Яковець</i> ЩОДО ВИДІВ ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	336
<i>Г. О. Чорний, В. О. Коновалова</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ.....	339
<i>В. М. Шевчук</i> ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ	345
<i>В. М. Шевчук, В. О. Коновалова</i> ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ	351
<i>В. Ю. Шепітько</i> СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ, СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ЗНАНЬ.....	358
<i>В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько</i> ФОРМУВАННЯ «ЗМАГАЛЬНОЇ» КРИМІНАЛІСТИКИ – ШЛЯХ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	364
<i>С. С. Шрамко, В. С. Батиргарєєва</i> ПРО ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ ТА КРИМІНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ, ЯКИМИ СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОЕКТУ «ДЕРЖАВА У СМАРТФОНІ».....	368
<i>Н. В. Шульженко, О. С. Попович</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ	375
<i>Н. В. Шульженко, С. І. Ромашкін</i> ДОСВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО НІМЕЧЧИНИ.....	379
<i>І. С. Яковець, К. С. Білоус</i> ДОПОМОГА У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ОСОБАМ, ЗВІЛЬНЕНИМ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)	383
<i>Т. Є. Дунаєва, Д. І. Клепка, О. І. Марочкін</i> ЩОДО ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ	389
<i>М. О. Соколенко, Н. В. Павлюк</i> КЛАСИФІКАЦІЯ КІБЕРЗЛОЧИНЦІВ І ПОБУДОВА АЛГОРИТМІВ ЇХ ДОПИТУ	393

ТРИБУНА АСПРАНТІВ

<i>А. О. Бабич</i> ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ	397
<i>К. В. Жуковська</i> ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ	401
<i>С. О. Кибальник</i> «НИКТО НЕ СМОЖЕТ РАСТОПИТЬ ЭТОТ ЛЕД»: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ И ИММИГРАЦИОННОЕ ЗАДЕРЖАНИЕ В США.....	404
<i>С. О. Кибальник</i> ОТ ДЕТЕНИЗАЦИИ К ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ АНТИУТОПИИ. АБОЛИЦИОНИСТСКИЙ ВЗГЛЯД НА ЭКОНОМИКУ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ	409
<i>Ю. А. Левицька</i> НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ПРОТИДІЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	413
<i>Ю. С. Лимаренко</i> ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	417
<i>А. Є. Олійниченко</i> АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО	422
<i>С. І. Ромашикін</i> ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ» ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ОСІБ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ 2006 р.....	425

B. Holovkin, doctor of law, professor, chief researcher, supervisor of scientific works, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

A. Dziuba, Junior Research Fellow, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

PREVENTING CORRUPTION IN THE PRIVATE SECTOR BY ENHANCING CORPORATE RESPONSIBILITY FOR LEGAL ENTITIES

The manifestation of corruption in the field of private entrepreneurship is affected most of all by artificial barriers created by officials of certain bodies of state power and management, with which businessmen have to contact in the process of their activities, all sorts of difficulties and obstacles in the process of solving those or other issues that have become the subject of referral to them by relevant entrepreneurs. At the same time, such behavior of state officials organically complements, to a certain extent, the aspirations of businessmen themselves to quickly, and most importantly, advantageously to resolve for themselves the issues of their activities, concerning which a corresponding decision of the state authorities and their officials is necessary. In this regard, it is necessary to define the causal links of the manifestation of corruption in the relations between the state and private business as mutually determinative¹.

It is noted that traditional criminal law measures, aimed at punishing a particular subject of entrepreneurial activity, are far from always effective, and western companies are often involved in corruption offenses committed on their behalf by their own leaders or employees, to prove their involvement to committing corruptive crimes is difficult. Such situations arise, as a rule, when

¹ Dziuba A., Symkina A. Prevention of corruption in the sphere of private economy: international standards and practice of their implementation. Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph. Warsaw: BMT Erida Sp.z.o.o., 2019. Part 1. P. 264–277.

implementing multi-stage commercial transactions requiring a large number of approvals with state authorities, obtaining permits, licenses, etc. At the same time corporations often provide illegal rewards to high-ranking officials, for example, for the possibility of obtaining an important contract and concession.

It should be noted that world practice demonstrates many examples of the fact that not only individuals, but also corporate (collective) entities are subjects of corruption crimes.

First, the company concerned may give a bribe for listing it on the list of participants in a future tender for the right to receive an important contract and limit the number of its participants. Secondly, it can pay for the receipt of confidential information about the maximum and minimum price thresholds, average price proposals and criteria for evaluating investment projects. Thirdly, with the help of a bribe, it is possible to force the officials in this way to determine the terms of the tender, so that the bribe-maker turns out to be the only candidate who fully satisfies all requirements. Fourthly, the company can simply buy itself a victory in the tender. Finally, after winning a contract, a company may, for a bribe, achieve overestimation of prices or privileges when receiving the quality of the product (products, services).

Corporate responsibility tools assume that responsibility for committing corrupt crimes lies with the entire corporation, used in Western practice when it comes to accountability for fraud, economic crime, money laundering, and so on. In identifying and prosecuting the real individuals who commit corrupt acts in commercial transactions, corporate responsibility helps to overcome the difficulties associated with complex structure and misunderstood decision-making in large companies, allows to confiscate assets, impose economic sanctions on companies that commit corruption acts¹.

Regular and compulsory educational activities ensure the formation of knowledge and experience among employees for the detection and response to

¹ Маслій І. В. Коруційна злочинність та її кримінологічна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 356–364.

corruption. The company's managers are obliged to participate in training in order to be able to form key corporative standards in the field of anti-corruption. In order to increase the impact on the employees of companies, the training can be organized in special cases or for special reasons such as organizational changes (for example, the appointment of a new manager) or regular shareholders meetings¹. Training seminars should be documented in order to ensure that their effectiveness can be assessed. Suitable training documents and records will enable the company to protect itself best in cases of corruption charges, including procedures for liability for criminal offenses committed by executives and employees of the company.

In the process of implementing corporate anti-corruption policies, companies may face unfavorable competitive conditions and may even be subject to exposure by companies that do not adhere to anti-corruption standards. One of the opportunities to counteract such risks is to participate in joint events with partners who are in a similar situation and face similar problems.

Companies, corporations, and private entrepreneurs who take part in joint initiatives can more effectively achieve common goals than if they acted separately. Joint actions of private business aimed at combating corruption can be offset to a certain extent by the weak national anti-corruption legislation and the practice of combating corruption in the business sector. Joint anti-corruption initiatives can be implemented in the private sector based on the development of balanced standards of relationship with larger companies, with public authorities, may include joint support for companies and entrepreneurs facing corruption.

Within such initiatives, in Western countries, business associations of a specific region or business sector are created, which are becoming an important tool for enhancing the effectiveness of anti-corruption initiatives, business legal

¹ Инструмент электронного обучения для частного сектора «Борьба с коррупцией». Управление ООН по наркотикам и преступности и Глобальный договор Организации Объединенных Наций. URL: <http://thefightagainstcorruption.org>.

support, and the crucial issue of counteracting corruption¹. The advantage of collective action is that they are more coordinated and cost-effective than self-sustaining efforts of corporations aimed at counteracting corruption. Business associations are becoming platforms for companies to reach agreements and commit themselves to compliance with ethical standards and other common anti-corruption measures.

¹ Lucía Ixtacuy, Julián Prieto, Mónica Wills Anti-corruption revolutions: when civil society steps in. European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building. URL: https://www.againstcorruption.eu/wp-content/uploads/2014/12/ERCAS_-WP44.pdf.

B. Holovkin, doctor of law, professor, chief researcher, supervisor of scientific works, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

A. Dziuba, Junior Research Fellow, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine

SOME RISK MANAGEMENT ISSUES IN PREVENTING CORRUPTION IN BUSINESS

Among the most pressing social problems facing modern Ukraine, corruption is a priority, it is not only closely linked to organized and economic crime, as seen from the analysis of normative legal documents (Criminal Code of Ukraine, Law of Ukraine "On purification of power", Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", Law of Ukraine "On Civil Service"), from analytical researches (Analytical reports of the National Agency on Issues of corruption prevention), from programs, devoted to combating this socially dangerous phenomenon, which in general negatively affects the state, society, every citizen of Ukraine. At the same time, there is a certain shortage of studies devoted to the analysis of international experience in combating corruption in the business sector of the economy.

Anti-corruption compliance has been characterized as one of the significant components of risk management. The international community views corruption at the present stage as one of the greatest threats to the rule of law, democracy, human rights, integrity, and social justice.

That is why one of the main components of the formation and implementation of an effective anti-corruption system is the clear interaction between the states, first of all their law enforcement bodies, at the regional and

international levels, participation in measures to combat this negative phenomenon, introduced within the framework of the United Nations, the Council of Europe, Interpol, the International Monetary Fund, the World Bank and other international institutions. The powers of state institutions under the new anti-corruption legislation for Ukraine need revision. It is about the coherence of the activities of the entities engaged in preventing and combating corruption – defining their tasks and powers in this area, establishing their coordination and interaction, etc. Ukraine does not use enough foreign experience to support the effectiveness of the National Anti-Corruption Strategy, which is to establish coordinating and monitoring bodies, as well as to ensure the participation of civil society.

The strategy should have a link between priorities, goals, and objectives, have a clear link between tasks and the state budget, a system of indicators for monitoring positive changes in minimizing corruption, a flexible and clear timetable for implementing the strategy. In the context of large-scale corruption, today the emphasis is on eliminating the causes, and not on the fight against concrete manifestations. So, for the legal systems of some developed countries, it is not typical to use in the law the term "struggle" – legislators lay in the legal act the principles of prevention of offenses that are related to a certain sphere of activity. As a rule, it defines the principles and procedure for the interaction of the employees of the enterprise with each other and with other legal entities and individuals, describes the rules of internal and external control, in particular, the issues of reporting, audit, internal inspections and investigations, appropriate training measures are foreseen for the personnel, and establish the rules of personal responsibility of employees.

To develop such a risk management system, companies consider it necessary to use not only international law governing public relations in this area but also international risk assessment methodologies such as UN Global Compact, ICO 31000: 2018 and FERMA. While taking into account all the risks of corruption without exception is an extremely difficult task, private sector enterprises can significantly reduce their vulnerability to unlawful corruption. The combination of

effective management of corruption risks, their comprehensive assessment, powerful internal control, as well as the coordination and timely implementation of appropriate anti-corruption measures can significantly reduce the level of corruption risks.

Companies, corporations, and private entrepreneurs who take part in joint initiatives can more effectively achieve common goals than if they acted separately. Joint actions of private business aimed at combating corruption can be offset to a certain extent by the weak national anti-corruption legislation and the practice of combating corruption in the business sector. Joint anti-corruption initiatives can be implemented in the private sector based on the development of balanced standards of relationship with larger companies, with public authorities, may include joint support for companies and entrepreneurs facing corruption.

Within such initiatives, in Western countries, business associations of a specific region or business sector are created, which are becoming an important tool for enhancing the effectiveness of anti-corruption initiatives, business legal support, and the crucial issue of counteracting corruption.

The advantage of collective action is that they are more coordinated and cost-effective than self-sustaining efforts of corporations aimed at counteracting corruption. Business associations are becoming platforms for companies to reach agreements and commit themselves to compliance with ethical standards and other common anti-corruption measures.

G. Getman, PhD in Law, principal research scientist worker of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal sciences of Ukraine

THE USE OF PSYCHOLOGICAL PROFILE IN UKRAINE

In modern conditions of European integration processes, the development of certain areas of jurisprudence in Ukraine and Europe becomes urgent, there is a need to develop and implement in practice investigators and lawyers (especially in terms of the principle of adversarial, during the pre-trial investigation in criminal proceedings) scientific and technical means and practical recommendations for combating crime and protecting human rights. One of the promising directions of development of law and protection of human rights in Ukraine and Europe, the implementation in practice the use of psychological profiling to establish the identity of the criminal. This direction is particularly actual in the context of the real possibility of the offender's movement about the member States of the European Union and the Commission of the crime by such a person not only on the territory of Ukraine but also on the territory of Europe.

The term "psychological profile" is not new for such branches of science as criminalistics and criminology. However, the use of this technique in practice is not widespread for some reason. The most important of them are, firstly, the lack of professional profilers. Second, the lack of investigators and attorneys about the possibility of application of this methodology in establishing the identity of the criminal (or in the solution of the question "could the suspected person to commit a specific crime").

Creating a psychological profile of an unknown criminal is a complex process. This explains the diversity of scientific views on the nature and importance of the use of psychology, in particular bibehavioristiki (direction of psychology, which studies the behavioral characteristics of the individual), during the investigation of the crime and modelling the identity of the unknown offender.

The emergence of new types and methods of criminal activity, the formation of a new modern type of criminal, the possibility of free movement to the countries of the European Union, necessitate the improvement of existing ones, as well as research and development of new methods of combating crime and protecting human rights, which are aimed on identifying the unknown offender.

The interest aroused by psychological profile, requires the solution of various problems existing in the methodology of creating a psychological profile of personality of an unknown criminal. For example, these problems lie in the lack of unity of views on the definition and content of "psychological portrait", "psychological profile", the need for a psychological portrait profile in the investigation of individual crimes. A controversial point of attracting individuals in the course of the investigation of the crime (or while conducting such investigations as the investigative inspection; whether it will be sufficient only to make available to the person involved in the creation of a psychological profile, the matters of the relevant criminal proceedings), the lack of appropriate practical recommendations on psychological profiling at the legislative level. It should also be noted that the problems of creating a psychological profile of the identity of an unknown offender lie in the mentality of a certain social group or country as a whole. So, if you use the American model of psychological profiling in Ukraine, you will certainly have difficulties in the technique itself.

Identification of psychological properties of the personality of unknown criminal is possible only in the conditions of investigators direct supervision by the an event of a crime and in the subsequent reflection them in the model of the personality of the unknown criminal made during drawing a psychological profile.

As one of the varieties of forensic mental (ideal) models "profile" ("portrait") of the wanted criminal is a system of information about the psychological and other characteristics of the person, significant in terms of its identification.

In general, it is generally accepted that psychological knowledge is used in the construction of a psychological profile of an unknown offender. However, it

should be noted that in addition to the psychologist, specialists of other branches of knowledge (psychiatrists, criminologists, sexopathologists, forensic experts, etc.) can be involved. At the same time, it should be noted that the construction of the psychological profile of the person of an unknown offender can occur in two directions, such as 1) conducting non-expert psychological research (expert opinion in writing and expert advice orally in relation to the person of an unknown offender) and 2) conducting forensic psychological examination (expert opinion in written form, in compliance with the requirements of the Criminal procedure code of Ukraine, as to the suspect, accused, defendant).

Modelling the identity of an unknown criminal in the creation of a psychological profile is a complex process that requires the involvement of specialists with special knowledge of criminology, legal, criminal and General psychology.

We will note that modeling of the personality of the unknown criminal at drawing up a psychological profile is predetermined by the following circumstances: 1) a type of the committed crime; 2) existence of traces which can specify a mental state of the personality of the criminal, in Particular, on mental deviations of the criminal or mental deviations from norm; 3) impossibility to establish the identity of the unknown criminal on the material evidence found on a crime scene and (or) on a scene. It should be noted that the specificity of the psychological profile of the identity of the unknown offender is that it does not provide specific names and addresses of the locations of the unknown offender. At the same time, the profile allows the investigator to verify, refute existing versions or build new versions of the identity of an unknown offender, narrow the circle of suspects, in particular, focus on individual psychological, social or demographic characteristics of the person of an unknown offender, that will help to expose the identity of an unknown offender during the investigation.

Experienced professionals of creating a psychological profile during the pre-inspection of a corpse can provide information about the perpetrator to the victim

(injured person) and the corpse pose: hate to the victim, remorse, jealousy, and the like.

Preparation of recommendations and proposals to the investigation bodies (investigator) on the basis of the psychological profile. The use of such methods as analysis and synthesis at this stage is an important part, since in order to identify the main psychological (including behavioral) characteristics of the unknown offender, the existing information about the crime and the identity of the unknown offender should be divided into separate components, studied in detail and comprehended.

At the same time, the information contained in the profile helps the investigator (group of investigators) to check the previously put forward investigators and operational versions, to refuse and build new ones regarding the identity of the unknown offender, in particular with regard to the event of the crime as a whole, to choose the best tactics, systems of tactical techniques (tactical combinations and tactical operations to establish the identity of the unknown offender.

The diversity of the proposed approaches to the definition of the concept and essence of psychological profile emphasize the complexity of the category and the need for further, more deep research and development of this area. In this regard, we consider it appropriate to formulate some provisions on the psychological profile, which, in our opinion, should be taken into account both in the development of the relevant concept and in the course of its practical implementation:

1. The psychological profile of the person of the unknown criminal is a model of the person of the unknown criminal of informative character promoting identification and definition of such features of the personality of the unknown criminal which can specify sex, age, education, marital status, an occupation, preferences, religious beliefs, nationality, professional activity, a residence (in particular, territorial residence of the criminal concerning a crime scene), relationship with the victim.

2. The psychological profile of the personality of an unknown criminal helps to determine the psychological and emotional state of the personality of an unknown criminal during the Committing a crime, that is, outside the ordinary life of the criminal, and makes it possible to predict the possible behavior of such a person in the conditions of real existence in society.

3. On the bases of the compiled psychological profile of the identity of the unknown offender, it is possible to predict the further actions of the unknown offender, that is, how he will act, after what period of time after the previous crime, at what time of day, what instrument of the crime he will choose, where he will "hunt" the victim, type, age, sex of the victim, territorial place of the crime, mode of transportation, method of concealment or destruction of traces of the crime.

4. Creation of the psychological profile of the person of the unknown criminal provides the investigator with information of the orienting contents. At the same time, the information contained in the profile allows the investigator (group of investigators) to check previously put forward investigators and operational versions, to refute and build new versions regarding the identity of the unknown offender, in particular with regard to the event of the crime as a whole, to choose the most optimal tactics and their systems (tactical combinations and tactical operations to establish the identity of the unknown offender.

Thus, the process of creating a psychological profile is a simulation of psychological and behavioral characteristics of an unknown offender. The psychological profile of the unknown offender-this is the ideal model that contains information of a psychological nature, including its behavioral characteristics, and detects and determines such features of the unknown offender, that contributes to the diagnosis of the latter, in its establishment and the identification and constructed by the relevant specialists in certain disciplines (psychologist, psychiatrist, criminologist, sexologist, etc.).

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КОМП'ЮТЕРНА ПРОГРАМА ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

За результатами дослідження Асоціації виробників програмного забезпечення в Україні використовується 20% ліцензійних комп'ютерних програм та 80% «піратських»¹.

Комп'ютерною програмою є набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах)².

Об'єктом авторського права може бути лише комп'ютерна програма, що має такі ознаки: оригінальність; творчий характер; об'єктивну форму виразу, доступну для сприйняття; можливість її фіксації в матеріальній формі. Об'єктом охорони визнається не ідея, яка слугує основою алгоритму, а лише конкретна реалізація цього алгоритму у вигляді символічного запису конкретної послідовності операцій і дій (тексту програми, записаного автором за допомогою алгоритмічної мови)³.

Основою авторського права є унікальність об'єкта, тобто – неможливість створення ідентичного твору іншою особою. Відсутність унікальності (серед комп'ютерних програм існує значна кількість аналогів, які виконують однакові функції), суперечить основам авторського права

¹ Проблема з піратством в Україні стала критичною. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://znaj.ua>.

² Ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Симкин Л. С. Программы для ЭВМ: правовая охрана (правовые средства против компьютерного пиратства). – М: Из-во «Городец», 1998. – С. 166.

і слугує підставою для дискусій щодо правомірності віднесення комп'ютерних програм до об'єктів авторського права¹.

Охорона комп'ютерних програм виключно засобами авторського права (охороняється єдність змісту і форми твору), може бути ефективною лише в тому випадку, якщо вони мають об'єктивну форму виразу (рукопис тексту) і використовується лише в цій формі. Однак, при реальному функціонуванні програмний продукт застосовується в зміненому (в порівнянні з рукописом) вигляді, тому авторське право не завжди може забезпечити йому захист і повною мірою охороняти авторські права розробників програмного забезпечення².

На відміну від літературних творів, текст комп'ютерної програми (вихідний чи об'єктний коди) не мають самостійної цінності без можливості їх «зчитування» комп'ютером. Отже, сприйняття комп'ютерної програми (її тексту), відбуваються не безпосередньо людиною, а опосередковано, за допомогою комп'ютера.

Комп'ютерні програми створюються з використанням певної алгоритмічної мови програмування з використанням шаблонних (типових для певного середовища розробки) конструкцій алгоритмічної мови. Це ускладнює процес ідентифікації програми і, як наслідок, заважає встановленню факту порушення авторського права на комп'ютерну програму.

Процес перекладу тексту програми з вихідного коду в об'єктний, в результаті якого виходить виконуваний файл, автоматизований і не має творчого характеру. Його називають компіляцією³, а зворотний процес –

¹ См.: Склярів І. Комп'ютерні програми та патентна охорона // Інтелектуальна власність. – №5. – 2003; Ревинський О. В. Правовая охрана компьютерных алгоритмов: начнем с определения? // Патенты и лицензии. – №10. – 1999.

² Мещерякова Н. Комп'ютерна програма – це власність, і зазіхання на неї протиправні // Юри-дичний вісник України. – К. – №25 (521) от 25.06.2005. – [Електронный ресурс]. – Режим доступа: www.yuricom.kiev.ua.

³ *Компiляция (compilation)* – трансляция программы (кода) или отдельного программного модуля, составленных на языке программирования высокого уровня (исходная программа, исходный модуль) в программу или модуль на машинном языке или языке, близком к машинному (объектная программа, объектный модуль). – Див.: Першиков В. И., Савинков В. М. Толковый словарь по информатике. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 543 с.

декомпіляцією. Програми, які написані на різних мовах програмування і мають різні вихідні коди (тексти програм), після компіляції можуть перетворюватися в однаковий об'єктний код (виконуваний файл).

Компіляція є процесом односпрямованим і незворотнім, при якому назавжди втрачається значна кількість інформації (коментарі, імена функцій і змінних). При компіляції комп'ютерна програма набуває проміжну форму, до якої необхідно додатково приєднати бібліотечні засоби, що містять стандартні підпрограми і процедури, а при необхідності – додати будь-які інші модулі, які можуть бути запозиченими з інших мов програмування.

Програми-декомпілятори¹ автоматично здійснюють переклад програми з низкорівневої мови на високорівневу. Однак, нечасто в результаті декомпіляції можна точно відтворити вихідний код.²

За результатами аналізу викладених відомостей автор дійшов таких висновків:

- ефективною в системі авторського права є захист лише таких комп'ютерних програм і їх частин, які представлені у вигляді оригінальних вихідних кодів (текстів програм);

- захист комп'ютерних програм у вигляді виконуваних файлів як об'єктів авторського права не є ефективним, оскільки виконуваний файл утворюється в результаті автоматизованого перекладу (компіляції) оригінального тексту комп'ютерної програми на формалізовану мову програмування у вигляді чисел, а спроби відтворення вихідного програмного коду (декомпіляції) з виконуваних файлів не дозволяють повною мірою відновити оригінальний тексти програм, що перешкоджає їх ідентифікації та охороні як об'єктів авторського права.

¹*Декомпілятор* – это программа, которая транслирует (превращает) исполняемый модуль (полученный на выходе компилятора) в относительно эквивалентный исходный код на языке программирования высокого уровня. – Див.: Першиков В. И., Савинов В. М. Толковый словарь по информатике. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 543 с.

²Альфред В. Ахо, Моника С. Лам, Рави Сети, Джеффри Д. Ульман. Компиляторы: принципы, технологии и инструментарий. – М.: «Вильямс», 2010. – 1184 с.

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Алгоритми в криміналістиці і судовій експертизі, як і в інших галузях знань, створюються на основі кібернетичної теорії вирішення завдань.¹ Їх функцією є чітке управління ходом дослідження шляхом надання вказівок на послідовність усіх необхідних операцій. При цьому отримання кожного проміжного або кінцевого результату дослідження є можливим лише на підставі результатів, отриманих на попередньому етапі дослідження. Алгоритм вирішення експертного завдання містить логічні умови: позитивний проміжний результат дозволяє переходити на наступний рівень досліджень, а негативний дозволяє одразу сформулювати негативний висновок, не продовжуючи досліджень.

Через те, судовий експерт не завжди має визначені і повні вихідні дані, алгоритми вирішення експертних завдань є більш «гнучкими», ніж в природних науках (математиці, фізиці, хімії та ін.). За таких умов чіткі математичні алгоритми не прийнятні. Тому в експертних алгоритмах

¹ Для опису будь-якої діяльності в галузі науки і техніки використовуються положення теорії алгоритмів про системи символічного опису, що містять набори умовних позначень та блок-схем. Існують також стандарти (наприклад, ДСТУ 19002-80 та ДСТУ 19003-80) стосовно створення програм для обчислювальних машин, які регламентують правила виконання схем та умовні позначення.

допускаються певні відхилення від чіткої послідовності дій експерта та залишається можливість для творчих самостійних пошуків (наприклад, експериментів, моделювання та ін.). При цьому такі алгоритми містять не лише вказівки на послідовність дій експерта, а й докладний опис всіх проміжних результатів і кінцевого результату дослідження об'єктів судової експертизи.

Алгоритмізацією експертних досліджень вважається опис процесів судово-експертного дослідження у вигляді алгоритмів вирішення типових експертних завдань. Такий підхід до формування експертних методик передбачає виконання екпертом оптимальної послідовності етапів судово-експертного дослідження, які пов'язані між собою та спрямовані на обов'язкове одержання результату.¹

Практичною реалізацією алгоритмізації експертної діяльності найчастіше є створення окремих типових алгоритмізованих судово-експертних методик дослідження різних об'єктів судової експертизи та/або вирішення окремих експертних завдань. Алгоритмізовані експертні методики спрощують процеси прийняття судовим екпертом рішень в певних типових ситуаціях. Їх використання при проведенні судових експертиз дозволяє підвищити об'єктивність та доказову значущість висновків експерта завдяки однозначному застосуванню способів вирішення певних експертних завдань різними судовими експертами.

Алгоритмом вирішення експертного завдання є програма (приписи, правила), яка регламентує зміст і порядок дій експерта у послідовності, що забезпечує за певних умов вирішення конкретного експертного завдання в межах методики даного виду дослідження.² Такі алгоритми зафіксовані

¹ Авдєєва Г. К. Алгоритмізація експертних досліджень / Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. : В.Ю. Шенітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 22.

² Авдєєва Г. К. Алгоритм вирішення експертного завдання / Велика українська енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. : В.Ю. Шенітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 20–22

в методиці експертизи певного роду (виду, підвиду) або визначається особисто екпертом під час конкретного експертного дослідження.

На жаль, у більшості наявних на даний час експертних методиках правила, якими мають керуватися експерти, викладені нечітко. Це заважає їх однозначному розумінню і може призвести до експертних помилок. Розробленими алгоритмізованими методиками слід вважати лише методики вирішення ідентифікаційних експертних завдань. Спроби багатьох вчених розробити універсальний алгоритм для опису діагностичних методик експертного дослідження на теперішній час успіху не мали.¹ Ми вважаємо, що створення алгоритмізованих експертних методик вирішення діагностичних експертних завдань має ґрунтуватися не лише на результатах вивчення ознак об'єктів, а й на спеціальному дослідженні щодо розроблення правил побудови алгоритмізованої діагностичної методики.

Алгоритмізація експертних досліджень є передумовою їх автоматизації, яка передбачає застосування науково-технічних засобів, математичних, кібернетичних (в т. ч. комп'ютерних) та ін. методів і їх систем, що частково або повністю звільняють судового експерта від безпосередньої участі в процесах одержання, перетворення, фіксації, накопичення і систематизації інформації під час дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів. Автоматизація вирішення експертних завдань дозволяє мінімізувати вплив суб'єктивного фактору (недостатня компетентність експерта, його фізичні, психологічні та ін. недоліки) на процеси формулювання висновку експерта.

Сучасні засоби судово-балістичного, судово-трасологічного, судово-фізичного, судово-біологічного, судово-медичного та ін. досліджень створюються у вигляді систем, що дозволяють відповідно до певного алгоритму керувати процесом дослідження (в т.ч. роботою певних приладів)

¹ Ярослав Ю.Ю. Про шляхи формалізації операційних блоків методик судово-експертного дослідження // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: Збірник науково-практичних матеріалів. Харків: Право. 2001. С. 146, 147.

за допомогою комп'ютерної техніки, візуально спостерігати за процесом та результатами досліджень, фіксувати отримані результати та роздруковувати їх у вигляді таблиць, схем та ін. Автоматизація експертних досліджень не передбачає усунення експерта від процесу дослідження та формулювання висновку тому, що обрання мети та напрямку дослідження, методики дослідження та варіанту висновку залишається за дослідником.

Прикладами автоматизації експертних досліджень є створення і використання спеціальних банків даних та автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС); накопичення і систематизація інформації в електронному вигляді; математична обробка великого масиву науково-технічної та ін. інформації щодо певного роду (виду, підвиду) експертизи, її об'єктів, типових експертних методик, окремих методів та засобів дослідження; зберігання копій висновків експертиз певного роду (виду, підвиду); автоматизація процесів одержання, фіксації, обробки, аналізу та оцінки даних, формування тексту експертного висновку в «діалоговому» режимі за допомогою певних програмних продуктів та їх комплексів. тощо.

Саме алгоритмізація відкриває можливість автоматизувати дії судового експерта, підвищити об'єктивність висновків та полегшує вирішення творчих (евристичних) завдань. Кожен етап судово-експертного дослідження і кожне завдання, що виникає на певному етапі, потребує використання окремих алгоритмів.

Алгоритми сприяють перетворенню судової експертизи у точну галузь, яка оперує в строгих правових і етичних межах математичними, модельними, теоретико-інформаційними й іншими методами.¹ Алгоритмізація та стандартизація всіх експертних методик дозволяє підвищити науковий рівень експертних висновків завдяки однозначному застосуванню способів вирішення експертних завдань різними суб'єктами судової експертизи не залежно від їх кваліфікації.

¹ Грановский Г.Л. Методология решения криминалистических задач // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. Москва: ВНИИСЭ. 1986. С. 7.

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У БОРОТБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ¹

В усьому світі щороку вчиняються десятки тисяч кіберзлочинів², при цьому щорічні збитки від кіберзлочинності складають 1,5 трлн доларів. Кількість даних злочинів в майбутньому лише зростатиме тому, що правопорушники спочатку використовують певні новітні інформаційні технології для вчинення злочинів, а лише після цього з урахуванням характеристик електронних слідів злочинів розпочинається розроблення відповідних механізмів щодо їх розкриття та попередження.³ Тобто, кіберзлочинці завжди випереджають осіб, які їм протидіють.

Великі державні і приватні установи України останнім часом неодноразово піддавалися кібератакам. Зокрема, вірус Petya влітку 2017 року тимчасово заблокував роботу аеропорту «Бориспіль», «Укрпошти»,

¹ Кіберзлочинність – сукупність кіберзлочинів. – Див.: Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України № 2163-VIII від 05.10.2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20171005#n14>.

² Кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України. – Див.: Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України № 2163-VIII від 05.10.2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/ed20171005#n14>.

³ Нікулєско Д. Кібербезпека: вразливі моменти. Юридична газета. 14 травня 2019. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/kiberbezpeka-vrazlivi-momenti.html>.

«Укрзалізниця», «Укртелекому», «Ощадбанку» та низки інших державних і приватних установ, була частково пошкоджена інформація в інформаційних системах Кабінету Міністрів, окремих міністерств та кіберполіції. В Ухвалі Печерського районного суду м. Києва від 18 липня 2019 по справі № 757/36865/19-к зазначено, що програмне забезпечення дата-центру ДП «ІСС» Державної судової адміністрації містило шкідливе програмне забезпечення MinerGate, за допомогою якого здійснювався видобуток електронних грошей (крипто-валюти) та прослуховувались розмови. Це призвело до блокування роботи судової системи України та утворення значних фінансових збитків при відновленні наслідків непрацездатності інформаційних систем.¹

Сфера кібербезпеки в Україні є ключовою складовою національної безпеки та одним з найважливіших пріоритетів діяльності РНБО України. Секретар РНБО України Олексій Данілов під час зустрічі з делегацією співробітників Сенату США зазначив, що «у наступні п'ять-десять років кіберзброя стане номером один у світі, навіть ядерна зброя відійде на другий план».²

Правова основа кібербезпеки в Україні складається з відповідних норм Конституції України, Кримінального кодексу України, законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про інформацію», «Про основи національної безпеки» та ін., Доктрини інформаційної безпеки України, Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність та інших міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою України.

Боротьбу з кіберзлочинністю в Україні здійснює Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Рада національної безпеки і оборони, Служба безпеки України, Національна поліція України,

¹ Див.: Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 18 липня 2019 у справі № 757/36865/19-к. <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/83282281/>.

² Данілов О. Сфера кібербезпеки є одним з найважливіших пріоритетів діяльності РНБО України. <http://www.rnbo.gov.ua/news/3441.html>.

Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України, розвідувальні органи, Національний банк України. В кожному із зазначених державних органів створено відповідні підрозділи.

Протягом 2018 року працівники Департаменту кіберполіції викрили більше 800 осіб під час розслідування 11 тисяч кіберзлочинів. Органами правопорядку встановлено, що у більшості випадків правопорушення здійснювались за допомогою вірусних програм, придбаних через анонімну «мережу» DarkNet. В межах міжнародної співпраці у 2018 році співробітники кіберполіції викрили 8 транснаціональних хакерських угруповань та взяли участь у понад 30 міжнародних операціях.¹ На сьогодні українська кіберполіція співпрацює з багатьма міжнародними органами та організаціями як державного, так і приватного сектору, здійснюючи швидкий та безпечний обмін інформацією захищеними каналами за допомогою спеціальної системи «Еуе 24/7» та використовуючи 17 баз даних, які включають 81 мільйон різноманітних поліцейських документів. Щоденно кіберполіцією проводиться близько 13 мільйонів пошуків.² Однак, виходячи з показників роботи кіберполіції, рівень розкриття кіберзлочинів є не достатньо високим.³

Кіберзлочини умовно поділяються на такі види: 1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; 2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерною технікою; 3) правопорушення, пов'язані з виготовленням, розповсюдженням та зберіганням дитячої порнографії; 4) порушення авторських та суміжних прав.⁴

Основними чинниками, які впливають на якість та ефективність боротьби з кіберзлочинністю, є рівень підготовки фахівців та

¹ Підсумки 2018 року в цифрах. Офіційний сайт кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/>.

² Підрозділи кіберполіції України та Сінгапуру співпрацюватимуть у протидії кібертероризму. URL: <https://www.cyberpolice.gov.ua/news/pidrozdzily-kiberpoliciziyi-ukrayiny-ta-singapur-u-spivpraczuvatymut-u-protidyi-kiberteroryzmu-6275/>.

³ Див.: Підсумки 2018 року в цифрах. Офіційний сайт кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/>.

⁴ Конвенція про кіберзлочинність. Конвенцію ратифіковано 07.09.2005. BBP, 2006, № 5-6, ст.71 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

результативність роботи інноваційних засобів, які вони використовують у своїй роботі.

Вчені-криміналісти зазначають, що на шляху впровадження інновацій у практику боротьби зі злочинністю існує низка таких перешкод, як недостатність знань співробітників слідчих органів в певній галузі і відсутність можливості їх отримати, професійна деформація або неправильне відношення до всього нового, передового та ін.¹ Заважають впровадженню інновацій у слідчу діяльність і втрата професійного ядра співробітників слідчого апарату і оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, недостатність наявних тактичних засобів здійснення слідчої діяльності, наявність складнощів у залученні кваліфікованих ІТ-спеціалістів до участі у слідчих діях; проблеми взаємодії слідчого з обізнаними особами; наявність протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб та ін.² Більше того, в усіх країнах світу існують проблеми визнання «цифрових» доказів судом.³ В Україні також існують проблеми визнання інформації в електронному вигляді допустимими доказами. Це, насамперед, пов'язано з відсутністю визначення «цифрових доказів» у Кримінальному процесуальному, Митному та Податковому кодексах.

Електронні докази зазвичай подаються як засвідчена електронним цифровим підписом електронна копія на будь-якому електронному носії. При цьому особа, яка подає копію електронного доказу, повинна зазначити про наявність у неї або іншої особи оригіналу електронного доказу. У разі подання копії (в т.ч. – паперової) електронного доказу, суд може витребувати оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої

¹Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г.К. Інновації в криміналістиці. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2017. С. 18.

² Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Інновації у правозастосовній діяльності. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2017. С. 22.

³ Див. докладніше : Arshad Humaira, Bin Jantan Aman, Abiodun Oludare Isaac. Digital Forensics: Review of Issues in Scientific Validation of Digital Evidence. Journal of information processing systems. Volume 14, No 2 (2018), pp. 346 – 376. URL : <http://xml.jips-k.org/full-text/view?doi=10.3745/JIPS.03.0095>.

копії оригіналу, такий доказ вважається судом неприпустимим.¹ З цього приводу залишаються невирішеними ціла низка питань: 1. Що є оригіналом електронного документу, розміщеного на будь-якому web-сайті у вільному доступі? 2. Як особі, яка подає скопійований з web-сайту документ, отримати доступ до його оригіналу? 3. Чи може ця особа отримати безперешкодний доступ до комп'ютера, на якому був надрукований документ, або до фотокамери, за допомогою якої виготовлений фотознімок перед його розміщенням на web-сайті? На практиці ці питання не мають відповіді. Тобто, фактично, належними цифровими доказами у кримінальному провадженні можуть бути визнані лише ті, що особа, яка їх подає, виготовила особисто за допомогою власних електронних засобів або таких, до яких вона має безперешкодний доступ.

Подолання існуючих проблем щодо визнання допустимими доказами інформації у цифровій формі є можливим за умови внесення до Кримінального процесуального кодексу спеціальної дефініції – визначення поняття «електронні докази». Є необхідним також розробити детальний порядок їх фіксації і подання.

¹ Див.: Ухвала Господарського суду міста Києва у справі № 910/14015/18. <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/77363848/>.

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В.В. Сташиса НАПрН України

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВИРІШЕННЯ РОЗУМОВИХ ЗАВДАНЬ ПРИ ФОРМУВАННІ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ

Експертне дослідження за своїм змістом є окремим видом пізнавальної діяльності у специфічній галузі. Тому на нього поширюються такі категорії діалектики, як аналіз і синтез, причина і наслідок, сутність і явище, тотожність і відмінність.

Всі види розумових завдань поділяються на алгоритмічні і евристичні. Перші зазвичай вирішуються експертом за традиційною схемою (методикою), прийнятою в певних дослідженнях. Окрема експертна методика може бути застосована експертом без будь-яких змін, однак у окремих випадках через специфіку досліджуваного об'єкта експерт використовує методи і прийоми, не передбачені методикою, та вирішує евристичні (творчі) завдання. Їх розв'язання не передбачено традиційною схемою і експерту необхідно самостійно обирати необхідні прийоми і методи, моделювати, прогнозувати можливість отримання об'єктивних результатів дослідження. Як правило, це складні рішення, в яких використовуються і традиційна методика, і нові прийоми, створені досвідом і мисленням експерта, а також методи і прийоми дослідження, які використовуються в інших галузях знань. Особливо цікавими є завдання, вирішення яких здійснюється нетрадиційним шляхом. Під час їх розв'язання логіка дослідження, заснована на використанні відомих експертних методів і прийомів, не дозволяє дійти

певного висновку (рішення), створюючи певний психологічний бар'єр. У таких випадках використовується інтуїтивне мислення (інсайт) як результат синтезу в пошуку можливих шляхів вирішення експертного завдання. Інтуїція дозволяє раптово вирішити розумове завдання без послідовного логічного міркування в даний момент, але з наступним його обґрунтуванням. Саме інтуїтивне мислення є одним із джерел появи нових знань, методів, прийомів, методик дослідження.

Інтуїтивне мислення, поєднане з логічним, в основному, притаманне складним експертним дослідженням. Ступінь складності експертних завдань залежить від декількох факторів, серед яких можна назвати об'єктивні фактори (недостатність або фрагментарність матеріалів, наданих на дослідження, складність поставленого перед експертом завдання, відсутність традиційної методики або обладнання, тощо) та суб'єктивні фактори (рівень компетенції експерта, його фізичні, психологічні або розумові особливості).

Під час вирішення складного завдання експерт має можливість відразу відмовитися від дослідження, пояснюючи це відсутністю матеріалів, достатніх для дослідження, відсутністю методик або обладнання. Це є найбільш простим шляхом. Однак, експерт, який прагне вирішити завдання, буде шукати шляхи його вирішення, звертаючись до літературних джерел та здійснюючи експериментальні дослідження. Так, в результаті накопиченого досвіду, знань, досягнень в тій чи іншій науковій галузі, інтересу та творчих здібностей дослідника народжуються нові експертні методики, поглиблюється ступінь пізнання характеристик досліджуваного об'єкта, розширюється діапазон виявлення кількісних і якісних ознак, що дозволяють дійти категоричних висновків.

Під час дослідження судовий експерт здійснює такі логічні операції: виділення необхідної для вирішення конкретного експертного завдання сукупності об'єктів і їх ознак; здійснення криміналістичної оцінки та диференціації ознак на суттєві і несуттєві, стійкі і нестійкі, залежні і незалежні; порівняння об'єктів за кожною з ознак; аналіз і синтез процесу і

результатів порівняльного дослідження; криміналістична оцінка отриманих результатів; формулювання висновків.

Для успішного вирішення конкретних експертних завдань судовий експерт має володіти певним обсягом спеціальних знань, мати практичні навички проведення експертних досліджень даного виду, мати логічне мислення. У кожного експерта заздалегідь є готова формула логічних дій (алгоритм). Його діяльність ґрунтується, перш за все, на методі аналогії, де в якості аналога використовується попередній досвід, узагальнені знання, експериментальні дослідження.

Процес експертного дослідження супроводжується багатосторонньою взаємодією: об'єкта і суб'єкта дослідження (під час проведення експертного експерименту), об'єкта і засобів пізнання (вибір експертом правильного методу і технічного засобу, що дозволяє не лише отримати достовірні результати, а й дозволяє максимально зберегти об'єкти експертизи від псування), суб'єкта і засобів пізнання (вибір експертом оптимальних методів і технічних засобів дослідження, які дозволяють досягти поставленої експертом мети). Невірний аналіз і синтез результатів такої взаємодії може слугувати причиною неправильних оціночних суджень і помилок судового експерта, які слугуватимуть основою для формулювання помилкового висновку і, як наслідок, можуть стати однією з причин несправедливого судового рішення.

Оптимізувати процеси вирішення експертних розумових завдань можна шляхом обмеження ролі «людського фактора» при проведенні експертиз шляхом впровадження в експертну практику математичних і кібернетичних методів, які дозволяють здійснювати математичну обробку отриманих результатів на кожному етапі експертного дослідження та визначати ступінь вірогідності формування об'єктивного висновку експерта.

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та КВП Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

**ПРО ПРАВИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ,
ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПОВОДЖЕННЯ З ЖІНКАМИ-УВ'ЯЗНЕНИМИ
ТА ЗАХОДІВ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ЖІНОК-ПРАВOPOPУШНИЦЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ
(БАНГКОКСЬКІ ПРАВИЛА)»**

Бангкокські правила – це перелік із 70-ти правил та рекомендацій щодо механізму поводження з жінками, які вчинили кримінальне правопорушення, прийнятий резолюцією 65/229 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 2010 р.

Аналізований документ розроблялись з урахуванням та на підставі відповідних резолюцій, які були прийняті різними органами Організації Об'єднаних Націй та в яких міститься заклик до держав-членів належним чином реагувати на потреби жінок-правопорушниць. Бангкокські правила не підміняють, а доповнюють та конкретизують у відповідних випадках «Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими ООН» (1955, 1957, 1984, 2015 рр.) та «Мінімальні стандартні правила ООН про заходи, не пов'язані з тюремним ув'язненням» (1990 р. – Токійські правила)¹.

Аналізований документ встановлює стандарти роботи з різними категоріями жінок – правопорушниць:

- Ув'язнені, що знаходяться під арештом або в очікуванні суду;
- Ув'язнені, які відбувають покарання;
- Особливі потреби вагітних жінок, матерів-годувальниць, жінок, які мають на утриманні дітей, неповнолітніх правопорушників жіночої статі,

¹ Жінки і кримінальні покарання : наук.-практ. посіб. / упоряд. І. Яковець. – К. : Паливода А. В. – 2011. – 64 с.

іноземних громадян, меншин і корінних народів.

Окремий блок норм стосується заходів не пов'язаних з позбавленням волі. Вказується, що в межах правових систем держав-членів з урахування гендерних факторів розробляються варіанти заходів впливу, що передбачають заміну кримінального покарання у вигляді позбавлення волі іншими видами виправного впливу, і альтернативи утриманню під вартою

Останній розділ присвячено питанню досліджень, планування, оцінки та інформування громадськості.

Через різноманітність юридичних, соціальних, економічних і географічних умов у світі не все із Бангкокських правил можна однаково застосовувати повсюдно й одночасно. Вони повинні, однак, стимулювати постійне прагнення до подолання практичних труднощів, що виникають на шляху до їхнього здійснення, оскільки вони відбивають ті глобальні прагнення, які, на думку Організації Об'єднаних Націй, можуть привести до досягнення загальної мети – поліпшення становища жінок-ув'язнених, їхніх дітей і їх громад. У деяких із цих правил порушені питання, що стосуються як чоловіків, так жінок-ув'язнених, включаючи питання батьківської відповідальності, деяких медичних послуг, процедур обшуку і т.д., хоча в основному правила стосуються потреб жінок і їх дітей. У той же час, оскільки велика увага приділена й дітям матерів, що перебувають в ув'язненні, необхідно визнати центральну роль обох батьків у житті дітей. Тому деякі із цих правил рівною мірою можуть використовуватись й до ув'язнених та правопорушників чоловічої статі, які є батьками¹.

¹ Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації / [уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган]; – Біла Церква, 2016. 131 с.

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та КВП Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. С. Білоус, аспірант 3-го року навчання Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОСТУПНІСТЬ ДО ПРАВОСУДДЯ ЗАСУДЖЕНИХ

Одним з елементів права на справедливий суд у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹, є доступ до суду. Незважаючи на це, питання фізичного аспекту доступності суду для осіб, які перебувають в умовах ізоляції, практично не висвітлене в чинному законодавстві. Встановлення прав людини і громадянина навіть у конституційному акті не є показниками їх реальності. Відомо, що і в конституціях держав із тоталітарним режимом правління були проголошені широкі права і свободи, однак вони були лише продекларовані. Велике значення має саме реальне забезпечення прав та свобод людини і громадянина, що є однією із найважливіших ознак демократичної, правової держави. Особливої актуальності питання фізичного доступу до приміщення, де відбувається судовий розгляд, актуальне для осіб, які обмежені у праві вільного пересування, зокрема перебувають під вартою або в місяцях позбавлення волі. Тривалий час це право в Україні залишалось ілюзорним, що було зумовлене відсутністю процесуального порядку реалізації цього права.

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.12.2019)

За КК України, позбавлення волі є ізоляцією від суспільства, але фізична ізоляція засуджених в установах виконання покарань не означає їх повного відриву, вилучення з суспільства. З точки зору соціологічної, ізоляція тягне за собою вилучення засудженого до позбавлення волі із певного кола суспільних правовідносин і одночасне включення його у ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням цього покарання. Засуджений зберігає свою суб'єктивність, залишається учасником відповідного кола суспільних правовідносин. Позбавлення волі тягне ізоляцію засудженого від звичайного суспільного середовища, від сфери вільної життєдіяльності, в якій громадяни у встановленому порядку користуються правами, свободами і можливостями. Тобто, особа, поміщена в установу виконання покарань обмежується у можливостях самостійного відстоювання власних прав, особливо тоді, коли це пов'язане з необхідністю особистої участі у тих чи інших заходах.

Потреба у наявності представника зумовлена також й недосконалістю механізму забезпечення особистої участі засудженого у необхідних заходах навіть тоді, коли чинне законодавство прямо надає йому таке право. Приміром, ч. 3 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України¹ закріплює, що кожен має право приймати особисту участь в судовому розгляді справи. Відповідно до Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів², затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.06.2012 року № 847/5: «8.5. Постанова органу досудового розслідування, прокуратури, а також ухвала судді, суду на переміщення осіб під вартою (конвоювання) надсилаються у двох примірниках безпосередньо за місцем їх тримання. Один примірник є

¹ Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.12.2019)

² Інструкція про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12> (дата звернення: 15.12.2019)

підставою для видачі особи вартої (конвою) і залишається в установі (СІЗО), а другий долучається до її особової справи і є підставою для відправлення та тримання її під вартою в пункті призначення.

8.6. Адміністрація установи (СІЗО) у разі отримання документа на відправлення засудженого (особи, яка тримається під вартою) негайно направляє його (її) в установленому порядку до пункту призначення. Переміщення під вартою засудженого (особи, яка тримається під вартою) з установи (СІЗО) працівниками інших правоохоронних органів на підставі ухвали слідчого судді, суду або органів досудового розслідування дозволяється у разі наявності належно оформлених документів та письмового розпорядження керівника міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції за місцезнаходженням установи (СІЗО), в якій (якому) тримається засуджений (особа, яка тримається під вартою), або Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України.

8.7. Якщо відправити засудженого (особу, яка тримається під вартою) з установи (СІЗО) в зазначений строк неможливо, про це негайно повідомляється орган, у розпорядження якого необхідно доставити цю особу».

Отже, формально засуджений має право брати особисту участь у судовому розгляді свого позову, а адміністрація колонії повинна таку участь забезпечити.

Але насправді через неузгодженість порядку етапування засуджених до судів цивільної та адміністративної юрисдикції (бо існуючі конвойні підрозділи виконують дану функцію виключно у межах кримінального судочинства), відсутність у чинних законодавчих актах процедури винесення рішень стосовно необхідності доставляння засудженого в судові засідання, забезпечення безпеки у випадку перебування такої особи в залі засідання та інші обставини, жодного разу (!) засуджений не був присутнім при розгляді справи, що стосувалася його особисто, у порядку цивільного, господарського, адміністративного судочинства. Що ж до власної

присутності при вирішенні питань у інших інстанціях – то відносно засуджених до позбавлення волі подібне навіть не припускається, що, безперечно, лише негативно відбивається на рівні правового захисту.

Теоретично проблему має вирішити можливість представництва інтересів засуджених в судових інстанціях. Але і з цим питанням не все так просто.

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та КВП Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

К. П. Силенок, студентка 2 курсу магістратури Слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНАЛІЗ ЄДИНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗВІТІВ ЄКПТ

Так як Україна є членом Ради Європи, а також прагне стати державою-членом Європейського Союзу, то дотримання прав людини і громадянина є пріоритетним завданням для неї. Питання нелюдського поводження, катування, неналежного медичного забезпечення та умов тримання засуджених в місцях позбавлення волі підіймалися й раніше, але недостатньо досліджувались зміни, що відбувались в результаті перевірок таких установ. Не достатньо висвітлювалась результативність візитів Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Міжнародні стандарти поводження із засудженими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань. Безсумнівно, головним нормативно-правовим актом слід назвати Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями, прийняті ООН у 1957 р., на підставі яких у подальшому була розроблена ціла низка міжнародних документів універсального характеру¹.

¹ Лисодед О. В. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поводження із засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII) / О. В. Лисодед // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. п. – Харків, 2015. – Вип. 30. – С. 64.

Одним із таких документів є Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню (1987 р.), яка була ратифікована Україною 21 січня 1997 року. Цією конвенцією було передбачено створення Європейського комітету з питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – ЄКПТ). ЄКПТ здійснює міжнародний контроль в установах виконання покарань для запобігання неналежному поводженню з ув'язненими в Європі. Комітет організує інспекції місць позбавлення волі, щоб оцінити, як поведуться з особами, яких утримують під вартою. До таких місць належать в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні, соціальні заклади тощо. В результаті таких візитів ЄКПТ готує доповідь щодо дотримання прав ув'язнених у відвіданих установах та надсилає її відповідній державі. Висновки Комітету, його доповіді і коментарі урядів мають конфіденційний характер і не є обов'язковими до виконання. Проте, слід відзначити позитивний момент, що уряд України оприлюднює звіти ЄКПТ та, по можливості, реагує на порушення прав ув'язнених.

Яскравим прикладом такого реагування можуть слугувати зміни в колоніях № 25 та № 100 в Харкові, в яких заяви про жорстоке поводження з боку персоналу були найбільш серйозними і регулярними, а також відчувалась загальна обстановка страху і залякування ув'язнених. Більш того, під час візиту у вересні 2014 р. ув'язнені не бажали розмовляти з представниками делегації, побоюючись покарання з боку персоналу установ (п. 35, 36 Звіту ЄКПТ від вересня 2014 року)¹.

Висновки ЄКПТ у звіті за 2014 рік щодо ВК № 25 та № 100 привернули увагу уповноважених органів та громадських організацій. Було здійснено ряд

¹ Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 9 по 18 вересня 2014 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 25 квітня 2015 року, – 26 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/16806985fd>

перевірок, які потягнули за собою численні зміни. Позитивні результати були відзначені ЄКПТ вже під час наступного «ad hoc» візиту у 2016 році.

У порівнянні з попередніми візитами, делегація вже не отримала прямих заяв щодо жорстокого поводження з боку персоналу або насильства між ув'язненими у колонії № 25. Більше не відчувалась загальна обстановка страху та залякування, як описано у звіті за 2014 року. Після перевірок також було замінено все керівництво (начальний і його заступники) (п. 45 Звіту ЄКПТ від листопада 2016 року)¹.

Під час візиту у листопаді 2016 року в колонії № 100 були відсутні зауваження щодо умов проживання ув'язнених, значно зменшилась перенаселеність. Дві секції (№ 12 і 13), дисциплінарний підрозділ, «клуб» і частина медичного відділення були нещодавно відремонтовані, опалення та сантехніка були модернізовані. Делегація не почула скарги на харчування (п. 56, 57, 54 Звіту ЄКПТ від листопада 2016 року).

Проте ситуація з дотриманням прав ув'язнених в інших пенітенціарних установах є доволі складною. У проаналізованих періодичних і позачергових звітах ЄКПТ простежується ряд систематичних порушень прав ув'язнених, що спостерігались з часу вступу України до Ради Європи протягом багатьох років.

Перевірка ЄКПТ в установах виконання покарань здійснюється за таким напрямками: катування чи нелюдське поводження з ув'язненими; умови тримання; медичне забезпечення.

З аналізу звітів ЄКПТ можна зробити висновок, що умови тримання, медичне забезпечення та поводження персоналу пенітенціарних установ із засудженими порушували їх права, зокрема ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до цієї статті нікого не може

¹ Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 21 по 30 листопада 2016 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 19 липня 2017 року, – 41 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/pdf/1680727930>

бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню.

Щодо катування чи нелюдського поведження, то ЄКПТ в попередніх звітах зазначала про неодноразові випадки побоїв, жорстокого поведження з боку персоналу пенітенціарних установ, що проявлялось через удари дубинками та кийками, застосування електроструму та/або удушення за допомогою поліетиленового пакету чи протигазу, до якого надходив сигаретний дим (п. 78 Звіту ЄКПТ від січня 2009 року)¹. Також здійснювалось сильне побиття протягом 24 годин (при цьому жертва перебувала зв'язаною клейкою стрічкою); удушення пластиком пакетом; удушення мотузкою до втрати свідомості, обливання водою під тиском з брендспойтів при відкритих дверях приміщення у зимовий період (п. 105 Звіту ЄКПТ від жовтня 2013 року)².

Прикладом нелюдського поведження чи покарання, що принижує гідність є дані про неспіврозмірне застосування «спеціальних засобів». Спецзасоби мають використовуватися для забезпечення безпеки персоналу і для припинення правопорушень, а не для покарання ув'язнених. До того ж, у своїх звітах ЄКПТ неодноразово вказує, що навіть факт носіння персоналом дубинок має бути прихований від зору. Також нелюдським поведженням, що принижує гідність можна вважати відомості про пристібання наручниками до металевої стійки та примушування прикутими приймати їжу з миски на підлозі, які надійшли зі слів засуджених (п. 17 Звіту ЄКПТ від грудня 2012 року)³.

¹ Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами періодичного візиту з 9 по 21 січня 2009 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 23 листопада 2011 року, – 107 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680698430>

² Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами періодичного візиту з 9 жовтня до 21 жовтня 2013 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 29 квітня 2014 року, – 109 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680698465>

³ Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 1 грудня до 10 грудня 2012 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 5 вересня 2013 року, – 46 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/168069844d>

У звітах ЄКПТ також наголошується на ненормальних умовах тримання засуджених. Зокрема, перенаселеність пенітенціарних установ, задуха влітку та холод взимку, відсутність належного ремонту та наявність тарганів і пацюків також порівнюється до поводження, що принижує гідність (п. 43, 44, 45 Звіту ЄКПТ від грудня 2011 року)¹.

¹ Звіт Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню за результатами позачергового візиту з 29 листопада до 6 грудня 2011 року. [Електронний ресурс]. Страсбург, 14 листопада 2012 року, – 33 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680698448>

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та КВП Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗМІНИ ДО НОРМАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ПОМИЛУВАННЯ

Право Президента помилувати є прямо визначеним у Конституції. В п. 27 ст. 106 вказано, що Президент здійснює помилування. Здійснення помилування є одним з найважливіших його повноважень, та входить до комплексу правомочностей щодо його участі від імені держави в її внутрішньому житті. Дотичним підтвердженням цього є положення ст. 122 Конституції, яка встановлює перелік повноважень, що можуть здійснюватись особисто Президентом, і не можуть вчинятись особою, що виконує його обов'язки у разі дострокового припинення повноважень Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України. За чинною редакцією Конституції цією особою є Голова Верховної Ради України. Конституція в один ряд з помилуванням ставить такі повноваження Президента, як припинення повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією; внесення до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; призначення на посаду та звільнення з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; призначення на посади третину складу Конституційного Суду України та ін.

У Кримінальному кодексі зустрічається декілька згадок про помилування та наслідки його застосування до засудженого. Нині питання помилування розкривається лише у Розділ XII Звільнення від покарання та його відбування.

У ч. 1 ст. 74 вказано: «1. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім *звільнення* від покарання або *пом'якшення* покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом».

Буквальне тлумачення цієї норми може означати, що на підставі акта про помилування до засудженого може застосовуватись як звільнення від покарання, так і пом'якшення покарання.

В той час, як чинне Положення про порядок здійснення помилування (указ Президента від 21 квітня 2015 року № 223/2015) встановлює:

Помилування засуджених здійснюється у виді: 1. заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; 2. повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань.

Тобто положення не містить передбаченого в КК України варіанту реалізації помилування у виді пом'якшення покарання.

Слід зауважити, що попереднє Положення про порядок здійснення помилування (указ Президента від 16 вересня 2010 року № 902/2010) передбачало додатково, на відміну від чинного, такий вид помилування: «заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням».

Наступною статтею КК України, в якій міститься згадка про помилування є ст. 85, чинна редакція якої має наступний зміст: «На підставі закону про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань».

Отже, ця стаття КК України вже не передбачає можливості пом'якшення покарання за амністією. Однак, до прийняття Закону «Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів України»¹ від 2 червня 2011 р. наведена стаття кримінального Закону мала наступний виклад: «На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання, а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуту його частину більш м'яким покаранням».

Зазначені факти видаються доволі складними для сприйняття, однак на наш погляд чітко свідчать про непослідовність змін до нормативних актів, що регулюють помилування. По-перше: вносячи корективи у 2011 р. до ст. 85 КК не було уточнено формулювання ст. 74 КК. По-друге, у проміжку між 2011 р. до 2015 р. КК України не передбачав можливості помилувати у виді пом'якшення покарання, в той час Положення це дозволяло.

В КК України міститься й окрема стаття присвячена виключно помилуванню:

Стаття 87. Помилування

1. Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи.
2. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.
3. Особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 цього Кодексу.

¹ Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів : Закон України від 02.06.2011 р. № 3465-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3465-17> (дата звернення 01.05.2018).

Ця стаття не редагувалась законодавцем до жовтня 2014 р., коли вона була доповнена 3 частиною, що здійснювалось з межах антикорупційної реформи вітчизняного законодавства.

Приписи про помилування не завжди були сконцентровані в КК лише в розділі про звільнення від покарання. До вже згаданого закону «Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів України» від 2 червня 2011 р. існувала законодавчо закріплена можливість застосовувати помилування як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності.

Частина 1 ст. 44 містила наступну норму: «Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування».

Чинна редакція цієї частини значно скоротилась за змістом: «Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом».

Отже, ми маємо дві норми щодо помилування (ст. 44 та ст. 85), які значно змінені з прийняття закону від 2 червня 2011 р. № 3465-VI «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України».

Якщо проаналізувати пояснювальну записку до цього законодавчого акту, то виявляються, що він був направлений виключно на зміни процедури застосування амністії і жодної згадки в пояснювальній записці про корегування інституту помилування не містить¹.

За умов відсутності профільного законодавчого акту, в якому закріплюється порядок застосування помилування, саме КК України виступає базовим законом, що регламентує правові стандарти помилування. І в цей же час прийняття аналізованого закону у 2011 р. демонструє

¹ Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» від 02.06.2011 № 3465-VI. URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34701 (дата звернення 01.05.2018).

наскільки не виваженою є законотворча політика Парламенту, а зміни, які унеможливили застосування помилування на стадії притягнення до кримінальної відповідальності, приймаються фактично без належного опрацювання та аргументації. І це не зважаючи на прямі застереження з цього приводу, що були виказані у Зауваженнях Головного юридичного управління до законопроекту від 22 вересня 2010 р.:

«Варто також зауважити, що проектом, підготовленим саме до повторного другого читання, вносяться зміни до статті 85 Кримінального кодексу України, яка передбачає звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування. Зазначені зміни не можуть бути прийнятними з таких підстав.

По-перше, зазначена норма, як і частина третя статті 9 проекту, не була предметом розгляду під час прийняття проекту у першому читанні, у зв'язку з чим не дотримано вимог статті 116 Регламенту Верховної Ради України.

По-друге, зазначені зміни суперечать вимогам статті 22 Конституції України, не узгоджуються із редакцією статті 87 Кримінального кодексу України, яка стосується помилування, та не враховують Положення про порядок здійснення помилування, яке затверджено Указом Президента України від 16 вересня 2010 року №902/2010, в частині заміни засудженому покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням».

А. М. Бабенко, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ЛІКУВАННЯ ХРОНІЧНОГО АЛКОГОЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

1. Небезпечною медико-соціальною, моральною та правовою проблемою українського суспільства була й, на жаль, залишається проблема алкоголізму великої кількості населення нашої країни. Згідно із відомостями українських наркологів, хворі на алкоголізм потенційно спроможні подвоювати свою чисельність кожні два роки [1]. Тому, мабуть, не випадково, що Україна посідає п'яте місце у світі за кількістю вжитого алкоголю на душу населення [2, с. 8]. Із цього логічно припустити, що сьогодні у методиках лікування хронічного алкоголізму в Україні не відбивається жодного прогресу, адже і надалі це лихо залишається не лише фоновим явищем життя наших громадян, а й у багатьох випадках виявляється причиною їх протиправних діянь, а, значить, нерозв'язаною проблемою, що постає під час перебування засуджених в установах виконання покарань.

2. Як відомо, хронічний алкоголізм є потужним каталізатором вчинення багатьох тяжких й особливо тяжких злочинів – умисних убивств, тілесних ушкоджень, грабежів, розбоїв, порушень безпеки руху, що призвело до загибелі людей, злочинів проти громадського порядку й моральності тощо. При цьому переважна маса цих правопорушників засуджується до відбування покарання у місцях обмеження або позбавлення волі. За даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на 1 липня 2019 р. у 17 слідчих ізоляторах та

12 установах виконання покарань з функцією слідчих ізоляторів тримається 9 584 осіб; у 113 установах виконання покарань для дорослих – 34 488 засуджених; у 6 виховних колоніях (для неповнолітніх) – 114 осіб [3]. На думку 3/4 опитаних фахівців, що працюють у медичних частинах установ виконання покарань та в цивільних закладах охорони здоров'я, сьогодні близько 50 % засуджених потребують лікування від алкоголізму. Свого часу незалежна Україна відмовилася від їх примусового лікування, що призвело лише до погіршення ситуації, адже у зазначених в місцях несвободи відбулося підвищення концентрації таких осіб. Окрім відсутності примусового лікування, цьому сприяє низка чинників, серед яких треба назвати: поширеність алкоголізму в цілому по країні; проникнення алкоголю до установ виконання покарань; знаходження в них великої маси побутових алкоголіків, що, звісно ж, впливає на поширення цієї соціальної хвороби серед інших засуджених; недосконалість правової регламентації процесу лікування та медико-соціальної реабілітації засуджених, хворих на алкоголізм; нетривалі строки перебування осіб у цих установах, яких на вистачає для проведення якісного лікування; відсутність прогресивних, у т.ч. альтернативних (наприклад, авторських або таких, що подібні за своєю сутністю до замісної підтримувальної терапії стосовно наркоманів) методик лікування від алкоголізму та закріплення стійкого ефекту цього лікування; брак фінансування розглядуваних заходів та загальна криза кримінально-виконавчої системи країни; низька ефективність лікування засуджених алкоголіків навіть при їх добровільному зверненні по допомогу; тощо.

Наслідками переліченого нерідко стають: повний розпад особистості людини, що хворіє на алкоголізм, та залучення до цієї пагубної звички нових нестійких осіб, особливо із числа молодих засуджених; неможливість надати кваліфіковану медичну допомогу навіть у невідкладних випадках, що загрожують життю особи, та відсутність належного контролю за якістю медичної діяльності в пенітенціарній системі України; генетична обтяженість наступних поколінь; рецидив захворювання та рецидив злочинної поведінки; тощо. Раніше ми наводили дані щодо стану здоров'я осіб, які неодноразово вчиняли злочини та

засуджувалися (так звані рецидивісти): левова частка таких осіб умирає від алкоголізму, наркоманії або хвороб, що розвиваються внаслідок вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів чи є супутніми при такому способі життя (близько 91-92%) [4, с. 202].

Логічно у цій ситуації виникає необхідність пошуку способу розв'язання вельми серйозної проблеми, якою виявляється алкоголізм. Нами розглядалися різні моделі подолання цього лиха. Серед них значну увагу було відведено й моделі добровільного лікування засуджених від алкоголізму. Але подальші розмірковування дозволили дійти висновку, що при лікуванні будь-яких станів, пов'язаних із синдромом залежності внаслідок вживання алкоголю у засуджених до позбавлення волі осіб, коли ними зберігається можливість усвідомлення характеру проблеми, при відсутності добровільної згоди після відповідної діагностики має діяти принцип примусовості лікування цієї хвороби. При цьому лікування хронічного алкоголізму слід розглядати як особливий напрям роботи пенітенціарних установ, що включатиме принаймні кілька взаємопов'язаних магістральних напрямів: а) постійний моніторинг ситуації із поширення алкоголізму та захворювання на алкоголізм у зазначених установах; б) правове забезпечення практики протидії хронічному алкоголізму, зокрема, його лікуванню у примусовому порядку; в) виділення матеріальних ресурсів для здійснення такої протидії; г) визначення конкретних заходів, спрямованих на зменшення масштабів процесу алкоголізації засуджених; д) організаційна робота із запровадження таких заходів у життя; е) постійний науковий супровід наявної проблеми та розробка відповідної нормативної бази для її розв'язання; ж) негайне отримання ліцензій тими медичними частинами пенітенціарних установ, які їх не мають. Розгляд цієї вельми актуальної проблематики сьогодення є одним із ракурсів розробки теми фундаментального дослідження під назвою «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», що проводиться останнім часом фахівцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лінський, І. В., Голубчиков, М. В., Мінко, О. І., Первомайський та ін. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні: щорічний аналітичний огляд. Харків: Акад. мед. наук, 2007. Вип. 4. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper254.htm>.
2. Алкогольна хвороба печінки: адаптована клінічна настанова, заснована на доказах. Київ: Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України, Українська гастроентерологічна асоціація, 2014. 68 с.
3. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.07.2019.pdf>.
4. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми. Харків: Право, 2009. 576 с.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директорка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІУМ І ЗЛОЧИНЦІ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ТА ВЗАЄМОСПРИЙНЯТТЯ ¹

Історично склалося, що людина є особою соціальною, тобто такою, якій бажано перебувати у постійному контакті з іншими людьми. Цьому сприяє сучасна організація життєдіяльності індивіда, за якої взаємодію із особами та суспільними інституціями майже не можливо виключити.

Внутрішня організація такого складного утворення, як соціум, є багаторівневою. Відповідно, низка процесів, що в ньому відбуваються, здійснюються не на одному, а на кількох, а інколи й на всіх, його рівнях.

Крізь призму багаторівневості можна розглянути й таке питання, як ставлення соціуму до злочинців. У зв'язку із цим можна назвати кілька умовних рівнів цього ставлення:

І. *Загальний рівень*. За масштабами виміру він відбиває ставлення держави й громадянського суспільства як монолітного утворення до злочинності та проблем, пов'язаних з її існуванням. Отже, це найвищий рівень взаємовідносин, оцінюючи якісні характеристики якого можна стверджувати про загальнолюдське ставлення до окресленої проблеми в масштабах території певної країни. Саме на цьому рівні виявляється соціально-правове ставлення суспільства в широкому значенні слова до

¹Тези підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика».

правопорушників та їх діянь. Вираженням цього ставлення є, зокрема, соціальна політика, що провадиться в державі. Невід'ємною частиною політики соціальної виявляється кримінально-правова політика, закріплюючи основоположні принципи якої законодавчим шляхом, суспільство тим самим створює модель певного поведження зі злочинцями. Ця модель наочно може свідчити про гуманне або, навпаки, жорстоке ставлення до останніх. Аналізуючи відповідні правові норми, що безпосередньо стосуються регламентації правового статусу засуджених, і соціальні заходи, що вживаються до відповідної категорії осіб у процесі відбування ними покарання, повторимося, можемо вести мову про характер ставлення суспільства до зазначеного контингенту осіб на вищому рівні взаємовідносин.

Сьогодні характер кримінально-правової політики, яка є концентрованим вираженням ставлення нашого суспільства до злочинців, зумовлюється зобов'язаннями, які взяла на себе Україна у зв'язку з її прийняттям у 1995 р. до членів Ради Європи. Ці зобов'язання стосуються приведення національного законодавства й практики у відповідність із загальноновизнаними світовими стандартами щодо забезпечення й дотримання прав та свобод людини і громадянина. Дуже важливим напрямом у цій роботі, яка не обмежилася лише прийняттям Кримінального й Кримінально-виконавчого кодексів України, стало втілення міжнародних стандартів поведження із в'язнями. З моменту прийняття до високого Європейського співтовариства Україною було ратифіковано низку міжнародних документів, що прямо стосуються ув'язнених. Це Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Протоколи до неї, Європейська конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження з людьми, Конвенція про передачу засуджених осіб, Європейська конвенція про видачу правопорушників та ін. Крім того, документом міжнародного характеру, в якому викладено принципи й стандарти поведження із в'язнями, окреслено пріоритетні

напрями щодо цього плану, що визнано базовими для діяльності української пенітенціарної системи, є Європейські пенітенціарні правила.

Висловлене свідчить про певну зміну в ставленні українського суспільства до злочинців, принаймні в бік гуманізації. Однак це лише одна сторона проблеми взаємовідносин на цьому рівні. Важливим аспектом є також ставлення суспільства до осіб, які звільнилися після відбування покарання. Якщо розглянути діяльність Української держави з розв'язання, наприклад, проблеми рецидивної злочинності, то треба констатувати, що серед країн пострадянського простору Україна одна з небагатьох прийняла Закон „Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” від 17 березня 2011 р.

II. *Інституційний рівень.* Його назва пов'язана зі спеціальними соціальними інституціями, діяльність яких безпосередньо стосується долі правопорушників і роботи з ними. На цьому рівні відбувається практичне втілення всіх запроваджених на державному рівні приписів. Ідеться про щоденну роботу фахівців, професійна діяльність яких покликана реалізувати покарання і сприяти соціальній адаптації осіб, які відбули покарання. Абстрактне ставлення до правопорушника, притаманне загальному рівню, тут набуває цілком конкретного, так би мовити, відчутного характеру.

Результатом персоніфікації відносин «суспільство – засуджений (звільнений)» на інституційному рівні більшою мірою, ніж навіть на попередньому, є визначення дійсного ставлення соціуму до зазначеної проблеми. На цьому рівні вже не можна сховатися за проголошені на вищому рівні принципи в поводженні з правопорушниками й особами, які відбули покарання. У цілому ж можна констатувати, що інституційний рівень взаємовідносин суспільства із засудженими і звільненими особами сьогодні є так само, як і загальний рівень, достатньо показовим: заінтересованість у долі правопорушників із боку офіційних інституцій та громадських ініціатив все

ж такі є і вона відчутна. Достатньо сьогодні пригадати про інститут пробації та його правове регулювання у Законі України «Про пробацію», прийнятий 5 лютого 2015 р.

III. *Індивідуальний рівень*. На цьому рівні убачається головна проблема у зазначених взаємовідносинах, оскільки у цьому разі йдеться про ставлення пересічних громадян до звичайних злочинців та осіб, які звільнилися після покарання. Цей рівень відбиває морально-психологічне ставлення людей до проблеми злочинності, а значить, і до всіх питань, які з нею пов'язані. Справа в тому, що людей насильно не можна примушувати дотримуватися всіх тих високих принципів поведження із зазначеними категоріями осіб, які проголошені в законах, конвенціях, деклараціях тощо, бо це особиста справа кожного. Як виявляють дослідження, суцільна стурбованість з боку громадян долею засуджених і вчорашніх ув'язнених принаймні сьогодні є утопією. Лише небагато законослухняних громадян вважають, що звичайні люди не повинні брати участі в долі колишніх в'язнів і що доля останніх узагалі їх не хвилює. Іншими словами, громадяни в запобіганні рецидиву покладаються головним чином на державні інститути, дистанціюючись у такий спосіб від участі у будь-якій роботі із соціальної адаптації вчорашніх засуджених.

Однак у цій ситуації не можна звинувачувати пересічних людей у черствості й байдужості до долі як засуджених, так і звільнених із місць позбавлення волі. Адже в перших (громадян) є свої життєві проблеми, достатньо напружений і складний ритм життя у сучасних соціально-економічних умовах, у других (в'язнів і звільнених після відбування покарання) – чимало складнощів, що виникли на їх шляху внаслідок власного свідомого вибору. Тому проблеми окремих людей, які заподіяли шкоду стану стабільності й урегульованості суспільних відносин, не повинні ставати проблемами багатьох. До того ж не можна заперечувати проти морального права людей активно осуджувати злочинців. Єдине, що слід вимагати від будь-кого з пересічних громадян, – у цілому толерантно ставитися до

колишніх ув'язнених, не ускладнюючи зайвий раз життя тим, хто бажає повернутися до законослухняного суспільства, реінтегруватися до нього.

З'ясування соціально-правового та морально-психологічного ставлення різних соціальних інституцій до осіб, що вчинили злочини, сприятиме зменшенню можливостей вчинення правопорушень.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА У КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗ ПІДВАЛИНАМ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

Проблема убезпечення українських громадян, усього комплексу їх прав і свобод від злочинних проявів сьогодні, як ніколи раніше, виявляється вельми актуальною темою. Відомо, що кримінальна реальність не є застиглим раз і назавжди феноменом. Адже цей феномен чуйно реагує на певні події – людські, техногенні, природні катаклізми, різного роду трансформаційні процеси, що постійно відбуваються в українському суспільстві, та ін. Під час корінних перетворень у масштабах всього суспільства злочинність так само набуває нових не лише кількісних, а й якісних характеристик. Один із таких періодів сьогодні якраз й переживає наша країна. І слід відверто зазначити, що життя в епоху суспільного зламу вже призвело і, на жаль, надалі призводитиме до безпрецедентного збільшення тих злочинів, які за минулих часів не були характерними для українського суспільства.

У тих умов, в яких вимушена сьогодні перебувати Україна, поняття безпеки стає визначальним і навіть сенсоутворюючим чинником нашого буття. Якщо виходити із сучасних підходів людиноцентристського виміру суспільного устрою, то під безпекою слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [1, с. 42]. Водночас зауважимо, що існує чимало видів безпек, і в цій системі неабияке місце посідає громадська безпека, яка, відбиваючись у суспільній психології, утворює такий стан суспільної

свідомості, такий соціальний настрій, що характеризується відсутністю загроз життю і здоров'ю, свободі, недоторканності та безпеці людей, власності та іншим цінностям, а люди почувають себе в безпеці, є вільними від страху [2, с. 461]. У свою чергу, громадська безпека виявляється елементом національної безпеки України, яка за визначенням, наведеним у Законі України «Про національну безпеку України», представляє собою захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [2]. Тобто поняття безпеки громадської охоплюється феноменом національної безпеки України. Тому й не випадково, що чимало злочинів проти громадської безпеки і злочини проти основ національної безпеки безпосередньо пов'язані, адже перші виступають живлячим підґрунтям для других. Так, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України та ін., вочевидь, неможливі без завчасного створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, терористичних актів тощо.

Таблиця 1

**Злочини проти громадської безпеки
(2014–2018 рр.)**

Рік	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Параметри						
Кількість облікованих злочинів	7 772	11 947	11 699	10 903	11 773	10 711
Особи, яким вручено підозру	6 531	6 701	6 531	4 619	7 342	6 549

Сьогодні ніхто точно не може визначитися із масштабами арсеналу зброї, що знаходиться на руках у населення. І це не лише стрілецька зброя спортивного призначення, для самооборони або мисливства, тобто «цивільна» зброя, а й зброя бойового призначення – гвинтівки, кулемети, гранатомети, автомати та ін. Напевно, жодні цифри офіційної статистики не здатні на теперішній час відбити обсяги цього обігу. Тому навіть не аналізуємо їх. Водночас цікаво звернутися до показників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК). Ще деякий час тому таких випадків в Україні взагалі не було. Проте зараз кількість останніх вимірюється сотнями. Так, лише у 2014 р. в ЄРДР обліковано 414 подібних випадків, у 2015 р. їх кількість досягла 543; у 2016 р. – 536; у 2017 р. – 404; у 2018 р. – 388. Разом із тим якщо у 2014 р. кількість кримінально караних правопорушень, передбачених розділом I КК (Злочини проти основ національної безпеки України), превалювала над кількістю випадків створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, то починаючи з 2015 р. злочини, передбачені ст. 260 КК, перевищили число облікованих правопорушень проти основ національної безпеки. Напевно, це свідчить про те, що створення подібних формувань, «спровокованих» соціально-політичними подіями в Україні, виконавши роль розхитування основ національної безпеки, все більше стають оплотом організованої злочинності, спрямованої на дестабілізацію суспільних відносин у багатьох сферах життєдіяльності суспільства.

Зовсім новим явищем для України став тероризм. За влучним висловом представників мас-медіа, сьогодні ми живемо в терористичній реальності: якщо раніше подібних випадків у статистиці не фіксувалося внаслідок їх відсутності, то лише у 2014 і 2015 рр. обліковано відповідно 894 і 1 295 терористичних актів; у 2016 р. – 1 868; у 2017 р. – 1 385; у 2018 р. – 950 (ст. 258 КК); 427 і 849 випадків створення терористичної групи або терористичної організації у 2014 і 2015 рр.; у 2016 р. – 391; у 2017 р. – 277; у 2018 р. – 175 (ст. 258³ КК); 48 і 138 фактів фінансування тероризму у 2014 і

2015 рр.; 84 – у 2016 р.; 74 у 2017 р. і 51 у 2018 р. (ст. 258⁵ КК). Отже, невідповідно організації й проведення досліджень стосовно цього загрозливого явище наразі є перспективним напрямом кримінологічної науки, адже аналізовані злочини створюють серйозну небезпеку підвалинам правопорядку в Україні в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації: словник / за ред. В. А. Ліпкана. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, директор
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ В УКРАЇНІ

Катування і жорстоке поводження з людиною, без перебільшення, можна вважати ганебним явищем й минулого часу, й сучасності. Упродовж багатьох десятиліть, а може і століть, міжнародна спільнота намагається докласти всіх зусиль, щоб розв'язати цю проблему, приймає чисельні правові акти з питань запобігання катуванням і жорстокому поводженню та створює відповідні інституціональні механізми, що мають забезпечити виконання цих завдань. Закономірним наслідком ратифікації Україною у 2006 році Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань і жорстокого поводження стало створення в нашій державі Національного превентивного механізму (НПМ) – незалежного національного органу, що діє відповідно до зазначеного Факультативного протоколу і спрямований на систематичний моніторинг усіх місць несвободи з метою запобігання в них випадкам жорстокого поводження з особами, які там утримуються. Основна ідея НПМ полягає у запровадженні системи регулярних відвідувань незалежними експертами будь-якого місця, що перебуває під юрисдикцією та контролем держави, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди. Метою подібних відвідувань, повторимося, є захист осіб, які там тримаються, від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Безумовно, такі моніторингові відвідування місць несвободи покликані чинити стримуючий вплив на державні органи, мінімізуючи тим самим ризики будь-якої особи стати жертвою неналежного поводження та катування.

З моменту підписання Україною Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань і жорстокого поводження державі знадобилося ще шість років, щоб у структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було утворено спеціалізований структурний підрозділ – Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму. Четвертого листопада 2012 р. набирає чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» щодо національного превентивного механізму».

Як відомо, у світі пропонується кілька моделей НПМ. Серед таких моделей треба назвати: 1) модель «Омбудсман» (передбачає наділення функціями НПМ Офісу Омбудсмана – Албанія, Грузія, Чеська Республіка, Польща, Швеція, Естонія); 2) модель «Омбудсман+» (спільне виконання функцій НПМ Офісом Омбудсмана та громадськими організаціями – Данія, Словенія, Молдова, Вірменія); 3) модель окремого органу (запровадження спеціалізованого органу, на який покладено функції здійснення виключно регулярних відвідувань місць несвободи, – ФРН, Франція, Швейцарія, Румунія, Мальдіви) та 4) модель мультиоргану (функції НПМ виконуються як громадськими організаціями, так і державними органами, що розподіляють між собою обов'язки щодо відвідування різних типів місць несвободи, – Велика Британія, Нова Зеландія).

Після широкого громадського обговорення за участю відомих національних і міжнародних експертів було прийнято рішення про запровадження в Україні національного превентивного механізму у форматі «Омбудсмен +», який передбачає здійснення моніторингових візитів до місць несвободи працівниками офісу Омбудсмана спільно з активістами громадянського суспільства. Разом із тим докладне вивчення технології прийняття рішень щодо візитів, самих візитів, написання звітів та адвокації результатів показує, що, скоріше за все, за фактом використовується модель «Омбудсман», оскільки всі аспекти роботи механізму знаходяться під

жорстким контролем офісу, а громадськості відводиться другорядна роль в організації моніторингової діяльності і написанні звітів, а також відносна незалежність у проведенні тренінгів [1, с. 6].

Слід відмітити й особливості українського НМІ. Так, метою візитів його представників є запобігання випадкам катувань і жорстокого поводження щодо в'язнів у місцях несвободи. Механізм, про який йдеться, діє на регулярній основі, що дозволяє створити повну картину про те, що відбувається в українських місцях несвободи. Крім того, представники НМІ взаємодіють із представниками інших органів (міжнародних, державних і громадських), які відвідують ці місця. Представники НМІ особисто та інституційно є незалежними від державної влади як такої та органів виконавчої та судової влади, зокрема.

Що стосується повноважень представників НМІ, то у відповідності до ст. 19 Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань і жорстокого поводження до таких віднесено: а) регулярний розгляд питань про поводження з позбавленими волі особами в місцях утримання під вартою з тим, щоб посилити, за необхідності, їх захист від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; б) надання рекомендацій відповідним органам із метою поліпшення поводження з позбавленими волі особами та умов їх утримання, а так само недопущення катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання з урахуванням відповідних норм ООН; в) надання пропозицій та зауважень, що стосуються чинного законодавства або законопроектів. При цьому мандатом НМІ за ст. 20 зазначеного Протоколу передбачається: а) доступ до будь-якої інформації про чисельність позбавлених волі осіб у місцях утримання під вартою, а також про кількість таких місць та їхнє місцезнаходження; б) доступ до будь-якої інформації, що стосується поводження з цими особами, а також умов їх утримання під вартою; в) доступ до будь-яких місць утримання під вартою, їхніх споруд та об'єктів;

d) можливість проводити приватні бесіди з позбавленими волі особами без свідків, особисто, або, за необхідності, через перекладача, а також з будь-якою іншою особою, яка, на думку національного превентивного механізму, може надати відповідну інформацію; e) право безперешкодно вибирати місця, які вони бажають відвідати, та осіб, з якими вони бажають поспілкуватись; f) право встановлювати контакти з Підкомітетом з недопущення катувань, надсилати йому інформацію та зустрічатися з його представниками.

Що стосується попередніх підсумків функціонування НПМ, то у грудні 2018 року вперше було проведено оцінку діяльності останнього в Україні. Відмічено, що з моменту його створення були напрацьовані уніфіковані механізми й алгоритми відвідування для більшості місць несвободи, а також з'явилася національна мережа представників громадськості, що мають знання, досвід і мотивацію здійснювати такі візити на безоплатній основі [1, с. 7]. Проте за шість років роботи представникам НПМ вдалося відвідали лише 5% місць несвободи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Національний превентивний механізм проти катувань та жорстокого поводження (НПМ) в Україні? Оцінка діяльності / автор. кол.: А. Черноусов, Д. Кобзін, С. Щербань, О. Мартиненко. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень, 2018. 76 с.

В. Є. Богданова, співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сталіна НАПрН України

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ВИД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ВПЛИВ НА ОСІБ, ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ

Висвітлення теми про домашнє насильство є актуальним через значну поширеність випадків зазначеного насильства.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», таким насильством є діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що їй постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Так, питання, що постають при встановленні відповідальності за злочини у цій сфері, є спірними, наприклад, у частині, де йдеться про насильство економічне або навіть психологічне, оскільки, на практиці у подібних випадках досить важко встановити сам факт вчинення вказаного насильства. Необхідно зазначити, що психологічним насильством є форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Наприклад, словесні образи, що спричинили емоційну невпевненість відповідно до закону є психологічним насильством, а отже, виникають проблеми зі встановленням причинного зв'язку між дією – словесними образами, та наслідком – емоційною невпевненістю. Так як у широкому колі випадків відрізнити таку невпевненість як наслідок насилля від суто особистого сприйняття, яке не має нічого спільного зі злочином, може бути складно. А отже, подібні положення, на мою думку, потребують уточнень.

На психологічне насильство часто не звертають уваги через те, що вважають його особистими справами в межах сім'ї, говорячи про те, що це «просто сварки» і що це нормально. Але це не нормально. Виходячи з положень закону, дії (бездіяльність), які принижують честь і гідність особи і є насильством. Необхідно зазначити, що в світі три чверті дітей віком від двох до чотирьох років регулярно страждають від жорсткої дисципліни з боку батьків або опікунів, а 42% батьків допускають емоційне насилля над дітьми у повчальних цілях за даними ООН (ЮНІСЕФ). У той час, як в Україні від одного до трьох мільйонів дітей стають свідками або жертвами домашнього насильства, зокрема, психологічного. Так як у законі прямо вказано, що дитина до вісімнадцяти років є постраждалою від насильства у сім'ї, незалежно від того чи зазнала вона такого насильства, чи стала його свідком.

Але психологічного насильства зазнають не тільки діти, а й дорослі обох статей та різного віку. Проте, дорослому легше подолати психологічне знущання, абстрагуватися від нього та побороти наслідки, на відміну від дитини, хоча це й дуже індивідуальні випадки. Проте, якщо враховувати, що травми, завдані у дитинстві здебільшого залишаються й у дорослому віці, то вони проєктуються потім вже і на вихованні дітей особи, яка зазнала насилля, і на взаємовідносини між людьми, а в глобальному сенсі – так складається суспільство, члени якого, в середньому, або психологічно здорові, або можуть негативно поповнювати статистику вчинення злочинів.

А отже, доречно сказати, що в такому разі вкрай важливо щоб дитина росла і розвивалася у здоровому психологічному середовищі, насамперед, удома.

Стаття 4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко регулює основні напрямки протидії та запобігання насильству в сім'ї. Проте зазначений список задля вдосконалення можна доповнити такими положеннями:

- підвищувати правову обізнаність серед населення, а саме – проінформованість громадян щодо своїх прав та обов'язків і можливості реалізовувати та захищати свої права у даній сфері;
- покращувати правове виховання шляхом виховної діяльності школи, сім'ї, правоохоронних органів, що і буде спрямовуватися на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки, а також підвищенню юридичної грамотності;
- поширювати офіційні видання з юридичною інформацією щодо зазначеної теми;
- збільшувати довіру населення до програм кривдника та притулків і гарячих ліній для постраждалих шляхом їх належного функціонування;
- а також можливість збільшити строк покарання за домашнє насильство, у зв'язку з високою суспільною небезпечністю цього злочину, так як на теперішній час закон передбачає максимальне покарання строком до двох років.

Насамкінець, варто вказати, що й інші види домашнього насильства, такі як: фізичне, сексуальне, економічне – майже у всіх випадках впливають на емоційну (психологічну) складову. А отже, це серйозна проблема, яка залишається актуальною протягом тривалого часу і тому питання щодо насильства вдома ще потребують значних уточнень з боку законодавства та діяльності правоохоронних органів.

В. В. Бойко, кандидат юридичних наук

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, директор
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

СТРАТЕГІЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

1. Найчастіше запобігання насильницькій злочинності визначається як загальне оздоровлення суспільних відносин із мінімізацією числа конфліктів і забезпеченням їх вирішення в правових, цивілізованих рамках; забезпечення державою та суспільством формування здорового, освіченого та культурного підростаючого покоління; створення системи соціального контролю, що заохочує правомірну і моральну поведінку, забезпечує запобігання порушенням закону на ранніх стадіях та включає систему державних і громадських інститутів, які дозволяли б швидко й ефективно, в межах закону і загальноприйнятих норм поведінки вирішувати конфлікти, що виникають, і реагувати на правопорушення та інші негативні соціальні відхилення; підвищення уваги до культури, її пропаганди, формування особистості та діяльності останньої у координатах кращих досягнень світової та вітчизняної культури; створення нетерпимої до протиправного насильства громадської думки, формування і заохочення позитивної соціально-правової активності членів суспільства та їх уміння боротися за свої права в межах закону. Що стосується спеціального запобігання насильницькій злочинності, то його метою є забезпечення диференційованого впливу на різні її причинні комплекси та інші детермінаційні обставини»¹.

¹ Долгова А.И. Криминология: учебник / под. общ. ред. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. С. 589.

2. Останнім часом діяльність із запобігання злочинності все частіше розглядають крізь призму категорії «стратегія», що добре опрацьована у теорії управління. У цій галузі знання під стратегією розуміють визначення довгострокових цілей та завдань розвитку системи (наприклад, регіону), розподілу ресурсів для їх досягнення і в цілому визначення курсу управлінської діяльності¹. У кримінології, що взяла на озброєння напрацювання теорії управління, так само нерідко наводяться визначення стратегії запобігання злочинності, або превентивної стратегії. Так, на думку Г. М. Горшенкова, стратегія запобігання злочинності – це сфера державної діяльності, в якій реалізуються перспективні питання теорії і практики організації, стратегічного програмування, планування, здійснення превентивних заходів, дослідження закономірностей превентивної діяльності, оцінки її ефективності й подальшого довгострокового кримінологічного прогнозування².

3. Саме ці визначення доречно обрати за підґрунтя основних напрямів запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи, що поєднуюватимуться єдиною стратегічною метою – метою скорочення найближчим часом рівня цього виду злочинності до так званої контрольованої суспільством межі. При цьому, щоб йшлося саме про дієву запобіжну стратегію, необхідно всю роботу із запобігання злочинності, беручи до уваги наведене вище визначення, будувати, по-перше, з урахуванням вимог державного планування і програмування заходів такої протидії, по-друге, варіювати найбільш доцільні запобіжні заходи, виходячи з конкретної оперативної обстановки на тій чи іншій території та середньо- та довгострокового кримінологічного прогнозування; по-третє, здійснювати постійний кримінологічний моніторинг цієї проблеми, вивчаючи особливості та встановлюючи закономірності існування насильницької злочинності,

¹ Основы социального управления: учеб. пособ. / А.Г. Гладышев, В.Н. Иванов, В.И. Петрушев и др.; под ред. В.Н. Иванова. Москва: Высш. шк., 2001. С. 82.

² Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / науч. ред. В.Н. Бурлаков, Б.В. Волженкин. Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. С. 477.

включаючи й тяжкі її види, на сучасному етапі розвитку нашої держави, щоб працювати на упередження можливих ускладнень криміногенної обстановки. Разом із тим, як справедливо зазначають автори монографії «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні (В.В. Голіна, С.Ю. Лукашевич, М.Г. Колодяжний)», при створенні конкретних стратегій слід виходити зі світового досвіду превентивної діяльності, а також із кримінологічної обстановки, стану злочинності, рівня криміногенного потенціалу суспільства, розробки теорії кримінології і, зокрема, теорії запобігання злочинності, зі ступеня ресурсного забезпечення, міжнародного співробітництва та ін.¹ Ці зауваження, особливо щодо врахування світового досвіду запобігання злочинності, так само необхідно брати до уваги під час розробки основних заходів запобігання насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи.

4. На теперішній час та у минулому в Україні діє та діяло чимало документів, що вживають у своїй назві слово «стратегія». Серед них відомими у галузі безпосередньої боротьби зі злочинністю або покращення організаційно-управлінських засад цієї діяльності¹, наприклад, є: Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5; Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015; Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 р.; Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р; Стратегія розвитку системи управління державними фінансами, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 774-р; Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від

¹ Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2012. С. 30-21.

¹ *Примітка.* Тут нами для ілюстрації наводяться й ті нормативні документи стратегічного характеру, що вже втратили чинність.

15 березня 2016 р. № 96/2016; Стратегія реформування системи звітності у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. 608-р; та ін. Але за весь час існування новітньої України як незалежної держави жодного разу не приймалося ані окремих програм боротьби (протидії, запобігання) насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи, ані будь-яких інших документів концептуально-стратегічного характеру із цього приводу. Окремі заходи завжди були розпоршені серед низки інших, поєднуючись лише загальною ідеєю скорочення рівня правопорушень у суспільстві. Тому, хоча б на теоретичному рівні виникає необхідність окреслення основних заходів запобігання тяжким насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи на сучасному етапі розвитку України, що перебуває фактично в інших соціально-економічних і політичних реаліях, чим це було, прикладом, у середині дев'яностих – на початку двохтисячних років. Все вищенаведене підкреслює актуальність й своєчасність вирішення завдання щодо презентації основних напрямів запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи.

5. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, окрім спеціальних стратегій, тобто таких, що спрямовані на обмеження явищ, які мають, образно кажучи, прямий, або безпосередній, криміногенний потенціал, в Україні існують й стратегії загальносоціального плану, завданням яких є модернізація суспільного життя з урахуванням європейських стандартів і викликів часу, удосконалення основних сфер життєдіяльності суспільства як такого, підвищення ефективності чисельних соціальних інституцій із тим, щоб кожна людина почувала себе у безпеці від внутрішніх і зовнішніх впливів негативного характеру¹. При цьому за

¹ Усатова Т.І. Основні стратегічні напрями запобігання злочинам, пов'язаним зі створенням або утриманням місць розпуски та звідництвом. *Часопис Київського університету права*. 2017/1. С. 338.

влучним зауваженням О. Г. Кальмана, запобігання злочинності ґрунтується на вирішенні проблем реалізації політики держави у певній сфері, її стратегічних напрямів і тактичних заходів¹.

б. Єдиною стратегією запобігання розглядуваному виду злочинності доцільно охопити принаймні три великі стратегічні напрями під такими умовними назвами: а) зміна навколишнього середовища сучасного мешканця населених пунктів; б) зовнішній контроль за поведінкою мешканців та якістю їх життя; в) оперативний блок заходів. Запропоновані напрями враховуватиме, по-перше, територіальні особливості населених пунктів; по-друге, основні запобіжні об'єкти, вплив на які є вагомим саме для забезпечення життєдіяльності населених пунктів; по-третє, запобіжні потужності суб'єктів, покликаних боротися з насильницькою злочинністю. Звісно ж, цією стратегією запобігання насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи традиційно охоплюватимуться як загальносоціальні, так й спеціально-кримінологічні заходи. Причому інколи ці заходи (особливо в умовах великого міста) поєднані настільки тісно, що навіть не уявляється можливим говорити про їх, умовно кажучи, «чисту» природу. Крім того, вони базуються на результатах досліджень і враховують кримінологічно значущі зміни насильницької злочинності, її причин і умов, характер реагування на заходи боротьби з нею².

¹ Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. С. 202.

² Долгова А.И. Криминология: учебник / под. общ. ред. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. С. 589.

І. В. Борисенко, кандидат юридичних наук, доцент, декан фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ТА УСУНЕННЯ СЛІДЧИХ ПОМИЛОК ПІД ЧАС ДОПИТУ (АНАЛІЗ СУДОВО-СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ)

На сьогодні актуальними є питання, пов'язані з виявленням помилок і недоліків на етапі досудового розслідування, а отже й розробки та впровадження у діяльність слідчих органів відповідних науково-методичних рекомендацій з їх усунення. Для визначення шляхів розкриття будь-якого вбивства найважливішою передумовою є ретельний аналіз допущених помилок, що, безумовно, сприятиме якості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, до числа яких відноситься допит. Величезний вплив допиту на формування доказової бази під час розслідування вбивств вимагає виявлення типових помилок, яких припускаються слідчі, й розробки рекомендацій для їх запобігання в майбутньому.

Під час вивчення протоколів допитів свідків встановлені випадки їх неякісного проведення, поверхневого дослідження обставин події злочину, тощо. Допити проводяться пасивно, не беруться до уваги прогалини й суперечності в показаннях осіб, результатом чого є необхідність їх повторного проведення. У свідченнях допитуваних нерідко відсутні дані про прикмети зовнішності злочинця або повідомляються дані лише загального характеру. В процесі опису слідчі не пропонують свідкам описати зовнішність злочинця за методикою словесного портрету.

В непоодиноких випадках під час допитів відсутня чітка тактична лінія, що свідчить про відсутність планування та підготовки до їх проведення.

Однією із виявлених помилок є також несвоєчасність проведення допиту. Допити підозрюваних, встановлених у кримінальних провадженнях, у ряді випадків не проводилися відразу після затримки, що дало змогу останнім зорієнтуватися й ретельно підготуватися до допиту. Зволікання із допитом дозволило підозрюваним висунути контр-версії, продумати ряд обставин, що виправдують їх знаходження в місці злочину, або заявити про своє алібі. Окрім цього, під час допитів підозрюваних недостатньо використовуються докази й дані, отримані під час огляду місця події, висновки судових експертиз, а також інформація, що була отримана під час допиту свідків. Зазначені недоліки, допущені при допитах підозрюваних, дозволили останнім у подальшому відмовитися від своїх свідчень. В деяких випадках мали місце випадки постановки допитуваному навідних запитань.

На допитах нерідко не використовується система тактичних прийомів, спрямованих на одержання даних, що спростовують заяву про алібі й протидію з боку допитуваного.

У кримінальних провадженнях, які були проаналізовані, одночасні допити (ст. 224 ч. 9 КПК України) зі співучасниками й зі свідками проводились упоодиноких випадках, що не дозволило використати всі можливості тактичного характеру для встановлення обставин вчиненого вбивства.

Для участі в допитах не завжди були запрошені спеціалісти й інші особи, присутність яких на допиті надавало б можливості отримати повні свідчення щодо події злочину. Для окремих видів допитів, у зв'язку з їх специфікою, необхідно забезпечити участь спеціалістів певного профілю знань: перекладача; особи, яка розуміє знаки німого або глухого; педагога, а у разі необхідності – лікаря.

Під час проведення допитів не завжди використовуються додаткові засоби фіксації (аудіозапис, відеозапис, тощо). При складанні протоколів допитів слідчі недостатньо відображають постановку запитань відносно

важливих обставин, що складають предмет допиту. Також зафіксовані випадки порушення процедури черговості допиту осіб. Це проявляється у наданні можливості для спілкування свідків і підозрюваних як до, так і після допиту. Під час проведення допитів мали місце й випадки психічного впливу з метою одержання зізнань у вчиненні вбивства.

З урахуванням вищезазначеного, серед основних тактичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності проведення допиту можна виділити наступні.

Необхідною умовою одержання необхідної інформації на допиті є здійснення підготовки до допиту, яка включає відомі складові: вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення спеціальних питань; вивчення даних про особу допитуваного; складання плану допиту; оцінка тактичного ризику (можливості одержання негативних наслідків від допиту).

Важливим є планування місця, часу, обстановки й черговості допиту, які в сукупності з обраною тактикою позитивно вплинуть на допитуваного і сприятимуть одержанню від нього потрібної доказової інформації.

Під час проведення допиту не допускається одержання свідчень шляхом обману, а також через непоінформованість підозрюваного в наукових методах розслідування. Слідчий не має права заявляти підозрюваному про те, що «слідству все вже відомо», якщо це твердження не відповідає дійсності. Такий прийом є ні чим іншим, як домаганням свідчень. Але водночас слідчий не повинен перетворюватися в простого реєстратора всього того, про що розповідає підозрюваний. У пошуках доказів і при викритті злочинців він повинен проявляти активність, уміло застосовувати допустимі тактичні прийоми і їх системи.

Обрання правильної тактики допиту передбачає ситуативний підхід. Залежно від того, зізнається підозрюваний у вчиненні вбивства чи ні, використовується відповідна система тактичних прийомів: 1) в ситуації, коли підозрюваний повністю визнає себе винним у вчиненому злочині;

2) в ситуації, коли підозрюваний визнає лише окремі факти й обставини злочину; 3) в ситуації, коли підозрюваний повністю заперечує свою причетність до вчиненого злочину; 4) в ситуації, коли підозрюваний посилається на вигадане алібі.

І. В. Борисенко, кандидат юридичних наук, доцент, декан фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ЩОДО МОТИВІВ ВЧИНЕННЯ ВБИВСТВ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТІЛА ЖЕРТВИ

Для того щоб правильно зрозуміти механізми вчинення злочинцем будь-якого вбивства, потрібно вивчити його мотиваційну основу. Мотиви злочину, що відбиваються як у поведінці, так і в слідах злочину, є ланцюжком, що поєднує особу вбивці та потерпілого. Значення інформації про мотиви під час вивчення особи злочинця важко переоцінити, оскільки в них знаходять відображення і психологічні особливості особи, яка вчинила вбивство.

Аналіз цілей і дій злочинця, і його жертви в кримінальній ситуації неминуче призводить до аналізу змістової та структурної організації їх мотивів¹. Складність і специфіка досліджуваних убивств полягає в тому, що мотиви та цілі на цих етапах реалізації діяння можуть мінятися місцями (варіюватися), збігатися або ж істотно різнитися. Так, наприклад, для маніяка, який учиняє вбивство з мотивів помсти, метою злочинного діяння є вчинення вбивства. Після його вчинення в злочинця з'являється мета – розчленування тіла вбитого для приховування скоєного. Після розчленування тіла вбитого у злочинця може з'явитися нова мета – використання людських останків з метою канібалізму або ж іншими цілями (наприклад, їх подальшої реалізації тощо).

¹ Коньшева Л. П. Опыт психологического исследования взаимодействия потерпевшего и преступника в криминальной ситуации // Проблемы борьбы с изнасилованиями. Москва, 1983. С. 64.

С. В. Склярів вважає, що конкретну поведінку людини визначають такі мотиви: цільовий, який детермінує кінцеву мету; орієнтувальний і технічний, в основі яких вибір конкретних об'єктів і способів поведінки¹. Такий поділ імовірний, адже рівні постановки цілей можуть бути неоднакові, тому що вони визначаються тим чи іншим ступенем мотивації².

Для вбивств із розчленуванням трупа специфічною особливістю також є те, що цілей, як і мотивів щодо одного діяння, може бути декілька. Вони не завжди збігаються за рівнем постановки, але також можливе одночасне існування кількох цілей, які частково перетинаються за змістом³. Наприклад, злочинець на етапі вчинення вбивства не ставить за мету розчленувати тіло вбитого або ж учинення канібальських дій з тілом жертви. Така мета в нього може бути поставлена через певний проміжок часу, а іноді й через кілька днів після його вчинення. Разом з новою метою, відповідно, можуть з'явитися й інші мотиви, як-от: учинення канібальських дій з тілом убитого (використання людської плоті з метою вживання як їжу (наприклад, з метою приховування вбивства або ж для задоволення власних потреб у їжі); реалізація останків убитого на ринку з метою отримати матеріальну винагороду або ж без такої, як, приміром, частування знайомих, родичів людським м'ясом як м'ясом тварини тощо).

Отже, мотив не завжди збігається з метою. Тобто один мотив може визначати досягнення різних цілей. Водночас мета може не відповідати мотивам (тобто прагнення досягти однієї мети може визначатися різними мотивами).

Соціальна значущість змісту та характеру взаємовідносин жертви і злочинця особливо яскраво проявляється в їх зіставленні з мотиваційною основою злочинних дій винного. Варто враховувати, що умисел на вчинення

¹ Склярів С. В. Вина и мотивы преступного поведения. Санкт-Петербург: «Юридический центр Пресс», 2004. С. 90–91.

² Васяев Д. В. О видах мотивов и целей преступления (на примере мотивов и целей убийств. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-vidah-motivov-i-tseley-prestupleniya-na-primere-motivov-i-tseley-ubiystv> (дата звернення: 16.04.2018).

³ Тазин И. И. Значение субъективной стороны преступления в предмете доказывания по уголовным делам // Российское правосудие. 2009. № 8 (40). С. 44.

вбивства нерідко формується під впливом різноманітних мотивів, виділити які в «чистому» вигляді досить важко, якщо не неможливо¹. У конкуренції мотивів² все ж таки спостерігається виразна ієрархія, що дає змогу встановити вирішальні мотиви вчиненого злочину, правильно кваліфікувати вчинене, встановити ступінь суспільної небезпеки злочинця³.

Потрібно під час вивчення досліджуваної групи вбивств виділяти: мотиви, що домінують виключно в конкретній різновидності вбивств із розчленуванням трупа, і мотиви, характерні для різних видів убивств.

За роллю в механізмі вчинення злочину виділяємо: *основні й супутні* мотиви. Дослідивши вбивства із розчленуванням трупа, автор виявив такі визначальні мотиви їх учинення.

Для сексуальних убивств характерним є вчинення їх із сексуальних мотивів, а для сексуально-садистських убивств злочинець на сексуальному ґрунті реалізує і свої сексуально-збочені потреби, притаманні тому чи іншому виду сексуальних перверсій. Ці мотиви типові виключно для цієї групи вбивств із розчленуванням трупа.

Під час «побутових убивствах» це: ревності, корисливість, помста, прагнення позбутися близької особи (престарілих, дітей), що утрудняє становище злочинця, вчинення злочину на ґрунті особистих неприязних стосунків.

Відомі випадки, коли злочинець учиняв вбивство, мотивуючи небажанням мати дитину. Що ж стосується мотивів, властивих різним видам вбивств із розчленуванням жертви, то до них належать: корисливі мотиви і помста. Наприклад, для побутових убивств нехарактерні сексуальні мотиви, а користь, помста можуть бути як основними, так і супутніми. Водночас корисливі мотиви як супутні (і тільки!) можна спостерігати і під час

¹ Вандышев В. В. Связь «жертва – преступник» и ее использование в раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений. Ленинград, 1987. С. 19.

² Афанасьев С. А., Иванов В. И., Новик В. В. Особенности расследования сексуально-садистских убийств: Учеб. пособие. Санкт-Петербург, 1993. С. 73.

³ Грошевой Ю. М. Правовые характеристики вироку – акту правосудия: Навч. посібник. Харків: Укр. держ. юрид. акад., 1994. С. 40.

учинення сексуально-садистських убивств. Мотиви помсти можуть превалювати, «...коли вбивця вважає, що принижений цією жінкою, і, вбиваючи жертву, він мстить ніби всім жінкам за те, що вони стали джерелом тяжких переживань, причиною невизнання його в статевих зв'язках, невпевненість у собі як чоловіка¹.

Трапляються випадки, коли основні й супутні мотиви злочинця (корисливі та сексуальні) ніби «мінялися місцями» залежно від особливостей його особи та характеру взаємовідносин його із жертвами. Наступний приклад щодо цього досить показовий. Аналіз убивств, які вчиняв серійний убивця з Кривого Рогу М. Розенштейн дає змогу вказати на «конкуренцію мотивів»: по-перше, користь, небажання повернути борг і водночас наявність сексуальних мотивів учинення вбивств, а, по-друге, нетиповість дій злочинця щодо приховування вчинених злочинів. Гвалтуючи та вбиваючи дівчат на трасах, злочинець М. Розенштейн не вдавався до розчленування їх трупів, між тим, учиняючи вбивства своїх кредиторів, розчленовував їх трупи виключно з метою приховати злочин².

На практиці розслідування серійних сексуальних убивств зафіксовані досить нетипові випадки, коли злочинець учиняв вбивство: по-перше, розчленовував труп лише в одному з багатьох епізодів, а, по-друге, сексуальні мотиви перепліталися з корисливими.

Так наприклад, серед жертв Н. Глинського (усього шість жінок), але тільки в одному випадку мало місце вбивство з розчленуванням трупа. Усі свої вбивства він вчиняв тільки для того, щоб замаскувати грабіж. Деякі вбивства вчиняв спонтанно³.

Привертає до себе увагу й мінливість мотивів, коли вбивства вчиняв 42-річний Олексій Шестопад у м. Житомирі. Тільки в одному випадку він розчленував труп своєї жертви (після вбивства двадцятирічної студентки

¹ Антонян Ю. М. Психология убийства. Москва: Юристъ, 1997. С. 276.

² Черкесов Л. Смерть в кредит. «Мир криминала» № 15 ноябрь 2001. С. 16.

³ Васнецов И. Необычный маньяк. Газета «Мир увлечений». Украина. Криминал» № 5 (1) 2002. С. 4.

Житомирського аграрного університету Марії Петришин). Мішки з частинами тіла злочинець залишив у межах міста, а один з фрагментів навіть викинув на проїжджу частину так, ніби хотів заявити про себе Олексія Шестоपालа засуджено до довічного ув'язнення¹.

У судово-слідчій практиці були випадки, коли мотиви вчинення злочину мали абсолютно абсурдний характер. Іншими словами, причину сварки не можна порівняти із тяжкістю вчиненого злочину.

Так, у Ломоносівському окрузі м. Архангельська було вчинено жорстоке вбивство: 70-річний чоловік відрізав 32-річній співмешканці стопи обох ніг, а потім убив її. Під час попереднього розслідування підтвердив, що мотивом вбивства стали ревності².

В. Жаров разом зі своєю молодою дружиною та її матір'ю вчинив убивство тестя Ю. Авдєєва відразу після свого весілля, оскільки «татко» витягнув з дому й обміняв на горілку всі їхні весільні подарунки. Перетягнувши тіло до підвалу, вони розчленували його³.

Один із жителів Хмельницької області убив матір з почуття жалості. Мовляв, вона часто скаржилася, що в неї ноги й руки болять. Розчленував тіло, законсервував, серце й печінку підсмажив і почастивав сусідів⁴.

19.12.2007 року співробітник автомаєстерні вбив і розчленував свого колегу. Під час допиту з'ясувалося, що приїжджий з м. Іркутська вбив і розчленував зварника, який працював у цій же майстерні через куріння. Загиблий безперестанку курих, а вбивця хотів дихати свіжим повітрям⁵.

У зарубіжній практиці висвітлювалися й випадки вчинення вбивств із розчленуванням трупа за «політичними мотивами». В Японії за двісті

¹ Кримінальна справа № 05/072531. Архів Житомирського суду 1-17/2005 (вирок суду від 30.12.2005 р.).

² 70-летний дедушка отрезал ноги любовнице, чтобы не сбежала //Интересная газета. Криминоген. № 25. (149), 2006. С. 4.

³ Коростелева Ольга. Завидово-Кудашевский триллер. «Интересная газета. Криминоген». № 6 (93), 2001 г. С. 8.

⁴ Сын – шизофреник убил маму из жалости и сделал из неё консервы. Газета «Сегодня» №150 (1794) за 08.07.2004. URL: <https://www.segodayna.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256eca002fffd8.html> (дата звернення: 15.01.2019).

⁵ Сибирский потрошитель расчленил жертву из-за курения. Новости планеты. URL: https://www.youtube.com/watch?v=bLF48w_GzkY (дата звернення: 12.05.2019).

кілометрів на північ від Токіо сімнадцятирічний юнак з'явився в поліцію з повинною і, показавши принесену в сумці відрубану голову жінки, заявив, що вбив свою матір, коли та спала, напередодні її 47-го дня народження. Школяр пояснив, що в такий спосіб висловлює протест проти війни та тероризму¹. Американський продюсер Натан Пауелл образився на режисера Джаведа Вессела (афганця за походженням), коли той заявив, що «Америка не має рації, і атаку 11 вересня можна виправдати». Розлютившись, Пауелл встромив режисерові в горло палицю, а потім розпиляв тіло убитого ножівкою². В українських реаліях також відомий подібний резонансний випадок вбивства відомого журналіста і засновника інтернет-видання «Українська правда» Г. Гонгадзе³.

Особистісний, індивідуальний характер взаємин у побуті, а отже, конфлікт, що переростає в злочин, базується, зазвичай не на одному, а на кількох мотивах. Отже, у більш ніж третині випадків убивств із розчленуванням тіла жертви на побутовому ґрунті, мотиви їх вчинення мали суперечливий характер⁴.

¹ Дж. Чиверс. Принес в полицию голову матери. Инопресса. «Интересная газета. Криминоген». № 18, 2007 г. С. 6.

² Рохи Альберт. Патриот отпилил голову режиссеру. «Интересная газета. Криминоген». № 25 (149), 2006 г. С. 15.

³ Вашингтон отреагировал на приговор Пукачу. Корреспондент.net, 31.01.2013. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/1490144-vashington-otreagiroval-na-prigovor-pukachu> (дата звернення: 19.07.2017); Убийцы журналиста Гонгадзе получили длительные сроки заключения. URL: <https://www.newsru.com/world/15mar2008/gong3.html> (дата звернення: 11.11.2017).

⁴ У разі конкуренції мотивів все ж спостерігається певна ієрархія, що дозволяє встановити вирішальні мотиви вчиненого злочину, правильно кваліфікувати вчинене, встановити ступінь суспільної небезпеки злочинця. (Див.: Грошевой Ю.М. Правові властивості вироку – акту правосуддя: Навч. посібник. Харків: Укр. держ. юрид. акад., 1994. С. 40).

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СКЛАД ЗЛОЧИНУ ЯК ПРАВОВА МОДЕЛЬ ТА ПОТЕРПІЛИЙ В СИСТЕМІ ЙОГО ОЗНАК

Вчення про склад злочину займає провідне місце в системі знань про злочин, утворення та застосування норм Кримінального кодексу (надалі – КК), кримінальну відповідальність та її підставу тощо. Серед проблем, пов'язаних із дослідженням складу злочину, методологічно важливими є питання щодо утворення понять, пов'язаних зі складом злочину та його структурою. У межах останнього питання особлива роль відводиться потерпілому від злочину, поняття якого є міждисциплінарним та яке закріплене у Кримінальному процесуальному кодексі України (надалі – КПК) терміном «потерпілий» (ст. 55 КПК та інші).

Поняття «склад злочину» є продуктом розумової діяльності суб'єкта пізнання, що має вихідним матеріалом реально існуючу систему ознак, що пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК та яка пізнається і використовується в практичній діяльності. Відповідно, склад злочину являє логіко-правову модель, яка складається із укрупнених 4-х елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони і суб'єкта злочину. У свою чергу кожен із елементів такої моделі має свою специфічну структуру, критерієм формування якої, як і всього складу злочину, виступає «ознака злочину».

Відповідно до логічної характеристики класу предметів склади злочинів поділяються на загальну модель складу злочину (родове поняття) та видові моделі (видова модель складу злочину умисного вбивства, умисного тяжкого тілесного ушкодження, захоплення заручників тощо). Разом із тим, при вчиненні злочину юридичне значення має саме фактичний склад злочину

– сукупність об'єктивних і суб'єктивних та разом із тим необхідних і достатніх ознак, які встановлюються згідно з конкретним учиненим суспільно небезпечним діянням.

У теорії кримінального права ознаку потерпілого від злочину відносять до факультативних ознак загальної моделі складу злочину, незважаючи на те, що потерпілий від злочину є в усіх випадках вчинення суспільно небезпечного діяння. Законодавець, формулюючи норму Особливої частини КК, далеко не завжди уводить вказівку на потерпілого або має його на увазі як ознаку злочину. Як обов'язкова ознака потерпілий від злочину притаманний лише окремим видам злочинів.

В КК відсутнє визначення потерпілого від злочину. Таке визначення легально закріплено у ч. 1 ст. 55 КПК, яке за правовою природою належить до класу матеріально-правових понять, а тому ним треба керуватися при застосуванні норм як кримінального процесуального законодавства, так і законодавства про кримінальну відповідальність. Поняття «потерпілий від злочину», наведене законодавцем у певних нормах КК, не може виходити за легальні межі, а тому це можуть бути лише фізичні або юридичні особи. Інші різновиди потерпілих (етнічні або соціальні групи, держава тощо), які виділяє теорія кримінального права, можуть бути предметом прикладного застосування закону про кримінальну відповідальність лише на рівні кримінально-правової характеристики, тобто коли у зв'язку із вчиненням злочину виникають питання комплексної оцінки ступеня тяжкості вчиненого.

За термінологією, що була уведена 13 квітня 2012 р. з прийняттям нового КПК поняття «склад злочину» змінено на «склад кримінального правопорушення», яке поступово стало використовуватися в сучасній науковій літературі з кримінального права. 22 листопада 2018 р. поняття «склад кримінального правопорушення» було уведено Законом України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних

правопорушень» у КК. Однак, на теперішній час новели цього Закону ще не набули чинності. Відповідно до ст. 12 КК в редакції цього Закону цим поняттям натепер будуть охоплюватися два різновиди кримінальних правопорушень – кримінальні проступки і злочини, а відтак, на порядок денний постає розробка питання «склад кримінального проступку».

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, радник при дирекції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО РОЗУМІННЯ ТЕРМІНУ «ЗАКОН» У КОНТЕКСТІ ПРИПИСІВ СТ. 263 КК УКРАЇНИ

У межах дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» члени творчого колективу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України беруть активну участь у тлумаченні певних норм закону України про кримінальну відповідальність шляхом підготовки науково-правових висновків на запити державних і громадських організацій, адвокатів, окремих громадян, інших суб'єктів правозастосування. До члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді, професора В. І. Борисова надійшло звернення судді Великої Палати Верховного Суду, вченого секретаря Науково-консультативної ради при Верховному Суді Л. М. Лобойка від 22 травня 2019 р. у кримінальній справі 288/1158/16-к з метою отримання наукового висновку зокрема з таких питань:

1. Яким чином розуміти зміст наведеного у ст. 263 Кримінального кодексу України (далі – КК України) поняття «закон» – лише як юридичний акт найвищої юридичної сили, прийнятий Верховною Радою України, чи такий, що включає й закони у вузькому значенні й підзаконні нормативно-правові акти ?

2. Чи охоплюється поняттям «закон» у розумінні ст. 263 КК України Інструкція, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України ?

Дослідивши нормативні джерела, що стосуються предмету зазначених питань, фахівці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: радник при дирекції, д.ю.н., професор В. І. Борисов і провідний науковий співробітник, д.ю.н., доцент О. О. Пашенко, вважають можливим надати такі роз'яснення:

1. У рішеннях Конституційного Суду України (далі – КС України) від 25 березня 1998 р. No 4-рп/98, від 7 липня 1998 р. No 11-рп/98 та від 3 грудня 1998 р. No 17-рп/98, термін «закон» розуміється вузько – як форма нормативно-правового акту, що приймається Верховною Радою України відповідно до її повноважень та встановленої Конституцією України законодавчої процедури. Натомість термін «законодавство» КС України у своєму рішенні від 9 липня 1998 р. No 12-рп/98 розтлумачив широко – як закони України, чинні міжнародні договори України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, а також декрети і постанови Кабінету Міністрів України.

В цьому аспекті важливо відзначити, що в названих рішеннях термін «закон» інтерпретовано у вузькому його значенні *виключно в контексті (стосовно) положень окремих статей Конституції України (зокрема, статей 75, 82, 92, 94)*, що не дозволяє зробити однозначний висновок про обов'язковість такого інтерпретаційного підходу й у всіх інших випадках використання цього терміну в Конституції, законах та інших нормативно-правових актах. Термін «законодавство» в рішенні КС України також розглядається виключно в контексті його знаходження в ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України. Варто наголосити, що КС України в своїх рішеннях постійно підкреслює, що *те чи інше тлумачення надається виключно стосовно конкретного випадку використання того терміну, який є предметом інтерпретації, а отже, лише в такому розумінні висновок щодо його роз'яснення є обов'язковим.*

У чинному КК України термін «закон», окрім ст. 263, згадується також у багатьох інших статтях як Загальної, так і Особливої частини. При цьому в тих випадках, коли законодавець закріплює відсилку до конкретного (спеціального) нормативно-правового акту, у тексті закону про кримінальну відповідальність це обов'язково відображається вказівкою на відповідну назву закону чи хоча б об'єкт його регулювання, наприклад, вказівки в КК безпосередньо на Закон України «Про очищення влади» (ч. 1 ст. 55), Закон України про амністію (ч. 1 ст. 74, ч. 1 ст. 86), Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (ч. 4 ст. 220-1), Закон України «Про запобігання корупції» (ст. 366-1) тощо. На відміну від такого підходу до формулювання відповідного припису, в нормі закону про кримінальну відповідальність, а саме ст. 263 КК, ідеться про закон чи закони загалом без конкретизації за об'єктом регулювання. Стаття 263 КК не вимагає існування спеціального закону про дозвільну систему, про обіг зброї, про цивільну зброю тощо. Законодавець не відсилає до конкретного нормативно-правового акту, не називає ані його (їх) назви, ані об'єкта регулювання (навіть у родових ознаках), і навіть не використовує словосполучення «закон України», яке безпосередньо акцентує увагу щодо певного виду нормативно-правового акту.

За такого підходу зміст наведеного у приписах ст. 263 КК України терміну «закон» можна розуміти не лише як закон у вузькому (буквальному) значенні, а й включати до нього підзаконні нормативно-правові акти, що приймаються на розвиток законів, у тому числі на розвиток приписів КК України.

2. Стосовно того, чи охоплюється поняттям (за нашим поглядом терміном) «закон» у розумінні ст. 263 КК України Інструкція, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України? Вважаємо, що так, охоплюється, оскільки вона, як було показано при відповіді на перше поставлене запитання, належить до підзаконних нормативно-правових актів.

На додаток, до наведених обґрунтувань, слід також зазначити, що у п. 3 мотивувальної частини рішення КС України No 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 р. (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) безпосередньо виділяється загальний та конкретизований змісти бланкетної диспозиції: «Загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документарною формою відповідної статті Особливої частини (...) і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності». Відповідно саме з ним (загальним змістом) пов'язана необхідність дотримання положень Конституції про те, що виключно законом може визначатися діяння, що є злочином, а також положення КК про те, що злочинність діяння визначається тільки цим кодексом. Натомість конкретизований зміст бланкетної диспозиції КС України пов'язує з деталізацією відповідних положень іншими нормативно-правовими актами, яка наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом, при цьому зміни що до них вносяться, не змінюють словесно-документарну форму кримінального закону (його загального змісту!). Наведений приклад зайвий раз підкреслює важливість використання конкретизованого підходу при з'ясуванні змісту певного припису тієї чи іншої норми КК.

На відміну від словосполучення «поняття "закон"», яке застосоване у поставлених питаннях, у наведених нами поясненнях використовується словосполучення «термін "закон"». Така трансформація обумовлена тим, що словосполучення «поняття "закон"» є більш загальним, стосується не якогось окремого припису (у нашому випадку зазначеному у нормі ст. 263 КК), а охоплює всю сукупність приписів з використанням слова «закон», а тому в межах нормативного поля КК повинно бути загальним правовим поняттям стосовно зазначеної сукупності приписів зі словом «закон». Наприклад, подібними поняттями є «злочин», «склад злочину», «кримінальна

відповідальність» тощо. Слово «термін» дає можливість розглядати словосполучення «термін “закон”» лише у контексті приписів, визначених саме у ст. 263 КК, безвідносно до інших приписів із словом «закон», що містяться як в нормах Загальної, так і Особливої частин КК.

Щодо приписів у диспозиціях ч. 1 та ч. 2 ст. 263 КК, якими сформульована заборона на певні незаконні дії зі зброєю. Незважаючи на використання в назві статті 263 КК слів «незаконне поводження...», у диспозиції статті законодавець описує суспільно небезпечне діяння інакше. Загальний зміст розглядуваної норми виражений приписом «діяння зі зброєю (щодо зброї), учинене без передбаченого законом дозволу». Бланкетність цього формулювання є подвійною в тому сенсі, що певна конкретизація іншими нормативними актами стосується відразу двох ознак складу злочину. Перша ознака — це предмет злочину. У КК його визначено лише загальним чином словами «вогнепальна зброя», однак позаяк КК не визначає поняття вогнепальної зброї, тому й зміст цієї ознаки складу злочину і відповідь на питання, які предмети належать до вогнепальної зброї, конкретизується (знаходить свій конкретний зміст) у спеціальних нормативно-правових актах. Друга ознака стосується суспільно небезпечного діяння. Загальний зміст цієї ознаки визначено приписом «без передбаченого законом дозволу». Конкретний зміст цього припису, що стосується заборони на вчинення діяння за відсутності відповідного дозволу, наповнюється також іншими нормативно-правовими актами, які, крім того, мають бути або законами, або принаймні ґрунтуватися на законі. За такого підходу Інструкція, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України, як вже було зазначено, охоплюється терміном «закон» у контексті припису, наведеному у законі України про кримінальну відповідальність, а саме – ст. 263 КК України.

О. Ю. Булудуков, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Організація профілактичних заходів віднесена до компетенції Національної поліції України. На думку Фелик В. І. «видова багатоманітність профілактичної діяльності є наслідком того, що саме Національна поліція виступає основним органом забезпечення публічної безпеки і порядку в державі та в окремих її регіонах»¹. Слідчий під час проведення досудового розслідування злочинів, окрім встановлення обставин їх учинення та винних осіб, має виконувати й інші важливі функції, зокрема, пов'язані з попередженням злочинів.

У кримінально-процесуальному кодексі України, введеному в дію в 1961 р., у ст. 23 було прямо зазначено, що органи дізнання, слідчий

¹ Фелик В. І. Класифікація видів профілактичної діяльності Національної поліції України. *Форум права*. 2016. №4. С. 314 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_51.pdf

і прокурор при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.¹ Кримінальний процесуальний кодекс України, введений в дію у 2012 р., таких зобов'язань для слідчого не передбачає. У той же час, слідчий під час встановлення обставин вчинення злочину встановлює причини і умови, що сприяли його вчиненню. Тобто, не зважаючи на відсутність у Законі прямої вказівки щодо необхідності встановлювати причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, слідчий їх встановлює у будь-якому разі. Зазначене надає можливість зробити висновок про здійснення слідчим профілактичної діяльності щодо вчинення злочинів на території, на яку поширюється його юрисдикція.

На нашу думку, можна виділити два основних напрями профілактичної діяльності слідчого під час здійснення розслідування: а) профілактика злочинів на території, на яку поширюється його юрисдикція; б) профілактика злочинів, що здійснюється під час розслідування конкретного кримінального провадження.

Метою профілактичної діяльності слідчого на підконтрольній йому території є, з одного боку, є виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а з іншого – здійснення заходів, спрямованих на їх усунення. Досягнення цієї мети можливо при вирішенні комплексу організаційних дій, які можна поділити на: а) узагальнення і вивчення злочинних проявів; б) обрання заходів, що усувають причини та умови, які сприяють вчиненню злочинів.²

Розглянемо кожну з названих груп організаційних завдань.

1. Завдання вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів на території, на яку поширюється юрисдикція слідчого, не є простим і вимагає об'єднання зусиль усіх структурних органів Національної поліції

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон Української РСР від 28.12.1960 р. – Режим доступу: [http:// search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0007.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0007.html)

² Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев: РИО МВД УССР, 1973. С. 69.

України. Дані, наявні в розпорядженні зазначених органів, дозволяють уявити загальну картину стану злочинності на території, на яку поширюється юрисдикція слідчого, і виявити підприємства і установи, де злочинні прояви є найбільш інтенсивними. Залучення до цієї діяльності громадськості дозволяє здійснити вивчення причин і умов більш предметним. Ця група організаційних завдань не може повною мірою вирішуватися індивідуальними зусиллями слідчого або будь-кого зі структурних органів Національної поліції України. Форми організації або взаємодії в роботі обираються залежно від конкретних умов. Узагальнення даних, отриманих від органів, що беруть участь в здійсненні профілактичної діяльності, є основою планування заходів профілактики злочинів.

Розроблення вказаних заходів є, перш за все, вирішенням організаційних завдань, пов'язаних з будь-якими формами зазначеної діяльності. До цих форм можна віднести: а) правову пропаганду; б) виступи на зборах трудових колективів підприємств (установ), де був скоєний злочин; в) виступи і публікації у засобах масової інформації про результати розслідування; г) звернення до громадськості через засоби масової інформації для залучення її до профілактичної діяльності. Всі вказані форми вимагають чіткої організації, а отже, визначення часу, місця, способів і виконавців, що будуть здійснювати профілактичні заходи.

Оскільки профілактична діяльність має носити постійний характер, необхідно визначити такі організаційні заходи, що дозволять виконати завдання профілактики злочинності. При вирішенні завдань, пов'язаних з обранням конкретних профілактичних заходів, слід зупинитися на таких, що впливають з даних конкретних обставин. Якщо обраного профілактичного заходу недостатньо для досягнення поставленої мети, обирається їх комплекс.

При обранні заходів профілактики велике значення має попередній досвід профілактичної діяльності слідчого, який в багатьох випадках допомагає вирішувати нові організаційні завдання. Це аж ніяк не означає, що

слід обмежувати свою діяльність заходами, які в минулому були відомі як ефективні. Навпаки, не слід відмовлятися від нових форм профілактичної діяльності, які передбачають використання сучасних телекомунікаційних засобів і технологій.

Слід зауважити, що нові форми слідчої профілактики нерідко містять пропозиції, пов'язані з внесенням змін у діяльність підприємств і організацій, у правову регламентацію їх роботи, форми зв'язків, звітності та ін.

Велику допомогу слідчому може надати громадськість, представники якої за дорученням слідчого перевіряють виконання профілактичних заходів на окремих підприємствах або установах.

2. Другим напрямком профілактичної діяльності слідчого є заходи, що здійснюються під час розслідування злочину. Така профілактична діяльність має свою специфіку. Вирішення завдань, пов'язаних з організацією профілактичних заходів, впливає з особливостей роботи слідчого при розслідуванні конкретного злочину. Організаційні завдання зводяться тут до наступного: а) встановлення в процесі розслідування причин і умов, що сприяють вчиненню злочину; б) визначення періоду і форм профілактичної діяльності, яка здійснюється у зв'язку з розслідуванням конкретного злочину; в) визначення комплексу об'єктів, в яких будуть застосовані заходи профілактики; г) встановлення методів контролю за здійсненням профілактичної діяльності.

Розглянемо докладно типи названих завдань і можливості їх вирішення під час розслідування злочинів.

За формою і методами здійснення організація профілактики злочинів на території, на яку поширюється юрисдикція слідчого, є самостійним завданням, яке дозволяє встановити причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів. На відміну від даної діяльності, профілактична діяльність слідчого під час розслідування конкретного злочину здійснюється в межах процесуальних приписів, які регулюють діяльність слідчого, і не вимагає залучення інших органів. Профілактична діяльність слідчого,

органічно зливається з його роботою при розслідуванні злочинів. Причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, слідчий встановлює безпосередньо під час виконання окремих слідчих (розшукових) дій.

Одним з важливих організаційних завдань, що у багатьох випадках визначає ефективність профілактичної діяльності слідчого, є завдання, пов'язане з визначенням її періоду і форм. Діяльність щодо профілактики злочинів може здійснюватися протягом всього розслідування, вона не завжди є підсумком проведеного слідства. Коли під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій слідчий встановлює причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів, залежно від ступеня їх небезпеки і можливої негативної дієвості він може і повинен вживати заходів профілактики.

Іноді вирішення питання щодо обрання періоду і форм здійснення профілактичних дій пов'язано з тим, чи у повному обсязі встановлені причини і умови, що сприяють вчиненню конкретного злочину. Завдання з визначення періоду профілактики нерідко є складним, тому що вимагає швидкого вирішення і необхідності оцінки значущості та ефективності вжитих заходів профілактики. Адже профілактичні заходи, що вживаються під час розслідування дещо передчасно, можуть створити умови для маскуванню злочинцями можливих слідів вчинення злочину і не дозволять їх розкрити у подальшому. Окрім того, злочинці, які ще не викриті у вчиненні злочину, можуть призупинити свою діяльність на певний період та протидіяти розслідуванню. Тому, визначаючи період, коли необхідно здійснювати профілактичну діяльність, слідчий повинен виходити з двох підстав: а) вичерпного встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; б) визначення доцільності, тобто найбільшої ефективності профілактичних заходів на даному етапі.

Отже, важливою умовою профілактики злочинів є профілактична діяльність слідчого при розслідуванні кримінальних проваджень, яка передбачає встановлення й узагальнення причин і умов вчинення злочинів та надіслання до певних органів і установ приписів з пропозиціями щодо

усунення «сприятливих» умов для вчинення злочинів у майбутньому. Роль криміналістики у профілактиці злочинів полягає в розробці прийомів та методів виявлення і усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, а також засобів і прийомів, які перешкоджають їх вчиненню.

О. Ю. Будулюков, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗВ'ЯЗОК МІЖ ЗЛОЧИНЦЕМ І ЖЕРТВОЮ В КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ВБИВСТВ

Дані щодо зв'язку між злочинцем і потерпілим є важливими при розслідуванні злочинів проти життя людини. Саме це і є визначальним щодо включення інформації про такий зв'язок до криміналістичних характеристик окремих методик розслідування убивств. Особливого значення такі дані набувають у тих випадках, коли інформація про злочин на початку розслідування вкрай обмежена. Такі ситуації виникають при розслідуванні вбивств, пов'язаних зі зникненням особи, коли інформація про злочин іноді взагалі відсутня. Спосіб приховування, що використовують злочинці зазначених убивств, на початку розслідування не дозволяє слідчому однозначно стверджувати щодо кримінального характеру події.

Детермінуючий вплив на спосіб приховування вбивств за відсутності трупа здійснює зв'язок, що є між злочинцем і потерпілим. Злочинець пов'язаний із потерпілим певними стосунками (родинними, дружніми, службовими, злочинними і ін.) бажає надійно приховати вчинене діяння, вважаючи, що виявлення факту вбивства може спричинити викриття його участі у злочині. Такий злочинець розуміє, що мотив учинення вбивства може бути встановлений вже на початку з'ясування обставин зникнення особи. Саме мотив є першим і необхідним фактом, на встановлення якого спрямовуються зусилля слідчого при розслідуванні. Особа, що причетна до

вбивства за відсутності трупа обов'язково такий мотив має. Зв'язок, що є між злочинцем і потерпілим дозволяє включити таку особу в коло осіб, яким слідчий у першу чергу ставить питання, щодо відносин із потерпілим та обставин його зникнення. Злочинець, ще поки не викритий у вчиненні вбивства, повинен відповідати на питання, відповіді на які він зобов'язаний знати у зв'язку із певними відносинами з потерпілим. Зв'язок із потерпілим є основною проблемою для злочинця. Це пов'язано із тим, що при спілкуванні зі слідчим злочинцю необхідно розкрити обставини життя потерпілого та взаємовідносини останнього із оточуючими людьми. При цьому в його показаннях повинні знайти відбиття можливі мотиви зникнення і вбивства. Скрити наявний мотив убивства у такому разі злочинцю досить складно і він це добре усвідомлює. Для такого злочинця важливо взагалі не відповідати на питання щодо смерті потерпілого і тому найбільш типовими для такого виду вбивств є спосіб приховування трупа одночасно пов'язаний із прихованням факту смерті особи. Тільки в такій ситуації злочинець уникає необхідності пояснювати причину смерті особи, а в показаннях може зосередитись на так званих «обставинах його життя та зникнення». В своїх показаннях злочинець намагається більш торкатися фактів щодо позитивних відносин із потерпілим, і постійно до них повертатися. Тому злочинець продумує всі можливі варіанти виявлення вбивства, намагається передбачити все, щоб забезпечити і в матеріальних і в вербальних джерелах інформації найбільш природну картину зникнення особи безвісти. Проте навіть за неабиякого рефлексивного мислення злочинця, він припускається помилок, аналіз яких призводить до викриття його у вчиненні злочину. Нерідко викриття такого злочинця відбувається підчас аналізу негативних обставин, що стосуються: поведінки потерпілого до зникнення, обставин зникнення, поведінки злочинця після зникнення потерпілого і ін. Такими обставинами можуть бути різноманітні невідповідності: а) щодо обстановки місця зникнення; б) наявності одягу потерпілого, якого не повинно бути; в) дій щодо невинуватого ремонту або від'їзду з місця проживання; г) надмірного

створення враження про страждання; д) численні звертання до правоохоронних органів із приводу зникнення особи; представлення документів (листів, телеграм) від імені зниклого, який нібито виїхав до інших регіонів та ін.¹ Зв'язок між потерпілим і злочинцем при його аналізі дає слідчому доказову інформацію щодо мотивів і обставин вчинення вбивства та дозволяє встановити місцезнаходження трупа потерпілого.

Крім методики розслідування вбивств за відсутності трупа, де зв'язки між жертвою та злочинцем відіграють важливу роль у криміналістичній характеристиці, можна назвати і інші методики. До таких методик можна віднести: а) методику розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа; б) методику розслідування вбивств на замовлення; в) методику розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами; г) методику розслідування вбивств на замовлення і ін. Кожна з вказаних методик визначає ознаки зв'язків, що є між злочинцем та потерпілим, обумовлені видом злочину, вивчення яких дозволяє планувати розслідування в кожному окремому випадку.

Характер зв'язків між злочинцем і потерпілим у різних видах вбивств може мати різний прояв. В одних випадках вони носять безпосередній характер і цілком очевидні. Це відноситься, головним чином, до конфліктних зіткнень осіб, які перебували раніше в дружніх, родинних, службових відносинах. В інших випадках, зв'язки між злочинцем і потерпілим носять опосередкований характер. Найчастіше це відноситься до таких видів вбивств, як вбивства на замовлення та вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами. У вказаних злочинах особа, яка вчиняє вбивство, як правило, не знайома з потерпілим, не вступає з ним у конфлікт, а виконує наказ керівника злочинної групи або діє за попередньою домовленістю з замовником. Саме тому у вказаних видах убивств зв'язки між злочинцем і потерпілим, які ми спостерігаємо в звичайних випадках,

¹ Булуков О. Ю. Розслідування вбивств за відсутності трупа. *Настільна книга слідчого*. [Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів]/М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вид. Дім Ін Юре, 2007. С. 219.

перериваються, не носять традиційного характеру і тому не можуть виконувати своїх функцій при формуванні слідчих версій щодо особи злочинця. Подібні випадки гальмують ведення розслідування, роблять безперспективними первинні слідчі (розшукові) дії, спрямовані на встановлення особи злочинця. Позитивний ефект досягається тільки з часом, після ретельного вивчення особи потерпілого, його положення в суспільстві, політичного та фінансового стану.

Що ж стосується інших видів вбивств – злочинів, скоєних на сексуальному ґрунті або серійних вбивств маніяками, то характер відносин між злочинцем і жертвою в них не спостерігається взагалі. У криміналістичній характеристиці таких вбивств особа потерпілого не відіграє тієї визначальної ролі, яка їй властива у випадках, коли злочинець і потерпілий знайомі. Непередбачуваність обрання жертви при аналізі кожного випадку не дозволяє вийти на типовий взаємозв'язок злочинця і жертви, залишаючи типові ознаки переважно для способу вчинення злочину. Це ж відноситься і до так званих «імпульсивних» убивств, де злочин вчиняється раптово по відношенню до незнайомої особи¹.

¹ Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования. Харьков: Факт, 2001. С. 33–34.

О. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПОНЯТТЯ «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ» ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У МІЖНАРОДНИХ ДОКУМЕНТАХ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Згідно звітів міжнародних організацій захисту прав людини, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини в місцях позбавлення волі, неодноразово вказувалося на випадки жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження із засудженими. Необхідно указати, що термін «жорстоке поводження», вживається як родове поняття у законодавстві та означає будь-який вид поводження, що підлягає під заборону ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року.

Згідно даної Конвенції, забороняється у всіх випадках, без обмеження в часі піддані особи нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, незалежно від обставин та поведінки особи. Отже, у ст. 3 Конвенції встановлені негативні та позитивні зобов'язання, яких має дотримуватися держава. До негативних зобов'язань відносять утримання від будь-яких дій стосовно катувань або поводження, забороненого ст. 3 Конвенції; позитивні зобов'язання означає вживати заходів для того, щоб гарантувати особам їхні права та захищати їх від забороненого поводження, зокрема, проведення офіційного ефективного розслідування актів жорстокого поводження і критеріям, виробленим у практиці Європейського суду з прав людини, яким таке розслідування має відповідати.

Слід указати, що у міжнародних правових актах у сфері захисту прав людини та законодавстві не міститься точного визначення «жорстоке поводження», це поняття є оціночним. Внаслідок цього виникає проблема з імплементацією відповідних положень у національному правовому полі. Зокрема, у рішеннях Європейського суду жорстоке поводження визначається за допомогою оціночних суджень та врахування обставин справи. Наприклад, при визначенні цього поняття враховуються різні чинники та обставини справи, зокрема, заходи, які були застосовані, їх інтенсивність, обставини, в яких відбулося застосування цих заходів, їх публічність і наслідки, що настали. Тільки аналіз та з'ясування всіх обставин може надати відповідь та скласти цілісне уявлення про наявність ознак такого поводження.

Отже, на думку деяких дослідників, термін «жорстоке поводження» із засудженими, потребує більш чіткого та конкретного визначення та закріплення у законодавстві. Інші ж фахівці, вважають, що конкретизувавши ст. 3 Європейської конвенції з вписаними тими чи іншими видами поводження, які підпадали б під категорії «катування», «нелюдського», чи «такого, що принижує гідність, поводження або покарання», тим самим би фактично звузили або обмежили сферу дії даної норми, адже передбачити абсолютно усі випадки, які б могли виникнути в цьому контексті, неможливо.

М. В. Романов, досліджуючи дану проблему вказує, що поняття «жорстоке поводження» має явно виражене етичне й моральне забарвлення та багато в чому залежить від культурних, соціальних та законодавчих традицій конкретної держави. На цій підставі автор пропонує сформулювати у нормативних актах найбільш суттєві ознаки поняття «жорстоке поводження», що надало б імпульсу уніфікації законодавства та дозволило б зафіксувати певні аспекти загальнолюдських цінностей.

Аналізуючи наукові праці фахівців, дослідники надають свої авторські визначення видам поводження із людиною, що є забороненими та які можуть відрізнятися один від одного. Наприклад, В. В. Назаров вважає, що термін

«жорстоке поводження» відрізняється від «катування». Їх відмінність полягає в тому, що останнє здійснюється для досягнення певної мети, а жорстоке поводження не має певної мети, але його застосування передбачає різноманітні види фізичного та психологічного знущання над особою. М. В. Романов вважає, що поводження, яке принижує гідність особи, – це таке поводження, що викликає у засуджених почуття страху, пригніченості і неповноцінності, або має здатність образити й принизити їх, зламати фізичний чи моральний опір, або спонукає засуджених діяти проти своєї волі і совісті. На думку правозахисника Є. Ю. Захарова, нелюдське поводження – це умисне заподіяння страждань, якщо певні обставини не дозволяють охарактеризувати таке поводження як «катування», тобто не лише безпосереднє використання сили, а й створення такої обстановки, за якої людина зазнає страждань.

У рішеннях Європейського суду з прав людини під нелюдським поводженням пропонують розуміти таке поводження, яке спричиняє сильні фізичні та душевні страждання, що за даних обставин є невинуватим; під поводженням, яке принижує гідність особи, слід визнавати таке, що грубо принижує особу перед іншими або примушує її діяти всупереч власної волі чи власним переконанням. Про подібне поводження свідчать такі дії щодо засуджених осіб: позбавлення їх сну, харчування і води; примушування до багатогодинного стояння біля стіни; одягання на них капюшонів; утримання засуджених у приміщенні з постійним та голосним звуком або у підвалі, де вони ризикують наразитися на небезпеку нападу щурів, тощо. Усі ці дії спрямовані викликати у засудженого почуття страху, страждання та власної неповноцінності, а також принизити його гідність, зламати його фізичний і моральний опір.

Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якому вигляді, терміносполучення «жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поводження або покарання» тлумачить як утримання затриманої чи ув'язненої особи в умовах, які

позбавляють її, тимчасово або постійно, будь-якого з її природних почуттів: зору, слуху, просторової або часової орієнтації. Прикладами жорстокого та нелюдського поводження є: гоління голови засуджених; виставлення оголеної людини перед іншими засудженими; примушування одягатися так, щоб це викликало насмішки серед осіб, що відбувають покарання; примушування їсти не їстівні речовини тощо. Внаслідок цього у засудженій особі може виникнути стрес, почуття страху чи неспокою, пригніченості і неповноцінності, спонукання діяти проти своєї волі і совісті та ін.

Оскільки поняття «жорстоке поводження» із засудженими є оціночним та невичерпним, до нього можна віднести й таке. Будь-які види фізичного насильства або психологічного знущання з боку персоналу установ виконання покарань або вчинення таких дій за їх вказівкою з боку засуджених; переривання та позбавлення їх сну, а також прийому їжі та води; неналежні умови тримання засуджених або поміщення їх виснажливі для життя чи здоров'я приміщення або місця, не призначених для цього; поміщення знаходження в приміщеннях, які позбавляють людини будь-якого з природних почуттів – зору, слуху, просторової або часової орієнтації; примусове залучення до тяжкої та безплатної праці в складних погодних умовах; безпідставне обмеження чи позбавлення спілкування із сім'єю чи контактів із знайомими ін.

Безперечно, жорстоке поводження із засудженими з боку персоналу установ виконання покарань може не тільки погіршити авторитет органів державної влади, але завдати шкоду їх життю або здоров'ю, а також призвести до тяжких та, навіть, до незворотних наслідків у свідомості засуджених. Як свідчить практика виконання кримінальних покарань та дослідження психологів, жорстоке поводження із засудженими не сприяє їх виправленню та ресоціалізації, а, навпаки, може призвести до того, що такі особи знову можуть вчинити тяжкі або особливо тяжкі злочини.

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ЗЛОЧИНЦЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Відповідно до ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією, разом із тим і складною.

В умовах чинного змагального кримінального процесуального законодавства можна виокремити (умовно) певні рівні отримання інформації. На рівні *слідчий–допитуваний* допит є складним процесом обміну інформацією між слідчим та допитуваним, під час проведення якого слідчий повинен отримати від допитуваного максимальну кількість важливої інформації про особу злочинця. При цьому слід розуміти, що з метою отримання інформації про злочинця до предмета допиту слід включати інформацію, що безпосередньо указує на фізичні, фізіологічні та психологічні характеристики злочинця. Слід звернути увагу на те, що важливою є інформація про злочинця, що отримана від свідків (очевидців)

вчиненого кримінального правопорушення, потерпілої особи, близьких родичів та осіб, які перебували у певних взаємовідносинах з потерпілою особою (або жертвою). При цьому у нашому дослідженні ми звертаємо увагу саме на проведення допиту свідків (очевидців) та потерпілої особи.

Під час проведення слідчим допиту свідків (очевидців) та (або) потерпілої особи з метою отримання інформації про злочинця слідчий повинен: 1) з'ясувати характер взаємовідносин допитуваного з іншими особами кримінального провадження (а саме: чи не перебуває допитуваний у дружніх, родинних відносинах з учасниками кримінального провадження; ставлення допитуваного свідка (очевидця) до потерпілої особи (жертви) – співчуття, байдужість, неприязнь. У цьому випадку слід з'ясувати, з якого часу і чому у допитуваного виникло таке ставлення, що в подальшому допоможе уникнути таких типових ситуацій допиту, як «добросовісна помилка», «суперечності у показаннях допитуваного», «відмова від давання показань» та «повідомлення неправдивих показань»); 2) з'ясувати можливість правильно сприйняти (йдеться про стан фізичного та психічного здоров'я) окремі факти чи події з метою отримання достовірних показань від допитуваного щодо обстановки вчинення злочину, особи злочинця (його анатомічних, фізіологічних та функціональних характеристик, а в окремих випадках – психічного стану такої особи), особи потерпілого або жертви (віктимність поведінки); 3) з'ясувати моральні якості допитуваного з метою попередження перекручення показань та надання неправдивих показань.

Слідчий, аналізуючи отриману під час проведення допиту інформацію, здійснює побудову ідеальної моделі особи злочинця та проводить її порівняння з особою підозрюваного.

Інколи можуть виникати слідчі ситуації, коли ефективність проведення допиту може безпосередньо залежати від залучення спеціаліста-психолога (*слідчий-допитуваний-залучений психолог*). Зауважимо, що застосування психологічних знань може сприяти

отриманню від допитуваного більш якісної психологічної інформації щодо особи злочинця.

Залучення спеціаліста-психолога для проведення допиту свідків (очевидців) та потерпілої особи також може впливати на ефективність побудови психологічного профілю злочинця та проведення у подальшому судово-психологічних експертиз. Тобто, проводиться психодіагностика осіб, які є носіями інформації про кримінальне правопорушення (у даному випадку мова йде про свідків та потерпілих осіб).

У літературі з психології зазначається, що термін «психологічна діагностика» (від грец. *psyche* – душа та *diagnosis* – здатний розпізнавати) означає галузь психологічної науки, яка розробляє принципи, прийоми та шляхи розпізнання, оцінки, виміру індивідуально-психологічних особливостей особи та структурно представлена такими теоріями: 1) загальна теорія психологічного виміру; 2) окремі теорії та методики виміру властивостей та поведінки особи; 3) теорії та методики оцінки (позатестова методика), з метою отримання інформації для подальшої побудови психологічного профілю особи злочинця.

Саме тому під час отримання інформації про злочинця важливим є також з'ясування того, як така особа могла сприймати жертву та дії, що нею були вчинені, про що така особа могла думати, які мала прагнення, наміри, бажання, спонукання до вчинення певних дій та вибору жертви; чи перебувала особа злочинця у стані стресу, чи відчувала тривогу, який мала настрій, чи перебувала у стані фрустрації, емпатії, депресії, тобто з'ясування внутрішнього змісту її життя, що вказує на індивідуальність такої особи.

Аналізуючи процесуальний порядок проведення допиту свідків слідчим (стороною обвинувачення) на стадії досудового розслідування слід зазначити, що він не повною мірою відповідає принципу змагальності судочинства. Не зважаючи на те, що згідно з ч. 2 ст. 22 КПК України сторони мають рівні права на збирання та подання до суду речей,

документів та інших доказів, представники сторони обвинувачення без участі сторони захисту і суду здійснюють допити усіх свідків (в т.ч. свідків зі сторони захисту). Сторона захисту позбавлена можливості попередити можливий психологічний тиск на свідка з боку слідчого та постановку невірних запитань або таких, які частково містять відповіді на них. При цьому слідчий під час допиту попереджає свідків про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання за ст. 384 КК України «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу», що заважає в подальшому свідку навіть у суді змінити свої показання, які можуть бути помилковими.

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕЄСТРАЦІЯ ГЕНЕТИЧНИХ ДАНИХ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Останні декілька років багато уваги дослідники звертають на необхідність більш ґрунтовного дослідження проблем, які стосуються генетичних (генотипоскопічних) досліджень. Такі дослідження дозволяють встановлювати індивідуальну totoжність особи та родинні зв'язки між певними особами шляхом дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) їх крові (рідкої або висушеної), зразків тканин (м'язевої, кісткової) та внутрішніх органів (печінки, серця, тощо), волосся, слини та інших виділень людського організму.¹

Використання генетичної інформації донедавна здійснювалося, в основному, для встановлення фактів батьківства та під час розслідування злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, вбивствами, іншими тяжкими злочинами проти життя і здоров'я осіб. В сучасних реаліях на тлі

¹ Генотипоскопічна експертиза / Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. Київ: Юрінком Інтер, 2004. http://adhdportal.com/book_3638_chapter_53_4.14.4_Genotiposkopchna_ekspertiza.html

проведення бойових дій на Сході України, здійснення окремих терористичних актів у вигляді підпалів та/або підривань об'єктів нерухомого і рухомого майна, вчинення масових убивств (убивство 2-3 і більше людей в одному місці в одному часовому проміжку), виникає необхідність не лише в ідентифікації винних у вчиненні злочинів осіб, а й у встановленні осіб загиблих. Особливо актуальними є генетичні дослідження при виявленні понівечених тіл загиблих осіб або їх фрагментів. В таких випадках доводиться здійснювати ідентифікацію загиблих шляхом проведення порівняльних генетичних досліджень навіть невеликої кількості виділень людського організму або часток його тканин, слідів біологічних рідин, фрагментів волосся, шкіри, кісток, зубів, тощо.¹ Сучасні методи дослідження слідів біологічного походження спрямовані також на виявлення та вилучення потожирових та запахових слідів.

Вважається, що проведення генетичних експертиз є найбільш достовірним джерелом інформації про особу. Такі твердження ґрунтуються на таких підставах:

- 1) висока точність результатів генетичних експертних досліджень (однак, зауважимо, що на сьогодні відсутні фундаментальні наукові дослідження використання генетичної інформації людини у правовому вимірі попри використання на практиці результатів генетичних експертиз);
- 2) наявність методик дослідження генетичного матеріалу різного роду та методів математичного оброблення генетичної інформації;
- 3) систематизація причин отримання недостовірних результатів дослідження та наявність рекомендацій щодо попередження та усунення експертних помилок;
- 4) можливість дослідження мікрокількостей біологічного матеріалу тіла людини;

¹ Методичний лист щодо можливостей експертизи ДНК-аналізу, механізму вилучення об'єктів дослідження, зразків біологічного матеріалу та умов їх зберігання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uasol.com/index.php?aid=2838>

5) наявність численних публікацій, в яких викладений досвід вчених різних країн світу щодо уніфікації та стандартизації методик, обладнання та реагентів;

б) інтерпретація результатів генетичних досліджень з використанням більш точних (математичних та кібернетичних) методів їх обробки (зокрема, розроблено систему імовірнісних розрахунків спеціально для криміналістичних цілей).

На жаль, на сьогодні в Україні на законодавчому рівні відсутня правова регламентація проведення генетичних досліджень та не повною мірою регламентовано процес використання їх результатів як доказової інформації. У тому числі, відсутня єдина система збору (систематизації) генетичної (біологічної) інформації осіб. Так само відсутні дієві рекомендації для практичних працівників правозастосовних органів щодо отримання біологічних зразків осіб за умови дотримання їх прав, незважаючи на те, що Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 241, 245, 274) регламентовано відібрання зразків біологічного походження особи.

Проблеми створення бази даних ДНК громадян України та іноземців, які постійно або тимчасово перебувають на території нашої держави, активно обговорюються вченими та практичними працівниками правозастосовних органів на різного роду наукових заходах та робочих нарадах. Особливу увагу приділено законодавчому регулюванню правовідносин у сфері створення та функціонування бази даних ДНК. На сьогодні єдина база даних ДНК може бути створена при Головному бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, в єдиному системному взаємодіючому об'єднанні з Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України та Міністерством оборони України.

Створення подібних автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС) і баз даних генетичної інформації буде корисним для міжнародного обміну даними в окремих випадках, для ідентифікації особи злочинця під час розслідування нерозкритих злочинів з ознаками серійності, вчинених на

території різних держав, під час розслідування терористичних актів, для встановлення невідомих загиблих осіб у зоні бойових дій та на місцях авіакатастроф або подій на залізничному транспорті.

Саме тому, в умовах сучасності виникає необхідність розроблення законопроекту про державну реєстрацію генетичної інформації людини. Основними положеннями законопроекту мають бути:

1) обов'язкова геномна (генетична) реєстрація громадян України, іноземців та апатридів на території України та зберігання такої інформації в єдиній АПС;

2) обов'язкова геномна реєстрація осіб, професійна діяльність яких пов'язана з ризиком для життя (військовослужбовці, працівники правоохоронних органів, члени екіпажів повітряних і морських суден, рятувальники та ін.).

У Проекті закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» передбачається, що в обов'язковому порядку в АПС має вноситися геномна інформація щодо підозрюваних осіб, обвинувачених та таких, що відбувають покарання або мають непогашену судимість за вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, а також всіх категорій злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Крім того, метою створення подібної АПС, є накопичення неідентифікованою геномної інформації біологічних зразків.¹ Прийняття даного закону сприятиме зниженню рівня злочинності, ефективному розслідуванню злочинів в Україні, а також оптимізації процесів ідентифікації осіб, загиблих під час бойових дій чи катастроф.

На сьогодні більш широкому практичному використанню генотипоскопічного методу для ідентифікації осіб заважає висока вартість обладнання й реактивів для проведення досліджень та відсутність єдиних (однакових для всіх експертів) стандартизованих методик ДНК-аналізу.

¹ Проект закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». https://mvs.gov.ua/ua/pages/Pro_derzhavnu_restraciyu_genomnoi_informacii_lyudini.htm

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, чл.-кор. НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ¹

1. Осягнення кримінальної реальності в Україні свідчить про те, що запрограмовані й заплановані широкомасштабні та громіздкі заходи щодо запобігання і протидії злочинності не покращили криміногенну обстановку в державі. Як показує вітчизняний досвід, жодна з комплексних програм і концепцій боротьби зі злочинністю (назви цих документів різні) протягом 1993–2015 рр. майже або зовсім не були виконані. Не виключено, що серед інших причиною їх невиконання були занадто складні завдання перед суб'єктами запобігання, пов'язані з обов'язковим виявленням «глибинних» причин злочинності та причин її окремих проявів. Недарма у зарубіжній кримінології почали висловлюватися пропозиції змінити вектор теоретичних досліджень і сконцентруватися на політиці виявлення найближчих, безпосередніх причин і особливо умов учинення злочинів; ситуаційному запобіганні злочинам; кримінологічному аналізу на місцевому рівні².

¹ *Примітка.* Тези наукового повідомлення підготовлені в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² Стратегический вираз в прикладной криминологии. *Борьба с преступностью за рубежом*. 1995. № 9. С. 21–27.

Ця ідея, витoki якої перебувають у теоріях класичної кримінології (Ч. Беккарія, І. Бентам та ін.), зокрема теорії раціонального вибору злочинцем злочинної поведінки і відповідних напрямів запобігання їй, набули розвитку в створенні сучасних напрямів і стратегій запобіжного впливу на злочинність. Серед них – стратегія зменшення можливостей учинення злочинів (надалі – Стратегія).

2. Як об'єкт кримінологічного дослідження, вона привертає увагу своїм теоретико-прикладним потенціалом запобіжних можливостей і, з урахуванням цього, доцільності її модернізованого впровадження в національну практику запобігання злочинам на місцевому рівні. Первинно ця Стратегія мислилася її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного забезпечення безпеки промислових підприємств, житлових приміщень, банків, шкіл, магазинів, використання систем контролю, патрулювання поліції разом з громадськістю, партнерство у запобіжній діяльності з громадою та ін. Із часом потенціал цієї Стратегії був використаний взагалі для створення «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинних проявів», спрямованих на усунення технічних і організаційно-управлінських умов, що сприяють або полегшують учинення злочинів чи досягнення злочинного результату.

3. Забезпечення громадської безпеки, правопорядку та гарантованих Конституцією України прав, свобод, законних інтересів громадян Стратегія передбачає наступні напрями запобігання злочинам з набором конкретних заходів, які залежать від особливостей місцевої інфраструктури і криміногенної обстановки:

- патрулювання як напрям запобігання злочинності;
- ситуаційне запобігання злочинності;
- просторовий підхід у протидії злочинності;
- профілактика злочинності шляхом архітектурного планування;
- використання потенціалу теорії розбитих вікон у скороченні окремих видів злочинів;

– здійснення програм сусідського спостереження («Сусідська варта» за будинками, транспортом, будівлями тощо; «Зупини злочинця», «Квартальний констебль», «Гарячі точки» та ін.);

– впровадження сучасних технологій у правоохоронній діяльності;

– картографування злочинності та ін.¹

4. Використання кожного з цих напрямів та їх заходів потребує зміни «філософії охорони суспільства»² від злочинних посягань. Це стосується, по-перше, налагодження суб'єктами запобігання злочинам нових підходів у спілкуванні з суспільством, мобілізації його запобіжного потенціалу, створення дійсних партнерських відносин з громадськістю (громадянами). По-друге, це виражається у запобіжній спеціалізації й професіоналізації відповідних підрозділів Національної поліції України, завданням яких буде розроблення і застосування саме випереджальних заходів запобігання різним злочинам, а не припинення розпочатих кримінальних правопорушень. Останнє, на жаль, розцінюється як «запобігання» і покладається в основу кількісних показників оцінки діяльності поліції. Тобто домінує репресивний напрям щодо припинення злочинів, а не їх профілактика, що передбачає завчасне усунення умов, які сприяють учиненню конкретних видів злочинів або полегшують досягнення злочинного результату (різноманітні організаційно-управлінські вади, недоліки законодавчого регулювання, криміногенні ситуації, віктимність та її специфічні прояви, стандартні види злочинної поведінки, «кваліфікація» злочинців тощо) на певній адміністративно-територіальній одиниці. Саме тут поєднується кримінологічна теорія детермінації злочинів і теорія управління процесом їх запобігання, якої, на наш погляд, в Україні немає. Реалізація цієї ідеї і впровадження заходів Стратегії зменшення можливостей учинення злочинів

¹ Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. С. 41–158.

² Петренко А. В. Стратегии предупреждения преступлений в США. *Международное публичное и частное право*. 2011. № 2. С. 40–42.

пов'язується нами зі створенням нового органу – Національної ради з профілактики злочинності та її обласних управлінь і районних представництв. Аналогічні органи існують, наприклад, у США та деяких європейських країнах.

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Розпочата у 2014 р. антикорупційна реформа, створила інституційні засади для протидії корупції та її проявам. Зусиллями міжнародних інституцій, держави і громадянського суспільства в Україні сформовано антикорупційну платформу і створено відповідну інфраструктуру, що умовно можна назвати антикорупційною системою. Вона включає державну політику в цій сфері, законодавство, антикорупційні органи, офіси міжнародних антикорупційних організацій, громадські антикорупційні об'єднання, аналітичні центри, ради громадського контролю при центральних органах виконавчої влади, міжнародні програми (проекти) у сфері запобігання та протидії корупції. Діяльність зазначених інституцій дає певний превентивний ефект, головним чином, на рівні побутової корупції і бюрократичної корупції нижчої і середньої ланок. При цьому так звана політична і ділова корупція залишаються на досить високому рівні. Для підвищення ефективності реалізації міжнародних антикорупційних стандартів і положень національного антикорупційного законодавства на повну потужність має запрацювати антикорупційний механізм. Це відома усім аксіома. Між тим, мало хто до кінця розуміє, що таке механізм запобігання корупції, з чого він складається, і як працює. Саме цьому питанню і присвячується дана публікація.

Механізм запобігання корупції – це імплементація міжнародних антикорупційних стандартів у правову систему України, практична

реалізація державної антикорупційної політики, втілення антикорупційних ініціатив, міжнародна співпраця і діяльність громадських об'єднань у сфері запобігання та протидії корупції з метою захисту особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних посягань.

Зазначений механізм включає приведення у відповідність національного законодавства до міжнародних антикорупційних стандартів, застосування уповноваженими суб'єктами положень антикорупційного законодавства України, виконання антикорупційних програм, а також рекомендацій міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією. За великим рахунком, механізм запобігання корупції являє собою засоби досягнення мети, забезпечення конкретного результату у сфері протидії корупції. Вказаний механізм складається з таких елементів:

- цілі і завдання запобігання корупції;
- об'єкти запобігання корупції;
- суб'єкти запобігання корупції;
- методи запобігання корупції.

Загальними цілями запобігання корупції є захист інтересів особи, суспільства, держави і бізнесу від корупційних правопорушень, забезпечення прозорого та ефективного державного управління і ведення бізнесу, зниження рівня корупції до соціально допустимої межі. Прикладні цілі запобігання корупції визначені в Антикорупційній стратегії. Вони спрямовуються на вирішення конкретних проблем в різних сферах суспільного життя. Завдання запобігання корупції конкретизують шляхи і засоби досягнення цілей. Перелік завдань запобігання корупції наведено в Антикорупційній стратегії.

До об'єктів запобігання корупції належать: (а) корупціогенні фактори; (б) корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб; (в) неправомірне поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

Суб'єктів запобігання корупції можна поділити на чотири категорії:

- а) суб'єкти із загальними повноваженнями у сфері протидії корупції;
- б) суб'єкти із спеціальними повноваженнями у сфері протидії корупції;
- в) суб'єкти, що протидіють корупції в межах основних функцій; г) суб'єкти, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції.

До першої категорії належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України. Другу категорію становлять антикорупційні органи, а також уповноважені підрозділи (особи) з питань запобігання та виявлення корупції. До антикорупційних органів належить Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) і Спеціалізована антикорупційна прокуратура Генеральної прокуратури України. До числа суб'єктів, що протидіють корупції в межах виконання основних функцій, належать Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Міністерство юстиції України, органи прокуратури, Національне агентство з питань виявлення, розшуку, та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державна служба фінансового моніторингу. До суб'єктів, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції, можна віднести постійно діючий консультативно-дорадчий орган з протидії корупції у приватній сфері (Рада бізнесомбудсмена), міжнародні організації та їх представництва в Україні, громадськість, а також фізичні особи, що працюють над виконанням програм (проектів) та імплементують стандарти у сфері антикорупційної політики.

Методи запобігання корупції – це шляхи і засоби захисту інтересів особи, суспільства і бізнесу від корупційних посягань, зниження рівня корупційних проявів у країні. Серед методів запобігання корупції необхідно вказати на такі: метод вимог, обмежень і заборон; електронне декларування; метод відкритості й прозорості (транспарентності) діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; стимулювання доброчесної поведінки посадових осіб; перевірки сумлінності ділових партнерів при

укладенні угод «Due Diligence»; контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства; громадського впливу; викриття корупційних проявів; спеціальної конфіскації; пошуку і повернення активів; притягнення до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. М. Бурда, аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

ЩОДО СУБ'ЄКТІВ, ЩО ПРОТИДІЮТЬ КОРУПЦІЇ В МЕЖАХ ВИКОНАННЯ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ

До числа суб'єктів, що протидіють корупції в межах виконання основних функцій, належать Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Міністерство юстиції України, органи прокуратури, Національне агентство з питань виявлення, розшуку, та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державна служба фінансового моніторингу.

Органи і підрозділи Національної поліції протидіють проявам корупції в межах реалізації їх основної функції протидії злочинності. Для цього уповноважені особи органів і підрозділів національної поліції, в межах своєї компетенції, здійснюють превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень (у тому числі правопорушень, пов'язаних з корупцією); своєчасно реагують на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; вживають заходів щодо виявлення і припинення кримінальних, адміністративних правопорушень; розшукують осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання; у випадках, визначених законом, здійснюють провадження у справах про адміністративні правопорушення (у тому числі правопорушень, пов'язаних з корупцією) (складають протоколи

про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією), приймають рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечують їх виконання¹.

У складі Національної поліції питаннями виявлення корупційних злочинів у сфері економіки займається такий міжрегіональний структурний підрозділ, як Департамент захисту економіки (у складі кримінальної поліції) та його територіальні (відокремлені підрозділи). Протидією корупції серед працівників Національної поліції займається Управління з питань запобігання корупції та проведення люстрації Національної поліції.

До завдань Служби безпеки України, серед іншого, входить запобігання, виявлення, припинення і розкриття проявів корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки². Для цього в системі служби безпеки України створено спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, зокрема Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Центрального управління Служби безпеки України, відділи, відділення або групи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі³. Також слід зазначити про тимчасове надання (до створення оперативно-технічного підрозділу НАБУ) підрозділами Служби безпеки України можливості користування спеціальним обладнанням та іншими матеріально-технічними засобами, потрібними для виконання завдань Національним антикорупційним бюро України. Також уповноважені особи органів СБУ складають протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Державне бюро розслідувань вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, вчинених

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

² Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03. 1992 р. № 2229-XII (із змінами). URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

³ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.193 р. № 3341-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до частини першої ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої – третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України; злочинів, вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України¹.

Органи прокуратури протидіють корупції у межах реалізації таких функцій, як підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Питаннями запобігання корупції у військовій сфері займається управління протидії корупції у військовій сфері та оборонно-промислового комплексу Головної військової прокуратури Генеральної прокуратури України.

Крім того, згідно з ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII, Генеральний прокурор, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами,

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності, що включає і протидію проявам корупції. Координаційні повноваження прокурори здійснюють шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, а також узгоджених заходів та аналітичної діяльності¹.

Згідно з Положенням про Міністерство юстиції України, в межах виконання основних функцій, міністерство і його територіальні органи вживають загальні і спеціальні заходи по запобіганню корупції. Зокрема, міністерство забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, а також державної політики у сфері правової освіти, правової обізнаності, інформування населення, доступу громадян до джерел правової інформації; здійснює антикорупційну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів та розробляє за її результатами рекомендації щодо усунення виявлених факторів, що спричиняють або можуть спричинити вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень; здійснює міжнародно-правове співробітництво, забезпечує дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з правових питань; забезпечує ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення виконання першого етапу реалізації Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу; здійснює заходи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (щодо нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги)².

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

² Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF>.

Державна служба фінансового моніторингу забезпечує реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом, у тому числі, від вчинення корупційних злочинів. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII (зі змінами), серед завдань цієї служби, що мають відношення до запобігання проявам корупції, слід назвати такі: збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що може свідчити про легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом; забезпечення функціонування та розвитку єдиної інформаційної системи у вказаній сфері; проведення національної оцінки ризиків; міжнародна співпраця та інформаційний обмін з державними органами, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями у сфері запобігання і протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; забезпечення представництва України в міжнародних організаціях з питань запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом¹.

¹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/sliow/1702-18>.

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Р. П. Іжевський, аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Суб'єктів запобігання корупції можна поділити на чотири категорії: а) суб'єкти із загальними повноваженнями у сфері протидії корупції; б) суб'єкти із спеціальними повноваженнями у сфері протидії корупції; в) суб'єкти, що протидіють корупції в межах основних функцій; г) суб'єкти, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції.

До *першої категорії* належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України.

Верховна Рада України визначає засади антикорупційної політики (Антикорупційну стратегію), встановлює відповідальність за вчинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, здійснює правове регулювання діяльності спеціально уповноважених суб'єктів запобігання корупції і спеціалізованих антикорупційних органів, щороку проводить парламентські слухання щодо рівня корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь про реалізацію засад антикорупційної політики. Крім того, Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції створює тимчасові слідчі комісії, проводить антикорупційну експертизу законопроектів, поданих суб'єктами права законодавчої ініціативи, здійснює фінансовий контроль стосовно осіб,

уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування¹ та ін.

Президент України утворює Національне антикорупційне бюро України, призначає на посади Генерального прокурора України, голову Служби безпеки України, виступає із законодавчими ініціативами у сфері протидії корупції. При Президентові України діє Національна рада з питань антикорупційної політики (консультативно-дорадчий орган), основними завданнями якої є підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо вдосконалення Антикорупційної стратегії, пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції; оцінка стану сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), інших провідних міжнародних організацій, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері².

Кабінет Міністрів України утворює Національне агентство з питань запобігання корупції, реалізує Антикорупційну стратегію шляхом виконання Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні, складає план заходів на календарний рік до цієї програми, а також затверджує порядок проведення спеціальної перевірки та типові положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції. Крім того, через Уповноважену посадову особу Секретаріату Кабінету Міністрів України здійснюється погодження призначення на посаду та звільнення з посади керівників уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції органів виконавчої влади, а також координація їхньої діяльності, затвердження

¹ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання : постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 р. № 22-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-19>.

² Про затвердження Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України від 14.10.2014 р. № 808/2014 (із змінами). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/808/2014/?lang=uk>.

планів роботи та здійснення методичного забезпечення діяльності таких підрозділів¹.

Другу категорію становлять антикорупційні органи, а також уповноважені підрозділи (особи) з питань запобігання та виявлення корупції. До антикорупційних органів належить Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) і Спеціалізована антикорупційна прокуратура Генеральної прокуратури України.

До уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції належать вказані підрозділи міністерств, центральних органів виконавчої влади, державних адміністрацій. У складі апарату міських рад та обласних рад діють структурні підрозділи або уповноважені особи з питань запобігання та виявлення корупції. Більшість таких підрозділів не мають самостійного статусу, а входять до складу виконавчого апарату рад, департаментів, секторів та управлінь.

Головним завданням уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції міністерств і центральних органів виконавчої влади є формування і реалізація відомчої антикорупційної політики, розроблення антикорупційних програм і складання плану заходів з їх виконання на календарний рік. Вказані підрозділи забезпечують у межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в апараті міністерств, його територіальних органах, на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління міністерств.

Завданнями уповноваженого підрозділу (особи) з питань запобігання та виявлення корупції в обласних адміністраціях, обласних і міських радах, державних і комунальних підприємствах, установах, організаціях є

¹ Уповноважена посадова особа Секретаріату Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/antikorpucijna-diyalnist/upovnovazheni-pidrozdzili/upovnovazhena-posadova-osoba-sekretariatukabinetu-ministriv-ukrayini>.

підготовка, забезпечення та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції; надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства; участь в інформаційному та науково-дослідному забезпеченні здійснення заходів щодо запобігання та виявлення корупції, а також міжнародному співробітництві у зазначеній сфері; проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення і протидії корупції; здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів; здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства¹.

У складі правоохоронних органів питаннями виявлення, запобігання і припинення корупційних правопорушень серед працівників і посадових осіб центрального апарату і територіальних органів займаються підрозділи внутрішньої безпеки або внутрішнього контролю цих органів. Наприклад, запобіганням проявам корупції в системі органів Державної фіскальної служби займається Головне управління внутрішньої безпеки Державної фіскальної служби та його територіальні підрозділи, при НАБУ створено управління внутрішнього контролю, в Міністерстві внутрішніх справ України ці завдання покладено на Управління запобігання корупції та проведення люстрації.

До числа суб'єктів, що протидіють корупції в межах виконання основних функцій (*третья категория*), належать Національна поліція України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань, Міністерство юстиції України, органи прокуратури, Національне агентство з питань виявлення, розшуку, та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), Державна служба фінансового моніторингу.

¹ Питання запобігання та виявлення корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 р. № 706 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF>.

До суб'єктів, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції (*четверта категорія*), можна віднести постійно діючий консультативно-дорадчий орган з протидії корупції у приватній сфері (Рада бізнес-омбудсмена), міжнародні організації та їх представництва в Україні, громадськість, а також фізичні особи, що працюють над виконанням програм (проектів) та імплементують стандарти у сфері антикорупційної політики.

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

До *об'єктів запобігання корупції* належать: (а) корупціогенні фактори; (б) корупційні ризики в діяльності органів влади, місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб; (в) неправомірне поведінка службових і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування.

Корупціогенні фактори – це системні проблеми, що призводять до корупції та сприяють її поширенню. Більшість цих проблем носять інституційний, нормативно-правовий та морально-психологічний характер.

Інституційні корупціогенні фактори зумовлені протиріччями між призначенням державних органів, їх основними завданнями та фактичною спрямованістю їхньої діяльності. Сюди відносять також недоліки правового регулювання і державного управління. Так, наприклад, призначенням органів доходів і зборів є створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України. Насправді ж, діяльність органів доходів і зборів, підпорядкована фіскальній функції, першочергово спрямовується на

безумовне виконання планових показників надходжень податків, зборів і митних платежів до бюджетів різних рівнів.

Корупціогенні фактори правового регулювання включають окреме положення нормативно-правового акта або сукупність норм законодавства, що можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією. Зазначені фактори містяться в нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів, зокрема в законах України, актах Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Вони виявляються шляхом проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів. Корупціогенні фактори правового регулювання можуть полягати у нерегульованості чи недостатній урегульованості суспільних відносин в окремих сферах; прогалинах в законодавстві, юридичних колізіях у нормативно-правових актах, а також нечіткому визначенні функцій, прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Крім того, нормативноправові корупціогенні фактори виражаються в порушенні балансу інтересів та надмірних обтяженнях для одержувачів публічних послуг, у нормативному закріпленні широких дискреційних повноважень, недосконалому механізмі контролю за реалізацією владних повноважень, недоліках регламентації конкурсних процедур та ін.

Серед сфер правового регулювання, що містять потенційно високі корупціогенні ризики, слід вказати на такі: діяльність суб'єктів природних монополій; митна справа; встановлення і справляння податків, зборів та інших обов'язкових платежів; видобуток корисних копалин та використання природних ресурсів; виділення і користування земельними ділянками; використання лісових ресурсів; управління об'єктами державної або комунальної власності; використання бюджетних коштів; надання

адміністративних послуг, реалізація контрольно-наглядових повноважень; правоохоронна діяльність; здійснення правосуддя.

Корупціогенні фактори морально-психологічного характеру включають дефекти правосвідомості і корупційно орієнтовану поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та прирівняних до них осіб. Зазначені фактори полягають у несприйнятті етичних норм, антикорупційних обмежень і заборон, зневажанні інтересами державної служби, недоброчесності посадових осіб та ін. Сукупна дія перелічених чинників формує мотиви злочинної поведінки і викликає внутрішню готовність до корупційних дій. Не менш вагомим фактором, що призводить до корупції, є поведінка державних службовців і посадових осіб, спрямована на здійснення незаконного впливу, втручання у законну діяльність та інше створення умов для одержання неправомірної вигоди під час реалізації службових і представницьких повноважень.

До морально-психологічних факторів належить також корупційний корпоративізм, тобто закрита від соціального контролю система неформальних норм, антисупільних цінностей і корупційних відносин, що поділяються окремими представникам апарату державного органу, колективу структурного підрозділу або певною частиною професійної групи. Корупційний корпоративізм виникає в сприятливому для корупції інформаційному і психологічному середовищі, де панують правовий нігілізм, традиції приховування корупційних проявів, взаємна підтримка та меркантильні настрої. Як корупціогенний фактор, соціальне середовище формує дефекти правосвідомості, визначає корупційний характер службових і позаслужбових відносин, стимулює посадових осіб до вчинення корупційних правопорушень.

Корупційні ризики в діяльності державного органу, юридичних осіб публічного і приватного права та їх посадових осіб можна поділити на дві умовні групи: а) загальні корупційні ризики в діяльності суб'єктів публічного і приватного права; б) корупційні ризики в діяльності центральних і

територіальних органів влади і підпорядкованих їм структурних підрозділів, а також підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління центрального органу.

Загальні корупційні ризики в діяльності суб'єктів публічного і приватного права полягають у недоброчесності посадових осіб, виникненні конфлікту інтересів, відсутності належного контролю й звітності, неефективному кадровому менеджменті, неналежних умовах оплати праці, наявності дискреційних повноважень, у зовнішньому втручанні, непрозорості діяльності, укладенні угод з юридичними особами з сумнівною діловою репутацією, нерегульованості питання щодо подарунків і представницьких витрат тощо.

Корупційні ризики у діяльності міністерств, центральних органів виконавчої влади, державних цільових фондів, а також інших державних органів та органів місцевого самоврядування виявляються та оцінюються відповідно до Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням НАЗК від 02 грудня 2016 р. № 126. Правила і процедури цієї методології використовується також при оцінці корупційних ризиків у діяльності юридичних осіб приватного права, але з урахуванням особливостей їхньої господарської діяльності.

Оцінка корупційних ризиків проводиться з метою визначення сприятливих для корупції окремих сфер діяльності центрального органу влади, його функцій і завдань, напрямів діяльності територіальних підрозділів, а також підприємств, установ, організацій, що належать до їх сфери управління. Корупційні ризики ідентифікуються (виявляються) в організаційно-управлінській діяльності органу влади, відомчих нормативно-правових актах і розпорядчих документах. В організаційно-управлінській діяльності органу влади корупційні ризики зосереджені в організаційній структурі і повноваженнях органу та його територіальних підрозділів, управлінні персоналом, управлінні документообігом, проведенні процедур державних закупівель, наданні адміністративних послуг, реалізації

контрольно-наглядових повноважень, дотримання вимог, обмежень і заборон, в системі внутрішнього контролю тощо. У діяльності підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління органу влади, корупційні ризики зосереджені за такими основними напрямками, як-то: управління майном і фінансовими ресурсами, здійснення господарських операцій, вибір контрагентів та ін. Крім того, на предмет корупційних ризиків перевіряються відомчі нормативно-правові акти і розпорядчі документи.

До об'єкту запобігання корупції належить також *неправомірна поведінка* службових і посадових осіб під час реалізації владних повноважень. Це можуть бути службові і посадові особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище; особи, що займають посади з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків; особи, які обіймають інші посади в державних органах, а також юридичні особи приватного права. Перелік посад з високим і підвищеним рівнем корупційних ризиків затверджений рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 17 червня 2016 р. № 2 (зі змінами). Поняття і перелік службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, дається в примітці до ст. 50 Закону України «Про запобігання корупції».

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНОГЕННІ ЧИННИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Екологічна злочинність є однією із найбільш суспільно небезпечних різновидів злочинності. Її прояви, заподіюючи істотну шкоду довкіллю, створюють реальну небезпеку не тільки для життя та здоров'я людей, але й загрожують виживанню населення на території України в цілому. Особливістю екологічних злочинів є ще й те, що їх наслідки можуть наставати не відразу, а лише через деякий проміжок часу.

Для надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо шляхів і заходів запобігання та протидії екологічній злочинності спочатку необхідно визначити криміногенні чинники цього явища. Найбільший вплив на рівень, структуру і динаміку екологічної злочинності здійснюють організаційно-управлінські, соціально-економічні, нормативно-правові та соціально-психологічні криміногенні чинники.

Організаційно-управлінські криміногенні чинники включають: недоліки і прорахунки державної екологічної політики України; низьку ефективність системи державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання

природних ресурсів; неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони навколишнього природного середовища; незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; слабкий контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; поєднання господарських, контролюючих і правоохоронних функцій державними органами з охорони навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів, а також дублювання повноважень цими органами та слабкий рівень міжвідомчої взаємодії; відсутність ефективного механізму участі громадськості у протидії екологічній злочинності; високий рівень корупції в країні тощо.

До соціально-економічних криміногенних чинників слід віднести такі: підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; фізичне та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля; недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом; незадовільний рівень фінансового забезпечення державних органів по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів, критично низький рівень оплати праці їхніх посадових осіб і працівників; державна монополія на спеціальне використання окремих природних ресурсів; високий попит на дешеві природні ресурси з України на зовнішніх ринках; глобалізація зовнішньої торгівлі та розширення меж ринків сировини; недостатність коштів у вітчизняних виробників для забезпечення екологічної безпеки виробничої діяльності; висока рентабельність тіньового бізнесу у сфері природокористування; відсутність державної стратегії економічного зростання не за рахунок посилення експлуатації природних ресурсів,

а шляхом удосконалення виробничих процесів, запровадження безвідходного та екологічно чистого виробництва.

До нормативно-правових криміногенних чинників належать: прогалини та недоліки законодавства, що регулює відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, зовнішньоекономічну діяльність та відповідальність за екологічні правопорушення; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах; неповна відповідність норм і положень екологічного законодавства України законодавству Європейського Союзу; недосконалість норм законодавства щодо порядку видачі спеціальних дозволів на користування природними ресурсами та деякі інші.

Соціально-психологічні криміногенні чинники включають: низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку; недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; низький рівень правової та екологічної культури населення, зневажливе ставлення до кримінально-правових заборон; поширені традиції споживацького поведіння із природними ресурсами; недооцінки наслідків безконтрольного природокористування для національної економіки, захисту довкілля і безпеки людей тощо.

Зазначені криміногенні чинники здійснюють найпотужніший вплив на стан та тенденції розвитку екологічної злочинності, у зв'язку з цим, запобіжна діяльність у цій сфері повинна зосередитися на їх усуненні.

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОСОБИСТА НАЖИВА ТА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ ПІД ЧАС ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ ТА ІНШІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МАТЕРІАЛИ ДО НАУКОВО-ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ НА ЗАКОНОПРОЕКТ РЕЄСТР. № 1176

У межах виконання фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» науковці сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України приймають участь у законопроектній роботі комітетів Верховної Ради України. Так, у відповідь на лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 18.11.2019 р. щодо надання пропозицій та зауважень до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо незастосування строків давності до злочинів, вчинених з метою особистої наживи та незаконного збагачення під час Операції Об'єднаних Сил (ООС), а також посилення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна)» (реєстр. № 1176), автором цієї наукової доповіді підготовлено науково-правовий висновок. У Висновку висловлені такі міркування.

Як зазначено в Пояснювальній записці до проекту закону, метою і завданнями законопроекту є покарання винних у підриві обороноздатності України в найскладніший період її історії, а також подолання корупції, зокрема, в Збройних Силах, інших правоохоронних органах, в оборонно-

промислового комплексу. У проєкті пропонується внесення таких змін до Кримінального кодексу України:

«1) у частині п'ятій статті 49 після слів: «передбачених у статтях 109-114¹» доповнити такими словами та цифрами: «частині 4 статті 364, частині 3 статті 364¹, частині 4 статті 365², частині 3 статті 366, частині 3 статті 367, частині 5 статті 368, частині 6 статті 368³, частині 6 статті 368⁴, частині 6 статті 369, частині 4 статті 369²»;

2) у статті 364:

доповнити статтю частиною четвертою такого змісту:

«4. Те саме діяння, вчинене при виконанні державного оборонного замовлення або продажу військового майна,-

карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

примітку доповнити пунктом 5 такого змісту:

«5. У статтях 364, 364–1, 365–2, 366, 367, 368, 368–3, 368–4, 369, 369–2 цього Кодексу під виконанням державного оборонного замовлення слід розуміти діяльність, яка визначена та регулюється Законом України «Про держане оборонне замовлення».

У статтях 364, 364–1, 365–2, 366, 367, 368, 368–3, 368–4, 369, 369–2 цього Кодексу під поняттям військового майна слід розуміти майно, яке визначене у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України»;

3) статтю 364¹ доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Те саме діяння, вчинене при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна,-

карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

4) статтю 365² доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Те саме діяння, передбачене частинами першою та третьою цієї статті, вчинене при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна,-

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

5) статтю 366 доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Ті самі діяння, вчинені при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.»;

6) статтю 367 доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Те саме діяння, вчинене при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.»;

7) статтю 368 доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«5. Діяння, передбачене частинами першою, третьою та четвертою цієї статті, вчинене при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

8) статтю 368-3 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. Ті самі діяння, передбачені частинами першою та третьою цієї статті, вчинені при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

9) статтю 368–4 доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. Ті самі діяння, передбачені частинами першою та третьою цієї статті, вчинені при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

10) статтю 369 доповнити частиною шостою такого змісту:

6. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»;

11) статтю 369–2 доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Діяння, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, -

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна.»

Аналіз положень законопроекту, Пояснювальної записки до нього та інших матеріалів, розташованих на офіційному сайті Верховної Ради України, а також урахування продовження військових дій на Сході України, є підґрунтям для підтримки намагання авторів законопроекту підвищити рівень відповідальності службових осіб і осіб, діяльність яких, пов'язана з наданням публічних послуг, за обороноздатність України і подолання

корупції, зокрема, в Збройних Силах, інших правоохоронних органах, в оборонно-промисловому комплексі. Зокрема, погоджуємося з пропозицією щодо доповнення окремих складів злочинів, розміщених у розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК, такою обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність, як вчинення відповідного діяння «при виконанні державного оборонного замовлення або продажу військового майна». Разом з тим, визнаємо такими, що потребують подальшого доопрацювання, низку інших пропозицій авторів Проекту, а також звертаємо увагу на ті питання, що залишилися поза їх увагою.

1. *Щодо внесення змін до Загальної частини КК України (до ч. 5 його ст. 49):*

– стосовно пропозиції не застосовувати строки давності притягнення до кримінальної відповідальності щодо осіб, які вчинили певні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, при виконанні державного оборонного замовлення або продажу військового майна ми погоджуємося із зауваженнями Головного юридичного управління до аналізованого законопроекту. Дійсно, чинні положення кримінального законодавства, які передбачають незастосування строків давності за певні злочини, перелік яких є невеликим і вичерпним, зумовлені виконанням вимог Конвенції ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 26 листопада 1968 р. (ратифікована УРСР 25 березня 1969 р.) і особливим значенням таких об'єктів кримінально-правової охорони, як основи національної безпеки, мир та безпека людства. Разом з тим розширення такого переліку об'єктів потребує ретельного і всебічного обґрунтування, чому не достатньо приділено уваги в Пояснювальній записці;

– реалізуючи намагання посилити відповідальність суб'єктів певних злочинів у сфері службової діяльності і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК України) при

виконанні державного оборонного замовлення або продажу військового майна, автори законопроекту обійшли увагою ч. 1 ст. 67 КК України, де наведено вичерпний перелік обставин, що обтяжують покарання. Так, у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК такою обставиною визнано вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій. Можливо доцільно було б уточнити, що різновидом «інших надзвичайних подій» є виконання державного оборонного замовлення або продаж військового майна, доповнивши вказаний пункт словосполученням у редакції *«зокрема, при виконання державного оборонного замовлення або продажу військового майна»*. Це сприятиме посиленню відповідальності суб'єктів і інших злочинів, аніж тих, про які йдеться в Проекті, у першу чергу, військових, вчинюваних військовослужбовцями, зокрема, військовими службовими особами.

2. Щодо внесення змін до Особливої частини КК України:

– авторами законопроекту не враховано, що певні норми з розділу XVII Особливої частини КК, до яких пропонуються внести зміни фактично або обмежено є «непрацюючими». Так, чинна редакція ст. 369–2 «Зловживання впливом» із-за редакції примітки до неї, в якій йдеться про Закон України «Про засади запобігання і протидію корупції», що втратив чинність з набранням чинності ще в 2014 році Закону України «Про запобігання корупції», потребує найскорішого удосконалення. Обмежено «працюючою» є статті 364, 364–1, 365–2, 367 КК, що передбачені в Проекті, у зв'язку з тим, що в примітках 3 і 4 до ст. 364 КК такі обов'язкові ознаки як «істотна шкода» і «тяжкі наслідки» визнаються законодавцем виключно з майновим характером. Тому запровадження в КК України новел, що пропонуються авторами законопроекту, є півмірою, реалізувати яку в багатьох випадках буде практично неможливо;

– слід також звернути увагу на слушні зауваження Головного юридичного управління, викладені в п. 3 відповідного документу, де йдеться про техніко-юридичні недоліки.

Загальний висновок, сформульований у науково-правовому висновку на законопроект (реєстр. № 1176), такого змісту: «Аналіз проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо незастосування строків давності до злочинів, вчинених з метою особистої наживи та незаконного збагачення під час ООС, а також посилення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна)» (реєстр. № 1176), поданого до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, дає можливість зробити висновок, що *він не може бути рекомендований до прийняття у цьому вигляді й потребує суттєвого допрацювання*».

Узагальюючи наведене, а також ураховуючи результати аналізу норм Кримінального кодексу України щодо корупційних злочинів, висловлюємо наступне:

1. Удосконалення кримінальної відповідальності за злочини, вчинені з метою особистої наживи та незаконного збагачення під час ООС, а також посилення кримінальної відповідальності за злочини, скоєні при виконанні державного оборонного замовлення або при продажу військового майна, доцільно вирішувати системно з одночасним комплексним вирішенням актуальних проблем боротьби з корупційними злочинами.

2. У межах подальшого вирішення кримінально-правових проблем боротьби з корупційними злочинами, зокрема, у сфері безпеки і оборони, доцільно прийняти окремий законопроект. Зокрема, у ньому слід передбачити нову редакцію:

– приміток 3 і 4 до ст. 364 КК;

– примітки до ст. 369–2 «Зловживання впливом»;

– інших статей, із синхронізацією їх редакції з міжнародними стандартами з питань боротьби з корупцією.

Авторські пропозиції щодо удосконалення кримінальної відповідальності за зазначені та інші корупційні злочини висловлені в інших наукових публікаціях. Крім того, це питання в доктринальному і законотворчому аспектах продовжується досліджуватися.

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

АНТИКОРУПЦІЙНА ПРОГРАМА ЯК ФОРМА РЕАГУВАННЯ НА КОРУПЦІЙНИЙ РИЗИК

Згідно з кращими європейськими практиками ведення бізнесу ефективна схема реагування на корупційний ризик, що відображається у антикорупційній програмі підприємства складається з таких ланок: встановить процес - визначте ризики - оцініть властивий ризик – визначте та оцінійте засоби пом'якшення наслідків – розрахуйте залишковий ризик розробіть план дій. При цьому етапи десоціалізації не мають чітко окреслених часових меж. Це динамічний процес із плавним переходом від одного етапу до іншого. Розглянемо основні ланки схеми поетапно:

1. Порівняння залишкового ризику з толерантністю до ризику. Залишковий ризик кожної корупційної схеми може бути оцінений підприємством, щоб визначити, чи потрібна реакція на корупційний ризик і, якщо так, бажані елементи цього плану. Ключовим фактором плану реагування є рівень толерантності до ризику або апетиту до ризику, який залежатиме від підприємства. Подальше зменшення ризику не потрібно для будь-якої корупційної схеми, що має залишковий ризик у межах допуску до ризику, встановленого керівництвом та затвердженого особами, відповідальними за управління. Керівництво може вирішити застосувати додаткові заходи щодо зменшення ризику, якщо вважає, що ціна та вигода можуть бути перевагою, але це не є істотним.

Для будь-якої корупційної схеми, що має залишковий ризик, більший за толерантність до ризику, встановлену керівництвом та затверджену особами, відповідальними за управління, необхідні заходи для зменшення ризику, поки він не буде в межах порогу допуску до ризику. Для цих пунктів необхідний план реагування на корупційний ризик.

2. Потенційні реакції на залишкові ризики, що перевищують толерантність до ризику. Історично найпоширенішою реакцією на залишкові корупційні ризики було вдосконалення внутрішнього контролю з метою зменшення корупційних ризиків. Провідні підприємства розглядають більш широкий спектр потенційних заходів щодо подолання залишкового ризику корупції, включаючи: зміна сфери діяльності підприємства, наприклад, уникнення або припинення ведення бізнесу в певних географіях, галузевих сегментах або на ринках, оскільки ризик вважається неможливим достатньо та надійно зменшити; зміна бізнес-процесів або методів, щоб зменшити або усунути область ризику, наприклад, перехід від продажу товарів "CIF" (вартість, страхування та фрахт) на "ExWorks", тобто покупець взяв право власності на товар у місце продажу продавця і несе відповідальність за транспортні витрати та митне оформлення міжнародних відправлень. Ця угода може усунути ризики продавця, пов'язані з можливим підкупом іноземних державних службовців, щоб отримати митне оформлення в порту призначення; передача ризиків третій стороні через умови контракту; посилення певного антикорупційного контролю; запропонувати особам, яким доручено врядування, збільшити толерантність підприємства до ризику, достатню для усунення необхідності в подальших діях, якщо умови ведення бізнесу та загроза примусовому виконанню можуть обґрунтувати зміни.

3. План реагування на корупційний ризик. Слід зазначити, що не всі підприємства мають у своєму розпорядженні однакові ресурси та кошти для інвестування у виконання антикорупційної програми. Однак незважаючи на обмеженість ресурсів майже усі підприємства часто дотримуються таких підходів:

– корупційні схеми, які мають високий залишковий ризик, зазвичай перевищують толерантність підприємства до залишкового ризику і, ймовірно, будуть фінансуватися у першу чергу, оскільки цей рейтинг вказує на рівень ризику, який може становити серйозну або потенційно катастрофічну загрозу для підприємства;

- схеми, що мають середній залишковий ризик, можуть або не перевищують толерантність підприємства до залишкового ризику, тому питання їх фінансування не є першочерговими. Керівництво має проаналізувати притаманний рейтинг ризику та рейтинговий ризик для оцінки джерел ризику та розглянути можливість додаткового зменшення ризику для визначення того, чи слід вживати подальших дій;

- для корупційних схем, які мають низький залишковий ризик, підприємство, як правило, не вживає жодних додаткових дій.

4. Зміст плану реагування. Інформація щодо пунктів, запропонованих для включення до плану реагування на корупційний ризик, повинна надходити з усього підприємства, включаючи думки фахівців, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми та тих осіб, на яких вона впливає. Важливо, щоб план реагування на корупційний ризик був прагматичним та вибіркоким, оскільки існує нескінченний внутрішній контроль, який можна вводити на кожному підприємстві. Хороший план реагування на корупційний ризик буде вибіркоким та націленим на основі структурованого, практичного підходу, який ефективно та ефективно знижує залишкові ризики до толерантності підприємства до ризику. Після складання плану реагування на ризик його, як правило, затверджує керівництво, відповідальне за оцінку антикорупційного ризику, з наглядом осіб, відповідальних за управління. Деякі функції плану реагування можуть включати: опис кожного пункту дій; відповідальність за виконання кожного пункту дій; графік виконання; оцінка ресурсів, необхідних для вирішення кожного пункту дій, наприклад, кількості осіб, годин та бюджету.

Бажано, щоб одна особа відповідала за координацію виконання плану реагування на корупційний ризик та за звітність перед керівництвом та потенційно особами, відповідальними за управління. Реалізація повинна регулярно контролюватися керівництвом з будь-якими необхідними або відповідними поправками, внесеними керівництвом та затвердженими особами, відповідальними за управління.

5. Вхід на реалізацію. Найважливішим питанням для успішної реалізації плану реагування на корупційні ризики, як правило, є звіт керівних працівників, ради директорів, аудиторської комісії чи інших осіб, відповідальних за управління. Без такої підтримки на високому рівні реалізація плану реагування може застоюватися, оскільки певні функції чи окремі особи можуть не надавати необхідної важливості та уваги пунктам плану реагування.

Крім того, власнику оцінки антикорупційного ризику було б вигідно зацікавити працівників у тому, що реалізація кроків у плані реагування може принести користь їм як окремо, так і як групі. Однією з стратегій є зв'язок прогресу у виконанні пунктів плану відповідей з особистими цілями людей та оцінкою їх ефективності. Іншою стратегією є залучення різних зацікавлених сторін на початку процесу оцінювання антикорупційного ризику, а не чекати, поки планується реалізувати план реагування.

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРИ ПОМИЛЦІ У ФАКТИЧНИХ ОБСТАВИНАХ

Фактична помилка (erroг fakti) полягає в помилковому (неправильному) уявленні особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння. Фактична помилка розподіляється на наступні види:

А) помилка, що відноситься до фактичних обставин, які створюють об'єктивну сторону складу злочину;

Б) помилка, що відноситься до властивостей безпосереднього об'єкту посягання;

В) помилка, що відноситься до розвитку причинного зв'язку між діями суб'єкта і злочинними результатами, що наступили (помилка в причинності);

Випливаючи з теми дослідження, розглянемо помилку першого виду. Помилка у фактичних обставинах може бути або помилкою, що відноситься до *основних ознак об'єктивної сторони складу злочину*, або помилкою, що відноситься до *обставин, що кваліфікують злочин*.

Фактична помилка, що відноситься до основних ознак об'єктивної сторони складу того або іншого злочину, може полягати в помилковому припущенні: а) про відсутність об'єктивних ознак цього злочину; б) про їх наявність.

Прикладом помилкового припущення про *відсутність* ознак об'єктивної сторони складу злочину, коли насправді вони є, може бути вчинення злочину, передбаченого ст.199 УК¹ (фальшивомонітництво),

¹ Кримінальний кодекс України. Закон України. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

коли особа не усвідомлює, що гроші фальшиві. В цьому випадку у суб'єкта злочину відсутнє передбачення таких обставин, які є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу даного злочину (суб'єкт не усвідомлює, що збуває фальшиві гроші). В цьому випадку його дії не можуть вважатися умисними.

Як відзначає А.А. Піонтковський, якщо суб'єкт за обставинами справи не повинен був передбачати фактичні обставини, які складають об'єктивну сторону складу даного злочину, або ж сумлінно помилявся, вважаючи, що його дії правомірні, вчинюване діяння не може тягти за собою кримінальну відповідальність¹.

Прикладом фактичної помилки, що полягає в помилковому припущенні про *наявність* ознак об'єктивної сторони складу злочину, коли вони насправді відсутні, може виступати збут помилково в якості фальшивих в реальності справжніх грошей. В цьому випадку суб'єктивна сторона містить в собі передбачення тих обставин, які відносяться до об'єктивної сторони складу відповідного злочину. Тому діяння особи, не зважаючи на фактичну помилку, зберігає всі ознаки злочину, а питання про відповідальність за нього повинне вирішуватися таким самим чином, як вирішується питання про відповідальність за непридатний замах на злочин.

Фактична помилка, що відноситься до *обставин, що кваліфікують даний злочин*, також може полягати або в помилковому припущенні: а) про відсутність об'єктивних обставин; б) про наявність таких обставин.

При вчиненні умисних злочинів *помилкове уявлення про відсутність кваліфікуючих обставин, що насправді існують*, повинне тягтити за собою відповідальність за скоєння даного злочину без наявності цих кваліфікуючих ознак. Відповідно до п. 10 ППВСУ № 5 від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про злочини проти статеві

¹ Піонтковский А. А. Учение о преступлении. Москва. Госюриздат, 1961. 667 с.

свободи та статевої недоторканості особи» кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом щодо такої особи настає лише за умови, якщо винний усвідомлював (*достовірно знав чи припускав*), що вчиняє злочинні дії щодо неповнолітньої або малолітньої особи, а так само, коли він повинний був та міг це усвідомлювати¹. При цьому суд має враховувати не тільки показання підсудного, а й потерпілої особи, ретельно перевіряти їх відповідність усім конкретним обставинам справи. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема, зовнішні фізичні дані потерпілої її поведінка, знайомство винного з нею, володіння винним відповідною інформацією тощо. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації вказаних дій за ч.ч. 3 або 4 ст. 152 КК або ч.ч. 2 чи 3 ст. 153 КК, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо фактичного віку потерпілої.

Вчинення злочину при помилковому припущенні особи *про наявність обставин, що кваліфікують злочин*, слід розглядати як замах на скоєння злочину з обтяжуючими обставинами.

¹ ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СТРАТЕГІЯ ОЦІНКИ РИЗИКІВ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ФУНКЦІЇ

Щоб уникнути корупційних витрат і не допустити участі в цій деструктивній поведінці, підприємства повинні мати ефективні антикорупційні програми із прописаним у них гнучким механізмом оцінки корупційних ризиків підприємства. Як правило, здійснює таку оцінку спеціально уповноважена особа з управління ризиками CRO чи CRMО¹.

Успішна оцінка антикорупційного ризику включатиме участь та залучення персоналу, який має знання про діяльність підприємства, що мають схильність до корупційних ризиків. Окрім членів вищого керівництва, вони можуть включати персонал у таких функціях, як відповідність, етика, правовий, внутрішній аудит, управління ризиками, продажі та маркетинг, закупівлі, доставка, бухгалтерський облік та фінанси, а також людські ресурси. Залучення осіб на різних рівнях підприємства, таких як керівництво та молодший персонал, може бути корисним. Старший персонал часто знає, як повинні функціонувати функції, тоді як молодший персонал може знати, що вони працюють на практиці. Також рекомендується залучати осіб з різних місць та діючих підрозділів, якщо це можливо. У певних галузях промисловості, географії чи організаційних структур також можуть бути важливі інші функції, такі як функція розвитку, відповідальна за будівництво нових об'єктів у місцях з високим ризиком хабарництва для отримання необхідних урядових дозволів та погоджень.

Дієвою стратегією є наявність власності операційного підрозділу / регіонального місцезнаходження для оцінки антикорупційного ризику. При

¹ Дзюба А. Ю., Новіков О. В. Окремі питання управління корупційними ризиками у діяльності бізнес-організацій США. Правотворчість та правозастосування у демократичній державі: теорія і практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (3 жовтня 2019 р.). Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 90–93.

такому підході кожен операційний підрозділ / регіональне місцезнаходження буде нести відповідальність за проведення оцінки ризиків, пов'язаних зі своїм сегментом. Це дозволяє особам, які мають конкретні місцеві, ділові та галузеві знання, складати оцінку ризику для кожного відповідного сегмента на основі параметрів та вказівок, наданих централізованим власником (наприклад, від координаційного центру). Після отримання надходжень від кожного із визначених сегментів централізований власник буде консолідований, щоб забезпечити загальний вигляд підприємства разом із певним видом корупційних ризиків.

Там, де існують сприятливі відносини, підприємства можуть вимагати інформацію про корупційні ризики від третіх осіб, потенційно включаючи ключових постачальників чи замовників. Персонал внутрішнього аудиту від цих третіх сторін може бути цінним джерелом інформації, що стосується потенційних корупційних ризиків в операціях між їх суб'єктом господарювання та підприємством, що є предметом оцінки ризиків. У будь-якому випадку, перш ніж здійснювати такі повідомлення для управління юридичними ризиками слід звернутися до спеціаліста з управління ризиками.

Розглянемо потенційні ролі та обов'язки учасників процесу оцінки антикорупційного ризику; можуть бути інші функції, що стосуються специфіки діяльності підприємства, залежно від розміру, галузі та місця розташування. Далі наведено найтипівіші функції управління, функціонування та контролю. Однак визнано, що на деяких підприємствах цих функцій буде набагато менше – або ж функції можуть бути закладені в іншій функції¹.

- Функція відповідності до закону (комплаєнс). Функція відповідності та законодавчої етики може сприяти виявленню ризиків, виділяючи порушення антикорупційних законів, які мали місце в минулому на підприємстві або на інших підприємствах тієї самої галузі або працюють

¹ 4. UNODC's An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide. P. 16.

у тих же географічних зонах ризику. Функція відповідності може також сприяти виявленню існуючих антикорупційних контролів та програм, що існують для зменшення корупційних ризиків.

- Функція управління ризиками. Навіть якщо це не керівник / власник, відділ управління ризиками може забезпечити узгодженість підходу між оцінкою антикорупційного ризику та іншими ініціативами оцінки ризику на підприємстві, такими як управління ризиками на підприємстві. Відділ управління ризиками також може витягувати з результатів інших ініціатив з оцінки ризиків, які можуть бути використані в процесі оцінки антикорупційного ризику.

- Юридична функція. Юридична функція може підтримувати процес, визначаючи антикорупційні закони у відповідних географічних районах та наголошуючи, як такі закони можуть бути порушені. Юридична функція може також надавати інформацію про взаємодію з державними відомствами та посадовими особами для отримання дозволів та інших схвалень плюс політику щодо включення антикорупційних представництв та пунктів у договори. Хоча оцінка антикорупційного ризику, як правило, не є тим, що потрібно робити відповідно до привілею адвокат-клієнт, але можуть бути випадки, коли підприємство може обрати таку пільгу. У таких випадках юридичному департаменту потрібно буде брати участь у розробці протоколів оцінки корупційних ризиків. Нарешті, протоколи щодо поведінки та повідомлення будь-яких нових виявлень фактичних порушень антикорупційного законодавства, виявлених під час процесу оцінки ризиків, повинні бути обговорені та затверджені у юридичному департаменті до початку навчання.

- Функція внутрішнього аудиту. Функція внутрішнього аудиту може сприяти управлінню шляхом полегшення процесу оцінки антикорупційного ризику, наприклад, шляхом проведення інтерв'ю чи опитування, дослідження джерел інформації про ризики та контроль або сприяння зустрічам керівництва з самооцінкою. Функція внутрішнього аудиту може оцінити

ефективність процесу оцінки антикорупційного ризику керівництва, а також включити результати оцінки ризиків у свій план аудиту та моніторингу. Функція внутрішнього аудиту може використовувати свій досвід, будь-яку минулу історію корупції на підприємстві чи інших подібних підприємствах, а також будь-які відповідні результати попередніх внутрішніх аудитів для визначення відповідних ризиків та контролю, які слід враховувати.

- Функція обліку та фінансів. Функція бухгалтерського обліку та фінансування може забезпечити цінні інформаційні ризики, пов'язані з процесом узгодження рахунків для обліку головних книг високого ризику, різних рахунків тимчасового припинення, дрібних грошових коштів, обчислення комісійних витрат та подорожей, взаємодії з державними службовцями за такими сферами, як податок на прибуток та витрати на розваги. Функція обліку та фінансування може бути особливо корисною для визначення фінансового контролю, який зменшує корупційні ризики.

- Функція закупівель. Функція закупівель може надавати відповідну інформацію про процес закупівлі, включаючи сфери ризику, такі як встановлення заявок та вибір сторонніх осіб, які не перебувають під рукою, а також може надати відповідну політику та контроль, а також огляд будь-яких минулих інцидентів, пов'язаних із відкатами та хабарництвом. Крім того, функція закупівель може надавати інформацію про нових постачальників за минулий рік та фінансово великі контракти, виконані протягом року.

- Функція продажу та маркетингу. Функція продажів та маркетингу може надавати інформацію про відповідні теми, такі як витрати на подарунки та розваги, комісії з продажу, взаємодію з митними службовими особами з експорту товарів, минулі випадки пропозицій відката чи хабарництва з боку торгового персоналу, сторонні угоди та використання третього. партії та агенти з продажу.

- Ланцюги постачання. Група ланцюгів поставок може надати цінну інформацію стосовно підходів або підкупу потенційних постачальників та характеру відносин підприємства з будь-якими третіми сторонами, що беруть

участь у ланцюзі поставок. Для певних підприємств група ланцюгів поставок може бути інтегрована в загальний процес управління ризиками.

- Функція людських ресурсів. Функція людських ресурсів може надавати інформацію про тон вгорі, будь-які дисциплінарні питання щодо антикорупційних порушень та процес перевірки працівника.

- Функція корпоративних справ (зв'язки з громадськістю). Корпоративна справа або зв'язки з громадськістю набувають все більш важливої ролі з огляду на репутаційні ризики та ринкові збитки, які можуть виникнути внаслідок корупційних інцидентів.

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ФОРМИ КОРУПЦІЇ TRANSPARENCY INTERNATIONAL

Розробляючи антикорупційну програму, підприємство повинно визначити, що розуміють як корупцію, та різні її форми, оскільки це матиме ключове значення у процесі оцінки корупційного ризику. Transparency International визначає корупцію в цілому як зловживання довіреною владою задля приватної вигоди¹, але корупція може проявити себе багатьма способами. Деякі основні форми описані нижче.

- **Хабарництво**: це пропонування, обіцянка, надання, прийняття або вимагання переваги як спонукання до дії, яка є незаконною, неетичною або порушенням довіри або утримування від дії². Хабарництво може бути невиправданою фінансовою або натуральною перевагою, яку можна виплатити безпосередньо або через посередників. Підприємство повинно враховувати найпоширеніші форми хабарництва у своїй оцінці ризику, включаючи відкати, полегшення виплат, подарунки, гостинність, витрати, політичні та благодійні внески, спонсорські та рекламні витрати. Короткі описи деяких із цих ризиків наведемо далі:

- *відкати*: це хабарі, виконані після того, як підприємство уклало контракт із замовником. Вони мають місце у закупівлі, укладанні контрактів чи інших відділах, відповідальних за рішення про укладення контрактів. Постачальник забезпечує хабар шляхом повернення покупцеві частини контрактного збору безпосередньо або через посередника;

- *полегшення платежів*: це, як правило, невеликі платежі, що здійснюються для забезпечення або прискорення виконання рутинних або

¹ A Guide for Anti-Corruption Risk Assessment. URL : <https://www.unglobalcompact.org/library/411>.

² Business Principles for Countering Bribery (Transparency International 2009), OECD Anti-Bribery Convention, Art. 1; UN Convention against Corruption, Art. 15-16

необхідних дій, на які платник має право, юридично чи іншим чином. Вони висловлюють занепокоєння щодо суб'єктів господарювання, оскільки виплати часто вимагають за таких обставин, як звільнення від митних товарів, які швидко псуються;

– *благодійні та політичні пожертви, спонсорські, туристичні та рекламні витрати*: це законні заходи для суб'єктів господарювання, але їх можна зловживати, використовуючи їх як підкуп для хабарництва. Слід зазначити, що внаслідок злочинів із закордонним хабарництвом багатьох країн (зокрема, країн, які є стороною Конвенції ОЕСД про боротьбу з хабарництвом), до таких операцій пов'язані ризики, за якими можна судити, що перевагу надано іноземній Державна посадова особа для отримання або збереження бізнесу;

• Конфлікт інтересів: Конфлікт інтересів виникає, коли особа чи суб'єкт, що зобов'язує підприємство, мають конфліктні інтереси, обов'язок чи зобов'язання. Конфлікт інтересів сам по собі не є корумпованим, але корупція може виникнути, коли директор, працівник або третя сторона, яка підписала договір, порушують обов'язок суб'єкта господарювання, діючи стосовно іншого інтересу¹.

• Змовлення: це може приймати різні форми, серед яких найпоширеніші включають бірінг, картелі та встановлення цін:

– *фальсифікація ставок*: спосіб, який змовляє конкурентів, ефективно підвищують ціни в ситуаціях, коли покупці набувають товари чи послуги шляхом виклику конкуруючих пропозицій. По суті, конкуренти заздалегідь домовляються, хто подасть виграшну пропозицію за контрактом, пропущеним через процедуру конкурсних торгів. Як і у випадку встановлення цін (див. Нижче), не обов'язково всі учасники торгів брати участь у змові²;

¹ UNCAC Article 12, clause 2 (e)

² Price Fixing, Bid Rigging, and Market Allocation Schemes: What They Are and What to Look For. URL <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/211578.htm>.

– *картелі*: таємна угода чи змова між підприємствами щодо вчинення незаконних дій чи шахрайства. Як правило, це передбачає встановлення цін, обмін інформацією або ринкове встановлення шляхом встановлення квот на виробництво та постачання;

– *встановлення ціни*: угода між конкурентами про підвищення, виправлення чи інше підтримання ціни, за якою продаються їх товари чи послуги. Не обов'язково, щоб конкуренти погоджувались платити точно таку ж ціну, або щоб кожен конкурент у певній галузі приєднався до змови. Встановлення цін може мати різні форми, і будь-яка угода, яка обмежує цінову конкуренцію, може порушувати чинне законодавство про конкуренцію.

- «обертання дверей»: це корупція, пов'язана з переміщенням працівників високого рівня від робочих місць у державному секторі до приватних та навпаки. Основні занепокоєння стосуються того, як практика підприємства може поставити під загрозу неупередженість та добросовісність публічної посади. Для підприємств можуть виникнути ризики обговорення чи обіцяння майбутньої роботи державним службовцям або використання колишніх державних службовців як членів правління, службовців чи консультантів.

- Меценатство: фаворитизм, коли людина обирається на роботу чи вигоду, незалежно від кваліфікації, заслуг чи права, для роботи чи вигоди через приналежності чи зв'язки.

- Незаконне посередництво інформації: посередництво корпоративної конфіденційної інформації, отриманої незаконними методами.

- Інсайдерська торгівля: будь-яка операція з цінними паперами, здійснена, коли особа, що стоїть за ціною торгівлі, знає непублічну істотну інформацію і, отже, порушує свій обов'язок зберігати конфіденційність таких знань¹.

¹ US Securities Exchange Commission, 2000, Rule 10b5-1

- Ухилення від сплати податків: незаконне несплату податку уряду, юрисдикція, якій він зобов'язаний особою, підприємством або довірою, який повинен бути платником податків у цьому місці¹.

¹ The Tax Justice Network, http://www.tackletaxhavens.com/Cost_of_Tax_Abuse_TJN_Research_23rd_Nov_2011.pdf

Т. Є. Дунаєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕЯКИХ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ ПРИ КРИМІНОЛОГІЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Перспективне прогнозування кримінальних правопорушень у сфері економіки проводиться здебільшого за допомогою методу експертних оцінок. З огляду на багато в чому гіпотетичний і суб'єктивний характер методу експертних оцінок, він повинний задовольняти наступним вимогам. До прогнозування необхідно залучати найбільш кваліфікованих фахівців. Серед них повинні бути відомі чи практики наукові співробітники, широко відомі і підібрані по особистому розсуді. Це необхідно для того, щоб запобігти вкрай суб'єктивні чи оцінки нейтралізувати їх. По-друге, кількість експертів повинна бути досить великою, щоб їх судження можна було піддати статистичній обробці. Емпірично встановлено, що оптимальне число експертів повинно бути від 30-40 до 80-100 осіб. По-третє, необхідно організувати роботу експертів таким чином, щоб усунути сторонні впливи на їх оцінки. По-четверте, проводити такі опитування експертів потрібно постійно з урахуванням зміни ситуації в соціально-економічному розвитку і прийнятті нових законодавчих актів. Емпірично встановлена найбільш доцільна періодичність – 1 раз у півроку. По-п'яте, для однакової інтерпретації

підсумків прося їх необхідно проводити по єдиній для всіх програмі, як правило, анонімно, з попередньою розробкою прогнозованих сценаріїв розвитку ситуації.

Такий метод найбільш ефективний для довгострокового і середньострокового прогнозування, оскільки подає інформацію про основні тенденції розвитку злочинності, що необхідно для здійснення планування заходів боротьби з нею.

Більш зробленим і більш складним методом кримінологічного прогнозування є *метод математичного моделювання*. У математичній моделі злочинності можна враховувати багатофакторну екстраполяцію і питому вагу різноманітних факторів, що визначають злочинність у сфері економіки і окремі її види. Сутність цього методу полягає в тому, що на підставі раніше встановлених істотних характеристик, зв'язків, закономірностей досліджуваних явищ, створюється модель відповідного об'єкта, а потім дослідження продовжуються на створеній математичній моделі. Але, якщо в техніку моделлю може служити експериментальний зразок, то при дослідженні соціальних процесів модель звичайно виражається в абстрактній, знаковій формі, шляхом внесення відповідних кількісних значень соціальним процесам і явищам, на основі раніше встановлених характеристик і взаємозв'язків між цими явищами. Даний метод прогнозування найбільш ефективний для короткострокових прогнозів. Прогнозування цим методом на п'ять і більш років менш надійно. Користаючись цим методом, можна підрахувати прогнозована кількість злочинів на кожний наступний місяць, а в підсумку на весь рік. Практика показує, що прогнозування цим методом досить обґрунтоване. Реальне відхилення від прогнозу складає + 3 %.

Прогнозування ж на більш тривалу перспективу вимагає об'єднання різноманітних методів прогнозування, і головним при цьому може бути кібернетичний метод, за допомогою якого можна провести факторний,

латентний, системний аналіз злочинності з урахуванням впливу на неї соціально-економічних явищ і процесів.

На наш погляд, надалі може встати питання про створення кримінологічної кібернетики на основі використання теорії інформації, теорії вірогідності, математичних і статистичних методів, теорії алгоритмів, теорії оптимальних ігор.

На думку Т. О. Скакун, сама специфіка складу злочинів у сфері економіки не дозволяє правоохоронним органам миттєво реагувати на їх вчинення. З метою запобігання кримінальним правопорушенням діє Національне антикорупційне бюро України, створений сайт публічних закупівель «Prozorro» тощо. Як показує практика, всі дії владних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки супроводжуються виникненням більш новаційних механізмів вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки¹.

¹ Скакун Т.О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: www.economy.nayka.com.ua (дата звернення: 20.12.2019)

Т. Є. Дунаєва, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Усі явища в природі та суспільстві відбуваються у взаємозалежності та взаємообумовленості. Завдяки цьому всесвіт являє собою не безладне нагромадження явищ, а єдиний закономірний рух і розвиток.

Явища суспільного життя – найбільш складні із всіх явищ, відомих людині, оскільки вони формуються під впливом багатьох взаємопов'язаних факторів. Суспільні явища органічно пов'язані між собою, залежать одне від іншого і обумовлюють один одного. В господарстві є багато зв'язків і залежностей між окремими галузями. Так, сільське господарство для успішної роботи потребує машини, електроенергію, добрива, які йому постачає промисловість. Промисловість, в свою чергу, одержує від сільського господарства сировину.

Взаємозв'язок має місце і в роботі правоохоронних органів. Робота судів, наприклад, певною мірою залежить від якості роботи слідчих органів, від того, наскільки досконало проведено розслідування. Є зв'язок між пияцтвом людини і вчиненням нею кримінальним правопорушенням; є зв'язок між зловживанням алкоголю і порушенням обов'язків батьків щодо виховання дітей, тощо.

Для того, щоб вивчати закони реального світу, закономірності зміни одних явищ залежно від зміни інших, не можна обмежитися вивченням окремо взятого явища, доцільно охопити весь комплекс взаємопов'язаних явищ, щоб за допомогою особливих методів аналізу дати цим зв'язкам числове вираження.

Комплексний аналіз статистичних матеріалів є важливою ланкою вивчення взаємозв'язків статистичних показників, особливо вивчення стану економічної злочинності. Це обумовлено тим, що багато статистичних даних без відповідного їх аналізу не можуть дати характеристики досліджуваного явища, а тим більше не можуть дати відповіді про наявність або відсутність взаємозв'язків між окремими явищами та їх ознаками. Тільки внаслідок всебічного аналізу статистичних матеріалів можна одержати числове висвітлення такого складного явища суспільного життя, як економічна злочинність.

Для успішного проведення вивчення і аналізу статистичних матеріалів необхідно скласти його план, в якому вказуються методи аналізу, перелік питань або програма аналізу. У відповідності до завдання статистичний аналіз може проводитися з метою вивчення того чи іншого суспільного явища в цілому, якої-небудь однієї сторони явища чи окремого питання. Як правило, при проведенні статистичного аналізу слід вирішити такі питання: 1) попередній аналіз властивостей сукупності одиниць; 2) встановлення факту наявності взаємозв'язку між явищами, визначення його напрямку та форми його; 3) вимірювання щільності зв'язку між ознаками; 4) побудова регресійної моделі, інакше кажучи, знаходження аналітичного виразу зв'язку; 5) оцінка адекватності одержаної моделі і практичне її використання.

Для статистичного аналізу використовуються різні статистичні дані (звітність, спеціально проведене статистичне дослідження, тощо) і різні прийоми їх обробки. Яким би не було б завдання аналізу, статистичні матеріали, що піддаються йому, повинні відповідати таким основним вимогам: бути масовими, об'єктивними, повними, порівняльними та правдивими. Як-

що ці данні уривкові, неповні і тим більше, якщо вони неправдиві, то вони можуть стати джерелом помилкових висновків. Особливо ця вимога стосується достатньої кількості одиниць у сукупності, тому що вплив суттєвих причин може нівелюватися під впливом дії випадкових факторів, які обов'язково зникнуть лише при достатній кількості одиниць сукупності. Розпочинаючи аналіз статистичних матеріалів, слід перевірити їх придатність для цієї мети, дати їм критичну оцінку.

При оцінці статистичних матеріалів необхідно з'ясувати спосіб збирання відомостей і прийоми їх обробітки, бо на початковій стадії статистичного спостереження можна допустити помилки внаслідок порушень основних правил статистичної науки.

Крім того починаючи дослідження, ми повинні бути впевнені в тому, що вивчаємо однорідну сукупність. Якщо статистична сукупність не однорідна, то необхідно перевірити, чи дійсно значення, які істотно відрізняються, належать цій сукупності.

В основу статистичного аналізу даних слід покласти знання законів та форм розвитку суспільних явищ. Без знання сутності процесів і явищ, до яких відносяться статистичні матеріали, що піддаються аналізу, обробка їх може перетворитися в безглузду гру цифр.

Виходячи з положень відповідних наук, за допомогою своїх прийомів статистичний аналіз підтверджує наявність зв'язків між тими явищами, між якими вже на базі теоретичного аналізу такі зв'язки були встановлені. Це обумовлено тим, що висновки теоретичного аналізу майже завжди певною мірою є тільки гіпотезою. Гіпотези перетворюються в справжню науку лише після того, як вони будуть підтверджені фактичними статистичними матеріалами. В суспільному житті є і такі складні явища, про наявність зв'язків в яких теоретичний аналіз не дає відповіді. В цьому разі на базі фактичних даних виявляється наявність чи відсутність зв'язків.

Отже, статистичний аналіз необхідний, коли наявність зв'язків встановлена теоретичним аналізом, так і у випадку, коли теоретичний

аналіз не може виявити наявність зв'язків. Основне завдання статистичного аналізу, крім того, щоб підтвердити або встановити наявність зв'язків, полягає в тому, щоб встановити форму зв'язку, вимірити його щільність, встановити аналітичне вираження зв'язку між явищами, інтерпретувати одержані результати і оцінити його практичне використання.

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук,
в.о. заступника директора з наукової роботи,
Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СТАТЕВІ ЗНОСИНИ З ОСОБОЮ, ЯКА НЕ ДОСЯГЛА 16 РОКІВ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14.03.2018 р. № 2334-VIII було модифіковано статтю 155 КК України. Внаслідок цього змінилася як її назва – «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості» на «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцяти років», – так і низка ознак вказаного злочину. Проаналізуємо прийняті зміни та визначимо їх наслідки.

1. Ознака потерпілого у ст. 155 КК України із недосягнення статевої зрілості перетворилася на недосягнення 16-річного віку. Теперішній віковий підхід до визначення ознаки потерпілого від вказаного злочину є у процесуальному аспекті найзручнішим, усуває об'єктивне інкримінування, передбачає більшу ступінь правової визначеності та мінімізує помилки і корупційні ризики. Разом із тим йому притаманні й недоліки, зокрема, не враховується індивідуальний статевий розвиток (адже календарний і біологічний вік індивіда можуть суттєво відрізнятись між собою), а так само й особливості статевого розвитку юнаків і дівчат. Ураховуючи зазначене, надалі уявлялося б за доцільне порушити питання щодо закріплення у ст. 155 КК диференційованого віку сексуальної згоди для юнаків та дівчат.

2. У ст. 155 КК України набули уточнення види статевих зносин – тепер мова йде як про природні, так і про неприродні. За минулої редакції цієї статті кваліфікація неприродних статевих зносин із особою, яка не досягла статевої зрілості, породжувала спори – одні дослідники відносили

такі дії до ст. 155 КК, інші ж – до ст. 156 КК України. Тож прийняті зміни вирішили зазначену дискусію.

3. Розширилося коло спеціальних суб'єктів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 155, що зумовило посилення відповідальності деяких близьких родичів та членів сім'ї за статеві зносини з особами, які не досягли 16 років. Такими суб'єктами, відповідно до ч. 1 ст. 3 КПК України є, зокрема, рідні брати і сестри, дід, баба, особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки.

4. Слід відмітити ще одну законодавчу зміну, що позначилася на ознаці потерпілого за ст. 155 КК, яка, однак, була внесена до ст. 152 КК України.

Внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII було внесено істотні зміни до ст. 152 КК. Зокрема, за цією статтею стали кваліфікуватися статеві зносини з особою, яка не досягла 14 років, незалежно від її добровільної згоди.

Раніше статеві зносини з малолітньою особою за наявності її добровільної згоди кваліфікувалися залежно від обставин справи або за ст. 155 КК, або за ст. 152 КК (в якій у ч. 4 закріплена більш сувора санкція, ніж у ч. 1 ст. 155 КК). До внесення у ст. 152 КК змін не було окресленого нижнього вікового порогу потерпілого, який визначав би кваліфікацію добровільних статевих зносин із малолітнім за 155 КК та розмежовував такі дії із згвалтуванням. На кваліфікацію за ч. 4 ст. 152 КК впливав не конкретний вік малолітньої особи, а її безпорадний стан, що зумовлювався віком, фізичними вадами, розладом психічної діяльності, хворобливим або непритомним станом, або іншими причинами, внаслідок яких особа не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір (відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої

недоторканості особи» від 30.05.2008 № 5). Отже, вказані зміни усунули проблему розмежування статей 152 та 155 КК України при кваліфікації статевого зносин із малолітніми особами.

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, в.о. заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ПОСЯГАННЯМ НА ПРАВА ТА ІНТЕРЕСИ ДІТЕЙ ДІЙ ЩОДО ЗАПОДІЯННЯ СМЕРТІ ОДНИМ ІЗ БАТЬКІВ ІНШОМУ

Охорона дитинства в Україні визнається стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави. При цьому основні засади державної політики у цій сфері ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III закріплені права дітей на життя, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень, захист від усіх форм насильства, на майно, житло, освіту, всебічний розвиток, виховання в сімейному оточенні та ін.

Особлива роль у забезпеченні прав дитини відведена батькам. Тому, зокрема, при вирішенні питань щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів осіб, які є батьками, мають враховуватися й інтереси дітей.

Вироком Апеляційного Суду Одеської області від 30.03.2018 р. А. було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ст. 123 КК України. За

обставинами справи А. у приміщенні кухні квартири в ході сварки зі своєю дружиною Ш., на ґрунті ревнощів, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, схопив кухонний ніж і завдав останній сім ножових поранень. Від отриманих тілесних ушкоджень потерпіла через декілька днів померла в лікарні. При цьому у шлюбі між А. та Ш. народилися двоє дітей, що на час розгляду справи залишалися неповнолітніми, та щодо яких А. не позбавлений батьківських прав.

У вироку А. було призначено покарання у виді 2 років позбавлення волі. Також на підставі п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» його було звільнено від відбування призначеного покарання¹.

У п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» постановлено звільнити від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, осіб, визнаних винними у вчиненні умисного злочину, який не є тяжким або особливо тяжким відповідно до ст. 12 КК України, осіб, визнаних винними у вчиненні необережного злочину, який не є особливо тяжким, відповідно до ст. 12 КК України, а також осіб, кримінальні справи стосовно яких за зазначеними злочинами розглянуті судами, але вироки не набрали законної сили, не позбавлені батьківських прав, які на день набрання чинності цим Законом мають дітей, яким не виповнилося 18 років.

На цей вирок прокурор подав касаційну скаргу, порушивши питання про незаконне звільнення засудженого А. від відбування покарання на підставі Закону «про амністію». На переконання прокурора, у супереч законним інтересам дітей, щодо яких засуджений А. не позбавлений батьківських прав, судами першої та апеляційної інстанції при застосуванні до нього амністії не було враховано положень п. «г» ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році», відповідно до яких амністія не застосовується до осіб, які мають дітей, яким не виповнилося 18 років, дітей-інвалідів та/або

¹ Вирок Апеляційного Суду Одеської області від 30.03.2018 р. у провадженні № 11-кп/785/163/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73080272>.

повнолітніх сина, дочку, визнаних інвалідами, і вчинили злочини, що посягають на життя, здоров'я, честь, гідність чи інші охоронювані законом права та інтереси цих дітей. У кримінальному провадженні внаслідок протиправних дій А. були порушені права його та Ш. неповнолітніх дітей, а саме: право на батьківське піклування, на повноцінний фізичний, духовний, інтелектуальний, культурний та соціальний розвиток, що передбачені Законом України «Про охорону дитинства» № 2402-П від 26 квітня 2011 р.

Зважаючи на те, що злочин, вчинений А., посягає на законні права та інтереси дітей, питання звільнення А. на підставі п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році», на думку прокурора, видається досить суперечливим та не відповідає принципу найкращих інтересів дитини¹.

На наш погляд, заподіяння смерті будь-якому із батьків дитини, незалежно від того, вчинено воно іншим із батьків чи сторонньою особою, *безумовно є порушенням охоронюваних законом прав, свобод та інтересів дитини*, що гарантовані Конституцією України, Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства» та іншими нормативно-правовими актами. У результаті смерті одного із батьків дитина суттєво обмежується у праві на його піклування нею (ст. 7 Конвенції про права дитини), у праві підтримувати основні особисті відносини і прямі контакти із батьками (ст. 9, 10 Конвенції про права дитини та ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства»), у праві на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (ст. 27 Конвенції про права дитини та ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства»), у праві на сім'ю (ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства») тощо. Окрім іншого, в цьому випадку дитина виступає ще й так званою «рикошетною» жертвою вчиненого злочину та відповідно до ст. 55 Кримінального процесуального

¹ Звернення судді Касаційного Верховного Суду Л. Ю. Кишакевича про підготовку науково-правового висновку щодо застосування Закону України «Про охорону дитинства» від 25.10.19 № 521/0/26.

кодексу України може бути визнана потерпілою, адже в результаті вчиненого злочину їй спричинено моральну та майнову шкоду.

Разом із тим злочинні дії, вчинені одним із батьків стосовно іншого, що призвели до смерті потерпілого, *не можна вважати такими, що посягають на охоронювані законом права та інтереси цих дітей* у розумінні пункту «г» ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році», у зв'язку з такими аргументами.

1. Насамперед телеологічне та систематичне тлумачення Кримінального кодексу України, Закону України «Про амністію у 2016 році», Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про застосування амністії в Україні» та Сімейного кодексу України дає підстави вважати, що законодавець, формулюючи норму п. «г» ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році», мав намір заборонити застосування амністії до батьків, що вчинили кримінальне правопорушення (злочин) саме *щодо рідної (усиновленої) дитини*. Тобто вчинено злочин, в якому дитина виступає потерпілим в аспекті *матеріального права*, а не процесуального. Вбачається, що більш точне формулювання цього положення міститься, зокрема, у п. 6 ч. 1 ст. 164 Сімейного кодексу України, де зазначено, що мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він засуджені за вчинення *умисного кримінального правопорушення щодо дитини*.

2. Далі, метою звільнення від покарання за п. «в» ч. 1 ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» є забезпечення інтересів дитини шляхом надання можливості засудженому батьку/матері належним чином виконувати свої батьківські обов'язки. Про це, зокрема, зазначається на початку самої норми, закріпленої у п. «в» ч. 1 ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році», відповідно до якої звільненими від відбування покарання мають бути особи, *не позбавлені батьківських прав*. Таким чином, до цих засуджених незастосування амністії є таким же порушенням охоронюваних законом прав та інтересів дитини.

У контексті розглядуваної ситуації слід також зазначити, що Європейський Суд з прав людини у рішенні від 14 жовтня 2010 року (справа «Шокін проти України», заява № 23759/03 та № 37943/06 від 14 жовтня 2010 р.) визначив концепцію якості закону й підкреслив: закон має бути доступним для зацікавлених осіб, чітким та передбачуваним у своєму застосуванні¹. Верховний Суд послуговується правовою позицією ЄСПЛ у цій справі, суть якої в тому, що відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості і точності порушує вимогу «якості закону». У разі, коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, національні органи зобов'язані застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід².

У конкретній справі А. виникла ситуація щодо застосування до нього звільнення від покарання у зв'язку з амністією чи незастосування такого звільнення. У першому випадку до засудженого буде застосовано «пільговий» інститут кримінального права, що позитивно вплине на його правове становище, а в іншому випадку – ні, що безумовно негативно позначиться на його правовому становищі. У зв'язку з тим, що виник **об'єктивний сумнів** щодо тлумачення норм законодавства, який суттєво впливає на правове становище обвинуваченого/засудженого, то цей сумнів має тлумачитися на користь обвинуваченого/засудженого.

¹ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Шокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06) від 14 жовтня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858.

² Постанова Верховного Суду від 06 березня 2018 р. у справі №234/8701/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72693634>; Постанова Верховного Суду від 21 березня 2018 р. у справі 916/3283/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73054803>.

В. А. Журавель, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний учений секретар Національної академії правових наук України

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Досудове розслідування як складний пізнавальний процес потребує вирішення цілого комплексу різноманітних завдань евристичного, аналітичного, пошукового, психологічного характеру. Ця процедура здійснюється або слідчим, детективом особисто, або за допомогою інших учасників кримінального провадження, окремих служб чи осіб. Завдання, як категорія використовується у криміналістиці також у якості складового елемента планування розслідування поряд з аналізом вихідної інформації, висуненням версій тощо.

Серед завдань, що постають перед слідчим, детективом, особливого значення набувають тактичні завдання як засіб встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину, як іманентна складова пізнавальної та конструктивної діяльності зазначених суб'єктів. Разом з тим, окремі аспекти даної проблеми, зокрема, щодо поняття тактичного завдання, визначення його сутності та ознак, практичного застосування досліджено недостатньо та потребує подальшої розробки. Аналіз спеціальної літератури показує, що питання, які відносяться до тактичних завдань розслідування не були предметом спеціального дослідження.

Як убачається, при формулюванні поняття «тактичне завдання» необхідно виходити з того, що кожний із термінів цього словосполучення має

власні ознаки, які в кінцевому рахунку мають бути включені у запропоноване визначення. Так, «завдання» — це передусім «складне питання», «проблема». У свою чергу термін «тактичне» підкреслює специфіку цього завдання, зумовлену такими ознаками як ситуаційна природа походження, локальність масштабу, варіантність виникнення, своєрідність засобів вирішення. Тобто, тактичні завдання: а) є породженням відповідних слідчих ситуацій, які виникають на певний момент розслідування, тісно кореспондують із слідчими версіями, що випливають із наявних слідчих ситуацій, і спрямовані на їх перевірку; б) мають обмежену, локальну сферу реалізації; в) носять проміжний характер і призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину; г) достатньо вибіркові, оскільки виникають в залежності від наявних слідчих ситуацій, а відтак є лабільними, рухомими; д) засобами розв'язання такого роду завдань виступають насамперед тактичні операції та тактичні комбінації.

З огляду на зазначене, під тактичним завданням слід розуміти ситуаційно зумовлене складне питання (проблему), що виникає на певний момент розслідування або в ході провадження окремої слідчої (розшукової) дії, яке має обмежену, локальну сферу реалізації, носить проміжний характер, призначене для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину і вирішується за рахунок застосування виключно наявних тактичних засобів.

Спираючись на запропоноване визначення категорія «тактичне завдання» використовується до двох форм процесуальної діяльності: 1) у рамках окремих слідчих (розшукових) дій; 2) у межах всього акту досудового розслідування (як проміжні завдання).

Серед різновидів тактичних завдань можна виокремлювати такі: 1) завдання пошукового характеру (виявлення злочинця, слідів, речових доказів, цінностей, здобутих злочинним шляхом, та інших об'єктів, розшук підозрюваного, який переховується від слідства); 2) завдання організаційного характеру (нейтралізація організованої протидії з боку підозрюваних,

обвинувачених та інших зацікавлених осіб, установлення психологічного контакту, розкол стійкого злочинного угруповання тощо). При цьому головним є те, щоб ці та інші завдання напряду не були пов'язані з предметом доказування і за своїм обсягом не відносилися до загальних (стратегічних) завдань досудового розслідування в цілому. Тому критеріями розмежування між завданнями загальними (стратегічними) і тактичними слід визнати такі: (1) природа походження; (2) зміст; (3) обсяг вирішуваних питань; (4) засоби вирішення (тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції).

У механізмі вирішення тактичного завдання доцільно виділяти такі елементи: вихідне положення; мета; шляхи та засоби її досягнення, які зв'язують вихідне положення з метою. Запуск механізму вирішення тактичного завдання відбувається з моменту прийняття рішення, тобто інтелектуально-вольового акту, спрямованого на остаточне визначення одного єдиного максимально ефективного способу досягнення результату за рахунок застосування відповідних тактичних засобів. Прийняття рішення виступає як особлива форма розумової діяльності при вирішенні будь-яких завдань, у тому числі пізнавальних та евристичних. Воно є центральним на всіх рівнях переробки інформації і психічній регуляції діяльності.

Структуру прийняття рішення утворюють мета, результат, способи досягнення результату, критерії оцінки і правила вибору. Основні етапи (фази) прийняття рішення включають: а) інформаційну підготовку рішення (аналіз вихідної інформації, тобто аналіз слідчої ситуації, що склалася на момент прийняття тактичного рішення); б) постановку тактичного завдання, побудову поточних образів; в) саму процедуру прийняття рішення (формування і співставлення еталонних і поточних образів, прогнозування можливих варіантів настання результату, корекція образів, вибір і побудова еталонної гіпотези або програми дій). При цьому структура і механізм прийняття рішення не є стабільними та універсальними до всіх можливих випадків.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ¹

Закономірним етапом формування соціуму є упорядкування різноманіття суспільних відносин за допомогою низки регуляторів: норм моралі, звичаїв, традицій, соціальних норм, норм права і т.п. Для більшості сучасних цивілізованих держав світу головним засобом регулювання суспільних відносин є норми права.

В Україні сформована власна система права, норми якої реалізуються через систему законодавства. І право, і законодавство нашої держави має галузеву структуру. Проте чіткий галузевий поділ не надає можливості системно регулювати низку суспільних відносин, у зв'язку з чим їх регулювання є міжгалузевим. Такими суспільними відносинами є, зокрема, суспільні відносини, пов'язані із профілактикою злочинів та правопорушень в Україні. Оскільки така профілактика є складовою предмету кримінологічної науки, то постає питання про існування так званого кримінологічного законодавства.

«Кримінологічне законодавство» – термін, що не перебуває у широкому вжитку серед науковців. Характеризуючи законодавство, яким регулюється профілактика та запобігання правопорушенням та злочинам в Україні, учені частіше позначають його термінами «правове регулювання профілактичної діяльності» («Профілактика злочинів», 2011), «правове забезпечення діяльності по запобіганню злочинності» (В. В. Голіна, 2011, 2014 та ін.), «антикримінальне законодавство» (Б. М. Головкін, 2012,) та ін.

¹Тези підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика».

З метою визначення змісту терміну «кримінологічне законодавство» доцільно вказати, що соціальна роль законодавства полягає у тому, що воно, за словами В. В. Голіни, є лише інструментом регулювання суспільних відносин, закріплює правомірні можливості, встановлює правила та норми поведінки, визначає перелік дозволених засобів досягнення цілей життя і діяльності людей¹. Розглядаючи антикримінальне законодавство, як один із засобів протидії злочинності та запобігання злочинам, Б. М. Головкін виокремлює наряду із адміністративно-правовою, кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, кримінально-виконавчою й його кримінологічну нормативну підсистему². Під останньою він пропонує розуміти низку законів нерепресивної дії та інших нормативних актів, що регулюють правові та організаційні основи запобігання і протидії окремим різновидам злочинності³. Однак, зважаючи на специфіку предмета кримінологічної науки та мету профілактичної діяльності, більш конкретизованим, на нашу думку, є визначення кримінологічного законодавства, запропоноване С. М. Гусаровим, під яким він пропонує розуміти сукупність нормативно-правових і нормативних актів, що регулюють та забезпечують реалізацію заходів з обмеження й усунення причин і умов злочинності, утворюють юридичну основу реагування на неї, а також запобігання злочинам, припинення злочинів і протидію злочинності⁴.

Щоб виокремити специфіку кримінологічного законодавства, необхідно розглянути теоретичне розуміння у науці галузі законодавства. У теорії держави та права під галуззю законодавства розуміється система нормативно-правових актів, об'єднаних за певними сферами правового

¹ Голіна В. В., Головкін Б. М. Забезпечення якості запобіжної функції законодавства про кримінальну відповідальність. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків : Право, 2011. С. 219.

² Головкін Б. М. Превентивний вплив системи антикримінального законодавства України на злочинність. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. №4 (71). С. 308.

³ Там же. С. 308.

⁴ Гусаров С. Кримінологічне законодавство. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Черня, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримінолог. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 352.

регулювання суспільних відносин¹. Залежно від характеру галузі законодавства окремо виділяються комплексні галузі законодавства, що охоплюють кілька векторів правового регулювання. Такі галузі охоплюються кількома галузями права, що регулюють різні види суспільних відносин, і тому не мають властивих лише йому предмета і метода², що є головними критеріями виокремлення галузі права. Прикладами комплексних галузей законодавства є аграрне, військове, господарське, повітряне законодавство, законодавство про будівництво та ін. Головною особливістю такого законодавства є те, що обсяг і внутрішня організація комплексного законодавства такі, що управління ним за допомогою одного активного центру, який очолює масив кодифікованого акта, – неможливе³.

Аналізуючи причини існування розбіжностей між чіткою відповідністю деяких галузей законодавства галузям права, О. Ф. Скакун виокремлює такі:

1. Об'єктивна неможливість висловити зміст кожної окремої галузі права в одному нормативно-правовому акті, оскільки збіг галузі права і галузі законодавства є можливим тоді, коли галузь законодавства представлена актами однієї юридичної сили – законами, і число таких актів невелике (наприклад, Кримінальний кодекс). У більшості випадків зміст галузі права виражений у численних нормативних актах⁴.

2. Залежність системи законодавства та формування його галузей від цілеспрямованої діяльності суб'єктів, пов'язаної з його систематизацією, від інтересів держави, потреб юридичної практики, рівня розвитку юридичної науки, законодавчої техніки⁵.

3. Переосмислення, відновлення, вдосконалення законодавства внаслідок його переорієнтування на демократичні цінності. Результатом

¹ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 398.

² С. 252.

³ Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 398.

⁴ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. / пер. з рос. С.О. Буракоєського. Харків: Консум, 2001. С. 253.

⁵ Там же. С. 253.

цього процесу є уплітання в правову матерію нових теоретичних конструкцій, формування нових галузей та інститутів законодавства, у тому числі на базі підгалузей та інститутів права, покликаних створити оптимальну базу переходу до ринкових відносин, та ін.¹

4. Орієнтування системи законодавства не лише на галузь права, але й на галузь державної діяльності, на державний устрій та ін.²

Таким чином, формування комплексних галузей законодавства є цілком закономірним явищем. Проте основним фактором, що спричиняє їх виникнення, є однорідність суспільних відносин, які воно покликане врегульовувати. На нашу думку, кримінологічне законодавство не можна розглядати як галузь законодавства. Хоча, як і будь-яка комплексна галузь законодавства, воно не має властивих власне йому предмета і метода правового регулювання, це поняття наразі є суто теоретичним за характером. Специфіка діяльності державних та правоохоронних органів, громадських організацій, окремих громадян та інших суб'єктів, спрямована на профілактику та запобігання правопорушенням, вказує на той факт, що не зважаючи на те, що кримінологічне законодавство покликане врегульовувати суспільні відносини, що виникають у вказаній сфері, уніфікація регулювання такої діяльності наразі відсутня. Крім того, кримінологічне законодавство України не є системним.

Отже, кримінологічне законодавство – це доктринальне поняття, яким позначається сукупність законів та інших нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у сфері профілактики та запобігання правопорушенням в Україні.

Розглядаючи кримінологічне законодавство, доречно виділити його ознаки та розглянути структуру.

Так, ознаками кримінологічного законодавства в Україні наразі є:

¹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. / пер. з рос. С.О. Буракоєського. Харків: Консум, 2001. С. 253.

² Там же. С. 254.

1) комплексний характер – кримінологічне законодавство складається з норм, що належать до різних галузей права. Його основу складають кодифіковані акти з так званого «кримінального блоку», або кримінальне законодавство в широкому сенсі – Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України¹;

2) спрямованість його норм на реалізацію державної кримінологічної політики, оскільки саме в них відбивається її спрямованість (криміналізація і декриміналізація діянь, загальний курс, основи боротьби зі злочинністю та ін.);

3) структурованість – кримінологічне законодавство можна структурувати як за юридичною силою нормативних актів (по вертикалі: від Конституції України та міжнародних актів до локальних нормативних актів), що його утворюють, так і за їх галузеву приналежність (по горизонталі, наприклад, кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче законодавство та ін.).

Отже, кримінологічне законодавство – поняття, що лише вводиться до термінологічного апарату вітчизняної кримінологічної науки. Під ним ми пропонуємо розуміти сукупність законів та інших нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у сфері профілактики та запобігання правопорушенням в Україні. Головними ознаками сучасного кримінологічного законодавства в Україні визначено комплексний характер, спрямованість його норм на реалізацію державної кримінологічної політики та структурованість.

¹Гусаров С. Кримінологічне законодавство. *Українська кримінологічна енциклопедія* / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків-Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримінолог. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 353.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директорка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, в.о. вченого секретаря Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ ОСІБ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Виховання дітей – головне завдання осіб, що здійснюють над ними піклування. Це складний багатоаспектний процес, який закладає основи соціалізації людини та її ставлення до оточуючого середовища. Не виключено, що вади перебігу цього аспекту формування особи сприяють виникненню девіантності в її поведінці у майбутньому. Одним із таких станів є бездоглядність.

Бездоглядність – це стан, в якому знаходиться людина, що має проблеми із пристосуванням до вимог оточуючого соціального середовища внаслідок ослаблення або відсутності спостереження й контролю за її поведінкою й заняттями з боку осіб, на яких покладається обов’язок щодо здійснення цих контролюючих функцій й допомоги у процесі соціальної адаптації. Неповнолітні особи визнаються бездоглядними через ослаблення або відсутність певного контролю за ними та нездійснення виховного впливу на них з боку батьків або осіб, які їх замінюють, відповідних посадових осіб. Такі неповнолітні можуть бути схильними до девіантної поведінки, мати шкідливі звички, комплекс неповноцінності, почувати себе самотніми, бути

незадоволеними власним життям тощо. Бездоглядність загрожує правильному формуванню особи неповнолітнього та сприяє розвиткові соціально негативних рис і властивостей. Відмінними ознаками бездоглядності підлітків є:

1) повне або часткове припинення зв'язків із родиною, батьками, родичами або іншими особами, що їх замінюють; проживання у місцях, що не пристосовані для цього;

2) добування засобів до існування способами, що не схвалюються суспільством (крадіжки, жебракування, проституція тощо);

3) підтримання делінквентної і навіть кримінальної субкультури, дотримання неформальних законів і звичаїв та ін.

Проте бездоглядність – не лише стан, в якому знаходиться дитина (підліток), що зумовлений ослабленням або розривом стосунків із дорослими особами, – батьками, піклувальниками, опікунами тощо внаслідок нездійснення або неналежного здійснення останніми обов'язків із виховання, навчання та утримання, а й стан будь-якої особи, у тому числі й дорослої, що характеризується відсутністю мінімальної пристосованості до вимог, що ставляться суспільством до поведінки, і призводить до безуспішності соціалізації. Таке становище виникає, коли за дорослою людиною відсутній відповідний нагляд (наприклад, за немічним старим, інвалідом або розумово відсталою особою, які через певні об'єктивні обставини не можуть подбати про себе самостійно).

При ідентифікації людини як бездоглядної важливою є не стільки наявність певного місця проживання (така особа може мати житло і юридично, і фактично, хоча, швидше за все, людина не має даху над головою), скільки бажання і можливість конкретної людини повернутися додому або державної установи, до способу життя, пов'язаному з певною турботою про неї, можливістю її реабілітації та ін. Таким чином, бездоглядність здебільшого є психологічним або психофізіологічним станом особи, який характеризується насамперед відсутністю суб'єктивного бажання

людини вести соціалізований спосіб життя або нездатністю внаслідок певних об'єктивних причин самостійно без сторонньої допомоги повернутися чи принаймні вести «нормальний» спосіб життя, не відчуваючи себе безпорадними й «зайвими» людьми. Не будь-яку бездоглядну особу слід вважати бездомною, хоча бездоглядність у певних випадках можна вважати проявом бездомності.

В Україні діє Указ Президента «Про додаткові заходи щодо запобігання бездоглядності» № 113/2000 від 28 січня 2000 р., в якому, зокрема, передбачено розробку програм, спрямованих на запобігання дитячій бездоглядності, де передбачається:

- 1) відкриття у країні в достатній кількості притулків для неповнолітніх;
- 2) вжиття невідкладних заходів до укомплектування кваліфікованими кадрами служб у справах неповнолітніх, забезпечення ефективної діяльності соціальних закладів для неповнолітніх (притулки, центри медико-соціальної реабілітації, школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації), поліпшення їх матеріально-технічної бази, забезпечення дітей харчуванням, одягом, взуттям, засобами особистої гігієни;
- 3) всебічне сприяння розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу, підтримці сімей, які взяли на виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки чи піклування; тощо.

Крім того, на правоохоронні та відповідні державні органи покладається обов'язок щодо забезпечення постійного виявлення дітей, які жебракують та бродяжать; направлення їх у соціальні заклади для неповнолітніх та створення умов для соціальної реабілітації; вжиття заходів до посилення профілактичної роботи із запобігання проявам злочинності серед дітей, своєчасного виявлення угруповань та осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, наркоманію, жебракування, та припинення їх діяльності і притягнення до відповідальності. Важлива роль відводиться розробці заходів щодо поліпшення стану виховної роботи в навчальних закладах та за місцем проживання дітей, проведення ранньої

профілактики, запобігання дитячій бездоглядності, запровадженню внутрішньошкільного обліку дітей, які не відвідують школу, схильні до жебракування, вживання алкоголю, наркотиків і психотропних речовин тощо.

Таким чином, бездоглядність осіб – фактор, що сприяє формуванню не лише порушень у соціалізації особи, а й виникненню девіантності у її поведінці. Як відомо, девіантність – початковий крок до протиправної, не виключено, що й злочинної поведінки. Тому мінімізація існування такого стану – головне завдання держави задля забезпечення формування повноцінних членів суспільства.

М. В. Капустіна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ОСОБИ КОРУПЦІОНЕРА

Одним із засобів відтворення індивідуальних типологічних особливостей особи є моделювання. Залежно від джерел, що складають початкову інформацію можна виділити такі різновиди моделювання як реальне та віртуальне. Перше дозволяє говорити про особу злочинця з високою мірою достовірності. До джерел інформації про особу злочинця відносять свідчення потерпілих, свідків очевидців. Другий різновид – гіпотетичне (віртуальне) моделювання, що надає можливість говорити про імовірні риси особи злочинця. До джерел інформації про імовірні риси злочинця можна віднести матеріально-фіксовані сліди відображення залишені на місці події. Використання цих двох видів моделювання дає можливість слідчому отримати інформацію про психологічний портрет (профіль) злочинця.

На сьогодні поняття «психологічний портрет» в розслідуванні злочинів як правило пов'язано з діяльністю різних спеціалістів «профайлерів» – криміналістів, кримінологів, психологів, психіатрів, соціологів, нейрофізіологів, які на основі дослідження зібраної інформації формують певний висновок про особу невстановленого злочинця. У кожному конкретному випадку пошуковий портрет є результатом комплексного міждисциплінарного аналізу відбитої в матеріалах провадження кримінальної події. Спрямованість аналізу відомостей, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, одна – отримати відомості

про особу злочинця, але не прізвище і адресу, а інформацію, що дозволяє створити імовірний портрет злочинця з характерними рисами його психічного, психологічного і зовнішнього вигляду, професійної орієнтації, стилю життя тощо.

Під соціально-психологічними ознаками (психологічний портрет, профіль) злочинця розуміється сукупність вікових, поведінкових і інших якостей, рис, особливостей психіки, інтелектуального рівня, соціального статусу, а також психологічного стану до, в процесі і після вчинення злочину, мотивів його дій, мети злочину.

Зарубіжні та вітчизняні фахівці вважають, що необхідність в розробці психологічного портрета злочинця актуальна при розслідуванні певних категорій латентних злочинів, що характеризуються істотною або повною відсутністю відомостей про особу злочинця.

Вивчення та аналіз наукових праць з криміналістики, кримінології, психології, що присвячені особі злочинця – корупціонера, надають можливість виокремити три психологічні моделі особистості:

1). Користолюбний тип – послідовно, цілеспрямовано і постійно прагне до задоволення своїх, передусім, матеріальних потреб, примноження і збереження особистого добробуту, використовуючи для цього усі наявні у нього можливості: посадове положення, владні повноваження, зв'язки;

2). Престижний тип – характерним є, не стільки прагнення забезпечити себе матеріально, скільки за допомогою кримінальних грошей (засобів) створювати і постійно підтримувати свій особовий статус, імідж. Він повинен відчувати загальну повагу і повагу, займати високе, гідне становище в суспільстві, входити у відомі елітарні соціальні групи. Для цього він легко, не скупившись, використовує фінансові і інші резерви, здобуті в результаті злочинної, корупційної діяльності;

3). Ігровий тип – важливі, передусім, не влада, не гроші, а сам процес реалізації влади. Відчуття реальної небезпеки при балансуванні на межі законслухняного і злочинного, дозволеного і забороненого доставляє йому

моральне задоволення. Для цього він прагне до створення для себе максимальних комфортних умов і можливостей, порушуючи закон.

Аналіз трьох зазначених типів особистості надає змогу стверджувати, що помилково думати, що корупціонери вчиняють злочини виключно з корисливих мотивів. Досить велику їх частину складають люди, що здійснюють подібні дії з мотивів кар'єризму або владолюбства. Цим особам необхідно постійно завойовувати авторитет серед оточення, бути увесь час на видноті. Отже, серед загальних рис, що притаманні особі – корупціонера можна виділити наступні: 1) гіпертрофована цільова життєва установка на збагачення і володіння владою за всяку ціну, незважаючи на способи; 2) готовність йти на значний ризик; 3) підвищені життєві (матеріальні) стандарти; 4) схильність до гедонізму; 5) розвинений інтелект, високий або достатній рівень освіти і професійної підготовки; 6) відповідні знання законодавства, наприклад, у сфері регулювання економічних відносин, паразитування на правилах ринкової економіки і підпорядкування своєї злочинної спрямованості досягнень економічного лібералізму (елементів свободи ринкового господарювання); 7) наявність здатності (схильності) до поєднання («гармонізації») законних і протиправних методів і способів ведення певної діяльності; 8) поєднання егоцентризму і екстравертності; 9) наявність у гіпертрофованій формі специфічних іманентних особистих якостей – енергійності, самовпевненості, твердого прагнення до володіння владою, цинізму у відношенні до інших людей, схильності до блефу та ін.; 10) наявність атрибутів зовнішньої респектабельності і доброчесності, що створюють сприятливе враження.

Отже, психологічний аналіз обставин злочину в рамках методики складання психологічного портрета злочинця здатний ініціювати продуктивні версії про його ознаки, які дозволяють звужувати круг розшуку, а також виявляти винного серед осіб, що потрапили у поле зору слідства.

О. Г. Колб, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу НУ «Львівська політехніка

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

Вагоме значення для формування ефективної системи боротьби зі злочинністю відіграє цілісне та комплексне розуміння місця кримінально-виконавчої служби в системі державних органів, на основі чого має організовуватись її якісна робота. Нажаль це питання на даний час далеке від вирішення, та навіть навпаки, з урахуванням різних підходів та невизначеності подальшого розвитку кримінально-виконавчої служби, фактично ані керівництво служби, ані рядові співробітники не розуміють їх подальшої долі.

Пріоритетним завданням реформування ДКВС України, як ми вважаємо, має бути приведення її діяльності у відповідність до вимог чинних законів, оскільки відповідно до вимог ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [1].

Зазначений принцип у повній мірі стосується і кримінально-виконавчої діяльності. Як з цього приводу зазначено у п. 14 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначаються організація і діяльність органів і установ виконання покарань.

А що є сьогодні на практиці? Підзаконним нормативно-правовим актом, а саме – Указом Президента України від 9 грудня 2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» – незалежний державний орган України – ДКВС України підпорядкували Міністру юстиції України.

У той самий час, досі в ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р., зазначено, що ДКВС України діє відповідно до закону і складається з центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань. І нічого ні у цій нормі, ні в інших статтях Закону не говориться про підпорядкованість ДКВС України Міністерству юстиції.

Виникає питання: чому не було здійснено подібне підпорядкування у спосіб, що відповідав би загальним вимогам нормотворчості та державного управління? Варто було внести зміни спочатку до профільного Закону України («Про Державну кримінально-виконавчу службу України»), а потім прийняти підзаконні нормативно-правові акти.

Не виступаючи принципово проти «зближення» ДКВС України та Міністерства юстиції, слід звернути увагу на необхідність здійснення будь-яких змін не на волюнтаризських позиціях, а виходячи з вимоги чинного законодавства.

Нажаль, наведених недоречностей та недотримання конституційного (ст. 19 Конституції України) та визначеного в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) принципу законності [5] можна назвати дуже багато. Взяти, хоча б зміст ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якій зазначено, що на ДКВС України покладається завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання покарань.

Фактично ця норма не відповідає змісту ст. 11 КВК України, у якій окрім ДПтС України та кримінально-виконавчих інспекцій, до органів, що виконують покарання віднесені: центральний орган виконавчої влади, що

реалізує державну політику у сфері організації примусового виконання рішень суддів та інших органів (посадових осіб) (ч. 7 ст. 11 та ст. 12 КВК України); військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони (ч. 7 ст.11).

Тільки коли в Україні буде поважатись та виконуватись Конституція України та Закони, можна буде вести мову про перспективу здійснення «законного» реформування кримінально-виконавчої системи.

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПЕРСПЕКТИВИ СКОРОЧЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ¹

Мета щодо реального скорочення злочинності в Україні не може бути досягнута без дотримання базових засад у виді комплексності, ефективності й заощадливості. Це передбачає необхідність подальшого реформування правоохоронної сфери в нашій державі за стандартами європейських країн.

Відповідно до європейського законодавства, а саме Рекомендацій Ради Європи № R/96/8 «Політика боротьби із злочинністю й кримінальне право в Європі, що змінюється», розроблених ще у 1999 р., сучасна європейська модель протидії злочинності спирається на такі положення:

1) жодне суспільство не може збагачуватися за рахунок злочинності, тому основну мету політики боротьби зі злочинністю може визначати не повне її викорінення, а тримання у можливо менших розмірах;

2) матеріальна й нематеріальна шкода для суспільства від злочинності має оцінюватись загалом відносно до вартості заходів боротьби з нею;

3) громадськість має бути інформована про проблеми злочинності. Ані політика боротьби з нею, ані система кримінальної юстиції не можуть бути ефективними без доброзичливого ставлення громадськості й активної участі населення.

4) невід'ємною складовою запобігання злочинності є ситуаційна превенція та ін.²

¹ *Примітка.* Тези наукового повідомлення підготовлені в межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: теорія і практика» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² *Politique criminelle et droit penal dans one Europe en transformation.* Conseil del'Europe. Mars 1999. P. 7–38.

Інтерпретуючи вищесказане, можна констатувати, що повністю подолати злочинність неможливо, адже це – утопія. Натомість цілком можливо контролювати кількісно-якісні параметри злочинності, забезпечувати відповідний рівень безпеки у суспільстві, обмежувати криміногенний потенціал соціуму, мінімізувати негативні наслідки злочинності, зменшуючи її «ціну». Усе перелічене охоплюється і цілком відповідає поняттю «скорочення злочинності» (crime reducing). Зазначене можна здійснити шляхом реалізації ситуаційної превенції за умови широкого залучення до цього процесу громадян та їх об'єднань.

Видається, що вказана квінтесенція теорії і практики запобігання злочинності у країнах-членах ЄС є цілком досяжною в Україні. Для цього потребує послідовне впровадження принаймні двох стратегій: 1) участь громадськості у запобіганні злочинності (community policing)¹; 2) зменшення можливостей учинення злочинів².

Стратегія участі громадськості у запобіганні злочинності. Вона передбачає залучення до правоохоронної сфери України не лише державних, а й недержавних суб'єктів. Дослідження сучасної зарубіжної практики громадського впливу на злочинність показує, що, на відміну від України, у багатьох державах (США, Канада, Австралія, Японія, окремі країни-члени ЄС) існує перевірений часом досвід державно-приватного партнерства у сфері протидії злочинності. У своїй більшості він зводиться до такого:

– розроблення місцевих і регіональних програм профілактики злочинності, де основним суб'єктом є громадськість

– активне залучення громадян до патрулювання вулиць;

¹ Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності*: республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 108. С. 169–177; Голіна В. В., Колодяжний М. Г. Нові підходи до запобігання злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2012. Вип. 24. С. 48–56; Колодяжний М. Г. Участь громадськості у програмах запобігання злочинності в США. *Теорія і практика правознавства*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-rdf/tipp_2013_1_30.pdf (дата звернення: 18.12.2019).

² Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. 228 с.

– забезпечення неформального соціального контролю за усіма подіями, що відбуваються за місцем проживання громадян у межах програм сусідської варти;

– звернення по допомогу до громадян з метою затримання злочинців, які розшукуються органами кримінальної юстиції, у межах проектів «Зупини злочинця»;

– здійснення на регулярній основі просвітницьких заходів, організація роботи літніх шкіл поліції тощо.

Головне завдання низки перелічених та інших заходів залучення громадськості у сфері скорочення злочинності пов'язане із налагодженням партнерських довірливих відносин поліції з окремими громадянами, громадськими організаціями, волонтерським рухом.

Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів. Вона є малодослідженою у кримінологічній теорії нашої країни. Разом із тим її різноманітні заходи активно впроваджуються різними суб'єктами профілактики злочинності у багатьох європейських державах, починаючи з 70-х років ХХ ст.

В Україні лише закладається правова основа цього напрямку і пов'язується зі Стратегією розвитку органів системи МВС України до 2020 року, затвердженою у листопаді 2017 р. Досліджувана стратегія має профілактичний характер. Її різноманітні заходи найбільш дієві щодо зменшення можливостей для учинення крадіжок, грабежів, розбоїв, хуліганств, нанесення тілесних ушкоджень, викрадень автомобілів, вандалізму, інших проявів вуличної злочинності.

Основними напрямками стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, виходячи із сучасної європейської моделі громадської безпеки і практики скорочення злочинності, є: патрулювання; ситуаційне запобігання злочинності; просторова (середовищна) профілактика; архітектурне планування території проживання; заходи у межах теорії розбитих вікон;

програми сусідської варті; запровадження сучасних технологій; картографування злочинності.

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що:

1) скорочення злочинності в Україні неможливе без наукового дослідження західної кримінологічної теорії і практики протидії злочинності;

2) європейська модель громадської безпеки включає, окрім іншого, дві основні стратегії: участь громадськості у запобіганні злочинності й зменшення можливостей учинення злочинів;

3) представлені стратегії є перспективними для України з огляду на їх переваги перед банальним реагуванням поліції на вчинені кримінальні правопорушення й традиційними напрямками профілактики злочинності, що виявляються в:

а) підвищенні ефективності діяльності підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів;

б) заощадженні коштів державного бюджету через використання безкоштовної допомоги громадян та їх об'єднань у справі запобігання злочинності;

в) налагодженні партнерських відносин громадянського суспільства та його окремих інститутів з органами кримінальної юстиції;

г) підвищенні довіри громадян до правоохоронних органів та держави загалом;

д) оптимізації діяльності органів кримінальної юстиції;

е) зменшенні робочого навантаження на працівників поліції завдяки використанню додаткових сил добровольців та інших категорій громадян у сфері профілактики злочинності;

є) посиленні затребуваності наукових кримінологічних розробок у сфері запобігання злочинності з боку правоохоронних органів тощо.

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

При формуванні тактичних побудов у розслідуванні злочинів важлива роль належить рефлексивному мисленню особи, що приймає рішення при плануванні і виробництві слідчих (розшукових) дій. Рефлексивне мислення в пізнавальній діяльності, пов'язаній з розслідуванням злочинів, спрямовано на вирішення окремих розумових завдань. Сутністю такого мислення є імітація мислення і дій осіб, які створили або можуть створити ситуацію, яка підлягає вирішенню. Результатом рефлексивного мислення є пізнання розумової платформи зазначених осіб, з метою обрання способів управління нею.

Рефлексивному мисленню надається великого значення там, де на перший план висувається конфлікт між особами або групами осіб і необхідно знайти вихід з цієї ситуації. У таких ситуаціях конфліктуючі сторони імітують, подумки відтворюють хід міркувань (мислення) один одного, для того щоб визначити можливу, або одну з можливих, «стратегій» своїх дій і тим самим визначити власну поведінку в такій обстановці. При цьому аналізується, як власна поведінка і мислення (своя платформа), так і поведінка іншої сторони, що бере участь у конфлікті. Така імітація міркувань іншої сторони в конфлікті дозволяє «керувати» її мисленням, спрямовувати його в необхідний бік, впливати на нього. Саме в цьому сенсі рефлексивне мислення часто називають рефлексивним управлінням, підкреслюючи таку його сторону, як здатність впливати на мислені процеси інших осіб.

Конфліктна ситуація з точки зору теоретико-ігрових принципів дозволяє при її аналізі обрати таку модель дій іншої сторони в конфлікті, яка принесе найкраще рішення з можливих. Таке рішення, як правило, диктує принцип максимуму. Ця здатність рефлексивного мислення, як видно з аналізу його сутності, визначає його роль і значення при розслідуванні злочинів. Можна виділити наступні напрямки використання рефлексії в розслідуванні.

1. Роль рефлексії, як логіки мислення за іншу особу, ми спостерігаємо в процесі планування розслідування. Висуваючи слідчі версії, особа яка здійснює розслідування подумки імітує дії підозрюваного, відновлюючи його хід мислення і результати вчинених дій. Зазначеній стороні рефлексивного мислення належить дуже істотна роль в оцінці наявної інформації, її збиранні та побудові загальних і окремих слідчих версій. Після висунення слідчих версій рефлексивне мислення використовується при виборі найбільш оптимальних шляхів їх перевірки. При цьому враховуються, як обставини скоєння злочину, так і заходи вжиті, щодо приховування слідів і блокування інформації, що сприяє його розкриттю. І якщо на етапі формування версії рефлексивне управління не може бути реально застосоване, то при деталізації плану розслідування ця сторона рефлексії набуває істотного значення. По суті, реальність і динамічність плану розслідування визначаються рівнем рефлексії слідчого, що сприяє ефективності його діяльності.

2. Іншим напрямком використання рефлексії є виробництво слідчих (розшукових) дій. У процесі їх проведення чітко проявляються дві мислені платформи, які належать, з одного боку підозрюваному, а з іншого – особі, яка здійснює розслідування. Зазначені мислені платформи об'єднані однією подією злочину, в якому одна з мислячих сторін вирішує безліч завдань, спрямованих на його розкриття і розслідування, між тим як інша (у разі конфлікту) прагне приховати свою причетність до злочину. Цей взаємозв'язок знаходить свій прояв у тому, що особа, яка вчинила злочин,

обдумуючи шляхи його приховування, відтворює мислену схему міркувань слідчого і з цих позицій вживає зусилля, спрямовані на знищення та приховування слідів злочину. Злочинець будує передбачувану схему міркувань слідчого, виходячи із загального уявлення щодо розслідування злочинів. У той же час, навіть при досить точному і продуманому інсценуванні події (щодо підпалу, самогубства, розкраданні матеріальних цінностей і ін.) прорахунки злочинця нерідко є наслідками незнання ним можливостей рефлексивного мислення слідчого, щодо встановлення обставин скоєного злочину.

Рефлексія знаходить свій прояв у процесі проведення таких слідчих (розшукових) дій як, допит, огляд місця події, обшук, залучення експерта і проведення експертизи та ін. Якщо звернутися до такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, то рішення одного із завдань огляду, а саме – мисленого відтворення картини події, що відбулася (побудова уявної моделі) – протікає за схемами рефлексивного мислення. Підставою для імітації мислення злочинця є аналіз обстановки в якій сталася подія, слідів і виявлених доказів. Імітація мислення і дій злочинця поширюється не тільки на сам факт вчиненого злочину, але дозволяє припускати його подальші дії – приховування слідів, створення помилкового алібі, від'їзд з даної місцевості і ін.

Якщо рефлексивне мислення в своїй загальній схемі дозволяє управляти розумовими процесами, а отже і діями конфліктної сторони, то у виробництві деяких слідчих (розшукових) дій (наприклад, огляд місця події, обшук та ін.) ця його функція носить досить обмежений характер. Це пояснюється тим, що особа, яка є стороною у конфліктній ситуації, не може активно протистояти слідчому, так як своєю колишньою діяльністю вона закрила для себе можливість створення будь-яких розумових схем, що визначають дії в майбутньому. Тому функція управління розумовими процесами в таких ситуаціях втрачає сенс.

В іншому плані виступає функція управління при рефлексивному мисленні при проведенні такої слідчої (розшукової) дії, як допит. Тут управління виконує одночасно декілька ролей, а саме: а) аналіз ситуації, заснованої на вивченні даних про особу, її поведінку в процесі допиту і вивченні матеріалів провадження; б) прогнозування можливих показань при постановці питань здійснюваної програми допиту; в) вибір прийомів (постановка комплексу питань або пред'явлення тих чи інших доказів), які спонукають допитуваного змінити хід міркувань, а отже, і схему показань у необхідний бік. Тут функція або роль управління зводиться до психологічного впливу на хід мислення допитуваного, зосередження його уваги на обставинах і факторах, які становлять інтерес для розслідування.

Крім цього, рефлексивне управління при допиті відрізняється багатоплановістю прогнозування щодо подальших показань і поведінки особи. Кожен прийом або система прийомів, які слідчий передбачає застосувати при допиті, заздалегідь обмірковуються з точки зору результативності настання можливих наслідків. Окреслюючи подумки найбільш реальну схему своєї поведінки і поведінки допитуваної особи, слідчий забезпечує результативність допиту в плані отримання інформації про злочин.

3. Проблема рефлексивного мислення і управління також безпосередньо пов'язана з прогнозуванням результатів організації слідчої діяльності. Більшою мірою це стосується правильного визначення сил і засобів при виконанні того чи іншого завдання. Прогнози результатів своїх чи інших дій у всіх випадках не повинні мати догматичного характеру, а бути динамічними і володіти необхідною гнучкістю. В іншому випадку прогнозування може превалювати не у своїй позитивній функції, а навпаки – у негативній, що дезорієнтує слідчого і буде сковувати його творчу ініціативу. Таким чином, у прогнозуванні при плануванні окремої слідчої (розшукової) дії завжди повинна міститися можливість «неврахованого варіанту», що дозволяє слідчому не обмежувати свої зусилля тільки на

передбаченні ходу події. З іншого боку, невизначеність «неврахованого варіанту» не означає, що прогнозувати не слід взагалі, а діяти лише в залежності від обстановки. Прогнозування несе в собі активну функцію можливості управління в процесі слідчої або судової дії в тому випадку, якщо протиборча сторона може висунути власну розумову платформу або платформу дії. У цьому випадку орієнтація на місці, без попереднього уявного програвання, не може дати необхідних результатів. Ініціатива слідчого або судді не буде реалізована, особливо в тих випадках, коли протиборча сторона має високий рівень рефлексії та досить підготовлена для захисту і аргументації своєї власної платформи [1, с. 63–65].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. Киев: РИО МВД УССР, 1983. 132 с.

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

І. В. Борисенко, кандидат юридичних наук, доцент, декан фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ СЛІДІВ НА МІСЦІ ПОДІЇ

Внаслідок помилок, які припускають слідчі під час проведення огляду місця події, втрачається безліч слідів й іншої доказової інформації. Низький рівень діяльності слідчого з виявлення, вилучення та фіксації слідів під час огляду місця події вкрай негативно впливає надалі на якість досудового розслідування.

Основними помилками, яких припускаються слідчі під час пошуку та подальшої фіксації слідів у кримінальних провадженнях про вбивства, є наступні:

1. Сліди крові, рук, взуття, сперми, транспорту й інші, які були виявлені на місці події, в більшості випадків не були належним чином вилучені та зафіксовані. Причиною цього є низький показник участі в огляді місця події спеціаліста-криміналіста та інших спеціалістів.

2. У ряді випадків вилучені з місця події предмети були упаковані належним чином, але способи пакування вилучених предметів взагалі не знаходили відображення в протоколах або мали місце лише часткові, фрагментарні вказівки на них.

3. Недосконало було організовано пошук невидимих слідів рук і ніг, а також слідів крові й інших виділень людського організму, хоча такого роду сліди майже завжди є на місці події й шляхом використання засобів криміналістичної техніки (спеціальних джерел освітлювання,

ультрафіолетових освітлювачів) або за допомогою хімічних реактивів могли бути виявлені.

4. У ряді випадків огляд проводився нецілеспрямовано, без урахування можливої причини смерті потерпілого й наявності характерних слідів (ознак інсценування самоповішення або удавлення петлею, ознак отруєння, інсценування самогубства за допомогою вогнепальної зброї, тощо).

5. У ході пошуку сліди були пошкоджені головним чином через незнання того, де саме такі сліди приблизно могли бути локалізовані.

6. Не виявляються й залишаються без уваги сліди-нашарування й мікросліди як фактори, що вказують на присутність убивці на місці злочину, і відповідно, у подальшому, дозволяють отримати певну інформацію щодо вірогідного злочинця.

7. Не вилучаються недопалки сигарет (цигарок), виявлені на місці події, з метою проведення подальшої генної експертизи слини для встановлення особи злочинця, а також для проведення трасологічної експертизи за слідами зубів (слідами прикусу).

8. Мали місце спроби зафіксувати слід безпосередньо на місці події в той час, коли була можливість вилучити його разом із носієм сліду або вилучити предмет, на якому, ймовірно, могли бути сліди та направити для подальшого дослідження у відповідну експертну установу.

Аналіз вищезазначених помилок дозволив запропонувати основні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності, правильну фіксацію та збереження виявлених слідів під час огляду місця події при розслідуванні вбивств. До них можна віднести наступні.

Робота з пошуку й фіксації слідів повинна бути організована таким чином, щоб виявленням слідів займався не тільки слідчий, але й спеціаліст-криміналіст, досвідчені співробітники оперативних підрозділів, особливо, якщо необхідно провести обстеження великої території, найбільш імовірних шляхів прибуття й відходу злочинця. Важливо при цьому чітко визначити завдання кожного, хто приймає участь у такому пошуку, і докладно їх

проінструктувати. Важливою умовою належного криміналістичного забезпечення цього процесу є не тільки застосування науково-технічних засобів самим слідчим, але й використання досвіду і знань інших спеціалістів. Спеціаліст-криміналіст, що має спеціальні знання і професійно володіє техніко-криміналістичними засобами й методами, значною мірою визначає успішне виявлення, фіксацію й вилучення речових доказів. Під час огляду місця події він може надати кваліфіковану допомогу слідчому не тільки в збиранні вихідних даних для подальшого залучення експертів, але й у відтворенні механізму події та висуненні версій.

Важливо в ході огляду виявляти сліди-нашарування й мікросліди як фактори, що вказують на присутність на місці вбивці та сприяють накопиченню певної інформації щодо нього. Особливу увагу варто звертати на недопалки сигарет (цигарок), виявлених на місці події, з метою проведення у подальшому генної експертизи для встановлення особи злочинця, а також для проведення трасологічної експертизи за слідами зубів (слідами прикусу).

Для повноцінної фіксації виявлених слідів або предметів, на яких можуть бути виявлені невидимі сліди, крім застосування сучасних хімічних реактивів і зліпкових мас важливого значення набуває наявність відповідного пакувального матеріалу. Практика свідчить, що відсутність навіть таких простих пакувальних засобів, як білий папір, поліетиленові пакети, картонні коробки, скляні пробірки, тощо нерідко призводить до незворотніх змін або навіть до знищення важливих речових доказів.

Шляхом дослідження слідів важливо встановити взаємозв'язок між місцем події, потерпілим, знаряддям злочину й злочинцем, і на цій основі оптимально реконструювати або підтвердити результатами аналітичних досліджень хід події вбивства.

Розташування слідів на різних предметах необхідно зафіксувати фотографічним способом. При цьому поруч із об'єктом зйомки

розташовують предмет, розміри якого відомі, або масштабну лінійку (обов'язкове правило для будь-якої фотографічної фіксації).

Сліди у вигляді часток лакофарбового покриття, часток металів або мінералів за можливості збирають за допомогою пінцету або лабораторної лопатки. Застосування липкої стрічки будь-якого роду для фіксації й збереження органічних речовин необхідно уникати в тих випадках, коли поряд з морфологічними повинні бути проведені хімічні дослідження.

Частки бруду, змішаного з моторним маслом, і частки ґрунту необхідно упаковувати у герметичні ємкості, без доступу повітря тому, що залишки бензину швидко випаровуються, а барвники, що містяться у бензині, знебарвлюються під впливом кисню. Предмети одягу, на яких локалізуються подібні мікрочастки, необхідно терміново надати особі, яка буде проводити подальші експертні дослідження.

Волосся й волокна також слід вилучати, уникаючи використання липкої стрічки, тому що вони нерідко змінюють свою морфологію (у результаті набрякання, тощо) і свій склад (унаслідок впливу клея та розчинника). Бажаним є використання пакету з пергаментного паперу. Пластикові пакети можуть заряджатися електростатичною електрикою й «відштовхувати» волосся або волокна з однойменним електростатичним зарядом.

Сліди пострілу на одязі злегка обприскують фіксатором (наприклад, простим лаком для волосся), завдяки чому частки кіптяви зберігаються.

Клітини тіла людини або тварини, рідини або виділення організму необхідно якнайшвидше й в охолодженому стані направити для проведення необхідних токсикологічних або інших науково-криміналістичних порівняльних досліджень.

Великі частини матеріалу, які слідчий направляє на дослідження, завжди варто упаковувати таким чином, щоб виключити істотні зміни

їхньої форми, знищення слідів-нашарувань і додаткового забруднення сторонніми частками.

До питань збереження слідів і інших речових доказів пряме відношення має й організація транспортування трупа з місця події для подальшого судово-медичного дослідження. Під час доставки в обласне бюро судово-медичних експертиз труп нерідко травмується, сліди на ньому змінюються, мікросліди втрачаються, і в процесі проведення судово-медичної експертизи виникають складнощі як у поясненні механізму заподіяння деяких ушкоджень, так і при аналізі значення інших слідів.

До остаточного завершення огляду місця події необхідна попередня оцінка отриманих результатів для того, щоб з'ясувати, чи не потребують додаткового огляду певні об'єкти, що мають значення для подальшого кримінального провадження.

У кримінальних провадженнях про вбивства мали місце непоодинокі випадки проведення додаткового і повторного огляду місця події. Необхідність у додатковому огляді місця події може виникнути у випадку, коли під час початкового огляду не були застосовані всі необхідні технічні засоби, були відсутні відповідні спеціалісти або в ході проведення подальших слідчих (розшукових) дій були отримані дані щодо можливості виявлення нових доказів.

Проводячи початковий огляд, слідчий не повинен сподіватися на можливість повторного або додаткового огляду, тому що багато недоліків і помилок, що були допущені під час початкового огляду у подальшому є непоправними. Однак можливість повторного огляду з метою уточнення й перевірки обставин, виявлених у ході подальшого розслідування вбивства, завжди необхідно враховувати.

М. В. Костенко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
головний науковий співробітник Науково-
дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

МІСЦЕ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

У загальній кількості вбивств, учинених при обтяжуючих обставинах, велика питома вага належить убивствам на замовлення, які значно відрізняються від інших видів убивств. До найбільш характерних особливостей досліджуваного виду злочинів можна віднести наступні:

1. Нетрадиційність об'єкта зазіхання. Цей вид злочинів проти життя і здоров'я особи найпоширеніший в економічній і кримінальній сферах, де усуваються партнери й конкуренти в політиці, бізнесі, банківській діяльності та кримінальні авторитети.

2. Професійність виконавця вбивства, вчинення вбивств на замовлення організованими злочинними групами. Відсутність будь-якого зв'язку між виконавцем злочину і потерпілим, наявність посередника теж значно ускладнюють встановлення й пошук правоохоронними органами як самого замовника, так і виконавця вбивства.

3. Мотиви, якими керуються суб'єкти злочину при вчиненні вбивств на замовлення, різняться з традиційною мотивацією в інших методиках.

4. Складність розслідування цього виду злочинів пояснюється появою (у зв'язку з загостреною політичною й соціальною обстановкою в Україні) нових способів учинення вбивств – із застосуванням автоматичної зброї,

снайперських гвинтівок, різного виду вибухових пристроїв тощо, а також способів приховування цих злочинів.

5. Досить обмежена слідова картина вбивств на замовлення значною мірою зумовлює низький відсоток розкриття розглядуваних видів злочинів. Обсяг і зміст вихідної інформації, яка визначає основний напрямок розслідування по справах цієї категорії, є, як правило, мінімальними. Типовою ситуацією для первісного етапу розслідування вбивств на замовлення є вчинення злочину в умовах неочевидності – відсутня інформація про особу потерпілого, його зв'язки, неясним є мотив убивства, особа виконавця, на місці події майже немає слідів, речових доказів. Не характерними ж є ситуації, при яких вбивства на замовлення вчиняються в умовах очевидності – коли виконавець затриманий або відома його особа, яким є мотив вчинення вбивства.

6. Специфіка розслідування цього виду злочинів визначається складністю отримання вихідних даних, великим обсягом та екстремністю проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, необхідністю залучення організаційно-технічної бази. Несвоєчасне виявлення трупа, неякісно проведений огляд місця події, страх і небажання свідків і очевидців давати показання теж представляють значні труднощі для розкриття і розслідування вбивств на замовлення.

Перелічені особливості вбивств на замовлення не вписуються в традиційну схему розслідування вбивств, що обумовило створення мікрометодики розслідування вбивств на замовлення. До характеристик останньої можна віднести наступне:

вказана методика являє собою певну складність у теоретичному і практичному планах;

вона має специфіку, яка відрізняє її від методик розслідування інших видів убивств;

методика розслідування вбивств на замовлення характеризується наявністю специфічних слідчих ситуацій;

вона відрізняється системою слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, зумовлених слідчою ситуацією.

Методика розслідування вбивств на замовлення нерозривно пов'язана із загальною методикою розслідування вбивств. Вона входить до її складу як підсистема, що становить сукупність рекомендацій щодо розкриття і розслідування одного з видів убивств – вбивств на замовлення. Цей зв'язок розкривається через зміст структури окремої методики. І загальна методика розслідування вбивств, і мікрометодика розслідування вбивств на замовлення містять у собі криміналістичну характеристику, типові слідчі ситуації, слідчі версії і планування розслідування, систему первісних слідчих дій. У змістовній стороні самих елементів криміналістичної характеристики вбивств на замовлення є істотні відмінності (змінилася особа потерпілого й особа злочинця, мотивація злочинної діяльності, з'явилися раніше невідомі способи вчинення і приховування вбивства), що обумовлює специфіку проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Водночас комплекс і послідовність проведення останніх, властиві розслідуванню вбивств узагалі, зберігаються і при розслідуванні вбивств на замовлення. Це пояснюється тим, що на первісному етапі, коли ще не виявлено виконавців, не встановлено замовника й не доведено сам факт угоди на усунення потерпілого, не можна говорити про вчинення саме вбивства на замовлення. За наявності певних ознак, характерних для вбивства цього виду, можливо лише діагностувати його як таке й залежно від цього визначати логіку розслідування.

Взаємозв'язок методики розслідування вбивств на замовлення із загальною методикою розслідування вбивств виявляється і через її схожість з іншими мікрометодиками розслідування вбивств: «без трупа»; прихованих інсценуванням; з розчленуванням трупа. Усі перелічені види вбивств виділяються із загальної методики розслідування вбивств завдяки застосуванню певного способу вчинення і приховування злочину. Так, при вбивстві «без трупа» як спосіб приховування застосовується переміщення

трупа потерпілого з місця вбивства в інше місце або він узагалі знищується, що значною мірою ускладнює розслідування. У цьому випадку число слідів злочину досить обмежене, немає трупа, отже, й відсутні достатні підстави стверджувати, що відбулося вбивство. При вбивстві з розчленуванням трупа останній приводиться в такий стан, при якому його складно пізнати. Є частини трупа, є підстави для порушення кримінальної справи про вбивство, але виникають труднощі зі встановленням особи потерпілого (тому що необхідно розшукати інші частини трупа і довести, що вони належать одній особі). Тим більше важко встановити мотив учинення злочину й осіб, які його вчинили. При вбивствах, прихованих інсценуванням, застосовується такий спосіб приховування, при якому залишається незрозумілою дійсна картина події – мало місце вбивство, самогубство чи нещасний випадок.

При розслідуванні зазначених вище вбивств проваджені слідчі дії мають свою специфіку, свій перелік і послідовність проведення. Однак при вчиненні вбивств на замовлення суб'єктами злочину використовуються і способи приховування вбивств «без трупа», з розчленуванням трупа, прихованих інсценуванням. Це робить необхідним застосування при розслідуванні вбивств на замовлення методик розслідування вказаних вбивств.

Спосіб приховування злочину як елемент криміналістичної характеристики певного виду злочинів взаємозв'язаний з її іншими елементами, такими як спосіб учинення злочину, типова слідова картина, особа злочинця, особа потерпілого. Отже, використання при вчиненні вбивства на замовлення способу приховування, властивого будь-якому виду вбивств, надає вбивствам на замовлення певного взаємозв'язку з методиками цих видів убивств і за іншими елементами криміналістичної характеристики. Так, застосування способу приховування вбивства, при якому значно ускладнена можливість встановлення особи жертви, може вказувати на вчинення злочину особою, близькою потерпілому. Тому в таких випадках (знищення чи розчленування трупа) при вбивствах на замовлення необхідно

розглядати версію про те, що замовником злочину є хто-небудь із родичів або близьких потерпілого. Виявлення факту інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство може свідчити про наявність у певної особи явного мотиву для усунення потерпілого, про який, можливо, відомо більшості навколишніх.

Таким чином, незважаючи на свою специфіку (особливо щодо особи злочинця, особи потерпілого, способів учинення злочину), мікрометодика розслідування вбивств на замовлення тісно взаємозв'язана з іншими методиками розслідування вбивств всіма елементами криміналістичної характеристики.

М. В. Костенко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Своє конкретне вираження криміналістична характеристика вбивств на замовлення знаходить у взаємозв'язаних між собою елементах.¹ Опис елементів криміналістичної характеристики певного виду злочинів «провадиться не сам по собі, а лише з урахуванням їх місця в цілому».² Ця обставина дозволяє розглядати її не як просту сукупність окремих елементів, а як цілісну систему.

У даний час безперечно встановлено, що кореляційні залежності існують у зв'язках між способом учинення злочину й особою злочинця, між місцем і часом вчинення злочину й особою злочинця, між особливостями особи й поведінки потерпілого і діями злочинця і, що достатньо очевидно, між механізмом слідоутворення й іншими структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів. Усі елементи криміналістичної характеристики злочинів, як вважає М. О. Селіванов, поєднуються закономірними зв'язками: в одних випадках однозначними (динамічними), в інших – вірогідними (статичними).³ Вважаємо доцільним питання про закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики

¹ Жирний Г. Окремі проблеми криміналістичної методики // Правничий часопис Донецьк. ун-ту: Наук. ж. Донецьк: Донецьк. націон. ун-т, 2001. № 1(6). С. 38.

² Садовский В.Н. Основание общей теории систем. Логико-методический анализ. Москва, 1974. С. 18.

³ Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики и следственные ситуации в методике расследования // Соц. законность. 1997. № 2. С. 56-57.

порушувати тільки за наявності значного обсягу статистичних даних про певні види злочинів. В інших випадках мова може йти не більш, ніж про залежності між цими елементами, які мають визначальний характер.

Аналіз матеріалів практики розслідування вбивств на замовлення дозволяє виявити певні залежності між елементами криміналістичної характеристики вбивств на замовлення. Ці взаємозв'язки, на перший погляд, не завжди помітні, можуть бути невірно оцінені, що призводить до помилок при висуненні версій.¹ Однак їх правильне використання дозволяє в практичному плані швидко та якісно встановити істину в справі. У процесі дослідження нами виявлено наступні залежності між елементами криміналістичної характеристики вбивств на замовлення:

1) «жертва – злочинець», яку можна представити як: а) «жертва – замовник»; б) «замовник – посередник – виконавець»; в) «замовник – виконавець»;

2) «злочинець – спосіб учинення», яку можна представити як: а) «(замовник + виконавець) – спосіб учинення»; б) «замовник – знаряддя злочину»; «виконавець – знаряддя злочину»;

3) «жертва – спосіб приховування»; «злочинець – спосіб приховування»;

4) «потерпілий – місце – час – обстановка»;

5) «сліди – знаряддя – спосіб учинення»; «сліди – злочинець»; «сліди – потерпілий».

Розглянемо більш докладно деякі з виявлених залежностей.

«Жертва – злочинець». У системі залежностей елементів криміналістичної характеристики вбивств на замовлення особи злочинця й потерпілого займають ключове місце як об'єкта встановлення і засобу виявлення різних обставин злочину, що належать до інших елементів характеристики. Особисті якості потерпілого і характер зв'язку «жертва – злочинець» накладають відбиток на: а) механізм вчинення злочину;

¹ Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования. Харьков: Факт, 2001. С. 244.

б) особливості організації розслідування; в) особливості профілактики цього виду злочинів.

Злочинне зазіхання перетворює існуючий до нього зв'язок замовника й потерпілого, який мав особистий, побутовий чи інший характер, на зв'язок кримінальний. Системно-структурний підхід до з'ясування взаємозв'язку злочинця й жертви показує, що такий зв'язок не є однотипним. Він залежить від характеру, соціальних контактів, що існували до вчинення злочину, ступеня близькості, інтенсивності та тривалості відносин між злочинцем і жертвою.¹ Вивчення зазначеної проблеми дає можливість говорити про існування між злочинцем і потерпілим безпосередніх та опосередкованих зв'язків, відомості про які мають важливе значення для встановлення і виявлення різних обставин злочину.

а) «жертва – замовник». Жертва вбивства на замовлення пов'язана з усіма компонентами криміналістичної характеристики розглядуваного виду злочинів. Найбільший же інтерес представляє її зв'язок із замовником, який дозволяє розробляти рекомендації, що безпосередньо виводять на особу останнього. Взаємозв'язки жертви й замовника вбивства різноманітні і простежуються за лініями: персонографічних відомостей; характеру та змісту взаємин; інтересів і потреб; соціально-політичної орієнтації; просторово-тимчасових параметрів спілкування; спільної участі у протиправній діяльності.²

Незважаючи на різноманіття зв'язків жертви й замовника вбивства, останнього можна виявити при ретельному вивченні особи потерпілого, характеру його діяльності, особистих та інших відносин.

Ретельне встановлення й вивчення відомостей про потерпілого (політик, бізнесмен, кримінальний авторитет), коло його спілкування, характер діяльності дозволяють висунути версії про мотив вчинення

¹ Туляков В.А. Виктимология: Социальные и криминологические проблемы. Одесса: Юрид. лит-ра, 2000. С. 244.

² Вандышев В.В. Связь «жертва – преступник» и ее использование раскрытии и расследовании умышленных тяжких телесных повреждений: Учеб. пособие. Ленинград: ЛВК МВД СССР, 1987. С. 15.

вбивства і визначити коло осіб, заінтересованих в усуненні потерпілого. Особу замовника найчастіше вдається встановити шляхом допитів родичів потерпілого, його друзів, товаришів по службі, сусідів, інших знайомих, які дають свідчення про неприязливі, конфліктні відносини між потерпілим і передбачуваним замовником злочину;

б) «замовник – посередник – виконавець». Характерною рисою вбивств на замовлення, на відміну від інших видів убивств (із розчленуванням трупа, «убивств без трупа»), є наявність як мінімум 2-х суб'єктів злочину – замовника й виконавця, а в деяких випадках і посередника. Звичайно, між ними мають місце певні відносини. Посередник знайомий як із замовником, так і з виконавцем убивства. За наявності посередника між замовником і виконавцем не існує прямих зв'язків, що викликає додаткові труднощі в залученні замовника до кримінальної відповідальності. У цих випадках показання посередника є одним із засобів встановлення особи замовника та виконавця, а також наявності злочинного зв'язку між ними;

в) «замовник – виконавець». У тих випадках, коли посередник відсутній, між замовником і виконавцем існують певні зв'язки. Замовника й виконавця можуть зв'язувати дружні відносини, знайомство в минулому за місцем проживання, роботи, навчання, службою в армії, тобто виконавець є людиною, якій можна без остраху розповісти про свої злочинні плани. Майбутній виконавець може бути відомий замовникові як особа з антигромадською спрямованістю.

У більшості випадків між виконавцем і потерпілим не має будь-якого зв'язку (злочинець не знайомий зі своєю жертвою). Зазначене можна віднести до однієї з відмітних ознак убивств на замовлення. При вчиненні звичайного вбивства між злочинцем і потерпілим існують певні взаємозв'язки, за якими слідчий установлює особу вбивці. При вчиненні вбивств на замовлення такі зв'язки між потерпілим і виконавцем відсутні, що робить досить проблематичним пошук останнього за соціально-особистими характеристиками потерпілого. Ситуація ще більше ускладнюється при

нааявності посередників (одного чи декількох). У цьому випадку залишається лише враховувати особливості способу вчинення вбивства, «почерк» виконавця і сліди, які він залишив, що дозволить установити його індивідуальні характеристики, й можливі зв'язки із замовником або посередником убивства.

Із зазначеного випливає, що потерпілого й виконавця вбивства на замовлення зв'яже між собою лише особа замовника злочину. Тому для розкриття й розслідування такого злочину важливо не тільки встановити наявність у замовника мотиву для позбавлення життя потерпілого, а й виявити взаємозв'язок між замовником і виконавцем. Саме ця обставина і становить, на нашу думку, одну з головних особливостей процесу розкриття і розслідування вбивств на замовлення.

Таким чином, використання взаємозв'язку “потерпілий – злочинець” при розслідуванні названих злочинів дозволяє здійснювати роботу за наступною схемою: «від вивчення особи, способу життя потерпілого та його оточення, з'ясування подій та обставин, що передували вбивству, до версії про заінтересовану у смерті особу, тобто можливого замовника; від вивчення зв'язків замовника до передбачуваного вбивці або посередника; від вивчення особи, способів життя посередника та зв'язаних з ним осіб до безпосереднього виконавця вбивства або групи осіб з наступним викриттям замовника та всіх співучасників злочинної змови».¹

«Сліди – знаряддя – спосіб учинення», «сліди – злочинець», «сліди – потерпілий». У події злочину зазвичай фігурують наступні чотири елементи: злочинець, потерпілий, місце події та знаряддя злочину. Кожен з об'єктів може контактувати з іншими трьома, залишаючи на них певні сліди. Ретельний огляд кожного з указаних об'єктів може дати слідчому необхідну інформацію про вчинене вбивство на замовлення.

¹ Информационно-методическое письмо о раскрытии и расследовании умышленных убийств, совершенных наемными лицами: Для следователей и оперуполномоченных уголовного розыска. Москва: Прокуратура СССР, 1990. С. 14-15.

Характер слідів може вказувати не тільки на те, які знаряддя злочину використовувалися, а й свідчити про певні суб'єктивні якості, навички й характеристики нападаючого – його фізичну силу, жорстокість, холонокровність тощо. У ході дослідження місця, обстановки злочину, механізму його вчинення при виявленні ознак діяльності, властивої правоохоронним органам (наприклад, використання табельної зброї, приховування слідів спеціальними методами та ін.), можна припускати, що організатором або виконавцем убивства був колишній працівник міліції, служби безпеки чи прокуратури.

О. В. Лисодєд, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедрою кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО СУБ'ЄКТІВ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ЗДІЙСНЕННІ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

До суб'єктів, що беруть участь у здійсненні заходів запобігання і протидії корупції, можна віднести постійно діючий консультативно-дорадчий орган з протидії корупції у приватній сфері (Рада бізнес-омбудсмена), міжнародні організації та їх представництва в Україні, громадськість, а також фізичні особи, що працюють над виконанням програм (проектів) та імплементують стандарти у сфері антикорупційної політики.

Відповідно до Положення Про Раду бізнес-омбудсмена (постанова КМУ від 26 листопада 2014 р. № 691), її основними завданнями є прийняття та розгляд скарг від суб'єктів підприємництва на дії або бездіяльність, зокрема рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також їх посадових осіб; надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування рекомендацій щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності з метою її вдосконалення та поліпшення умов провадження підприємницької діяльності, запобігання корупційним діянням та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва; надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування, суб'єктам

господарювання, що належать до сфери їх управління, рекомендацій щодо удосконалення та оптимізації процедур та/або способу, у який вони виконують свої повноваження, провадять підприємницьку чи іншу діяльність¹.

Серед міжнародних організацій, що надають Україні допомогу в проведенні антикорупційної реформи, контролюють виконання міжнародних зобов'язань у сфері запобігання та протидії корупції, опікуються імплементацією міжнародних антикорупційних стандартів і кращих практик щодо боротьби з корупцією в публічній і приватній сфері, слід назвати такі: Групу держав ради Європи проти корупції (GRECO), Організацію економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), антикорупційну мережу Організації економічної співпраці і розвитку (OECD), Глобальну антикорупційну ініціативу ПРООН (GAIN), Європейське бюро по боротьбі із шахрайством (OLAF), Американську торговельну палату в Україні (ACC), Консультативну місію Європейського Союзу в Україні (КМЕС), Місію Європейського Союзу по прикордонній допомозі Молдові і Україні (EUBAM), Європейську Бізнес Асоціацію, Організацію за демократію та економічний розвиток (ГУАМ), Антикорупційну ініціативу Європейського Союзу в Україні (EUACI) та ін.

Громадськість у сфері протидії корупції в основному представлена громадськими організаціями, аналітичними центрами, коаліціями громадських організацій, серед яких найбільш впливовими є Transparency International Ukraine, ГО «Центр протидії корупції», Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», ГО «Антикорупційний штаб», ГО «Разом проти корупції», коаліція громадських організацій та експертів «Реанімаційний Пакет Реформ» (група «Антикорупційна реформа»), недержавний аналітичний центр «Центр політико-правових реформ» та ін. Вони імплементують міжнародні стандарти щодо запобігання корупції, проводять

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 року №691 про схвалення «Положення про Раду бізнесомбудсмена». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF>.

моніторинг та незалежну оцінку ефективності реалізації засад державної антикорупційної політики, здійснюють публічну адвокацію законів, нормативно-правових актів та рішень органів влади і місцевого самоврядування, проводять антикорупційні розслідування, громадську антикорупційну експертизу, надають рекомендації з удосконалення антикорупційного законодавства і практики запобігання та протидії корупції, залучаються до виконання антикорупційних заходів.

Крім того, від імені громадськості участь у заходах запобігання корупції беруть громадські активісти, органи самоорганізації населення і викривачі корупції.

До числа суб'єктів, що беруть участь у заходах запобігання корупції, також слід віднести фізичних осіб виконавців програм (проектів) в Україні у сфері запобігання та протидії корупції.

Координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони рада Національної безпеки і оборони України.

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

МІЖНАРОДНІ АКТИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Вагоме місце у системі антикорупційного законодавства займають міжнародні нормативно-правові акти, адже вони закріплюють світові стандарти протидії корупції та її проявам, а також закріплюють основні засади міжнародного співробітництва України з іншими державами у цій сфері. Серед відповідних міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, слід назвати такі:

- Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р.;
- Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р.;
- Цивільна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р.;
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.;
- Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 15 травня 2003 р.;
- Конвенція ООН проти корупції від 11 грудня 2003 р.;
- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму від 01 травня 2005 р.;
- Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18 вересня 2014 р.

Певне значення у сфері протидії корупції також мають й міжнародні багатосторонні та двосторонні договори України, присвячені міжнародній правовій допомозі. Серед яких: Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року; Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1975 року; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року; Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1978 року; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 2001 року; Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 року; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року; Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року; Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року та деякі ін.

Слід зазначити, що спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції укладають й міжвідомчі міжнародні договори, присвячені міжнародній правовій допомозі у сфері запобігання корупції, зокрема: Меморандум про взаєморозуміння між Консультативною місією Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України і Національним антикорупційним бюро України 2016 року; Меморандум про взаєморозуміння між Центральним антикорупційним бюро Республіки Польща і Національним антикорупційним бюро України 2016 року тощо.

Окрім цього, існує низка міжнародних актів та документів, норми яких хоча і носять рекомендаційний характер, але закріплюють важливі стандарти та положення у сфері запобігання корупції. Серед яких: Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку. (Резолюція 34/169 ГА ООН від 17 грудня 1979 р.); Політика протидії корупції (Гаага, 1989 р.); Політика попередження корупції (Міжнародна асоціація шефів поліції, 30 квітня 1990 р.); Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті

розвитку: реалізації та перспективи міжнародного співробітництва. Практичні заходи боротьби з корупцією (Резолюція VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності, Гавана, 7 вересня 1990 р.); Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб (Додаток до Резолюції 51/59 Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1996 р.); Декларація ООН про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях від 16 грудня 1996 р.; Про двадцять принципів боротьби з корупцією (Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи від 6 листопада 1997 р.); Конвенція ОЕСР по боротьбі з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій (Стамбул, 21 листопада 1997 р.); Корупція і організована злочинність у країнах, які знаходяться у періоді перебудови (Октопус). Спільний проект Комісії Європейського товариства і Ради Європи (Страсбург, 1–3 грудня 1997 р.); Статут Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 р.; Угода про створення групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) від 5 травня 1998 р.; Рекомендація №R (2000)10 Комітету Міністрів РЄ про кодекси поведінки для державних службовців від 11 травня 2000 р.; Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи №1516 (2001) «Фінансування політичних партій»; Правила щодо фінансування політичних партій. Прийняті Венеціанською Комісією на 46-му пленарному засіданні у Венеції, 9–10 березня 2001 р.; Рекомендації Ради Європи №R (2002)2 «Про доступ до офіційних документів» від 21 лютого 2002 р.; Рекомендація REC (2003) 4 Комітету Міністрів РЄ державам-членам стосовно спільних правил проти корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній від 8 квітня 2003 р.; Рамкове рішення Ради ЄС №2003/568/ПВД про боротьбу з корупцією в приватному секторі (Брюссель, 22 липня 2003 р.); План дій з боротьби проти корупції для Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану та України («Стамбульський план дій» ОЕСР, 10 вересня 2003 р.); Бангалорські принципи поведінки суддів. Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН

від 27 липня 2006 р. №2006/23; Конвенція РЄ про доступ до офіційних документів від 18 червня 2009 р.; Функціонування демократичних інституцій в Україні. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї РЄ (Страсбург, Франція, 4 жовтня 2010 р.); Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів РЄ державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р; Керівництво для законодавчих органів щодо здійснення Конвенції ООН проти корупції; Технічне керівництво щодо здійснення Конвенції ООН проти корупції; Пояснювальна записка до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; Пояснювальна записка до Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією; Стандарти ISO ПК 278 «Системи антикорупційного управління»; Міжнародний стандарт ISO 37001:2016 «Система управління заходами боротьби з корупцією» та ін.

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

МІСЦЕ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ефективна боротьба з корупцією є можливою лише за умови відповідного якісного законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності. На сьогодні практично усі держави світу мають власну систему антикорупційного законодавства, яка визначається як специфікою існуючих соціальних умов, так і конкретними напрямками державної антикорупційної політики. Окрім цього, потужний вплив на систему законодавчого регулювання діяльності у сфері запобігання корупції здійснюють міжнародні стандарти у цій сфері.

Система антикорупційного законодавства – це система усіх взаємодіючих, чинних нормативно-правових актів в державі, які регулюють відносини, що виникають у сфері запобігання корупції. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про запобігання корупції» система законодавства

України у сфері запобігання корупції складається з Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, законів, а також прийнятих на їх виконання інших нормативно-правових актів.

Слід зазначити, що чинний Закон України «Про запобігання корупції», на відміну від попередніх спеціальних антикорупційних законів, вперше вніс Конституцію України до законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання корупції. Хоча в Конституції України термін «корупція» прямо не застосовується, але у ній міститься низка норм, які тим чи іншим чином пов'язані з запобіганням корупції. Так, Основний Закон визначає головні засади діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема: органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Також Конституція містить низку антикорупційних обмежень та заборон, серед яких: підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (ч. 2 ст. 42); народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (ч. 2 ст. 78); Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що

має на меті одержання прибутку (ч. 4 ст. 103); Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам (ч. 2 ст. 106); члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою (крім викладацької, наукової та творчої роботи у позаробочий час), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (ч. 1 ст. 120); вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється (ч. 2 ст. 126); суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої (ч. 2 ст. 127).

Підсумовуючи вищесказане, слід сказати, що рішення законодавця щодо віднесення Конституції України до системи антикорупційного законодавства у Законі України «Про запобігання корупції» є правильним.

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАКОНИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Основне місце в ієрархічній системі антикорупційного законодавства України займають закони. Як і в більшості країн світу в Україні прийнято спеціалізований (профільний) законодавчий акт у сфері протидії корупції – Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. Зазначений Закон встановлює основні засади антикорупційної діяльності в країні, закріплює статус та повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції, визначає процедуру формування та реалізації державної антикорупційної політики, встановлює антикорупційні обмеження та заборони, особливості запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також закріплює інші механізми запобігання та протидії корупції.

Слід відмітити, що відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про запобігання корупції» за Верховною Радою України закріплено повноваження визначати основні засади антикорупційної політики України. На виконання цього положення законодавчий орган приймає державні антикорупційні стратегії на певний період. На сьогодні в Україні залишається чинним Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII, у зв'язку з тим, що нова антикорупційна стратегія

поки що знаходиться на стадії розгляду у парламенті (Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки»).

Окрім зазначених вище спеціалізованих антикорупційних нормативно-правових актів в Україні діє низка законів, які містять положення антикорупційного характеру. Так, деякі закони встановлюють юридичну відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення та особливості судового провадження по цих справах: Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI; Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV; Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004, № 1618-IV; Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X; Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV; Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV; Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII; Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII.

Інші закони визначають правові засади діяльності спеціалізованих та інших органів по боротьбі з корупцією і правовий статусу їх працівників: Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII; Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII; Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII; Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-XII; Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII; Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 № 772-VIII; Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII; Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 № 3341-XII; Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному

судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-ХП; Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22.02.2006 № 3460-IV; Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 № 1702-VII тощо.

Низка антикорупційних положень міститься й у законах, що регулюють діяльність окремих державних органів та органів місцевого самоврядування, а також правовий статус їх посадових осіб: Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII; Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII; Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III; Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII; Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII; Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV; Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII тощо.

Помітне місце серед законів України у сфері запобігання корупції займають ті, які регулюють доступ до публічної інформації: Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 №393/96-ВР; Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII; Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI; Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI; Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-XII; Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III; Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» від 11.02.2015 № 183-VIII; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV; Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів» від 14.10.2014

№ 1701-VIII; Закон України «Про депозитарну систему України» від 06.07.2012 № 5178-VI та ін.

Окрім цього, деякі закони містять положення щодо запобігання політичної корупції (Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III; Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV; Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI); щодо запобігання корупції в економіці (Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII; Закон України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» від 12.05.2016 № 1356-VIII, Закон України «Про захист економічної конкуренції» 11.01.2001 № 2210-III); а також щодо запобігання корупції в спорті (Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» від 03.11.2015 № 743-VIII).

Наведений вище перелік Законів України не є вичерпний. Антикорупційні норми містяться й в інших законах (Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII; Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19.06.2003 № 975-IV; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 № 1261-VII тощо).

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

С. В. Панова, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

БІЗНЕС-КУЛЬТУРА ЯК ЗАХІД ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

За останні роки Україна імплементувала у національне законодавство багато міжнародних антикорупційних норм та рекомендацій, які спрямовані на зменшення рівня корупції як в публічній, так і в приватній сфері. Значна кількість цих антикорупційних положень стали новелами для вітчизняного бізнесу і змусили його переглядати правила і підходи до ведення господарської діяльності. Не останню роль в цьому процесі грає переорієнтування ведення бізнесу на інші рівні – інтернаціоналізацію та вихід на ринки Європейського Союзу.

Одним із факторів, що змушує суб'єктів господарювання якісно виконувати запроваджену державою антикорупційну політику у приватному секторі, активно боротися з явищем корупції і дотримуватися у своїй діяльності стандартів ведення бізнесу (загальних кодексів ділової етики, кодексів професійної поведінки у певних сферах діяльності та ін.) є формування культури ведення бізнесу. Як влучно зазначає Елісон Тейлор, розуміння вразливості компаній перед корупцією вимагає розуміння її

культури: як працює влада, які ефективні пріоритети організації і як стимулюють поведінку співробітників¹.

Саме поняття культури визначено вітчизняним законодавством як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти². Бізнес-культура (іншими словами – «соціокультура», «організаційна культура», «корпоративна культура» – це система цінностей, правил і норм поведінки в компанії, тобто система людських взаємовідносин ... її духовний та ідеологічний зміст. Метою формування бізнес-культури є забезпечення єдності персоналу, підвищення продуктивності праці, забезпечення впливовості моральних стимулів, профілактика конфліктів³. Бізнес-культура – це модель або стиль ділових операцій та комунікації. Це способи ведення бізнесу, як в окремо взятій компанії, так і в глобальному середовищі⁴. Існує думка, що бізнес-культура є свого роду зовнішньою оболонкою середовища функціонування підприємства, на яку впливають, власне, національні особливості країни та особливості ведення бізнесу у визначеному регіоні та доповнюється внутрішньою складовою – корпоративною та організаційною культурою. Отже, бізнес-культура є дещо ширшим поняттям ніж корпоративна та організаційна культура, але, загалом, вони формують єдине ціле – культуру ведення бізнесу⁵.

¹ Taylor, A. Organization culture in corrupt Companies. URL : <https://www.corporatecomplianceinsights.com/organizational-culture-corrupt-companies>.

² Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

³ Небава, М. І., Ратушняк, О. Г. Менеджмент організацій і адміністрування : навч. посіб. Ч. 2 Вінниця : ВНТУ, 2012. 108 с. URL : https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/2nebava_menedzhment_organizacij_administruvannya_ch2/index_3.htm.

⁴ Лобійчук, В. Трансформація бізнес-культури: глобальні тренди. URL : <https://nv.ua/ukr/biz/experts/transformaciji-biznes-kulturi-globalni-trendi-2500675.html>.

⁵ Муха, Р. А. Бізнес-культура, сутність та основні характеристики. *Ефективна економіка*. 2018. № 8. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/33.pdf.

Якщо в усьому цивілізованому світі визнано, що бізнес має бути чесним і соціально-відповідальним, і це питання не є предметом дискусії, то в Україні нечесний бізнес вважається звичним явищем¹. Так історично склалося, що в Україні корупція була розповсюдженою бізнес-практикою.

Культура ведення бізнесу, в першу чергу, залежить від культурних особливостей людей, їх ментальних властивостей і переконань. Бізнес базується на механізмах, здійснюють і управляють якими люди. А люди потрапляють під вплив тих культур, у яких вони працюють, у яких народилися і виросли. Через те, від самого суб'єкта приватної сфери або власника, рівня його ділової культури, методів роботи залежить запровадження певних стандартів ведення бізнесу і, в тому числі, ефективність антикорупційного комплаєнсу. Адже система заходів превенції та внутрішнього контролю, що забезпечує відповідність діяльності юридичних осіб антикорупційному законодавству (антикорупційний комплаєнс) дозволяє мінімізувати виникнення корупційних ризиків і конфліктів інтересів, підвищити імідж серед іноземних партнерів, приймати участь в тендерних процесах і закупівлях на чесних конкурентних умовах, дає можливості для отримання зовнішнього фінансування, більш ефективної праці та максимально зменшує пов'язані з цим витрати. Переважно для суб'єктів приватної сфери в Україні запровадження антикорупційного нормативного забезпечення носить здебільшого рекомендаційний характер. А прийняття антикорупційного комплаєнсу найчастіше є вимушеною вимогою, і здійснюється у формі імітації боротьби з проявами корупції задля доступу до участі у бізнес-проектах або процесах які вимагають наявності цієї програми.

Взаємозв'язок між бізнес-культурою і корупцією, на перший погляд, може і не мати зв'язку. Корупція як дія направлена на отримання неправомірної вигоди, спрямованої на отримання прибутку або інших

¹ 1. Владимир, О. Чесний бізнес в Україні: необхідна об'єктивність та передумови введення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 1. С. 71–80. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_1_8.

переваг визначається індивідуальною або організаційною поведінкою і цим зводить нанівець важливість культурних аспектів. Пошук загальної етичної точки зору на ділові відносини створює умови, для запровадження бізнес-середовищем культури відповідальності та сумлінності.

На наше переконання успіх запровадження у приватному секторі такого виду запобігання корупції як антикорупційний комплаєнс вимагає впровадження заходів щодо поліпшення бізнес-культури, і виконання державою гарантій справедливого вирішення конфліктів, якості закону та підтримки прозорого ведення бізнесу. Тому, реалізація державної політики щодо ефективної боротьби з корупцією у приватній сфері невід’ємно пов’язана з покращенням культури, етики та соціальної відповідальності вітчизняних бізнес-суб’єктів при здійсненні ділової активності і потребує участі як самого бізнес-середовища, так і державних органів, міжнародних та вітчизняних організацій, громадських об’єднань, засобів масової інформації, наукової спільноти. Завдяки загальним зусиллям можливо забезпечити досягнення більш цивілізованого характеру сучасної господарської діяльності заснованої на осуді і несприйнятті такого ганебного явища як корупція.

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНИХ САНКЦІЙ

Завдання кримінального закону полягає не тільки в тому, щоб визначити, що саме карається, важливо знати, в якій «кількості» та «формі» мають бути призначені покарання за відповідні кримінальні правопорушення. Від конструкції кримінально-правової санкції в цілому залежить ефективність застосування кримінального закону. У Особливій частині впроваджується ідея гуманізації системи покарань, одним із проявів якої є зниження для більшості злочинів покарань у виді позбавлення волі та уведення в санкції покарань, альтернативних йому.

У науці існує судження, що якщо не ідеальною, то найбільш оптимальною санкцією є альтернативна, відносно-визначена і кумулятивна санкція. Наявність безальтернативних санкцій у кримінальному законі свідчить про неповне (недостатнє) забезпечення можливості індивідуалізації при їх застосуванні.

У зв'язку з цим їх існування піддається сумніву. Проте у необхідності відмови від таких санкцій є і більш практична мета, оскільки у більшості покарань є певні обмеження в його застосуванні. Безальтернативність таких санкцій є їх суттєвим недоліком через неможливість призначення покарання окремим категоріям засуджених. Це аргумент доводить, що в усіх безальтернативних санкціях слід передбачити інші основні покарання, перетворивши їх тим самим на альтернативні.

Особливої уваги потребують ті санкції, які містять спеціальні покарання або покарання з обмеженнями у застосуванні. Для уникнення ситуацій ухилення від відповідальності, необхідно всі санкції, де є спеціальні покарання (ті, що застосовуються до визначеного кола осіб) або покарання з обмеженням (ті, що не застосовуються до певного кола осіб), передбачити в альтернативі до так званих загальних покарань.

Деякими вченими де-факто до безальтернативних санкцій відносяться такі санкції, які містять покарання з обмеженнями у застосуванні. За збігом обставин у конкретному випадку така санкція, на їх думку, стає безальтернативною. Наприклад, відносно осіб у віці від 16 до 18 років актуалізоване питання про реальність або штучність альтернативності санкцій. У першу чергу, згадується неможливість призначити неповнолітньому обмеження волі. Відзначається, що санкція, яка містить обмеження волі в альтернативі з позбавленням волі для таких осіб фактично є безальтернативною. Проте фактична перспектива призначення суддею тільки одного покарання і неможливість призначення інших, не перетворює санкцію з альтернативної на безальтернативну. Такий недолік у законодавстві свідчить, передусім про необхідність перегляду системи покарань для неповнолітніх та інших категорій осіб, щодо яких не можна застосовувати окремі види покарань, у тому числі й шляхом розширення цієї системи за рахунок обмеження волі.

Крім того, існування безальтернативних санкцій, на мою думку, суперечить самій Конституції України – юридична відповідальність має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) та Рішенню Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року – суд індивідуалізує покарання, необхідне і достатнє для виправлення засуджених, а також для запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (підпункт 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Екологічна злочинність являє собою сукупність злочинів, що посягають на суспільні відносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та завдають істотну шкоду навколишньому природному середовищу (довкіллю) або створюють загрозу її настання. Формами прояву екологічної злочинності є екологічні злочини, відповідальність за які передбачена розділом VIII «Злочини проти довкілля» Особливої частини КК України.

Рівень екологічної злочинності в Україні характеризується поступовим зростанням. Так, якщо з 2001 р. до 2012 р. щорічно реєструвалося в середньому 1800 злочинів проти довкілля та виявлялося 1500 осіб, що їх вчинили, то починаючи з 2013 р. рівень цих злочинів в середньому складав 3300 злочинів та 1000 осіб, що їх вчинили. Як можна побачити, за останні 18 років абсолютні показники екологічної злочинності зросли майже двічі. Станом на 2018 р. було обліковано 3529 кримінальних правопорушень проти довкілля та виявлено 964 особи, що їх вчинили. Питома вага злочинів цих

злочинів в структурі злочинності в Україні також поступово зростає. Якщо до 2015 р. вона була в межах 0,25-0,5%, то станом на 2018 р. складає 0,72%.

Однак, слід з обережністю аналізувати зазначені показники рівня екологічної злочинності, адже їй властивий високий рівень латентності. За даними різних досліджень рівень латентності цього різновиду злочинності сягає від 70 до 95%. Серед чинників такого рівня латентності: відсутність потерпілого від цього виду злочинів (шкода, як правило, заподіюється державі або територіальній громаді); складність встановлення розміру заподіяної шкоди; незацікавленість посадових осіб документувати факти вчинення злочинів проти довкілля та повідомляти відповідні правоохоронні органи; не завжди обґрунтоване постійне реформування уповноважених державних органів у природоохоронній сфері; незадовільний стан державної системи моніторингу довкілля; високий рівень корупції в країні тощо.

У структурі екологічної злочинності в Україні станом на 2018 р. переважають: незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України – 59,2%); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України – 15,2%); порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України – 10,1%); забруднення або псування земель (ст. 239 КК України – 4%). Перелічені вище злочини складають 88,5% від усіх злочинів проти довкілля. Починаючи з 2016 р. незаконна порубка лісу стала найпоширенішим злочином проти довкілля та складає більше половини від цих злочинів.

Слід також відмітити позитивну динаміку екологічної злочинності в Україні, яка, незважаючи на певні коливання, поступово зростає. Найбільша кількість злочинів проти довкілля була облікована у 2016 р. (3941 злочин), а найменша – у 2002 р. (1247 злочинів). Позитивна динаміка екологічної злочинності відбувається, в першу чергу, за рахунок збільшення кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 246 КК України («Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»), рівень яких зріс майже у 4 рази порівняно із 2010 р.

Рівень судимості екологічної злочинності в Україні станом на 2018 р. складає 816 засуджених осіб. Всього за 2013-2018 рр. за злочини проти довкілля було засуджено 5434 особи. Слід відмітити, що зазначений показник майже дорівнює кількості виявлених осіб, що вчинили злочини проти довкілля. На підставі цього можна зробити висновок, що правоохоронні органи виявляють лише ті екологічні злочини, які вчинені в умовах очевидності, або коли безпосередньо встановлена винна особа. Вищезазначене підтверджує дані щодо рівня латентності цієї групи злочинів.

Що стосується кримінологічної характеристики осіб, що вчиняють екологічні злочини, то вона неоднакова та суттєво різниться залежно від видів екологічних кримінальних правопорушень. В загальному ці злочини вчиняють переважно чоловіки (98,8%) із загальною середньою (64,4%) чи професійно-технічною освітою (27,5%), які працездатні, але не працюють (75,2%). Розподіл засуджених осіб за злочини проти довкілля за ознакою віку виглядає наступним чином: 18–28 років – 21,6%; 29–39 років – 35,3%; 40–54 років – 30,9%; 50–59 років – 6,3%; 60 років та більше – 5,1%. За місцем проживання на момент вчинення злочину переважають жителі сільських населених пунктів (близько 70%).

Питома вага осіб, що раніше вчиняли злочини, серед засуджених за злочини проти довкілля є незначною (16,4%), а 8% мали не зняту та непогашену судимість. Майже кожен восьмий екологічний злочин вчиняється за попередньою змовою групою осіб (13,2%). Як правило, кількість членів групи не перевищує двох осіб. Вивчення мотивів і цілей злочинних посягань засвідчило загальну спрямованість злочинної поведінки на отримання матеріальної вигоди.

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

С. В. Панова, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПІДЗАКОННІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ В СИСТЕМІ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Вагоме місце в системі антикорупційного законодавства України займають *підзаконні нормативно-правові акти*. Ці акти приймаються уповноваженими суб'єктами на основі і на виконання законів та не повинні суперечити їм. Існують різні підходи до класифікації антикорупційних підзаконних нормативно-правових актів, але найпоширенішим з них є розподіл за суб'єктом прийняття. На підставі цього критерію слід вирізнити:

1. *Нормативні акти Президента України:*

- Указ Президента України «Про Національну раду з питань антикорупційної політики» від 14.10.2014 № 808;
- Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «України 2020» від 12.01.2015 № 5/2015;
- Указ Президента України «Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України» від 15.05.2015 № 272/2015;
- Указ Президента України «Про державну охорону Національного антикорупційного бюро України» від 25.05.2015 № 284/2015 тощо.

2. *Нормативні акти та розпорядження Кабінету Міністрів України:*

– Постанова КМУ «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» від 29.04.2015 № 265;

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 25.03.2015 № 171;

– Постанова КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про очищення влади» від 16.10.2014 № 563;

– Постанова КМУ «Деякі питання відбору кандидатів на посади членів Національного агентства з питань запобігання корупції» від 25.03.2015 № 170;

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям» від 16.11.2011 №1195;

– Постанова КМУ «Про затвердження Положення про міжвідомчу робочу групу з питань координації антикорупційної реформи» від 21.06.2017 №448;

– Розпорядження КМУ «Про стратегію комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» від 23.08.2017 №576-р;

– Розпорядження КМУ «Про затвердження плану першочергових заходів з подолання корупції» від 02.07.2014 № 647-р;

– Розпорядження КМУ «Про затвердження заходів щодо запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 05.10.2016. №803-р;

3. *Нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, відомчі нормативно-правові акти.* Серед цих суб'єктів особливе значення мають відомчі нормативно-правові акти Національного

агентства з питань запобігання корупції та нормативні акти Національного антикорупційного бюро України, які приймаються в межах їх повноважень та деталізують положення антикорупційного законодавства. Відомчі акти за предметом свого регулювання поділяються на:

– *внутрішні*, які регулюють питання внутрішньоорганізаційного характеру (Рішення НАЗК «Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів Національним агентством з питань запобігання корупції» від 28.07.2016 №1; Рішення НАЗК «Про затвердження Порядку проведення перевірок Національним агентством з питань запобігання корупції» від 11.08.2016 №2; Рішення НАЗК «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо організації роботи із повідомленнями про корупцію, внесеними викривачами» від 06.07.2017 №286; Наказ Директора НАБУ «Про проведення оцінки корупційних ризиків у діяльності Національного антикорупційного бюро України» від 11.01.2017 № 3-0; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» від 09.11.2016 №1179; Наказ Генеральної прокуратури України «Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України» від 12.04.2016 №149; Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи» від 18.03.2015 №383/5; Наказ Директора НАБУ «Про затвердження Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України» від 01.09.2016 № 242 та ін.);

– *зовнішні*, які мають загальний характер і поширюються на всіх суб'єктів права (Рішення НАЗК «Про затвердження Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру» від 28.07.2016 №2; Рішення НАЗК «Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції» від 09.06.2016 №5; Рішення НАЗК «Про затвердження

Порядку формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 10.06.2016 №3; Рішення НАЗК «Про затвердження Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків» від 17.06.2016 №2; Рішення НАЗК «Про затвердження Методичних рекомендації з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб» від 14.07.2016 №2; Рішення НАЗК «Про затвердження Типової антикорупційної програма юридичної особи» від 02.03.2017 №75; Рішення НАЗК «Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади» від 02.12.2016 №126 та ін.).

4. *Нормативні акти місцевих державних адміністрацій, а також органів та посадових осіб місцевого самоврядування* приймають з метою запобігання корупції на території окремої області (наприклад, План заходів з реалізації в Харківській обласній державній адміністрації та районних державних адміністраціях Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки тощо).

В. О. Ольховський, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету

В. В. Бондаренко, кандидат медичних наук, доцент кафедри судової медицини і медичного правознавства ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету

Ю. М. Кравченко, начальник Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України

ВНЕСОК ХАРКІВСЬКИХ СУДОВИХ МЕДИКІВ У РОЗВИТОК І СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

Судова медицина і криміналістика були завжди поруч у справі розкриття злочинів проти життя та здоров'я особистості. Протягом багатьох років судові медики використовували криміналістичні методи дослідження у своїй діяльності, зокрема, у питанні ідентифікації осіб, встановленні механізму виникнення ушкоджень, дослідженні речових доказів тощо. У свою чергу криміналістика використовувала надбання судової медицини у своїй діяльності. Результатом такої співпраці стало відкриття на початку ХХ століття кабінетів, а надалі Інститутів науково-судової експертизи у м. Києві, Харкові, Одесі, що у підсумку дало можливість сформуванню криміналістичний напрямку розвитку судової медицини при безпосередній участі видатного вченого, судового медика і криміналіста, заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса.

Харківські судові медики внесли вагомий внесок у розвиток та становлення вітчизняної криміналістики. Історичне дослідження вказує, що ще у II-й половині XIX сторіччя судові медики вже вивчали речові докази біологічного походження – кров, волосся, сперму, оскільки питання ідентифікації особи завжди входило до коло питань судової медицини. Про

це свідчить низка докторських дисертацій, що були захищені співробітниками кафедри судової медицини Імператорського Харківського університету: у 1866 році – доцентом Ф.В. Ганном «О судебно-медицинском исследовании кровяных следов», у 1886 році – прозектором Н.А. Оболонським «О волосах в судебно-медицинском отношении», у 1889 році – приват-доцентом С.П. Дворниченко «К вопросу об отличии крови человека от крови млекопитающих животных при судебно-медицинских исследованиях», у 1902 році – прозектором М.С. Бокаріусом “Кристаллы Флоранса, их химическая природа и судебно-медицинское значение”, у 1914 році – А.Г. Бораковським «Реакция Varbergio и ее судебно-медицинское значение».¹

Таким чином, на початку ХХ сторіччя у Харкові був започаткований криміналістичний напрям розвитку судової медицини, фундатором якого був завідувач кафедри судової медицини Імператорського Харківського університету, засновник та перший директор Харківського інституту науково-судової експертизи, доктор медичних наук, професор М.С.Бокаріус, який в своїх наукових роботах і практичній діяльності завжди прагнув до поєднання судово-медичних і криміналістичних знань. Він надавав великого значення криміналістиці і судовій експертизі у практиці розслідування й судового розгляду справ, акцентував увагу на необхідності ознайомлення працівників цих органів з досягненнями науки і техніки. Микола Сергійович надрукував цілу низку наукових праць: «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств» (1910), «Судебная медицина в изложении для юристов» (1915), «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании» (1925), «Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его» (1929), «Судебная медицина для медиков и юристов» (1930).²

¹ Харьковская судебно-медицинская служба в цифрах и фактах. Довідник. За ред. Ю.М. Кравченко. Харків, 2007. С. 24.

² Лесовой В.Н., Ольховский В.А., Бондаренко В.В. Научные труды заслуженного профессора Н.С. Бокаріуса – незабываемый вклад в развитие отечественной судебной медицины // Бокаріусовські читання.

Його син, Микола Миколайович Бокаріус, у 1924 р. почав працювати у Харківському інституті науково-судової експертизи, у 1928 році захистив дисертацію «К микродиагностике у входного кожного пулевого просвета при судебно-медицинской экспертизе трупа», згодом став професором, завідувачем кафедри судової медцини і директором Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені засл. проф. М.С. Бокаріуса.¹

Під керівництвом проф. М.М. Бокаріуса була захищена ціла низка дисертацій, присвячених медико-криміналістичним методам досліджень речових доказів, зокрема: Ципковським В.П. «Значение одежды при судебно-медицинском исследовании трупа с огнестрельными повреждениями» (1939), Колмаковим В.П. «Методика расследования дел об убийствах с расчленением трупов» (1941), Рассейкиним Д.П. «Регистрация преступников в СССР» (1941), Наместніковій Л.М. «Реставрация прижизненного облика неизвестной личности на трупе в целях опознания» (1948), Бокаріус К.М. «Использование поляризационного света при исследовании огнестрельных повреждений» (1951), Соколовим Б.І. «Повреждения автомобильным транспортом, их судебно-медицинское значение и пути их предупреждения» (1953), Петросяном Н.Г. «Характеристика повреждений головы тупыми твердыми предметами и определение их по повреждениям» (1955), Моїсєєвим В.М. «Механизм образования повреждений автотранспортом при различных условиях происшествия» (1964).²

У 1948 році, під керівництвом проф. М.М. Бокаріуса, на той час начальника Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, було відкрито фізико-технічне відділення (зараз – відділення судово-медичної криміналістики), на базі якого працювало багато відомих експертів, зокрема,

Зб. м-лів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу» (м. Харків, 10-11 вересня 2009 р.). Харків: тов. «Оберіг». С. 15-30.

¹ Ольховський В.О., Шепітько В.Ю. Професор М.М. Бокаріус – судовий медик і криміналіст // Бокаріусовські читання. Зб. матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу» (м. Харків, 10-11 вересня 2009 р.). Харків: тов. «Оберіг». С. 34-36.

² Харьковская судебно-медицинская служба в цифрах и фактах. Довідник. За ред. Ю.М. Кравченко. Харків, 2007. С. 25-26.

Голобродський Г.Л., Станіславський Л.В., Дерій С.В., які впроваджували криміналістичні методи досліджень в практичну роботу бюро судово-медичної експертизи. Відомі праці Станіславського Л.В. були присвячені опису та класифікації слідів крові відповідно до умов їх утворення, визначення давності кровотечі, способам виявлення затьоків крові, особливостям пошкоджень одягу внаслідок дії зовнішніх факторів середовища, ідентифікації зброї, експертизі машинодрукованих документів, ідентифікації відбитків пальців на документах та інші. У 1950 році Голобродським Г.Л. була захищена кандидатська дисертація на тему «Судебно-медицинское и криминалистическое значение зубов человека и их следов».¹

Особливий повштовх у розвитку криміналістичного напрямку в судовій медицині був пов'язаний з відкриттям на базі кафедри судової медицини Харківського медичного інституту та ХОБСМЕ міжобласної спектральної лабораторії, яка обслуговувала Харківську, Полтавську і Сумську області. Під керівництвом професора Татаренко В.О. у лабораторії кожного року проводилось погад 100 спектрографічних досліджень. У 1969 році проф. Татаренко В.О. захистив докторську дисертацію на тему «Судебно-медицинское исследование волос человека при определении их принадлежности», а у 1999 році видав монографію на тему «Эмиссионный спектральный анализ в судебно-медицинской практике». На базі лабораторії також проводились наукові дослідження і були виконані наступні дисертаційні дослідження: Стрельцом Н.Н. «Использование спектрографического метода исследования в отдельных случаях судебно-медицинской практики» (1959), Матвеевко В.І. «Судебно-медицинское исследование пятен спермы люминесцентным, фазово-контрастным и спектрографическим методами» (1960), Татаренко В.О. «Исследование костей человека спектрографическим методом с целью их идентификации»

¹ Харьковская судебно-медицинская служба в цифрах и фактах. Довідник. За ред. Ю.М. Кравченко. Харків, 2007. С. 25.

(1960), Губіним М.М. «Диагностика пятен спермы методом эмиссионного спектрального анализа» (1963).¹

У 60-70 роках минулого століття на кафедрі судової медицини ХМІ широко впроваджувались фізико-технічні методи досліджень органів і тканин трупа для встановлення причини та давності настання смерті. У 1966 році професор Марченко М.П. захистив докторську дисертацію на тему «Установление времени наступления смерти физическими методами исследования» (1966), після чого його учні захистили кандидатські дисертації, зокрема, Манжела В.І. «Установление давности смерти по изменением макро- и микроэлементов, электролитов и остаточного азота» (1969), Перелазний Ю.В. «Содержание электролитов (К и Na) во внутренних органах при некоторых видах смерти» (1971), Султанов Р.М. «Изменение электролитов (К и Na), общего белка и белковых фракций в перикардальной жидкости при некоторых видах смерти и судебно-медицинская оценка» (1977).²

На протязі останніх 40 років значний внесок у розвиток сучасної криміналістики був зроблений співробітниками кафедри судово-медичної експертизи Харківської медичної академії післядипломної освіти. Під керівництвом проф. Кононенка В.І. були захищена ціла низка кандидатських дисертацій, зокрема: Тагаєвим М.М. «Судебно-медицинская оценка поврежденный для установления механизмов смертельной мотоциклетной травмы» (1982), Крапівкіним Ю.О. «Судебно-медицинское значение следов на тканях одежды и теле человека, оставляемых пластмассовыми пыхами при выстрелах из гладкоствольного оружия» (1983), Каплуновським П.А. «Судебно-медицинская оценка динамики биофизических показателей свернувшейся крови в зависимости от давности кровопотери» (1985), Гуровим О.М. «Судебно-медицинская оценка поврежденный и следов от

¹ Татаренко В.А., Губин Н.М., Манжела В.И. Из опыта работы спектральной лаборатории кафедры // Вопросы судебно-медицинской экспертизы. Сборник научных работ, посвященный 160-летию основания кафедры судебной медицины и основ права ХГМУ. Харьков, 1995. С. 83-85.

² Харьковская судебно-медицинская служба в цифрах и фактах. Довідник. За ред. Ю.М. Кравченко. Харків, 2007. С. 24-26.

воздействия простых и комбинированных полимерных пыжей для гладкоствольного оружия» (1995), Козаченко І.М. «Определение взаимного расположения пострадавшего и оружия в момент причинения ранения из автомата АК-74» (2002), Куценко С.В. «Следы и повреждения на одежде и теле человека, которые образуются при выстрелах из гладкоствольного оружия пулями с полимерными компонентами и их судебно-медицинское значение» (2002). Кафедра судово-медичної експертизи ХМАПО є базовою в Україні з підготовки фахівців зі спеціальності «Судово-медична криміналістика», у 2013 році співробітниками кафедри під керівництвом професора Гурова О.М. був виданий підручник «Судово-медична криміналістика».¹

Співробітництво між судовими медиками і криміналістами відбувається постійно на підставі довготривалої співпраці між Харківським НДІ судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса і Харківським обласним бюро судово-медичної експертизи. Між установами проводяться комплексні судові медико-криміналістичні експертизи з приводу вогнепальних ушкоджень, транспортних пригод, отруєнь біологічними речовинами тощо. Комплексні експертизи дозволяють більш повно і всебічно дослідити матеріали справи, вирішувати питання, які при проведенні окремих досліджень залишаються без відповідей. Співробітники ХНДІСЕ і ХОБСМЕ беруть активну участь у засіданнях наукового товариства судових медиків і криміналістів, публікують матеріали у періодичному фаховому виданні – збірнику наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики».²

¹ Харьковская судебно-медицинская служба в цифрах и фактах. Довідник. За ред. Ю.М. Кравченко. – Харків, 2007. – С. 26.

² Цимбал М.Л., Сімакова-Сфремян Е.Б., Дереча Л.М. До історії співробітництва Харківського НДІ судових експертиз та Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи // Актуальні питання та перспективи розвитку судової медицини та криміналістики. Зб. матер. міжнар. науково-практичної конференції судових медиків та криміналістів, присв. 200-річчю кафедри судової медицини ХНМУ (м. Харків, 14-16 вересня 2005 р.). Харків: Гриф. С. 40-41.

Н. В. Павлюк, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ

Необхідною передумовою підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень виступає активне впровадження в практику діяльності правоохоронних органів сучасних досягнень науки і техніки.

Впровадження інновацій в слідчу (прокурорську) діяльність може здійснюватися за такими напрямками: 1) розроблення та використання науково-технічних засобів для виявлення, збирання та дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) створення (розроблення) і пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення окремих слідчих (розшукових) дій і розслідування злочинів у цілому¹.

Слідчі (розшукові) дії, спрямовані на отримання вербальної криміналістично-значущої інформації, є одними з основних елементів побудови системи доказів у кримінальному провадженні². Допит – це одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій, складність якої, перш за все,

¹ Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матер. міжнар. «круглого столу». Харків, 12 груд. 2019. Харків : Право, 2019 С. 147.

² Кочнева И. П. Техничко-криминалистическое обеспечение производства следственных действий: монография. Москва : Юрлитинформ, 2012. С. 153.

полягає у переплетенні елементів психології й логіки, які у кінцевому рахунку і визначають обрання тієї чи іншої тактики. Допит становить собою єдність логічного та психологічного аналізу, є процесом усвідомлення і оцінки одержаних показань та одночасно процесом визначення тактичної лінії його провадження¹.

Використання слідчим (прокурором) комп'ютерних технологій за багатьма напрямками їх професійної діяльності, у тому числі під час підготовки й проведення допиту, розширить можливості для підвищення ефективності пізнання фактів і обставин, що не спостерігалися ними безпосередньо.

Серед основних науково-технічних засобів оптимізації діяльності слідчого (прокурора) слід виокремити автоматизоване робоче місце (АРМ), обладнане спеціалізованими програмами та відповідними периферійними пристроями. Використання засобів комп'ютерних технологій, зокрема, спеціалізованого програмного забезпечення, яке б мало вигляд спеціальної програми для суб'єктів, що здійснюють досудове розслідування, може допомогти цим особам продуктивно користуватись узагальненими знаннями, прийомами, зменшити кількість помилок і упущень.

Отже, одним з перспективних напрямків оптимізації слідчої (прокурорської) діяльності необхідно визнати можливість запровадження кібернетичних підходів і пов'язаних із цим перспектив використання комп'ютерної техніки шляхом побудови і застосування відповідних алгоритмів. Саме алгоритми здатні істотно скоротити витрати часу для підготовки та проведення допиту, надати цьому процесу більшої керованості, оскільки слідчий (прокурор), спираючись на розроблені в науці алгоритми, має можливість в тих випадках, коли є готові оптимальні рішення не займатися їх винаходом, а брати і використовувати вже готові.

Індивідуальність вчинюваних злочинів вимагає творчого підходу до реалізації кожного кроку алгоритму, можливості його зміни. Різні за

¹ Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків : Апостіль, 2012. С. 203, 207.

ступенем складності ситуації вимагають побудови різних алгоритмів. Так, проста ситуація передбачає наявність більш чітких, сталих алгоритмів, з меншою кількістю варіантів на виконання. І, навпаки, складна ситуація, котра має декілька варіантів вирішення, потребує більш ускладненого, з різноманітною кількістю кроків на виконання, алгоритму – алгоритму пізнавальної спрямованості. Отже, виходячи з вищенаведеного, можна виокремити алгоритми для вирішення завдань різного рівня складності, зокрема: 1) алгоритми стратегічної спрямованості (організація розслідування злочину в цілому) та 2) алгоритми тактичної спрямованості (провадження слідчих (розшукових) дій, наприклад допиту).

Ще одним з головних напрямків підвищення ефективності науково-технічного забезпечення розслідування злочинів в цілому, та допиту окремо, є використання при проведенні цієї слідчої (розшукової) та судової дії методу комп'ютерного моделювання, який полягає у створенні 3D – моделей на основі показань учасників кримінального провадження та результатів проведення слідчих (розшукових) дій, судових експертиз й подальшої реконструкції картини злочину або окремих його епізодів.

Сучасні технічні й технологічні можливості комп'ютерного моделювання дозволяють перетворити вербальний опис уявного образу об'єкта чи події, що зберігається у свідомості людини, в безпосередньо спостережувану тривимірну, динамічну, просторово-орієнтовану модель цього образу, з великою точністю і необмеженими можливостями деталізації зображення, що повністю нейтралізує мовні проблеми й вплив суб'єктивних особливостей осіб, які взаємодіють в процесі допиту. Комп'ютерна модель, яка візуалізує показання допитуваного, створена спеціалістом під час допиту оформлюється як додаток до протоколу слідчої (розшукової) дії. Модель, побудована пізніше в рамках провадження відповідної судової експертизи, – як додаток до висновку експерта. Обидві моделі слугуватимуть доказами у кримінальному провадженні. Застосування комп'ютерної моделі, для візуалізації показань допитуваного, найбільш ефективно при можливості її

зіставлення з іншими моделями, заснованими на фактично встановлених у кримінальному провадженні даних¹.

Візуалізована 3D – модель події злочину може бути застосована під час проведення допиту, що забезпечить повноту і точність фіксації повідомленої інформації. У разі виникнення перекручень у показаннях допитуваних осіб, які є наслідком добросовісної помилки при сприйнятті події, чи прогалин у відомостях осіб внаслідок забування певних фактів, віртуальна 3D – модель місця злочину може застосовуватись як тактичний прийом пред'явлення доказів з метою відновлення в пам'яті забутої інформації. Занурення у тривимірне середовище фактично надасть можливість свідкові або потерпілому знов опинитися на місці події, пригадати та повідомити нові дані. При наявності конфліктної ситуації під час допиту особи, яка навмисно повідомляє неправдиві показання, пред'явлення 3D – моделі місця події із візуалізованими траєкторіями руху об'єктів, розташуванням учасників події, може також слугувати тактичним прийомом, який передбачає спростування кожного неправдивого свідчення конкретним доказом.

Як видається, використання інформаційних технологій дозволить заощадити витрати сил та часу уповноважених суб'єктів при підготовці та проведенні допиту; розширить можливості для повної та точної фіксації повідомленої інформації; сприятиме оптимізації процесу встановлення істини та розкриттю злочину. Але, навіть з огляду на величезну роль комп'ютерів, вони залишаться лише засобом оптимізації криміналістичної діяльності, стимулювання ділової активності уповноважених суб'єктів, інструментом, що дозволяє підвищити їх професійний та інтелектуальний рівень.

¹ Алабужев И. Г. Визуализация показаний допрашиваемого посредством компьютерного моделирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Н. Новгород, 2006. С. 4-5.

С. В. Панова, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Методи запобігання корупції – це шляхи і засоби недопущення вчинення корупційних правопорушень. Серед методів запобігання корупції необхідно вказати на такі: метод вимог, обмежень і заборон, електронне декларування, метод відкритості й прозорості (транспарентності) діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, стимулювання доброчесної поведінки посадових осіб, управління корупційними ризиками, контролю за дотриманням вимог антикорупційного законодавства, громадського впливу, викриття корупційних проявів, спеціальної конфіскації, пошуку і повернення активів, притягнення до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з корупцією, перевірки сумлінності ділових партнерів при укладенні угод (англ. – «Due Diligence»), адвокати, антикорупційний скоринг. Перелічені методи конкретизуються в положеннях антикорупційного законодавства, а також в сукупності заходів запобігання і протидії корупції. В цей же час, існують методи, які потребують окремого пояснення.

Метод транспарентності діяльності суб'єктів владних і представницьких повноважень означає відкритість, прозорість, підзвітність діяльності державних органів і їх посадових осіб перед широким загалом, доступ до публічної інформації, участь громадян, територіальних громад і бізнесу в державному управлінні, ухваленні рішень, що зачіпають їхні життєво важливі інтереси, взаємодію з громадянами і громадськими об'єднаннями. Слід зазначити, що метод транспарентності втілюється в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування з початку антикорупційної реформи в Україні. На сучасному етапі упровадження цього методу полягає у створенні умов для безперешкодного доступу в режимі реального часу до публічної інформації, оприлюдненні звітності про діяльність державного органу та виконання обов'язків його посадових осіб, забезпеченні доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством.

Найбільш виразно метод транспарентності реалізується через електронне урядування, що представляє собою форму організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. Згідно з положеннями Концепції розвитку електронного самоврядування в Україні¹ розвиток електронного урядування передбачає модернізацію публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян і бізнесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; модернізацію державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; управління розвитком електронного урядування. У межах електронного урядування активно відбувається запровадження електронних послуг, у тому числі адміністративних, в усіх сферах

¹ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#n14>.

суспільного життя, а також надання інтегрованих електронних послуг за життєвими та бізнес-ситуаціями; реалізація принципу єдиного вікна («one-stop-shop») шляхом забезпечення розвитку та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг як єдиної точки доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг; розвиток електронних публічних закупівель, електронних договорів та рахунків, електронних аукціонів; стимулювання використання електронних послуг фізичними та юридичними особами.

Адвокасі – захист прав та відстоювання інтересів територіальних громад чи окремих груп населення, або реалізація ініціатив, що спрямовані на вирішення життєво важливих проблем та соціальні зміни. Метод адвокасі передбачає просування нових ідей і підходів у певній сфері суспільного життя, зміну державної політики та існуючої практики, вплив на свідомість керівників органів державної влади і місцевого самоврядування, з метою добитися вирішення нагальних проблем, захистити соціальну справедливість.

Антикорупційний скоринг – це програмний продукт (модуль аналітики), який аналізує і систематизує загальнодоступну інформацію з відкритих державних реєстрів на предмет встановлення й оцінювання корупційних ризиків при проведенні державних закупівель та визначені переможців. Антикорупційний скоринг використовується на електронному майданчику державних закупівель «Prozorro», електронній платформі для моніторингу і контролю «Dozorro», аналітичним порталом «Антикорупційний монітор». Наприклад, Антикорупційний скоринг «Громадська антикорупційна експертиза результатів державних тендерів в Україні» дозволяє здійснити автоматичний розрахунок формалізованих ризик-індикаторів щодо переможців державних закупівель(юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців), а також оцінити ймовірність вчинення корупційних правопорушень при визначені переможця під час здійснення державних закупівель. Результати аналізу, отримані за допомогою такого

антикорупційного скорингу, оприлюднюється на сайті www.acm-ua.org. На відміну від системи «Prozorro», що контролює процедуру проведення державних тендерних закупівель, «Антикорупційний монітор» здійснює аналіз переможців таких тендерів¹.

¹ Відбулась презентація Громадської антикорупційної експертизи результатів державних тендерів. URL: <http://kyiv.sfs.gov.ua/dfs-u-regioni/gromadska-rada/povidomlennya/246979.html>.

С. В. Панова, молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ОЦІНКА АНТИКОРУПЦІЙНОГО РИЗИКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Корупція – визначається в основному як зловживання довіреною владою задля приватної вигоди¹ – підступна проблема, яка впливає на життя мільйонів у всьому світі. Не дивно, що корупція стала все більше увагою національних урядів, міжнародних установ та приватного сектору. Виконання антикорупційних законів різко зросло, включаючи накладення величезних штрафів проти підприємств та тюремні вироки за ображення керівників підприємств. Крім того, міжнародні фінансові установи та експортно-кредитні агенції все частіше встановлюють вимоги щодо боротьби з хабарництвом та забороняють або карають підприємства, які беруть участь у корупції.

Щоб уникнути корупційних витрат і не допустити участі в цій деструктивній поведінці, підприємства повинні мати ефективні антикорупційні програми. Такі програми включатимуть ключові елементи, такі як: явне та публічне антикорупційне зобов'язання, яке, як правило, виникає у керівництва підприємства; відповідні політики та процедури, механізми контролю, навчання та комунікації та звітності; та регулярний аудит та моніторинг². У багатьох юрисдикціях існування ефективної програми протидії корупції слугує пом'якшуючим фактором, якщо не

¹ 4. UNODC's An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide

² generally UN Global Compact 10th Principle Reporting Guidance; Transparency International Business Principles for Countering Bribery.

повною захистом, притягненням до кримінальної відповідальності та інших правоохоронних рішень¹. Ці програми приносять користь для підприємств, може бути дорогим і часом, і грошима. Основним для осіб, звинувачених у просуванні етики та дотримання правил, є спрямування ресурсів на конкретні загрози, з якими стикається це підприємство, і де вони, ймовірно, матимуть найбільший ефект у зменшенні корупції. Це буде різним для кожного підприємства, оскільки кожне підприємство має різний профіль ризику та ресурси. Кожному підприємству також потрібна хоча б якась версія власної антикорупційної програми².

Ефективне та пропорційне запобігання та боротьба з корупцією означає розуміння ризиків, з якими може зіткнутися підприємство. Підприємства, що продають великі інфраструктурні проекти урядам, мають дуже інший профіль ризику, ніж ті, що продають консультаційні послуги іншим підприємствам, і ще відрізняються від підприємств, які здійснюють роздрібні операції. Ті, хто проводить більшість своїх операцій у Латинській Америці, можуть не бачити тих самих форм корупції, як ті, що будують бізнес у Південно-Східній Азії. Великі підприємства, що мають значну глобальну присутність, стикаються з ризиками, з якими не стикаються дрібні підприємства, що тільки виходять на ринок. Ці профілі ризику є надзвичайно актуальними для створення ефективної антикорупційної програми; ефективна програма може бути неможливою без проведення періодичної та обґрунтованої оцінки антикорупційного ризику.

Оцінка антикорупційного ризику, широко визначена, охоплює різноманітність механізмів, якими підприємства користуються для оцінки ймовірності виникнення конкретних форм корупції в межах підприємства та у зовнішній взаємодії, і наслідки, які може мати така корупція. Ефективна оцінка ризику означає розуміння підприємства. Це означає широко задавати

¹ UK Bribery Act, section 7(2); U.S. Federal Sentencing Guidelines Manual §8B2.1.

² The UK Ministry of Justice's first principle for "adequate procedures" to prevent bribery is that "A commercial organization's procedures to prevent bribery [should be] proportionate to the bribery risks it faces and to the nature, scale and complexity of the commercial organization's activities". Ministry of Justice, Bribery Act 2010 Guidance, p.21 (emphasis added).

питання, розуміти умови, в яких воно працює, і розуміти, з ким підприємство має справу, як в державному, так і в приватному секторі. Це також означає розуміння того, як на підприємстві працюють різні антикорупційні програми та засоби контролю та їх вплив на ризики. Тільки тоді підприємство може направити ресурси на відповідність для їх найкращого використання.

Ефективна оцінка антикорупційного ризику не повинна бути поодиноким, разовим подієм. Постійне розгортання ресурсів найбільш ефективним чином вимагає поточного та точного розуміння ризиків. Для багатьох підприємств це означатиме щорічні оцінки ризику. Інші можуть проводити огляди рідше, залежно від їх профілів ризику та ресурсів. Також можуть виникнути такі події, як вихід на нові ринки, значні реорганізації, злиття та поглинання, що створить можливості та стимули для оновлення оцінки ризиків. Хоча, можливо, не потрібно проводити комплексну оцінку ризиків частіше, ніж щорічно чи навіть щороку, необхідно постійно контролювати ризиковані аспекти діяльності підприємства та залишатися пильними щодо тих подій, стосунків та взаємодій, які можуть збільшуватись або створювати нові ризики.

Завданням кожного підприємства є розуміння та реагування на безліч ризиків, з якими стикається, включаючи не лише різноманітність ризиків дотримання та регулювання, але й операційні, конкурентні та фінансові проблеми, з якими стикається керівництво щодня. Для багатьох підприємств має сенс координувати ці зусилля з оцінки ризику. Незалежно від того, чи означає це узгодження різних оцінок з відповідним регуляторним середовищем або приведення всіх оцінок ризику за рахунок більш широких зусиль щодо управління ризиками підприємства, підприємство отримає користь від певного рівня координації оцінки ризиків. Узгоджені оцінки ризиків економлять час та гроші та уникають "втоми від оцінки ризику". Наприклад, слід використовувати можливість послідовних визначень та методологій для оцінки притаманного та залишкового ризику в різних оцінках ризику.

Тим не менш, хоча оцінка антикорупційного ризику може бути узгоджена з іншими зусиллями щодо оцінки ризику, багатьом підприємствам буде корисно підтримувати оцінку антикорупційного ризику як окрему діяльність, враховуючи конкретні цілі та спрямованість такої оцінки.

Оцінка ризику не посиляється конкретно на міжнародні антикорупційні конвенції чи національне антикорупційне законодавство, хоча це є вимогою у певних правилах фондової біржі та корпоративного управління та обговорюється у деяких важливих керівних документах. Однією з антикорупційних конвенцій із відповідними настановами щодо оцінки ризиків є Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD)

С. В. Панова, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

А. Ю. Дзюба, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Приватна сфера грає важливу роль в соціально-економічному розвитку нашої держави. За результатами Національного антикорупційного опитування проведеного у липні-серпні 2018 рік корупція є однією із трьох найбільших проблем в Україні. Корупцію в бізнес-середовищі вважають серйозною проблемою 72,4% респондентів, після політичної корупції на найвищому рівні, що становить найбільшу загрозу, і побутовою корупцією, з якою респонденти стикаються у повсякденному житті¹. Корупція в цій сфері суперечить не тільки інтересам держави і суспільства, а в першу чергу інтересам її суб'єктів (підприємствам, юридичним особам, компаніям, їх працівникам та ін.). Наша держава, використовуючи світовий досвід, запровадила національні законодавчі акти, що зобов'язують юридичні особи забезпечувати власними силами дотримання антикорупційного законодавства своїми працівниками та представниками. Відповідно до ст. 61 Закону України «Про запобігання корупції» (далі ЗУ) юридичні особи

¹ Кожна третя українка/єць готові долучитися до організованої протидії корупції. Опитування. 5 грудня 2018 р. Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/kozhna-tretya-ukrainkaets-gotovi-doluchitsiya-do-organizovanoi-protidii-koruptsii>

забезпечують розробку та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності юридичної особи. Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи¹. Основними заходами запобігання і протидії корупції є Антикорупційна програма юридичних осіб та призначення Уповноваженого працівника юридичної особи з питань застосування антикорупційних стандартів та процедур. Уповноваженим може бути фізична особа, яка здатна за своїми діловими та моральними якостями, професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні обов'язки, є посадовою особою юридичної особи, що призначається відповідно до законодавства про працю керівником юридичної особи або її учасниками (засновниками) у порядку, передбаченому ухваленою антикорупційною програмою.

Відповідно до ст. 63.3У «Вимоги до антикорупційної програми юридичної особи» Антикорупційна програма юридичних осіб, зазначених у частині другій статті 62 цього Закону може містити положення щодо діяльності Уповноваженого. Наприклад, права і обов'язки Уповноваженого як посадової особи, відповідальної за запобігання корупції, та підпорядкованих йому працівників (у разі їх наявності); порядок регулярного звітування Уповноваженого перед засновниками (учасниками) юридичної особи; порядок здійснення належного нагляду, контролю та моніторингу за дотриманням антикорупційної програми у діяльності юридичної особи, а також оцінки результатів здійснення передбачених нею заходів; умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти підбурення їх до вчинення корупційного правопорушення або про вчинені іншими працівниками чи особами корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; порядок проведення індивідуального консультування Уповноваженим працівників юридичної особи з питань застосування

¹ Закон України «Про запобігання корупції» Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст. 2056 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#n25>

антикорупційних стандартів та процедур; порядок проведення періодичного підвищення кваліфікації працівників у сфері запобігання і протидії корупції та ін. Також на Уповноважену особу може бути покладений обов'язок про порядок вжиття заходів реагування щодо виявлених фактів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Наприклад, повідомлення відповідних правоохоронних органів про випадки вчинення корупційних правопорушень, про які стало відомо підприємству (працівникам підприємства), сприяння уповноваженим представникам правоохоронних органів при проведенні ними заходів по припиненню або розслідуванню корупційних злочинів, включаючи оперативно-розшукові заходи та слідчі дії на підприємстві. Нормативно закріплене право “можливого” інформування уповноважених державних органів веде до незначного рівня виявлення корупційних правопорушень у приватній сфері економіки і їх розкриття, тягне за собою значну латентність.

Співпраця з правоохоронними органами є важливим показником дійсного впровадження підприємством антикорупційних стандартів поведінки¹. Свідченням дисбалансу, щодо боротьби із корупцією у приватному секторі є і історично усталені довготривалі стереотипи скепсису до органів влади, що склалися в українському економічному просторі. Результатом цього є недовіра суб'єктів бізнесу не тільки до правоохоронних і контролюючих органів, а і, до спеціально створених антикорупційних органів. Це нівелює розуміння впровадження заходів протидії корупції, робить “формальним” прийняття антикорупційних заходів і залишає невідомим реальний рівень скоєння корупційних і пов'язаних з ними правопорушень.

¹ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо розробки та впровадження системи заходів щодо запобігання та протидії корупції на державних підприємствах. http://spov.com.ua/wp-content/uploads/2016/Documents/%D0%9C%D0%95%D0%A2%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%A0%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87_3.pdf

Відсутність даних та систематичних узагальнень статистичної інформації щодо корупції в приватному секторі від антикорупційних органів не дає об'єктивно спостерігати за змінами в економічній сфері та вчасно реагувати на появу нових корупційних проявів. Що, в свою чергу, гальмує запровадження змін до Методичних рекомендацій щодо підготовки та реалізації антикорупційних програм юридичних осіб, актуальних Типових антикорупційних програм юридичних осіб та інших нормативних і методологічних забезпечень запроваджених для боротьби з корупцією у бізнес-сфері.

На наш погляд, для ефективної боротьби з корупцією в приватному секторі не вистачає запроваджених на державному рівні заходів щодо виявлення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, інформації щодо осіб що їх вчинили та застосування до них дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності та ін. Дане дослідження може проводитися у формі поквартальних опитувань Уповноваженого представника і мати суто добровільний інформаційний характер. А до того потрібна розробка та впровадження механізмів “порозуміння” і способів підвищення довіри бізнесу до антикорупційних органів в Україні.

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРО ЗАБОРОНУ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА: ЗАУВАЖЕННЯ І ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ЗАКОНОПРОЕКТУ

У межах дослідження фундаментальної теми “Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України” члени творчого колективу беруть активну участь у тлумаченні певних норм закону України про кримінальну відповідальність шляхом підготовки науково-правових висновків на запити державних і громадських організацій, адвокатів, окремих громадян, інших суб’єктів. Так, за дорученням керівництва Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України доктором юридичних наук, доцентом О. О. Пащенко було вивчено та проаналізовано петицію громадянки Іщенко Ю. І.

В петиції громадянки Іщенко Ю. І. міститься прохання щодо прийняття закону про заборону психологічного насильства та притягнення порушників до адміністративної та кримінальної відповідальності порушників. У зв’язку з чим Президентом Національної академії правових наук України О. В. Петришиним надано доручення щодо визначення *актуальності* та *доцільності* підготовки вищезазначеного проекту Закону.

Дослідивши чинні положення Конституції України, Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, текст петиції та інші надані матеріали автор цієї публікації дійшов таких висновків.

Актуальність: У зв’язку із зростанням випадків психологічного насильства (особливо у школах та сім’ях) про що свідчить не тільки петиція

громадянки Іщенко Ю.І., а й численні публікації в засобах масової інформації, телерепортажі тощо питання щодо заборони (у тому числі й кримінально-правової) названих у петиції дій, постає як актуальна проблема. Це цілком узгоджується з наведеними у петиції положеннями статті 28 Конституції України, згідно якої кожен має право на повагу до його гідності, а також, зокрема, не може бути підданий жорстокому або такому, що принижує його гідність, поводженню. Так само, розділ III Особливої частини КК України має назву «Злочини проти волі, честі та гідності особи», тобто проголошує охорону названих прав і свобод людини. Тому встановлення не лише адміністративно-правової, але й кримінально-правової охорони зазначених у петиції громадянки Іщенко Ю.І. прав і свобод виглядає цілком обґрунтованим кроком, що повною мірою узгоджується із вимогою дотримання системності під час зміни кримінального законодавства.

Доцільність: У петиції наводиться визначення емоційного або психологічного насильства – це тиск на психіку іншої людини, який проявляється у нанесенні словесних образ, погроз, залякуванні, переслідуванні. Проте далі, ще раз уточнюється, в чому вже проявляються зазначені у визначенні дії: в зневажливому ставленні, знецінюванні, висміюванні, постійній безпідставній критиці ... та ін. Тобто перелік невичерпний. Після цього наводяться ще види психологічного насильства: булінг, мобінг, кібертравля та ін. Вважаємо, що в Законопроекті ці види закріплювати недоцільно. Використання іншомовних слів допускається лише, коли немає в українській мові немає відповідних аналогів, а в нашій ситуації в петиції вже сформулювало визначення психологічного насильства.

Висновок. Стаття, що передбачатиме відповідальність за психічне насильство (у Кримінальному кодексі України або Кодексі України про адміністративні правопорушення) може мати орієнтовно такий вигляд:

Стаття _____ «Психологічне (емоційне) насильство»

Психологічне (емоційне) насильство, тобто тиск на психіку іншої людини, який проявляється у нанесенні словесних образ, погроз, залякуванні, переслідуванні, -

карається _____

При цьому, слід особливо відмітити, що при встановленні видів покарання та (чи) заходів адміністративного стягнення за вчинення таких дій, слід урахувати, що вони вчиняються переважно школярами, тобто підлітками у віці до 18, а іноді й до 16 років. Тому види покарання та заходи адміністративного стягнення слід встановлювати саме такі, що можуть бути застосовані (не містять заборони чи обмежень у застосуванні) до неповнолітніх, і особливо – до осіб, що не досягли 16 років. Інакше положення законопроекту будуть суто декларативними, і його застосування на практиці буде суттєво ускладнене і обмежене.

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. С. Батиргарєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, в.о. заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОРГАНІЗАЦІЮ ТА УЧАСТЬ В ОПЛАЧУВАНИХ ПОЛІТИЧНИХ МАСОВИХ ЗАХОДАХ АБО ПРИМУШУВАННЯ ДО УЧАСТІ У ПОЛІТИЧНИХ МАСОВИХ ЗАХОДАХ

У межах дослідження фундаментальної теми «Проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України» члени творчого колективу беруть активну участь у підготовці законопроектів щодо внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України. Враховуючи виклики, що перманентно постають перед нашим суспільством, було розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (в частині встановлення кримінальної відповідальності за організацію та участь в оплачуваних політичних масових заходах або примушування до участі у політичних масових заходах)».

Необхідність прийняття відповідного законопроекту обґрунтовується тим, що в умовах загострення резонансних політичних процесів в Україні підвищується ймовірність порушення прав і свобод людини і громадянина.

Кожен має право на свою політичну позицію, на її вільне висловлювання та участь у політичних акціях. Водночас, коли йдеться не про висловлювання своєї позиції, а про задоволення майнових інтересів чи примушування нібито висловлювання своєї позиції, баланс порушується, спотворюється картина дійсних політичних поглядів представників українського народу. Беручи участь в оплачуваних політичних масових заходах із корисливою метою або примушуючи до участі в них, громадяни зловживають своїм правом на мирне зібрання, що заподіює шкоду інтересам суспільства та держави.

Наявність оплачуваних політичних акцій деформує в очах громадян України та світового співтовариства дійсний стан суспільної думки у нашій державі. Такого роду політичні заходи зривають роботу підприємств, установ і організацій (у тому числі органів державної влади та місцевого самоврядування), блокують роботу транспорту, комунальних служб і служб життєзабезпечення, дестабілізують обстановку в суспільстві, негативно впливають на авторитет України на міжнародній арені, погіршуючи її імідж. Такі самі наслідки заподіюють і примусові масові політичні заходи.

За таких умов виникає потреба у внесенні відповідних змін до Кримінального кодексу України шляхом запровадження окремої кримінально-правової норми (ст. 170¹), що передбачала б відповідальність за організацію та участь в оплачуваних політичних масових заходах або примушування до участі у політичних масових заходах.

Метою відповідного законопроекту є встановлення кримінально-правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина, інтересів суспільства та держави від таких проявів, як участь в оплачуваних політичних масових заходах, організація зазначених заходів, а також примушування до участі у політичних масових заходах.

Завданням законопроекту є підвищення ефективності кримінально-правової охорони прав, свобод та інтересів людини і громадянина, інтересів суспільства та держави від негативних наслідків оплачуваних політичних масових заходів та примусових політичних масових заходів.

Проектом Закону України пропонується внести зміни до Особливої частини Кримінального кодексу України, а саме:

доповнити Розділ V Особливої частини «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» ст. 170¹ «Організація та участь в оплачуваних політичних масових заходах або примушування до участі у політичних масових заходах» такого змісту:

«1. Участь у політичних масових заходах із метою отримання матеріальної вигоди, –

карається штрафом до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

2. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене повторно, або організація оплачуваних політичних масових заходів, або примушування до участі у політичних масових заходах, –

карається штрафом від двохсот до чотирьохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

3. Діяння, передбачене частиною першою або другою цієї статті, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, –

карається штрафом від чотирьохсот до тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або арештом на строк до шести місяців».

Науковці Інституту відзначають, що у відповідній сфері правового регулювання діє Конституція України, у ст. 39 якої передбачено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Згідно зі ст. 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Як відмітив Конституційний Суд України у рішенні у справі N 1-30/2001 N 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 р. право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України. Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Встановлення кримінальної відповідальності за організацію та участь в оплачуваних політичних масових заходах або примушування до участі у політичних масових заходах не призведе до обмеження конституційного права громадян на мирні зібрання, адже таке право передбачає реалізацією саме вільного волевиявлення своїх політичних поглядів та переконань. Участь же у масових політичних заходах із метою отримання матеріальної вигоди, організація оплачуваних політичних масових заходів, а так само і примушування до участі у політичних масових заходах суперечать вільній реалізації громадян своїх особистих політичних поглядів та переконань.

Прийняття цього законопроекту сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правової охорони прав, свобод та інтересів людини і громадянина, інтересів суспільства та держави від негативного впливу оплачуваних та примусових політичних масових заходів.

О. С. Попович, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИСТИЧНИМИ АКТАМИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Терористичні акти в багатьох країнах постали глобальним і національним лихом з яким слід боротися. Як відомо, в Кримінальному кодексі України відповідальність за цей злочин була введена з 5 вересня 2001 року (ст. 258 КК). Разом з тим у зарубіжному кримінальному законодавстві терористичні акти або інші злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, мають більш тривалішу історію.

Так, у Кримінальному кодексі Республіки Польща 1997 р. (в редакції станом на 1 січня 2016 р.) злочини, пов'язані з терористичною діяльністю, розміщені в главі XXXII «Злочини проти публічного порядку» з використанням у ст. 255а терміна «злочин терористичного характеру». У названій статті міститься покарання у виді позбавлення волі на строк від 3-х місяців до 5 років за розповсюдження або публічне представлення матеріалу, що може сприяти вчиненню злочину терористичного характеру, з наміром, щоб такий злочин був вчинений. Визначення злочинів терористичного характеру в КК Республіки Польща відсутнє.¹

Вивчення іспанського досвіду боротьби з терористичною діяльністю було предметом наукових досліджень багатьох українських і зарубіжних науковців. Їх здобутки складають цінне підґрунтя для продовження наукового пізнання в цьому напрямку.

¹ Кримінальний кодекс Республіки Польща/ под. ред.. В. Л. Менчинського. Перекл. На укр. Мову В. С. Станіч. Київ : ОВК, 2017, С. 99

Кримінальну відповідальність за низку терористичних злочинів передбачено в главі VII «Про терористичні групи та терористичні злочини» розділу XXII «Злочини проти публічного порядку» книги II «Злочини та покарання» Кримінального кодексу Іспанії 1995 року. Вказана глава складається з секції 1 «Про терористичні групи та організації» та секції 2 «Про терористичні злочини», які містять 12 статей.

Корисним для аналізу є ч. 1 ст. 573 КК Іспанії, де терористичним злочином визнано будь-який тяжкий злочин проти життя, фізичної недоторканості, свободи, моральної цілісності, статевої свободи та цілісності, власності, природних ресурсів або навколишнього середовища, суспільного здоров'я, спричинення ризику катастрофи, пожежі, проти Корони, збройний напад, володіння, торгівля і зберігання зброї, боєприпасів та вибухових речовин, передбачених цим кодексом, а також захоплення літаків, кораблів або інших транспортних засобів, якщо він вчинений для досягнення будь-якої такої мети: – повалення конституційного ладу, припинення або тяжкої дестабілізації функціонування політичних інститутів, економічних або соціальних структур держави, або примушування публічної влади вчинити певну дію чи не вчиняти таку; – серйозного порушення громадського спокою; – серйозної дестабілізації функціонування міжнародної організації; – провокації стану страху серед населення або його частини. Згідно ч. 2 ст. 573 КК Іспанії терористичними злочинами також визнаються інформаційні злочини, передбачені статті 197bis та 197

У ст. 573bis КК Іспанії встановлено покарання, які призначаються за вчинення терористичних злочинів, передбачених у попередній нормі. Зокрема, відповідно до § 1–4 ч. 2 ст. 573bis КК Іспанії вчинення терористичного злочину карається: – позбавленням волі на максимальний термін у випадку спричинення смерті хоча б однієї особи; – позбавленням волі на строк від 20 до 25 років, якщо злочинні дії супроводжувались викраденням або незаконним позбавленням волі людини, внаслідок яких особу не знайдено; – позбавленням волі на строк від 15 до 20 років, якщо

злочинні дії призвели до абортів, наслідків, передбачених ст. 149 (тяжкі тілесні ушкодження), ст. 150 (середньої тяжкості тілесні ушкодження), ст. 157 або 158 (пошкодження або захворювання плода людини), ст. 346 (різного роду руйнування, вчинені загально небезпечним способом) або ст. 351 КК Іспанії (пожежі, небезпечної для життя або здоров'я особи); – позбавленням волі на строк від 10 до 15 років, якщо злочинні дії призвели до заподіяння іншого тілесного ушкодження, супроводжувались погрозами чи насильством до особи.

Цікаво, що в ст. 571 КК Іспанії наведено дефініцію терористичних груп або організацій, якими визнано угруповання, які характеризуються визначеннями, наведеними у § 2 ч. 1 ст. 570bis та § 2 ч. 1 ст. 570ter, та мають намір або мету вчинення терористичних злочинів, перелічених у наступній підрозділі кодексу. Згідно з ч. 1 ст. 572 КК Іспанії карається позбавленням волі від 8 до 14 років та спеціальною заборобою займати публічну посаду на строк від 6 до 14 років особа, яка сприяє, засновує, організовує чи керує терористичною групою або організацією.

У ч. 1 ст. 574 КК Іспанії передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років за зберігання зброї або боєприпасів, володіння або зберігання вибухових, легкозаймистих, запалювальних або задушливих пристроїв або речовин, їх компонентів, виготовлення, продаж, транспортування або поставку цих предметів у будь-якій формі, їх розміщення або використання з метою вчинення терористичних злочинів, перелічених у ч. 1 ст. 573 КК України. Згідно ч. 2 ст. 574 КК Іспанії підвищена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на строк від 10 до 20 років установлена за ті ж дії, вчинені з метою тероризму, стосовно ядерних, радіоактивних, хімічних або біологічних зброї, боєприпасів, пристроїв або речовин. Таке ж покарання передбачено у ч. 3 цієї ж статті за розробку хімічної або біологічної зброї, володіння, перевезення чи будь-яке сприяння іншому поводженню з

ядерними речовинами, пристроями або матеріалами, які виробляють радіоактивне випромінювання.

Згідно ч. 1 ст. 575 КК Іспанії карається позбавленням волі на строк від 2 до 5 років особа, яка пройшла військове або бойове навчання чи підготовку, а також навчання або підготовку для розробки хімічної або біологічної зброї, виготовлення вибухових, вогнебезпечних, запалювальних, задушливих чи інших небезпечних речовин з метою вчинення терористичних злочинів. Згідно з частинами. 2 та 3 цієї ж статті КК Іспанії таке ж покарання передбачене за різного роду підготовку до вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 575 КК Іспанії, зокрема за надання послуг зв'язку (в мережі Інтернет тощо), а також за підготовку тих чи інших документів, якщо ці діяння вчинені умисно і навіть на території інших держав. У ст. 576 КК Іспанії передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років та штрафу від 3 до 5 його мінімальних розмірів за будь-яке пряме чи непряме використання будь-яких цінностей чи товарів для сприяння терористичній діяльності (фінансування тероризму). Посилене покарання може бути призначено, якщо цінності або товари передано особі, відповідальній за вчинення терористичного злочину. За фінансування терористичної діяльності у ст. 576 КК Іспанії передбачена кримінальна відповідальність юридичної особи у вигляді штрафу.

Згідно ч. 1 ст. 577 КК Іспанії будь-яке співробітництво з терористичною групою або організацією з метою вчинення терористичного злочину карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років. У ч. 3 цієї ж норми визначено, що у випадку вчинення цього злочину з необережності, особа карається штрафом. Згідно з ч. 1 ст. 578 КК Іспанії карається позбавленням волі на строк від 1 до 3 років публічне звеличення або виправдання злочинів, передбачених статтями 572–577 КК Іспанії, осіб, які їх вчинили, дискредитація, зневага або приниження жертв терористичних злочинів або членів їх сімей. Згідно ч. 1 ст. 579 КК Іспанії карається штрафом поширення повідомлень та гасел з метою підбурювання інших осіб до

вчинення терористичних злочинів. Крім того, у ст. 579bis КК Іспанії передбачено можливість призначення особам, засудженим за терористичні злочини, додаткових покарань у вигляді позбавлення права займатися певними видами діяльності.¹ У цій же нормі закріплено право призначати менш суворі покарання особам, які вчинили менш тяжкі злочини. У ст. 580 КК Іспанії спеціально закріплено обов'язок визнання вироків іноземних судів, винесених раніше за вчинених терористичних злочинів, обтяжуючою обставиною. Як відмічають дослідники, проаналізовані вище норми КК Іспанії забезпечують сувору кримінальну відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із тероризмом.

Про терористичні акти йдеться в главах I «Про тероризм» і II «Особливі положення» розділу II книги IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» Кримінального кодексу Французької Республіки в редакції станом на 1 січня 2017 р.² Кодекс надає визначення терористичного акту, який французькій законодавець насамперед пов'язує зі спеціальною метою. Нею визнано порушення громадського порядку шляхом залякування чи терору. Крім того, наводиться конкретний перелік діянь, що визнаються терористичними актами, а також статей, де встановлена відповідальність за їх вчинення. Приміром актом тероризму є діяння щодо участі в організованому угрупованні або в угодах, метою яких є приготування, що характеризується одним чи декількома актами тероризму; діяння щодо фінансування терористичної діяльності.

Зарубіжний досвід боротьби з терористичними актами є корисним для удосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність.

¹ Гуравич В. Кримінальна відповідальність за терористичну діяльність в Іспанії. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 верес.2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С 80-82

² Кримінальний кодекс УРСР : Закон Української СРР від 28 грудня 1960 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/ed19961229/page3>

В. В. Семенов, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПРИ ВИЯВЛЕННІ ОЗНАК ВБИВСТВ, ПРИХОВАНИХ ІНСЦЕНУВАННЯМ

Допит як інформаційно-психологічний процес спілкування осіб зі своєю складною й багатоелементною структурою має пізнавальне значення і є найпоширенішим способом одержання відомостей про подію, що трапилася. Нерідко слідчому доводиться протистояти особі, яка не бажає давати правдиві показання, відмовляється від дачі показань. Однак варто пам'ятати, що помилятися в силу низки причин (слабкий зір, помилкове сприйняття того, що відбулося, інтелектуальні особливості та ін.) може й особа, яка бажає допомогти процесу розслідування. Ось чому дуже важливим є вміння правильно і вчасно оцінити й використати одержані показання.

Помилки у свідченнях належать, як правило, не до показання в цілому, а до певних його фрагментів. Це можуть бути помилки в мовній комунікації (нерозуміння змісту слів, термінів, помилкова їхня інтерпретація), ототожнення різних об'єктів, перекручення форми, розміру і структури описуваного об'єкта, зсув тимчасової і просторової локалізації об'єктів, помилкові доповнення в описі об'єктів у силу закономірностей цілісності й аперцептивності сприймання. Помилковість показань виявляється й усувається шляхом пред'явлення речових доказів чи графічних зображень, схем, планів, креслень натуральних об'єктів, макетів.¹

¹Селиванов Н. А., Орлов В. М. Наглядные пособия кабинета криминалистики прокуратуры. Москва: ВИ по изуч. причин и разработке мер предуп. преступности, 1973. С. 36.

Правильність обрання тактики допиту багато в чому залежить від слідчого, від того, наскільки ретельно він до нього підготувався.

Так, стосовно досліджуваної проблеми важливо відзначити, що велика частина вбивств, приховуваних інсценуванням, відбувається родичами або близькими жертві людьми, тому доцільно першими допитати саме цих людей. Коло осіб, яких потрібно допитати, може бути визначено при аналізі таких проведених слідчих дій, як: огляд місця події, обшук, експертиза та ін. Вивчивши матеріали справи, слідчий має вирішити питання про черговість допиту з огляду на можливу зацікавленість окремих осіб у справі, особливості їхнього характеру, інтелекту.

У процесі проведення допиту складається певна ситуація, що вимагає від слідчого використання системи тактичних прийомів. Після встановлення психологічного контакту виникає або безконфліктна, або конфліктна ситуація, кожна з яких вимагає правильного обрання тактичних прийомів.

Під час допиту поведження слідчого може коректуватися залежно від динаміки психічного стану допитуваної особи. При цьому важливо фіксувати, у зв'язку з чим відбувається змінення його настрою (радість, розчарування, незадоволення, опасіння), зміна у способах комунікації (зухвалість, брутальність, різкість, догідливість, люб'язність тощо). Крім того, необхідно враховувати як вербальну, так і паравербальну інформацію.¹

Для встановлення і викриття інсценувань результативним є застосування такого тактичного прийому, як допит на місці події, що сприяє з'ясуванню сутності й механізму події злочину і допоможе свідкові детально описати сприйнятті обставини, уточнити деталі того, що відбулося.

¹ Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов Москва: Юристъ, 1996. С. 454.

Для актуалізації показань про складні події, події значної давнини деколи необхідно використовувати метод реконструкції – модельно-матеріального відтворення реальної обстановки.¹

Особи, не зв'язані із загиблим, але які знають що-небудь про обставини смерті, є особливо цінними свідками, тому що можуть повідомити важливі дані про його взаємовідносини з близькими, особливості його поведінки напередодні смерті.

Правдиві свідчення, можна одержати від неповнолітніх і навіть малолітніх свідків. Це вдається навіть у тих випадках, коли підозри падають на одного з подружжя загиблого, і можна чекати, що діти були відповідно проінструктовані про те, які давати показання, або самі не хочуть «видавати» винного. Обов'язковими умовами успішного допиту неповнолітніх у подібній ситуації служать ретельно продумані план і тактика допиту. При цьому варто уникати прямої постановки найбільш істотних запитань, а ставити лише поряд із з'ясуванням пов'язаних з ними запитань про нейтральні обставини і як би між іншим. У результаті допитуваних, мимоволі асоціюючи між собою побічні обставини з головними і забуваючи про те, що йому треба замовчувати чи приховувати (оскільки не йдеться прямо про це), сам відповідь правду про найбільш важливе для слідчого.²

Свою специфіку має й допит тих свідків, на яких можуть упасти підозри у скоєнні вбивства. Така підозра може виникнути після аналізу взаємин загиблого і свідка. Головним у цих випадках є з'ясування їхньої позиції щодо версії про причину й обставини смерті особи. При допиті важливо встановити всі деталі, посилення на конкретні факти, на інших осіб. Ці дані можуть бути перевірені при їх зіставленні з обставинами, вже отриманими і не викликаючими сумніви. При протиріччі фактів,

¹ Леви А. А., Цыпарский Я. Г. Применение метода реконструкции при расследовании Москва: ВИ по изуч. причин и разработке мер предуп. преступности, 1975. С. 48.

² Руководство для следователей / Отв. ред. Н.В. Жогин. Москва : Юрид. лит., 1971. С. 173.

повідомлених допитуваним чи встановлених, матеріалам справи, його версія повинна бути перевірена з метою виявлення його причетності до вбивства. Обов'язковою умовою допиту такої категорії осіб є гранична обережність у постановці запитань, які не дозволяють зрозуміти, що в слідчого є сумнів щодо їх показань.

При допиті підозрюваного, як і при допитах інших осіб повинні бути досліджені обставини, які підтверджують підозри або спростовують їх.

Мета запитань, що ставляться підозрюваному, полягає в отриманні відомостей про час його перебування і поведінку до події, що відбулася, у момент її вчинення і після цього. Чим детальніше будуть з'ясовані ці дані, тим легше буде їх перевірити й установити причетність допитуваної особи до злочину. У процесі допиту з'ясовуються відомості про взаємовідносини підозрюваного й загиблого. Мають також бути з'ясовані всі обставини, що послужили підставою для затримання підозрюваного.

Допит підозрюваного є одним із найскладніших. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації ніж підозрюваний; більше того – така інформація має фрагментарний характер. При формуванні версії про підозру при інсценуванні події допит підозрюваного ускладнюється тим, що природні причинні зв'язки події злочину і його слідів не тільки порушені, а й замасковані новими, які створюють ілюзію природного перебігу події, відповідною логічністю її механізму. В окремих випадках інсценування настільки добре продумано, що існуюча підозра може бути легко спростована допитуваним посиленням на випадкове зникнення слідів чи появу слідів або викликана втручанням сторонніх осіб. Підозрюваний вирішує інтелектуальні завдання по приховуванню дійсної події, продумуючи можливі варіанти викриття.

При допиті підозрюваного по справах про вбивства, прихованих інсценуванням, виникає конфліктна ситуація, при якій допитуваний прагне

заплутати слідчого, направити помилковим шляхом своїми повідомленнями неправдивих, свідомо помилкових даних. Специфікою такого допиту є акцентування запитань із приводу виявлених негативних обставин поряд з детальною перевіркою даних, властивих конкретному виду інсценування. Рекомендується допит розпочинати з повідомлення про відому негативну обставину і докладно з'ясувати всі інші пов'язані з нею обставини. Така раптовість пояснюється тим, що підозрюваний, як правило, досконально продумав свої відповіді і своє поведіння на допиті (можливо, ще до вчинення злочину) і не знає про докази, які має своєму розпорядженні слідчий.

Найпоширенішим способом відвести від себе підозру є повідомлення про алібі й саме тому підозрюваного, що заявив про своє алібі, необхідно допитати по всіх обставинах, пов'язаних із заявою. Особливо важливо з'ясувати деталі всіх обставин його перебування у названих ним місцях у день учинення злочину (аж до хвилин). Часто виникає потреба у процесі допиту перевірити ті документи, якими підтверджується зазначене алібі підозрюваного, а саме: посвідчення про відрядження, квитки на поїзд, автобус, пароплав та ін. Детальний допит у багатьох випадках озброїть слідчого матеріалами, важливими для перевірки показань, а допитуваному відріже шлях до створення іншої "легенди" або можливості перекручення окремих епізодів.¹

При допиті слідчий, виходячи з уже сформованої слідчої ситуації й ситуації допиту, вибирає найефективнішу тактичну позицію. Його вибір залежить від характеру і складності інсценування. В усіх випадках під час допиту підозрюваного у вчиненні убивства, прихованого інсценуванням, повинні використовуватися тактичні прийоми, спрямовані на виявлення неправди, які обираються слідчим у тій послідовності й у тому сполученні, який йому вбачається найбільш доцільними.

¹ Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология: Учеб. пособие. Харків : Консум, 1999. С. 93.

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

На теперішній час у криміналістиці спостерігається тенденція до формування фундаментальних засад алгоритмізації та програмування слідчої діяльності, що, у свою чергу, є науковою базою для вдосконалення окремих методик розкриття та розслідування злочинів. У зв'язку з цим, одним із можливих шляхів підвищення ефективності розслідування злочинів можна вважати впровадження алгоритмів як системи рекомендаційних приписів.

Науковою підставою можливості алгоритмізації діяльності слідчого є наявність зв'язку між даними про злочин, слідчими ситуаціями, що склалися, і системами слідчих дій, спрямованих на їх вирішення¹. Отже, під алгоритмізацією діяльності слідчого доцільно розуміти розробку алгоритмів його діяльності або, в більш широкому розумінні, підхід до

¹ Ищенко Е.П., Сливинский К.О. Криминалистическая алгоритмизация: теоретические предпосылки // Акад. юрид. журн. – 2001. – № 4. – С. 49.

організації розслідування, що заснований на запровадженні оптимальних варіантів рішень в залежності від слідчих ситуацій. Алгоритмізація здатна допомогти слідчим продуктивно користуватись узагальненими знаннями, прийомами, зменшити кількість помилок і упущень. При цьому самі алгоритми виступають своєрідним акумулятором передового досвіду, підвищують ефективність слідчої діяльності, перетворюють її на програмно-керовану й більш контрольовану.

Таким чином, на базі алгоритмізації діяльності слідчого стає можливим підбір оптимальних тактичних прийомів, запровадження варіантів їх обрання залежно від ситуацій, що склалися. Разом з тим важливим є те, щоб алгоритм не обмежувався вичерпним переліком прийомів, слідчих дій, тактичних операцій, а орієнтував слідчого на послідовність і порядок їх здійснення. Враховуючи ту обставину, що діяльність слідчого здебільшого здійснюється в умовах дефіциту часу й екстремальної ситуації, то й алгоритми дій слідчого повинні бути чіткими та лаконічними, тобто мати опис процедури здійснення прийомів у формі певної навчальної програми.

Алгоритмізація розслідування злочинів можлива саме тому, що оптимальний перелік слідчих дій залежить не від випадкових факторів, а від різноманітних, але все ж прогнозованих слідчих ситуацій. При цьому не треба забувати про неоднорідність і неповторність конкретних ситуацій, що істотно ускладнює розробку алгоритмів у криміналістиці. Ось чому мова повинна йти не про повну формалізацію діяльності слідчого, а про окремі її аспекти. Водночас, це не є підставою для відмови від алгоритмізації розслідування, оскільки при всій формалізації алгоритм зберігає евристичний характер, що забезпечує свободу прийняття рішення слідчим на будь-якій стадії розслідування.

Індивідуальність розглядуваних злочинів вимагає творчого підходу до реалізації кожного кроку алгоритму, можливості його зміни. Враховуючи, що методика розслідування злочинів у більшості випадків визначається тією слідчою ситуацією, що складається у даний момент часу, а остання є тим фактором, що визначає необхідність та доцільність провадження оптимальної системи слідчих дій, тобто обумовлює побудову певних алгоритмів. При цьому різні за ступенем складності ситуації вимагають побудови різних алгоритмів. Так, проста ситуація передбачає наявність більш чітких, сталих алгоритмів, з меншою кількістю варіантів на виконання. Йдеться про управлінські алгоритми, наприклад, алгоритми, що визначають характер і послідовність дій слідчого до виїзду на місце події, після прибуття на місце тощо.

Разом з цим складна ситуація, котра має декілька варіантів вирішення, потребує більш ускладненого, з різноманітною кількістю кроків на виконання, алгоритму, так званого алгоритму пізнавальної спрямованості. Отже, виходячи зі сказаного можна виділити алгоритми для вирішення завдань різного рівня складності, зокрема: алгоритми стратегічної спрямованості (організація розслідування злочинів в цілому); алгоритми тактичної спрямованості (провадження слідчих дій, наприклад, допиту, огляду та ін.); окремі алгоритми (процедура огляду вузлів на місці події, здійснення відеозапису); детальні алгоритми (порядок фіксації, вилучення об'єктів з місця події та ін.).

Слід відзначити, що подальше поширення практики застосування алгоритмів у слідчій діяльності можливе за рахунок використання персональної (портативної) комп'ютерної техніки, оскільки саме за її допомогою можна отримати необхідну інформацію у вигляді текстів, схем, таблиць, графіків. При цьому, такого роду інформація може бути отримана не тільки в умовах кабінету, а й при проведенні таких слідчих дій, які вирізняються безпосереднім сприйняттям обстановки та обставин події,

наприклад, при проведенні огляду місця події, перевірки показань на місці тощо.

Таким чином, алгоритмізація здатна забезпечити правильну організацію роботи слідчого, істотно зменшити кількість помилок і недоліків, сприяє зваженому, раціональному вирішенню завдань, що постають перед ним. Водночас, недостатність наукових розробок щодо створення та впровадження алгоритмів дій професійних учасників кримінального процесу в різноманітних ситуаціях вимагають більш поглибленого дослідження проблем алгоритмізації як на теоретичному, так і на практичному рівнях.

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Г. М. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СИТУАЦІЙНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПОБУДОВИ АЛГОРИТМІВ СЛІДЧИХ ДІЙ

Останнім часом у криміналістичній літературі спостерігається тенденція до збільшення наукового інтересу щодо проблеми впровадження алгоритмізації в сферу боротьби зі злочинністю. Ця обставина відображає наявність зацікавленості з боку вчених-криміналістів щодо даної категорії, підкреслює її важливість у вирішенні різноманітних завдань. Водночас, сучасний рівень дослідження алгоритмів є недостатньо розробленим, що, в свою чергу, не дозволяє повноцінно віднести останніх до ефективного, дієвого інструментарію розслідування злочину, оскільки окремі їх аспекти є невирішеними, а отже, потребують подальшого вивчення.

На сьогодні особливого значення набуває процес підвищення ефективності криміналістичних алгоритмів, їх максимальна спрямованість на практичну діяльність слідчого. Однак, застосування будь-яких тактичних рекомендацій, криміналістичних алгоритмів виявляється малоефективним, якщо вони розробляються без урахування ситуаційних факторів. Вирішення цього завдання потребує дослідження такої категорії, як слідча ситуація,

адже саме вона обумовлює побудову тих чи інших алгоритмів розслідування.

Разом з цим, «стандартність» слідчих ситуацій і відповідно шляхів, що ведуть до їх вирішення, дозволяє говорити про можливість деякою мірою «алгоритмізувати» (програмувати) дії слідчого¹. При чому, у процесі розслідування кримінальних правопорушень суттєве значення мають алгоритмічні рішення, в основі яких лежать визначені закономірності в узагальненні теоретичних правил і практичних рекомендацій, що складають точну схему вирішення у певній ситуації².

Отже, слідча ситуація є фундаментальною ознакою, у відповідності до якої будуються алгоритми; вона має першочергове значення при їх упорядкуванні, оскільки останні реалізуються до ситуації, що складається на момент проведення розслідування по кримінальній справі. Такі риси як динамічність, безперервність, однозначність, конкретність є базовими для реалізації алгоритмізації в криміналістиці, водночас залежність побудови алгоритмів від слідчої ситуації обумовлює виокремлення оптимальної системи дій з-поміж безлічі варіантів. При цьому слідчі ситуації повинні характеризуватися певним ступенем типовості та виступати в якості первинних по відношенню до алгоритмів.

Разом із тим, як зазначається у криміналістичній літературі, неоднорідність і неповторність конкретних ситуацій істотно ускладнює їх типізацію. Безумовно, неможливо виділити всі ситуації і до них запропонувати відповідні програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого, тобто стовідсотково формалізувати розв'язання завдань розслідування³. Слідчі ситуації настільки варіативні, що заздалегідь практично неможливо у повній мірі висвітлити кожен з усіх ймовірно можливих. Ось чому виникає необхідність їх типізації, об'єднання в декілька

¹ Див.: Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – С. 156.

² Див.: Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. – Киев : РИО МВД УССР, 1973. – С. 95.

³ Див.: Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 134.

найбільш характерних груп, бо саме на повторюваності ситуацій засновано ситуаційний підхід до розслідування злочинів. Тому при побудові алгоритмів використовуються типові ситуації, які характеризуються як описи, отримані в результаті дослідження оптимальної сукупності однорідних ситуацій, що складаються в розслідуванні певного виду злочину (С.В. Великанов). У зв'язку з цим виникає потреба у розробці, в першу чергу, максимальної кількості типових слідчих ситуацій, а вже потім програм дій слідчого щодо їх розв'язання.

На сьогодні в криміналістиці запропоновані алгоритми, які направлені на розкриття та розслідування окремих видів злочинів (крадіжок – О.М. Асташкіна, посадових злочинів – А.В. Ханько). До складу цих алгоритмів входять методичні вказівки та рекомендації щодо організації та здійснення процесу розслідування. Не випадково, що розробка криміналістичних алгоритмів вимагає більш повного дослідження типових слідчих ситуацій, що складаються на різних етапах розслідування злочинів. Оскільки недостатня кількість існуючих алгоритмів не дозволяє охопити всі види злочинів і зумовлює необхідність подальшого виокремлення типових слідчих ситуацій, адже саме до них вирішуються питання побудови алгоритмів.

Заздалегідь встановлюючи залежність застосування кожного алгоритму від варіанту розвитку слідчої ситуації, треба визначати і ті обставини, за наявності яких він повинен застосовуватися. При цьому треба враховувати, що кожна конкретна дія слідчого залежить не від всієї сукупності елементів слідчої ситуації, а від найбільш значущих, тобто від обмеженої групи факторів. Мова йде про критеріальну залежність алгоритмічних рекомендацій від особливостей слідчої ситуації. За умови, коли остання буде містити означені фактори, слідчий отримує конкретні рекомендації щодо запровадження оптимальної системи тактичних прийомів.

Ситуаційний підхід розповсюджується і на тактику розслідування злочинів, де останнім часом виокремлюються ситуації окремих слідчих дій, таких як допит, обшук, перевірка показань на місці (С.Ф. Денісюк, Д.Д. Заяц,

В.В. Негребецький, В.Ю. Шепітько). Водночас, побудова алгоритмів тактичної спрямованості щодо виділених ситуацій істотно відстає від потреб судово-слідчої практики. Йдеться насамперед про допит як найбільш інформативну і складну слідчу дію.

Між ситуаціями і алгоритмами існують певні зв'язки, які за своїм змістом відносяться до розряду кореляційних. І це не випадково, оскільки саме кореляція передбачає залежність одного об'єкта від іншого на наявності великої кількості впливових чинників. Ось чому не можна стверджувати про повну формалізацію діяльності слідчого, оскільки вона повинна доповнюватися евристичними підходами до вирішення завдань і тим самим забезпечувати можливість зміни алгоритму. Алгоритмізація має розглядатися як складова інформаційного забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим через створення інтегрованих баз даних, інформаційних систем, які значно спрощують пошук, аналіз та обробку інформації у вигляді текстів, схем, таблиць, графіків. Одним із шляхів запровадження алгоритмізації є розробка автоматизованого робочого місця слідчого.

Таким чином, аналіз слідчої практики, спрямований на виокремлення типових ситуацій, що складаються на різних етапах розслідування тих або інших видів злочинів та розробка алгоритмів, що обумовлює характер і послідовність слідчих дій та інших заходів, які повинні проводитися в кожній конкретній ситуації, мають значний науковий і практичний інтерес.

Н. В. Павлюк, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЗАСТОСУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ІННОВАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Модернізація професійної діяльності з розкриття та розслідування злочинів нерозривно пов'язана з оновленням, удосконаленням засобів збирання та дослідження доказів. Нарівні з традиційними науково-технічними засобами виявлення, фіксації, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів можуть бути використані й сучасні, наприклад такі, що базуються на тривимірних цифрових та інформаційних технологіях. Це забезпечує швидке та якісне отримання доказової інформації, економії сил та часу суб'єктів, уповноважених на проведення досудового розслідування (слідчих, детективів, прокурорів), а також сприяє правильному, всебічному оцінюванню фактів, пов'язаних із подією злочину¹.

Важливим моментом при забезпеченні можливих доказів є фіксація первісного, незміненого стану місця події і, як правило, здійснюється за допомогою фотозйомки та відеозапису. Однак, у даний час в якості найбільш надійних й точних засобів фіксації місця події крім фото- та відеокамер

¹ Baier W., Warnett J. M., Payne M., Williams M. A. Introducing 3D Printed Models as Demonstrative Evidence at Criminal Trials. *Journal of Forensic Sciences*. 2018. July Vol. 63. No. 4. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1556-4029.13700> (дата звернення 19.12.2019).

правоохоронні органи багатьох країн світу використовують лазерні сканери для візуального документування інформації про подію злочину в тривимірному (3D) середовищі¹. 3D сканування поверхні є неінвазивним способом фіксації й збереження доказів. У 3D-сканерах часто використовують лазери, які можуть досліджувати об'єкт не торкаючись і не чіпаючи його. Сьогодні для вирішення криміналістичних завдань використовують два типи 3D-сканерів: для фіксації інформації на місці злочину, які передають оглядову картину; і макро – 3D сканери, які можуть захоплювати окремі об'єкти в повному кольорі і високій роздільній здатності, наприклад, сліди шин, взуття, кістки і т. д. Процес тривимірного зображення зводиться до отримання набору зображень, що використовуються як вхідні дані. Вони робляться з різних точок зору навколо об'єкта, потім відбувається генерація зображення в тривимірну хмару цяток, яке використовується пізніше для отримання тривимірної моделі з використання програмного забезпечення.

Крім систем наземного лазерного сканування з'явилися нові можливості для отримання фотографічної документації через доступність невеликих безпілотних повітряних систем, відомих як безпілотні літальні апарати. Використання в криміналістиці безпілотних авіаційних технологій, а саме аерофотозйомки на основі дронів, оснащених цифровою камерою та подальша фотограмметрична обробка цифрових зображень здатні не тільки надати чітку інформацію про місцевість та фіксацію дрібних й великих ділянок ландшафту за короткий проміжок часу, але й відтворити великомасштабну 3D модель місця події. Крім того, використання безпілотних літальних апаратів є ефективним для пошуку частин розчленованого тіла та отримання оглядової відеофіксації².

¹ Ma M., Zheng H., Lallie H. Virtual Reality and 3D Animation in Forensic Visualization. *Journal of Forensic Sciences*. 2010. 01 Sept. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2010.01453.x> (дата звернення: 19.12.2019).

² Using drone-mounted cameras for on-site body documentation: 3D mapping and active survey / P. Urbanová, M. Jurda, T. Vojtišek, J. Krajsa. *Forensic Science International*. 2017. Dec. Vol. 281. P. 52-62. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0379073817304292?via%3Dihub> (дата звернення 19.12.2019).

За допомогою створення 3D-моделей забезпечується якість візуалізації та реконструкції картини злочину або окремих його епізодів. На відміну від фото- та відеозображення 3D-модель має стереоскопічне зображення і можливість вільної зміни ракурсу під час перегляду. Сьогодні для роботи з об'ємними слідами на місці події, у сучасній криміналістиці використовується тривимірна система візуалізації для отримання точних тривимірних зображень слідів протекторів шин або слідів ніг (взуття). Система забезпечує більш точний результат, який можна отримати в реальному часі, ніж фотофіксація та гіпсові зліпки, враховуючи, що їх виготовлення може займати до години часу¹. Крім того, результати сканування не потребують фізичного простору для зберігання, на відміну, наприклад, від зліпків. Також важливо відзначити швидкість отримання інформації й можливість передачі форми сильно вигнутих поверхонь, яку складно виміряти та передати іншим способом. Одержані результати сканування можуть зберігатися на будь-якому цифровому носії без можливості зміни чи коригування.

У зарубіжній практиці боротьби зі злочинністю слідчими, прокурорами та експертами для роботи з речовими доказами, покращення ефективності проведення експертизи, візуалізації доказової інформації й демонстрації її у суді використовується технологія 3D-друку. Ця технологія дозволяє створити точну тривимірну модель об'єкта. Крім того, речові докази невеликих розмірів можуть бути надруковані у збільшеному масштабі та за допомогою колірного кодування певних елементів представлені для порівняння. Наприклад, великомасштабні моделі з двох порівнюваних відбитків пальців рук або конкретні деталі, невидимі неозброєним оком, у слідах взуття або протекторів шин. Зафіксована з використанням 3D-технології інформація про такі сліди може бути розширена для вивчення й

¹ New portable, user-friendly crime-scene forensics tech will take high-resolution 3-D images of shoeprints, tire tracks in snow and soil. 01 November 2016. URL: <https://www.purdue.edu/newsroom/releases/2016/Q4/new-portable,-user-friendly-crime-scene-forensics> (дата звернення 19.12.2019).

дослідження та надалі використана для демонстрації учасникам кримінального провадження¹.

У випадках дослідження слідів зубів важливим фактором є час. При виявленні слідів зубів на харчовому матеріалі, фіксація та їх дослідження мають бути проведені до псування об'єкта. Це стосується й слідів, залишених на тілі жертви або, навпаки злочинця, які також змінюються у зв'язку з загоєнням тканин, що у свою чергу може призвести до втрати цінної інформації. Після сканування, сліди зубів можуть бути відтворені за допомогою 3D-друку і використані для порівняльного дослідження зі зліпком зубів підозрюваного або потерпілого².

У зарубіжній практиці розслідування кримінальних злочинів 3D-друк виявляється надзвичайно корисним при проведенні реконструкції обличчя та ідентифікації останків невідомого трупа. Комп'ютерна програма дозволяє відновлювати шари на поверхні відсканованого черепа, а після завершення процесу відновлення використовувати 3D-принтер для створення точної копії обличчя особи в натуральний розмір. Однак, результати реконструкції особи за черепом мають лише допоміжне значення в кримінальному провадженні, і не вважаються допустимими в суді як докази³. Подібна реконструкція та отриманий портрет у вигляді 3D-моделі може бути використаний в оперативно-розшукових цілях, наприклад, зроблений за методом словесного портрета і пред'явлений для впізнання, або зіставлений з фотозображенням розшукуваної особи.

Таким чином, використання тривимірних цифрових та інформаційних технологій дає можливість: фактичного занурення в 3D простір й дослідження місця події у пошуках доказової інформації; досягнення

¹ Liscio E. Forensic Uses of 3D Printing. Forensic. On the Scene and In the Lab Magazine. 2013. 6 Apr. URL: <https://www.forensicmag.com/article/2013/06/forensic-uses-3d-printing> (дата звернення 2012.2019).

² Khanna S., Dhaimade P. Exploring the 3rd Dimension: Application of 3D Printing In Forensic Odontology. Journal of Forensic Sciences & Criminal Investigation. 2017. 3 June. URL: https://www.researchgate.net/publication/322248744_Exploring_the_3rd_Dimension_Application_of_3D_Printing_In_Forensic_Odontology (дата звернення 19.12.2019).

³ Timmesch D. 3D Printing Takes the Place of Traditional Clay Modeling in Forensic Facial Reconstruction. 3Dprint.com. 2014. 27 Oct URL: <https://3dprint.com/20664/3d-printing-facial-reconstruct/> (дата звернення 19.12.2019).

високого рівня деталізації; швидкого проведення фіксації об'єктів; неруйнівного методу отримання інформації; отримання високоточних даних; збереження доказової інформації протягом тривалого терміну і відтворення події злочину в будь-який момент часу.

А. Х. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В.Сташиса НАПрН України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО МОНІТОРИНГУ ЗАСУДЖЕНИХ

З дев'яностих років минулого сторіччя в ряді європейських країн почали застосовувати електронні засоби контролю за поведінкою клієнтів пробації (електронний моніторинг). Можна констатувати, що з 1999 року застосування електронних засобів стеження за поведінкою правопорушників знаходиться у колі зору Ради Європи. Так, у Рекомендації № R (99) 22, яка була прийнята 30 вересня 1999 року Комісією Міністрів Ради Європи, «Про зростання чисельності ув'язнених та переповнення в'язниць» пропонувалось у якості альтернативної санкції застосовувати обмеження свободи пересування з використанням електронних методів відстеження правопорушників¹.

Відповідно до Рекомендації CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року) електронний моніторинг використовується як засіб контролю і в умовах пробації його необхідно поєднувати з іншими заходами, метою яких є виправлення і зниження рівня контролю. Рівень технічного контролю не має бути вищим, ніж необхідно у кожному конкретному випадку з урахуванням тяжкості вчинення злочину і загрози суспільству².

Досвід здійснення контролю за допомогою аудіовізуальних, електронних та інших технічних засобів нагляду і контролю за поведінкою

¹ Рекомендація № R (99) 22, «Про зростання чисельності ув'язнених та переповнення в'язниць». URL: <https://rm.coe.int/rec-99-22-on-prison-overcrowding-and-pollution-inflation/16808b60b4>

² Рекомендації CM/Rec (2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>

засуджених, вже виявився ефективним засобом для зменшення застосування позбавлення волі, для запобігання правопорушенням і для зменшення економічних витрат на поводження з правопорушниками. Електронний моніторинг запровадили уже понад 60 країн. Враховуючи цей досвід, Комітет Міністрів Ради Європи 19 лютого 2014 року ухвалив Рекомендацію CM/Rec (2014) 4 Комітету Міністрів державам членам стосовно електронного моніторингу, у якій підкреслив, що введення технічного контролю може бути корисним доповненням до існуючих соціально і психологічно позитивних способів роботи з підозрюваними або правопорушниками. У цій рекомендації дається визначення електронного моніторингу і вказується, що це загальний термін, що стосується форм контролю розташування, руху і особливостей поведінки осіб в рамках кримінального судочинства. Нинішні форми електронного моніторингу ґрунтуються на радіохвильових, біометричних або супутникових технологіях стеження. Вони зазвичай містять пристрій, прикріплений до людини, і контролюються дистанційно. Далі у Рекомендації йдеться про те, що залежно від національних юрисдикцій, електронний моніторинг може бути використаний одним або декількома наступними способами:

- під час досудового етапу кримінального судочинства; – в якості умови для призупинення відбування тюремного строку;
- в якості самостійного засобу контролю виконання кримінального покарання або заходу, не пов'язаного з позбавленням волі; – у поєднанні з іншими заходами пробації;
- в якості заходу перед звільненням ув'язнених;
- у рамках умовного звільнення з місць позбавлення волі;
- в якості заходів інтенсивного контролю й нагляду для певних категорій правопорушників після звільнення з в'язниці;
- в якості заходу моніторингу внутрішнього переміщення правопорушників у в'язниці або по периметру в'язниць відкритого типу;

– в якості заходу захисту потерпілих від злочинів від окремих підозрюваних або правопорушників¹.

22 березня 2017 року Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів, у якій електронний моніторинг охарактеризований як приклад широкого застосування громадських санкцій та заходів².

3 квітня 2017 року Кабінет Міністрів України затвердив середньостроковий план дій Уряду до 2020 року, у якому вказав на те, що застосування технологій у процесі відбування покарань та електронного моніторингу може замінити певні аспекти ув'язнення, зокрема цілодобового контролю за поведінкою³.

10 квітня 2019 року Указом Президента України була затверджена Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік, де передбачено введення в дію до кінця 2020 року повноцінної системи пробації, яка забезпечуватиме виконання функцій, визначених Законом України «Про пробацію», та відповідатиме міжнародним стандартам, а також серед пріоритетних завдань на поточний 2019 рік визначано розроблення концепції застосування електронного моніторингу до суб'єктів пробації під час їх перебування на обліку в органах пробації⁴.

25 квітня 2019 року відбулося засідання створеної наказом Міністра юстиції робочої групи з питань удосконалення законодавства у сфері застосування кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, де, зокрема, вивчався провідний досвід застосування електронного моніторингу

¹ Рекомендація CM/Rec (2014) 4 Комітету Міністрів державам членам стосовно електронного моніторингу. URL: http://kvs.gov.ua/rekomendacia_2014.pdf

² Рекомендація CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. URL: http://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Rec20173-CSM-and-commentary_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E-%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E-%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%82.pdf

³ Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80>

⁴ Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2019 рік. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf

у Королівстві Норвегії, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії та Латвійської Республіки. На протязі 2019 року у результаті діяльності робочої групи в рамках Проекту NORLAU «Підтримка судової реформи в Україні через повномасштабне впровадження пробації в Україні» була розроблена Концепція застосування електронного моніторингу у процесі виконання покарань в Україні¹. Таким чином, завдання, поставлене Указом Президента від 10 квітня 2019 року, виконано.

Необхідно, зокрема, звернути увагу на те, що Концепція передбачає, що перед впровадженням електронного моніторингу в Україні першочергово необхідно впровадити нагляд органами пробації за особами, звільненими умовно-достроково з установ виконання покарань, що означає розширення кола суб'єктів пробації, тобто пропонується обмежувати свободу особам, які вже довели своє виправлення і не мають потреби у карально-виховному впливі, здійсненні щодо них наглядових та соціально-виховних заходів, що входить у зміст пробації. Запровадження наглядової пробації до умовно-достроково звільнених розглядається розробниками Концепції як передумова впровадження електронного моніторингу в Україні. Вони виходять з того, що це обумовлено необхідністю набуття досвіду роботи із зазначеною категорією громадян протягом щонайменше двох років, що полегшить впровадження електронного моніторингу. Як видається, такий підхід є хибним, оскільки передбачає обмеження прав і свобод умовно-достроково звільнених поза межами вироку суду, який згідно частині 2 ст.65 Кримінального кодексу України був необхідним і достатнім для виправлення.

¹ Концепція застосування електронного моніторингу у процесі виконання покарань в Україні. URL: <https://c.probation.gov.ua/index.php/s/G45nwGXmDsapkXK>

А. Х. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЕЛЕКТОРОННИЙ МОНІТОРИНГ ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДСЬКИХ САНКЦІЙ

Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду України до 2020 року виходить з того, що застосування громадських санкцій та заходів дасть змогу зменшити державні витрати на утримання правопорушників у місцях позбавлення волі та сфокусувати ресурси на реабілітації правопорушників (у тому числі збереження їх соціально корисного громадянського потенціалу). Застосування технологій у процесі відбування покарань та електронного моніторингу може замінити певні аспекти ув'язнення, зокрема цілодобового контролю за поведінкою¹.

В Україні триває подальше реформування кримінально-виконавчої системи та законодавства, тому у зв'язку з цим доволі важливими та актуальними є питання застосування покарань, які не пов'язані із позбавленням волі, що відповідає міжнародним рекомендаціям стосовно поводження із правопорушниками. Міжнародна спільнота на рівні Організації Об'єднаних націй та Ради Європи рекомендує широко застосовувати громадські санкції, які б дозволяли не виключати правопорушників із суспільства. Зокрема, в Рекомендації № R (99) 22 Кабінету Міністрів державам-членам стосовно переповнення в'язниць і

¹ Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року. URL: http://www.probatation.gov.ua/?page_id=131

зростання кількості ув'язнених відповідно до положень п. п. 14 та 15 вказується: необхідно виробити заходи щодо скорочення кількості покарань з тривалим терміном тюремного ув'язнення, які є тяжким тягарем для тюремної системи та замінити їх громадськими санкціями і заходами впливу з коротким терміном тюремного ув'язнення. При використанні громадських санкцій та заходів впливу, альтернативних позбавленню волі, слід звернути увагу на наступне: призупиняти виконання покарання у вигляді тюремного ув'язнення у зв'язку із зміною умов; взяття засудженого на поруки без призначення покарання до позбавлення волі умовно; суворий контроль; обов'язкові роботи (контрактні роботи) для окремих категорій правопорушників; клопотання з боку потерпілого-обвинуваченого (відшкодування збитків); обмеження свободи пересування, наприклад, за допомогою наказів про введення комендантської години або шляхом електронного відстеження¹.

У Рекомендації СМ/Рес (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Ухвалена Комітетом Міністрів на 1282-му засіданні заступників міністрів 22 березня 2017 року) звертається увага на те, що громадські санкції передбачають певне обмеження свободи, як і більшість форм кримінального накладання, але дають змогу людям продовжувати жити в громаді та виконувати відповідні зобов'язання, до того як, відбуваючи покарання за їхні правопорушення. Таким чином, громадські санкції можуть бути використані для сприяння соціальній інтеграції, що дозволяє людям зберігати більшість своїх прав і будувати життя, в якому немає місця правопорушенням. Така соціальна інтеграція зміцнює соціальну справедливість та рівні можливості, особливо шанси на працевлаштування, знаходження місця проживання та налагодження особистих стосунків – усі чинники, які, як відомо, пов'язані з утриманням від правопорушень.

¹ Рекомендації № R (99) 22 Кабінету Міністрів державам-членам стосовно переповнення в'язниць і зростання кількості ув'язнених. URL: <https://rm.coe.int/16806f407b>

Поняття «громадські санкції та заходи» означає санкції та заходи, що стосуються роботи із підозрюваними або правопорушниками у громаді та передбачають певні обмеження їхньої свободи шляхом накладання умов та/або зобов'язань. Цей термін визначає будь-які санкції, накладені судовим або адміністративним органом, а також будь-які заходи, вжиті до або замість винесення рішення про санкцію, а також способи виконання вироку у виді позбавлення волі поза в'язницею¹. До громадських санкцій, зокрема, входить електронний моніторинг, як форма контролю поведінки правопорушників.

Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації CM/Rec (2014) пропонує державам-членам широко застосовувати електронний моніторинг, який забезпечує ефективний контроль правопорушників у суспільстві і допомагає запобігти злочинам.

Отже, з точки зору боротьби зі злочинністю, держава повинна шукати способи соціалізації своїх громадян, які вчиняють злочини, а не обмежуватись виключно їх ізоляцією. Електронний моніторинг якраз і відповідає таким вимогам. В найближчих планах служби пробації України є запровадження електронного моніторингу стосовно суб'єктів пробації. Зокрема, для цього у грудні 2019 року розроблена Концепція застосування електронного моніторингу у процесі виконання покарань в Україні, яка є складовою програми стратегічних реформ у сфері виконання покарань і пробації².

На наш погляд електронний моніторинг як одна з громадських санкцій, що обмежує волю правопорушників, насамперед необхідно застосувати саме до засуджених до обмеження волі, а це має призвести до зміну формату застосування даного виду покарання, як це було зроблено уряді країн.

¹ Рекомендація CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Ухвалена Комітетом Міністрів на 1282-му засіданні заступників міністрів 22 березня 2017 року). URL: <http://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Rec20173-CSM-and-commentary>

² Концепція застосування електронного моніторингу у процесі виконання покарань в Україні. URL: <https://c.probation.gov.ua/index.php/s/G45nwGXmDsapkXK>

Обмеження волі не повинно виконуватись у виправних центрах з направленням туди засуджених службою пробачії. Служба пробачії має здійснювати наглядову пробачію шляхом електронного моніторингу як форми контролю розташування, руху і особливостей поведінки правопорушників за місцем їх проживання.

Т. І. Усатова, кандидат юридичних наук,
директор ТОВ «Центр незалежного аудиту»

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних
наук, старший науковий співробітник,
директор Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО СТ. 302 КК УКРАЇНИ (СТВОРЕННЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВО)

1. Звідництво, створення або утримання місць розпусти, кримінальна відповідальність за які передбачена у ст. 302 КК України, є складовою частиною злочинності проти моральності. У структурі цієї злочинності зазначені випадки є відносно поширеними правопорушеннями, пов'язаними із проституцією як фоном для злочинності явищем. Вони відрізняються надзвичайно високим рівнем латентності та тяжіють до перетворення на організований протиправний бізнес зі стабільним прибутком. У зв'язку з цим нагальною є потреба розробки основних складових системи запобігання звідництву та створенню або утриманню місць розпусти, осмислення передового зарубіжного досвіду щодо розв'язання проблеми обмеження проституції як фонового для цих діянь явища.

2. Стратегічним напрямом успішного запобігання звідництву, створенню або утриманню місць розпусти є, зокрема, *удосконалення кримінального законодавства*. Як відомо, одним із засобів удосконалення кримінально-правових норм є криміналізація та декриміналізація певного діяння. Останнім часом нерідко лунають пропозиції щодо криміналізації тих чи інших соціальних явищ. Проте значно рідше йдеться про декриміналізацію як скасування, виключення кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння, що раніше визнавалися злочинами, у тому числі переведення цих діянь до категорії менш значних правопорушень (адміністративних, дисциплінарних та ін.) [1, с. 16].

3. На наш погляд, повинна відбутися часткова декриміналізація деяких положень ч. 1 ст. 302 КК, а саме декриміналізація звідництва для розпусти, якщо воно не переслідує мети наживи (у 35 % випадків звідництва за матеріалами слідчо-судової практики відсутня мета наживи). Так чи сягають подібні випадки значної суспільної небезпечності, щоб ставати кримінально караними? Напевно, у таких випадках може йтися про елементарне сприяння позашлюбним відносинам третіми особами за різних мотивів (наприклад, бажання допомогти незаміжній жінці знайти партнера для народження дитини). Про яке звідництво для розпусти тут може йтися та чи стають позашлюбні стосунки у цьому випадку розпустою? У будь-якому разі це залежить від конкретної життєвої ситуації та суспільної матриці оцінки таких дій. Адже позашлюбні стосунки у різних аксіологічних вимірах оцінюються по-різному. Із позиції релігійних канонів християнства вони є розпустою та гріхом, із позиції буття сучасної європейської людини – це майже норма, а з позиції природного інстинкту продовження роду людини як біологічного виду взагалі є нормою. Що може робити описаний факт діянням, суспільно небезпечним? У будь-якому разі – ані форма задоволення природних потреб людини (навіть і за допомогою звернення до сторонньої людини – звідника), ані місце зустрічі (готель, сауна, чуже житло та ін.) – не повинні підносити подібну дію до розряду кримінально караних. Тому виявляється, що така поведінка не потребує протидії кримінально-правовими засобами.

4. Разом із тим, як свідчать проаналізовані матеріали кримінальних проваджень, створення або утримання місць розпусти ніколи не відбувається без корисливого мотиву. Нам не зустрілося жодного випадку, коли функціонування подібних «закладів» відбувалося б без мети наживи – усі випадки кваліфікувалися за ч. 2 ст. 302 КК. Вважаємо, що свого часу ця кримінально-правова заборона стала наслідком ігнорування розроблених у кримінально-правовій теорії підстав криміналізації. Таким чином, ч. 1 ст. 302 КК щодо такої форми злочинної дії, як створення або утримання місць розпусти, фактично не працює.

5. Водночас цікаво навести й дані опитування співробітників Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та дільничних інспекторів поліції Управління превентивної діяльності Національної поліції України. Так, понад 3/4 опитаних висловилися за збереження теперішньої редакції ч. 1 ст. 302 КК. Як бачимо, при всій очевидній необхідності внести зміни до цієї норми правоохоронці в основному наполягають на її збереженні у тому вигляді, в якому її викладено зараз у КК. Про дійсні причини збереження такої редакції не важко здогадатися. Як аргумент при цьому висловлювалося бажання неодмінно досягати на дільницях обслуговування позитивних показників розкриття правопорушень, у тому числі й за рахунок випадків викриття звідництва без мети наживи. А щодо викладеної в наших анкетах аргументації, то остання зводилася до шаблонної відповіді, на кшталт, сьогодні це злочин, тому його необхідно викривати.

6. Недивлячись на виявлену позицію представників Національної поліції, все одно вважаємо за доцільне виключити з частини першої ст. 302 КК звідництво без мети наживи. Замість цього, перенести до цієї частини таку форму відповідного діяння, як звідництво для розпусти, що вчиняється з метою наживи. Фактично текст закону «ті самі дії, вчинені в метою наживи» із частини другою ст. 302 КК переміщується до частини першою (зрозуміло, у відповідній редакції). Це, по-перше. По-друге, вважаємо, що вказівка у тексті закону на мету наживи при описі створення чи утримання місць розпусти з вищезазначених причин є зайвою. Тому у частині першій акцент на характерну мету достатньо робити лише стосовно звідництва. У частині викладення форм організації надання сексуальних послуг, про які йдеться, саме таким шляхом пішов, наприклад, законодавець Казахстану. Так, у ст. 309 КК цієї держави зазначено про організацію чи утримання притонів для заняття проституцією, а так само про звідництво з корисливою метою [2]. Що стосується у такому разі частини другою ст. 302 КК України, то решта тексту, на наш погляд, має залишатися без змін, а саме: «ті самі дії, що вчиняються особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою».

7. Видається, що такі зміни до кримінального закону, по-перше, сприятимуть уніфікації практики кваліфікації відповідних діянь; по-друге перешкоджатимуть штучному підвищенню «за потребою» рівня розкриття «небезпечних» дій правоохоронними органами; по-третє, забезпечуватимуть у деяких випадках режим недоторканності особистого життя людини; по-четверте, сприятимуть дотриманню несуперечливості певних положень законодавства ідеям і принципам теорії криміналізації. Як зауважив М.О. Ісаєв, профілактика кримінальних форм сексуального характеру повинна мати комплексний характер та базуватися не лише на репресивних санкціях, а й на можливостях... декриміналізації окремих форм сексуальної поведінки [3, с. 17]. Ця думка є співзвучною із запропонованою частковою декриміналізацією дій у відповідній сфері людських стосунків, якщо до організації протиправного надання сексуальних послуг підходити не в такому широкому значенні цього слова, як це має місце зараз. На підставі викладеного вище не можна не погодитися з думкою, що декриміналізація необхідна у разі, коли існування тих чи інших статей Кримінального кодексу викликає сумнів щодо їх необхідності, обґрунтованості та ефективності [4, с. 52].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 656 с.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22 декабря 2016 г.). URL: <http://online.zakon.kz/document/?doc> (дата звернення: 26.11.2019).
3. Исаев Н.А. Системно-криминологическое исследование сексуальных преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Рос. ун-т дружбы народов. Москва, 2007. 384 с.
4. Галочка Г.В. Декриміналізація «товарної» контрабанди – одне з основних завдань реформування діяльності Митної служби України. *Митна безпека*. 2010. № 2. С. 51-55.

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ВСТАНОВЛЕННЯ РЕАЛЬНИХ ОБСЯГІВ КОРУПЦІЇ У ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на 2017 – 2018 рр. сектор продовжував працювати над дослідженням за темою «Кримінологічні проблеми запобігання корупції у приватній сфері», робота над якою розпочалась у I кварталі 2017 р. та триватиме до IV кварталу 2020 р., яка затверджена постановою Президії НАПрН України від 21 червня 2016 р. № 97/7 та постановою № 6/5 Вченої ради Інституту вивчення проблем злочинності від 28 грудня 2016 р. Номер державної реєстрації 0117U000280. Відповідно до розподілу обов'язків протягом 2019 р. за мною було закріплено напрямок оцінювання корупційних ризиків у приватній сфері України, особливо проблем порівняльного аналізу встановлення реальних обсягів корупції в Україні та зарубіжних країнах.

У 2019 р. було продовжувано роботу над цією фундаментальною темою згідно з робочим планом. Дослідивши значну кількість літературних джерел було встановлено, що тривалий час вважалось, що корупція притаманна лише сферам державного управління та публічної влади. Сучасне законодавство України у сфері протидії корупції вважається одним із найбільш досконалим. Але це не призвело до відчутних позитивних результатів у сфері реального зменшення рівня корупції в нашій країні. Як загалом відомо за рівнем корупції ми знаходимося в лідерах за корумпованістю життя. Україна здобула 30 балів зі 100 можливих

у дослідженні Transparency International «Індекс сприйняття корупції» (CPI) за 2017 рік і посіла 130 місце (зі 180 країн). За 2018 р. Україна піднялась на 10 позицій у рейтингу "Індекс сприйняття корупції", зайнявши 127-е місце серед 180 країн. За результатами 2018 р. Україна має 32 бали з 100 максимально можливих, що на 2 бали більше, ніж в 2017 р. Загалом індекс класифікує держави за шкалою від 0 (найбільш високий рівень корупції) до 100 (самий низький рівень корупції)¹.

24 липня 2019 р. заступник керівника Офісу чинного Президента презентував проект Закону «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2019 – 2023 роки». На його погляд, нова Антикорупційна стратегія має бути спрямована на максимальне переведення послуг в онлайн та охоплювати напрямки з найбільшими корупційними ризиками. Зокрема, зазначається, що «по-перше, необхідно передбачити у стратегії фокус на діджиталізації роботи влади. Ініціатива Президента «Держава у смартфоні» передбачає переведення максимальної кількості послуг в онлайн, адже з проявами корупції можна боротися саме цифровими технологіями. По-друге, важливо, щоб стратегія була максимально стислою та чіткою і фокусувалася на конкретних корупціогенних темах: державні банки, енергетика, видобувна галузь, оборонна сфера»². На жаль, поки що цей документ доробляється і він не є чинним.

В більшості країн світу протидія антикорупційним ризикам є введення системи звітності. Кожна особа повинна звітувати перед вищими органами и доказувати дотримання нею фінансової дисципліни.

¹ Transparency International опублікували щорічний індекс восприятия корруцции. URL: <https://www.currenttime.tv/a/29740284.html> (дата звернення 16.12.2019).

² Антикорупційна стратегія повинна бути спрямована на максимальне переведення послуг в онлайн та охоплювати напрямки, що мають найбільші корупційні ризики – Руслан Рябошапка. URL: <https://www.president.gov.ua/news/antikorupcijna-strategiya-povinna-buti-spryamovana-na-maksim-56613> (дата звернення: 16.12.2019).

Для України введення антикорупційних заходів на підприємствах – відносно нове явище, хоча в більшості країн воно використовується давно і систематично.

Постійний розвиток приватного сектора економіки, передача державою деяких своїх функцій та повноважень приватним особам свідчить про підвищення значення приватної сфери у суспільному середовищі. Тому протидії корупції в приватній сфері повинно приділятися більше уваги.

Реально оцінити рівень корупції дуже складно, тому що основні дослідження цього явища – це опитування. Система відповідних заходів має базуватися на принципах законності, гласності, невідворотності покарання за корупційні правопорушення, відновлення порушених прав, відшкодування громадянам, їх об'єднанням, державі збитку від правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Проблеми встановлення реальних обсягів корупційних ризиків в приватній сфері спираються на те, що окрім опитування не існує дієвих методів їх виявлення та вимірювання в Україні.

Нами протягом року була розроблена анкета для такого опитування осіб, які стикаються з корупцією у приватному секторі. Спроба її розповсюдити з метою одержання відповідних даних закінчилася тим що дуже мала кількість була зібрана. Тому плануємо у наступному році дану анкету доопрацювати і розповсюдити таким чином, щоб зібрати дані, які дійсно охарактеризують рівень корупції у приватній сфері України.

У 2020 р. робота над зазначеною фундаментальною темою буде продовжена. Планується продовження вивчення, аналізу та систематизації наукової літератури, статистичної інформації та інших матеріалів присвячених кримінологічним проблемам запобігання корупції у приватній сфері. Більш широко буде досліджено міжнародний досвід у справі боротьби з корупцією у приватній сфері. Також будуть проведені емпіричні дослідження розмірів явища корупції в приватній сфері в Україні, розроблені

деякі заходи щодо запобігання цьому негативному соціальному явищу. Зазначені теоретичні розробки знайдуть своє відображення у наукових статтях і тезах наукових доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях і семінарах, а також у підрозділі колективної монографії, яка планується друком після закінчення роботи над даною фундаментальною темою.

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИМІРЮВАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Кримінологічні знання у всьому світі високо цінуються, тому що напрацювання науковців впроваджуються на практиці органами кримінальної юстиції багатьох країн. Сучасний стан розвитку країни передбачає необхідність підвищення рівня протидії злочинності, що неможливо без вдосконалення системи статистичного обліку і звітності. Інформаційне-аналітичне забезпечення протидії злочинності передбачає інформування про стан, динаміку і структуру злочинів, критерії оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів, збір необхідної та достатньої інформації для прийняття відповідних управлінських рішень щодо запобігання злочинності.

Злочинність^{1,2} – це одне із центральних понять кримінології, явище, яке притаманне суспільству в процесі його існування. Проблема кожної держави, щоб її величина не загрожувала розвитку суспільству. Подальший розвиток нашої країни неможливий без створення надійного механізму

¹ Головкін Б. М. Види злочинності // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – №. 18. – С. 14-21 URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення 16.12.2019).

² Кримінологія: підручник/ В.В.Голіна, Б.М.Головкін, М.Ю.Валуйська та ін.; за ред. В.В.Голіна, Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2014. 512 с.; с. 53 – 62.

протидії злочинності, але ефективна протидія злочинності неможлива без уявлення щодо її реальних обсягів. В останні роки у більшості розвинутих країн світу відбувається систематичний приріст зареєстрованих злочинів, хоча при цьому в них відбувається зменшення чисельності населення, в першу чергу за рахунок більш молодших вікових груп, які характеризуються підвищеною «криміногенністю». Ця ситуація притаманна і нашій країні.

Більшість вчених вважали, що введення в дію 20 листопада 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу, істотно покращить ситуацію з інформативним забезпеченням щодо стану злочинності в країні. Одночасно з ним було введення Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Чинним Кримінальним процесуальним кодексом було введено поняття «кримінальне правопорушення», яке може бути двох видів, а саме злочин і кримінальний проступок. На жаль, до цих пір ще не прийнято Закон України про кримінальні проступки. Тому для характеристики рівня злочинності зараз при складанні звітів Генеральною прокуратурою України використовується поняття обліковано кримінальних правопорушень, яке істотно відрізняється від поняття зареєстровано кримінальних правопорушень. Хоча перед введенням в дію чинного Кримінального процесуального кодексу передбачалося, що усі заяви громадян повинні вноситися до ЄРДР. Частково це пояснюється втратою контролю за територією Автономної Республіки Крим, частини території Донецької та Луганської областей, які повністю або частково перестали надавати статистичні дані до Генеральної прокуратури України, а також тим, що зменшується кількість фактів безпідставного внесення до ЄРДР повідомлень, які не містять відомостей про кримінальне правопорушення (зрозуміло, що це позитивний момент). Хоча можна також вважати, що набувають системності і факти укриття злочинів від обліку, які під час перевірок виявляються. Підтримуємо точку зору тих вчених, які вважають, що не

можна було органи прокуратури наділяти правом формування статистичних даних щодо стану злочинності в державі.

Зараз для характеристики рівня злочинності при складанні звітів Генеральною прокуратурою України використовується поняття обліковано кримінальних правопорушень, яке істотно відрізняється від поняття зареєстровано кримінальних правопорушень. Так, в 2018 р. було зареєстровано 915431 кримінальних правопорушень, а обліковано – 487133, в 2017 р. було зареєстровано 1050617 кримінальних правопорушень, а обліковано – 523911, в 2016 р. було зареєстровано 1124401 кримінальних правопорушень, а обліковано – 592604, в 2015 р. було зареєстровано 1093314 кримінальних правопорушень, а обліковано – 565182; в 2014 р. зареєстровано – 1137436, а обліковано – 529139; в 2013 р. зареєстровано 1553056, а обліковано – 563560. Інакше кажучи питома вага облікованих від загальної кількості зареєстрованих в 2018 р. склала 53,2 %, в 2017 р. склала 49,9 %, в 2016 р. склала 52,7 %, в 2015 р. склала 51,7 %; в 2014 р. – 46,5 %; в 2013 р. – 36,3 %. Таке незначне зростання питомої ваги облікованих серед зареєстрованих, в першу чергу, свідчить про те, що за цей період істотно скоротилося кількість зареєстрованих (в 2018 р. – на 41,1 % порівняно з 2013 р.) кримінальних правопорушень.

Єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень (злочинів) можна проводити лише в Державній службі статистиці, в незалежному центрі від правоохоронних і правозастосовних органів. Вважаємо, що Державній службі статистики України необхідно щорічно проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, що дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, як це систематично проводиться в більшості країн світу.

І. О. Христич, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Б. М. Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВИМІРЮВАННЯ КРИМІНОГЕННОСТІ

Як загальновідомо, кримінологія – соціально-правова наука, яка вивчає закономірності злочинності, особу злочинця, причини й умови злочинності і її окремих видів, напрямки та заходи її запобігання. Кримінологія, як суспільна наука, теоретично осмислює і систематизує об'єктивні знання стосовно свого предмету, на основі аналізу даних кримінологічних досліджень описує, пояснює та прогнозує розвиток його складових явищ. Отримання кримінологією наукових знань про злочинність, особу злочинця, кримінальну детермінацію має за мету належне забезпечення щодо розробок і впровадження у практику боротьби зі злочинністю оптимальних заходів її запобігання в Україні. За висловленням Вольтера, запобігання злочинності є справжньою юриспруденцією у цивільному суспільстві¹.

¹ Кримінологія: підручник/ В.В.Голіна, Б.М.Головкін, М.Ю.Валуйська та ін.; за ред. В.В.Голіни, Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2014. 512 с.; с. 11

Злочинність^{1,2} – це одне із центральних понять кримінології, явище, яке притаманне суспільству в процесі його існування. Проблема кожної держави, щоб її величина не загрожувала розвитку суспільству.

Об'єкт запобіжного діяння – це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Для об'єкта запобігання злочинності характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ); динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність – нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність – криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника. Головною властивістю будь-якого об'єкта, запобіжного впливу є криміногенність. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане із поняттям «криміногенний». Термін походить від латинської мови – злочин і грецької – рід, походження. Отже, це поняття, яким підкреслюється близька спорідненість, тісний взаємозв'язок явища, процесу, особи із злочинністю. Поняття «криміногенний» вживається у різних сполученнях: криміногенні фактори, криміногенна особа, криміногенне середовище, криміногенна ситуація тощо. Криміногенність – це така кримінологічно значуща властивість об'єкта запобігання злочинності, яка показує конкретну взаємозалежність об'єкта і конкретного злочину, злочинності взагалі.

Криміногенність слід розглядати як таку властивість об'єкта, що здатна формувати антисуспільну спрямованість особи, яка знаходиться в безпосередньому з ним контакті, а також провокувати вчинення нею

¹ Головкін Б. М. Види злочинності // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – №. 18. – С. 14-21 URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/golovkin_18.pdf (дата звернення 16.12.2019).

² Кримінологія: підручник/ В.В.Голіна, Б.М.Головкін, М.Ю.Валуйська та ін.; за ред. В.В.Голіни, Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2014. 512 с.; с. 53 – 62.

протиправних дій. Ця властивість виявляється через силу впливу об'єкта на злочинність, здатність його наводити причинні зв'язки.

Криміногенність будь-якого об'єкта – величина змінна, тому вона може бути відображена як кількісно-якісна: ступінь криміногенності (тобто вищенижче); криміногенний набір (більш-менш); криміногенний інтервал (ближче-далі).

Ступінь криміногенності – показник, який визначає міру цієї властивості і більшу чи меншу силу її впливу на злочинну мотивацію.¹

Для того, щоб оцінити криміногенність окремих територій і країни в цілому найчастіше використовується показник – кількість кримінальних правопорушень (злочинів), яка припадає на 10 або 100 тисяч населення. Цей показник має різну назву – в науковій літературі – це коефіцієнт злочинності². При обчисленні його в Генеральній прокуратурі України він має назву – рівень злочинності на 10 тисяч населення³.

Більшість вчених вважали, що введення в дію 20 листопада 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу, істотно покращить ситуацію з інформативним забезпеченням щодо стану злочинності в країні. Одночасно з ним було введення Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Загальновідомо, що після 20 листопада 2012 р. у зв'язку з введенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу уся статистична робота і ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань покладено на Генеральну прокуратуру України. Статистичну інформацію Генеральна прокуратура наводить частково у вигляді форм статистичної звітності щомісяця наростаючим підсумком (на шпальтах Інтернет ресурсу). З цією статистикою може ознайомитися хто завгодно. Довідка є внутрішнім документом, з яким,

¹ Кримінологія: підручник/ В.В.Голіна, Б.М.Головкін, М.Ю.Валуйська та ін.; за ред. В.В.Голіни, Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2014. 512 с.; с. 148 – 149.

² Кримінологія: підручник/ В.В.Голіна, Б.М.Головкін, М.Ю.Валуйська та ін.; за ред. В.В.Голіни, Б.М.Головкіна. Харків: Право, 2014. 512 с.; с. 56 – 57.

³ Стан та структура кримінальних правопорушень за січень-грудень 2018 року// Довідка про кримінальні правопорушення, зареєстровані на території України та результати їх розслідування за січень-грудень 2018 року (в порівнянні з аналогічним періодом минулого року) – Київ., Генеральна прокуратура, 2019. 70 с.; с. 1,2.

як правило, знайомляться практичні працівники прокуратури, а також науковці. Лише в ній ми можемо знайти показник рівня злочинності на 10 тис. населення в цілому по Україні і по окремих областях.

Генеральна прокуратура обчислює цей показник кожен місяць наростаючим підсумком. Але робить не зовсім вірно. При цьому не враховується вимога демографічної статистики про те, що при обчисленні нього за місяць необхідно брати лише 1/12 середньої чисельності населення країни (або регіону). При обчисленні за два місяця – 2/12 середньої чисельності населення країни (або регіону). Тоді усі показники, які будуть обчислені, є співзвістаними і реально характеризуватимуть криміногенність тієї чи іншої території.

Ще раз підкреслюємо тезу, що єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень (злочинів) можна проводити лише в Державній службі статистиці, в незалежному центрі від правоохоронних і правозастосовних органів. Вважаємо, що Державній службі статистики України необхідно щорічно проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, що дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, як це систематично проводиться в більшості країн світу.

І. С. Чалий, суддя Другого апеляційного адміністративного суду

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та КВП Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛЬНИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 94 Кримінально-виконавчого кодексу України у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. У дільниці соціальної реабілітації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з дільниці ресоціалізації.

Перелік осіб та порядок тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації визначено у ст. 99 КВК України: у дільниці соціальної реабілітації тримаються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації. У дільниці соціальної реабілітації засуджені: тримаються під наглядом; у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці; з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням; можуть носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмеження; мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження,

а тривалі побачення – до трьох днів один раз на місяць; після відбуття шести місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство.

В свою чергу у ст. 101 КВК зафіксовано місце дільниці соціальної реабілітації як елемента прогресивної системи виконання кримінальних покарань: засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки – до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття:

1) не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості;

2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації:

1) особи, які мають достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення;

2) особи з інвалідністю першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку;

3) особи, які не пройшли повний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії;

4) особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці.

Лише з ч. 4 ст. 110, власне, закріплюється конкретні відмінності дільниці соціальної реабілітації. Зокрема вказано, що засудженим, що перебувають в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця.

Другою статтею, що визначає які ж є особливості тримання у аналізованій дільниці, є ст. 111 КВК України, де вказано, що Засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами:

смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого;

стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї;

одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи.

Відповідно ж до ст. 130 КВК України виїзд за межі колонії з метою відвідування рідних є заходом заохочення.

Фактично це всі аспекти, в яких законодавець сконцентрував наявний «реабілітаційний потенціал» ділянки соціальної реабілітації. Такий стан справ поверхового правового регулювання є одним з підстав низької ефективності соціальної реабілітації засуджених в Україні.

М. Ю. Чечин, прокурор, Прокуратура
Харківської області

К. А. Автухов, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та КВП
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, старший науковий
співробітник Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ПРО ОСВІТУ В СУСПІЛЬСТВІ ТА В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

За визначенням фахівців, освіта завжди була особливою функцією суспільства й держави, спрямованою на формування й розвиток соціально-значущих якостей кожної людини як члена суспільства й громадянина держави. Через освіту, як найбільш масовий соціальний інститут, здійснюється вплив на формування свідомості суспільства, регулюються процеси свідомого саморозвитку громадян. Як соціальне й культурне явище, освіта є атрибутом людства, невід'ємним його супутником у поступальному русі еволюційного розвитку. Освіта спрямовує життя суспільства, перетворюючи його із «суспільство сьогодні» на «суспільство завтра»; формує нове мислення, нове бачення сенсу життя¹. На думку К. Ясперса, історична концепція людського існування в його цілісності повинна включати у себе й майбутнє². Сучасна освіта передбачає відкритість майбутньому, а її подальший розвиток повинен спрямовуватися на подолання замкненості й надання освітньому процесу творчого характеру, що потребує нової освітньої моделі, яка б відповідала реаліям постіндустріального суспільства, тим глобальним змінам в усіх сферах

¹ Сисоева С. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. Сисоева // Освітнологія: науково-методичний щорічник, польсько- українське / українсько-польське видання // За ред.: Віктора Огнев'юка, Тадеуша Левовицького, Світлани Сисоевої. – К.: ВП «Едельвейс». – 2012. – Випуск 1. – 120 с. – С.22-29 С. 22

² Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс ; пер. с нем. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с. С. 128

життя, які викликані сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, стрімкими інтеграційними процесами в світі¹.

Однак при цьому освіта засуджених не відбувається сама по собі, у відриві від відповідної сфери розвитку суспільства. На цій підставі можемо стверджувати, що освіта в цілому та освіта в місцях позбавлення волі не збігаються та співвідносяться між собою як ціле та частка. Частина дійсно завжди несе на собі відбиток цілого, виражає природу цілого, зберігає його певні специфічні риси. Частина існує остільки й тому, що існує ціле, до якого вона належить, і навпаки, без частини не існує цілого; можна встановити взаємний перехід частин у ціле та цілого у частини. Виходячи із загальних філософських положень щодо діалектики цілого та частини², для визначення співвідношення категорій освіти в суспільстві та в місцях позбавлення волі слід мати на увазі такі положення.

1. Ціле не зводиться до суми його частин; ціле має якості, що відсутні у кожної частини окремо та в усіх частинах разом. Звідси – зміст та мета освіти в період виконання покарання у виді позбавлення волі не можуть визначитися простим дублюванням та складанням цілей й змісту окремих елементів цього процесу (діяльності, явища).

2. Будь-яка частина цілого несе в собі якісні визначеності цілого. Тобто у характерних ознаках освіти в місцях позбавлення волі відбиваються загальні ознаки освіти в суспільстві; такі ознаки в період відбування покарання існують у межах цілого, тобто мають характер, властивий освіті загалом. Разом із тим тотожність окремих ознак не означає їх належності усім без винятку складовим освіти, як й ідентичності всіх ознак її частин.

3. Частини впливають на ціле. Саме від частин залежить належне функціонування цілого; дисфункція, збій чи порушення, допущені в його

¹ Батечко Н. Г. Синергетичний підхід до підготовки фахівців в умовах магістратури / Н. Г. Батечко // Український науково-практичний 197 журнал. // Магістр медесестринства. – Житомир : Полісся. – 2008. Вип. 1. – С. 31-36.

² Философия [Текст] : учебник / под ред. Г. В. Андрейченко, В. Д. Грачева. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 245 с. С. 192-193

частинах, призведуть до порушення значення та функціонування всього цілого. Це правило є вельми важливим для освіти в процесі виконання кримінальних покарань, оскільки містить додаткову аргументацію тези, що проблеми в освіті (за умови її розуміння як окремої сфери розвитку суспільства) створюють передумови для неможливості досягнення поставлених перед освітою при виконанні покарання у виді позбавлення волі цілей.

Як видається, не є цілком правильним й підхід, за яким і освіта засуджених, і освіта в цілому, зводиться до певного процесу та одночасно його результату. Подібний підхід частково ґрунтується на положеннях ст. 107 КВК України, в якій закріплюється, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, встановленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, *одержувати освіту* відповідно до законодавства про освіту. Таким чином, за змістом наведеної статті освіта виступає тим, до чого мають можливість прагнути засуджені в період відбування покарання. Натомість, розуміння освіти як результату певного процесу нівелює можливість її визначення через термін «процес», бо одне і те саме явище чи об'єкт не можуть бути одночасно і процесом, і його результатом.

М. Ю. Чечин, прокурор, Прокуратура
Харківської області

І. С. Яковець, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, провідний
науковий співробітник Науково-дослідний
інститут вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ВИДІВ ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Педагогічна психологія стверджує, що всі основні зміни поведінки та діяльності людини у процесі його розвитку є фактом навчання. Останнє має на увазі такі зміни зовнішньої (фізичної) та внутрішньої (психічної) діяльності або поведінки, що дозволяють особі досягнути певної мети. Тому серед ряду ознак характеристики осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, одною з основних є їх рівень освіти, що дає можливість сформулювати реальну уяву про їх безпосередній інтелектуальний потенціал та його вплив на вибір даною категорією осіб певного варіанта поведінки. Саме інтелект може виступати як базовий поведінковий репертуар, який людина отримує за допомогою певних навчальних процедур¹. Інтелект є не тільки механізмом опрацювання інформації, а й механізмом регулювання психічної і поведінкової активності. Інтелектуальна поведінка включає в себе: а) можливість затримувати власну психічну активність на різних етапах поведінкового акту; б) можливість думати у різних напрямках щодо проектування певного варіанта поведінки; в) можливість обмірковувати ситуацію та власні спонуки на основі мислення².

¹ Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / Холодная М. А. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

² Суїменко С. Інтелект і дія / С. Суїменко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 167–190.

У кримінологічній літературі підкреслюється: злочинці мають нижчий рівень освіти порівняно з законослухняними громадянами. Самий низький рівень освіти мають особи, які вчиняють насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, адже саме освіта в більшості своїй формує світогляд громадян, їхні ціннісні орієнтири, розуміння та сприйняття суспільних норм поведінки, культурних цінностей і традицій. Тож підвищення освітнього рівня засудженого є одним з ефективних засобів запобігання вчиненню ними рецидивних злочинів, водночас вплив на освітній та професійно-технічний рівень знань, правильна організація дозвілля дозволять сформуванню сприятливого психологічного клімату. Однак для виконання завдання з профілактики нових злочинів така освіта має бути безпервною та враховувати специфічні особливості засуджених осіб, більшість з яких є дорослими особами.

Освіта дорослих як важлива складова неперервної освіти покликана сприяти науковому, соціальному й економічному розвитку, демократії, екологічно сталому розвитку суспільства, в якому на зміну жорстким конфліктам прийдуть діалог і культура світу, засновані на справедливості. Освіта дорослих є чинником, який забезпечує безпосередній процес розвитку особистості й визначає шляхи реалізації та оновлення цього процесу. Її сутність передбачає не лише наявність економічного підґрунтя, а й реалізацію морально-розвивальної функції, що передбачає всебічний прогрес розвитку особистості у період її самостійного життя шляхом поступового збагачення попередньо набутих знань і вмінь.

На сучасному етапі розвитку суспільства йдеться про три види освітньої діяльності дорослих: *формальна освіта*, яка завершується видачею загальнонавчального диплома або атестата; *неформальна освіта* – здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), а також під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не супроводжується отриманням документа; *інформальна освіта* –

індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий досвід), яка супроводжує повсякденне життя та не обов'язково має цілеспрямований характер.

Навчальна діяльність посідає значне місце у виправленні засуджених. Вона впливає на засуджених, сприяє розвитку в них моральних якостей, розширює поле їхньої колективної діяльності та спілкування. Успіхи в навчальній діяльності підвищують соціальний престиж засуджених, зміцнюють їхнє положення в колективі, сприяють самоствердженню суспільно корисними засобами й способами. Під час навчання засуджені вступають у взаємодію не тільки з певною сукупністю фактів, відомостей у вигляді теорій, законів, правил тощо, а й з організатором цього процесу — учителем, а також з іншими засудженими. У процесі цієї взаємодії встановлюються емоційні та психологічні контакти, що є джерелом формування колективних взаємин і спілкування між ними. У результаті засуджені не просто здобувають нові знання, а й збагачують досвід колективної діяльності, вступають у нові взаємодії з навколишньою дійсністю.

Враховуючи вищевказане, є очевидним, що організація навчальної діяльності засуджених входить до контексту загальних проблем, що характеризують стан і тенденції розвитку всієї Державної кримінально-виконавчої служби України, та є актуальним і нагальним питанням, яке потребує пильної уваги, докладання значних зусиль і невідкладного вирішення.

Г. О. Чорний, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАТЬ

Глобалізація суспільства в час відкритого інформаційного світового простору висуває перед вищою школою необхідність застосування у навчальному процесі новітніх інноваційних підходів як при викладанні лекційного курсу, так і при проведенні практичних завдань.

Криміналістика займає особливе місце в системі юридичних наук, що обумовлює, з одного боку, теоретичне застосування знань у галузі кримінального права, кримінального процесу та інших кримінально-правових наук, з іншого боку, необхідність мати практичні вміння та навички для виявлення, вилучення, дослідження та використання доказової інформації.

Зазначене обумовлює вирішення викладачами кафедри криміналістики особливого завдання – організація занять з найбільшим ступенем ефективності передачі інформації, вміння не тільки застосовувати необхідні тактико-психологічні прийоми при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, але й самостійно приймати процесуальні рішення у конфліктній ситуації.

Сучасний фахівець, щоб бути конкурентоспроможним на внутрішньому та зовнішньому ринках праці, повинен мати не тільки міцні знання, але й здатність до інноваційної діяльності та управління, тобто здатність до

постійного пошуку нових механізмів вирішення завдань, які постійно виникають у сучасному життєвому та господарському середовищі.¹

У свою чергу, високий рівень інноваційної діяльності й управління неможливий без усебічного розвитку креативних (творчих) здібностей майбутніх фахівців. Одним із механізмів, спрямованих на всебічну активізацію творчої активності є ігрові практичні заняття з наявністю використання повного спектру їх відповідних новітніх модифікацій. Такі заняття сприяють наближенню до реальних умов діяльності майбутніх фахівців у процесі економічного розвитку України. Широко відомі різноманітні форми проведення ігрових практичних занять.² Сценарій таких занять включає наступні головні етапи: 1) постановка завдань і цілей гри; 2) формування ігрових бригад студентів (як правило, 4-5 осіб у бригаді); 3) формулювання завдань для кожної бригади; 4) інформування гравців щодо правил розв'язання завдань і термінів їх виконання; 5) організація змагання між бригадами у процесі гри; 6) створення творчої обстановки під час гри; 7) формування в разі необхідності арбітражу зі складу студентів або викладачів; 8) організація необхідних консультацій при виникненні ситуації напруженості серед ігрових бригад; 9) підвищення результатів ігрового заняття в разі необхідності формулювання завдання на наступне ігрове заняття.

Так, при проведенні практичного заняття з навчальної дисципліни «Криміналістика» за темою «Тактика пред'явлення для впізнання» студентам пропонується поділ на відповідні групи (бригади) за процесуальними напрямками проведення такої слідчої дії – поняті; слідчий та прокурор, які безпосередньо проводять слідчі дії; спеціалісти; особа, що впізнає, та коло осіб, які будуть пред'являтися для впізнання. Далі студенти під керівництвом

¹ Галиця І.О. Концептуальні основи та механізми забезпечення конкурентоспроможності в умовах «економіки стресу». Вісник НАН України. Київ, 2007. № 11. С. 32-37.

² Маригодов В.К. Моторная С.Е. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности. Учеб. пособие для ВУЗов. Киев: Издательский дом «Профессионал», 2005. 192 с.

викладача самостійно проводять певну слідчу дію, застосовуючи необхідну систему тактичних прийомів (тактичну комбінацію), яка дозволяє досягти як мету учбового практичного заняття, так і мету слідчої дії.

Метою проведення такої ділової гри є практичне застосування раніше опанованих студентами теоретичних знань у галузі кримінального процесу та криміналістики. Особливо виділяється група (на чолі з викладачем) з оцінки ходу проведення слідчої дії та фіксування можливих помилок, що виникають під час проведення такої слідчої дії. Група (бригада) після проведення ділової гри зазначає процесуальні та тактичні помилки, які студенти обговорюють та розбирають в наступній частині практичного заняття.

Ділова гра на заняттях з «криміналістичної тактики» як розділу криміналістики допомагає студентам навчатися приймати рішення, підвищує їх комунікабельність.¹

Особливим різновидом «теорії ігрового заняття» є бліц–гра. Вона відрізняється від звичайної гри тим, що на виконання завдань надається обмежений проміжок часу. При цьому керівник такого практичного заняття має повідомляти студентам про зниження балів оцінювання у випадку більших затрат часу на виконання ігрового завдання.²

Бліц-гру як форму перевірки практичних та теоретичних знань, на нашу думку, ефективніше використовувати під час проведення наукових змагань (науково-практичних семінарів, олімпіад, турнірів тощо).

Іншим різновидом ділової гри є інтелектуально-конкурентна гра, особливість якої полягає в тому, що між її учасниками відбувається змагання за заздалегідь встановленими критеріями, правилами і механізмом у генеруванні найкращих результатів інтелектуальної діяльності.³

¹ Попов І.В., Бирюков В.В., Антоненко Т.Л. Об опыте проведения занятий по криминалистической тактике в форме ролевой игры с привлечением преподавателя психологии.// Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Науково-теоретичний журнал. Вип. 4. 2002. С. 158-162.

² Марігодов В.К. Кравченко Ю.М. Технологія організації та проведення практичних занять у формі бліц-гри.// Міністерство освіти і науки України. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. Нові технології навчання. Науково-методичний збірник. Вип.65. Київ, 2010. С. 115-119.

³ Галиця І., Галиця О. Інтелектуально-конкурентні ігри як креативний механізм активізації педагогічного, наукового та інноваційного процесів. Науково-практичне видання. Київ : Вища школа, 2011.С. 104-108.

Інтелектуально-конкурентна гра (ІКГ) розглядається як один з різновидів креативних (інноваційно-інтелектуальних) механізмів (систем), тобто механізмів, які дають змогу генерувати, акумулювати та використовувати результати інтелектуальної діяльності індивідуумів, а також стимулювати індивідуумів до найбільш продуктивної інтелектуальної діяльності. (Пріоритет на цей науковий напрямок підтверджено свідоцтвом Державного департаменту інтелектуальної власності МОН України від 31.08.2010. за № 34742).

Автори розробили та пропонують принципи та механізм реалізації двох варіантів ІКІ: – стратегічної гри та інтелектуально-конкурентної гри «науково-технічний суд над ідеєю» (далі – ІКГ «НТСІ»).

Стратегічна гра – це ділова гра, у межах якої студентам надають опис реальної (відбулася насправді) або ідеальної (змодельована на основі наукових фактів) стратегічної ситуації і пропонують знайти оптимальний вихід із неї, тобто учасники конкурують у пошуці варіанта стратегічної ситуації, найбільш наближеної до оптимальної.

Яскравим прикладом стратегічної гри є проведення учбових слідчих дій, максимально наближених до реалій сьогодення. Так, на базі кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого побудовано криміналістичний полігон, який включає поряд з іншим, змодельовані елементи місць подій (місце вчинення злочину).

Студентам пропонується провести учбовий огляд місця події залежно від способу вчинення злочину – огляд місця вбивства на «замовлення»; огляд місця вчинення озброєного розбійного нападу; огляд місця вчинення дорожньо-транспортної події; огляд місця вчинення терористичного акту, пов'язаного з використанням вибухових речовин, пристроїв та ін.

Під час проведення стратегічної гри ІКІ студенти, безпосередньо сприймаючи типову слідові картину, обстановку вчинення злочину та ін. обставини, виконують завдання з висунення та обґрунтування основних та додаткових ідеально-розумових моделей (версій). Версій при учбовому

огляді місця події можуть бути декілька. Після висунення обґрунтованих припущень (версій) щодо обставин вчинення злочину студенти здійснюють моделювання організації розслідування злочину шляхом припущень щодо можливості проведення таких тактичних операцій, як «Переслідування по «гарячих слідах», «Встановлення місця перебування та затримання підозрюваного» та ін.

Стратегічна гра на прикладі «тактика огляду місця події» дозволяє студентам на початковому етапі розслідування застосовувати знання у галузі кримінального права (кваліфікація злочину), кримінального процесу (наприклад, особливості внесення інформації до Єдиного реєстру досудового розслідування, особливості проведення огляду без Ухвали слідчого судді та без згоди власника майна та ін..), криміналістики (види слідчих ситуацій при огляді, тактичні комбінації огляду місця події, дії слідчого та прокурора, пов'язані з організацією та плануванням розслідування злочину на початковому етапі).

Не менш цікавою є інтелектуально-конкурентна гра «науково-технічний суд над ідеєю» (далі – ІКГ «НТСІ»), механізм якої включає низку операцій, тобто відносно закінчених дій, які є складовою цього механізму і певним чином пов'язані з іншими операціями.

ІКГ «НТСІ» проводиться під час семінарських занять і для обговорення групі студентів пропонується певний науково-практичний проблемний напрямок. Усі студенти, які беруть участь у семінарі, поділяються на дві групи: «обвинувачів» і «захисників» напрямку. Вони змагаються між собою за кращі ідеї на «захист» та «обвинувачення» напрямку. За процедурою змагання спостерігає викладач, який проводить семінар і виконує функцію координатора процесу (тобто, своєрідного «судді»).

Яскравим прикладом ІКГ «НТСІ» може бути проведення в межах семінарського заняття за темою «Тактика допиту» обговорення таких проблемних напрямків як: застосування тактичних прийомів, які впливають на вольовий контроль особи, тобто відмінність психічного насильства від

психологічного впливу; тактичні прийоми встановлення неправдивих показань; захист прав людини при застосуванні тактичних прийомів допиту та ін. Зазначені питання не мають прямої відповіді у діючому українському законодавстві або існує конкуренція норм міжнародного та національного законодавства.

Проведення ІКГ «НТСІ» має мету : зробити семінарські та практичні заняття більш змістовними та цікавими для студентів; стимулювати творчу активність; надати кожному студенту можливість проявити свої здібності і креативний потенціал; отримати результати інтелектуальної діяльності, що відрізняються науковою новизною.

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Сучасний розвиток криміналістики та практика протидії злочинності свідчить про те, що однієї із визначальних тенденцій є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. Така тенденція все в більшій мірі проявляється у розвитку криміналістичної тактики та дослідження її засобів й спрямована на розробку комплексів процесуальних та непроцесуальних дій (заходів) для досягнення цілей і вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних проваджень. При цьому тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів являють собою певні інструменти збирання і перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки у процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину.¹

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються.² В. Ю. Шепітько погоджується з цією позицією не в повній мірі і пише, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Засобами

¹ Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. Казань : Казан. ун-т, 2010. С.50

² Бахін В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. С. 17

криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін.¹

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька [6], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи (підсистема) тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопо-в'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); г) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації.²

Розглядаючи тактичний прийом як один із найважливіших засобів криміналістичної тактики, Р. С. Белкін вказує, що тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в даних умовах лінію поведінки особи, що здійснює процесуальну дію.³ На нашу думку, тактичний прийом необхідно розглядати як спосіб дії, оскільки саме в цьому виявляється його сутність. В. Ю. Шепітько визначає тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях.⁴

У процесі анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС (поліції) та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. С. 26

² Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 232

³ Белкін Р.С. Криміналістика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М.: Юрид. лит., 1988. С.143

⁴ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. С. 37

застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом — 86 %; тактична рекомендація — 61,4 %; системи (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) — 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії — 93,4 %; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) — 56,6 %. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії.

У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації.¹ Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є своєчасною.

Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс», «криміналістичний комплекс», «тактико-криміналістичний комплекс», «організаційно-тактичний комплекс» та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту. У зв'язку із

¹ Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 232

цим О. Ю. Головін зазначає, що, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних дій, заходів і прийомів немає до цього часу, так само як і немає єдиного напрямку їх систематизації.¹

Виходячи з викладеного, одним із нагальних завдань теоретичної розробки проблематики комплексного використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце і взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття і тільки тоді безпосередньо приступити до наукової розробки проблеми. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його структури, співвідношення компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного тощо.

Досліджуючи систему засобів криміналістичної тактики, необхідно враховувати, що тактична операція поряд з тактичною комбінацією є різновидами тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, суддею) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція — динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі певних критеріїв.

На наш погляд, з метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні — про систему судових дій, організаційно-технічних, забезпечувальних та інших заходів), а термін

¹ Головін А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭкст, 2002. С. 215.

«тактична комбінація» — лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої (судової) дії. При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування злочинів та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Таким чином, розробка тактико-криміналістичних комплексів як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування. Тому наукові дослідження в цьому напрямку мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій та тактичних комбінацій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції (тактичні комбінації) потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій та тактичних комбінацій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорії криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури. У зв'язку з цим, правильно зазначається у спеціальній літературі, до інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки в галузі криміналістичної тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та прилаштовані до потреб слідчої практики тактико-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, методи фіксації, накопичення, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми слідчих дій та перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін.¹

У сучасній криміналістиці проблеми побудови та реалізації тактико-криміналістичних комплексів у кримінальному провадженні на сьогодні є одним із інноваційних напрямків удосконалення тактики та методики розслідування окремих видів злочинів та виступає перспективним напрямком проведення

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭкст, 2002. С. 45

криміналістичних досліджень. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного розроблення типових тактичних операцій (тактичних комбінацій) при розслідуванні окремих видів злочинів та їх впровадження у практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, заслужений юрист України

В. О. Коновалова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Інноваційні напрями розвитку криміналістики тісно пов'язані з її завданнями в сучасних умовах цифрового суспільства та інформаційних технологій. Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії злочинності. Головним завданням криміналістики є сприяння правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки.

Сучасний етап розвитку вітчизняної криміналістики, її перспективи характеризуються активними дослідженнями та застосуваннями інноваційних підходів, засобів та технологій у всіх її складових – загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці та криміналістичній методиці.

У сучасних криміналістичних дослідженнях окремі положення методики розслідування отримали свій подальший розвиток, обумовлений завданнями нового кримінального процесуального та кримінального

законодавства. Тому, на наш погляд, особливої актуальності та значимості набувають проблеми виявлення інноваційних підходів у дослідженні криміналістичної методики розслідування злочинів. Крім цього, актуальність та потребу у розробленні означеної проблематики посилює той факт, що вивчення слідчої практики свідчить про очевидний низький рівень використання інновацій при розслідуванні злочинів та у багатьох випадках неефективність застосування окремих інноваційних продуктів, методів та технологій у практиці протидії злочинності. Усе це вимагає постійного теоретичного переосмислення наукових підходів до вивчення та адаптації сучасних досягнень інших галузей знання у криміналістичній методиці розслідування злочинів з метою підвищення її ефективності та подальшого удосконалення.

Сучасний розвиток криміналістичної методики розслідування знаходить своє відображення у створенні так званих «мікрометодиках», які утворюють схеми головних методів розслідування окремих видів злочинів. До них у першу чергу, відноситься методика розслідування вбивств, якій притамана певна специфіка залежно від способу вчинення та приховання вбивства і тим самим розробляються криміналістичні рекомендації щодо оптимальних шляхів розслідування. Проведення окремих монографічних досліджень, пов'язаних з мікрометодиками, показало їх наукову новизну і значимість, а також практичну корисність. Розроблення проблем методики розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами; методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням; низка публікацій, присвячених розслідуванню вбивств без трупа, розслідування вбивств з розчленуванням трупа та ін. показало наукову новизну і практичну корисність досліджень.¹

Інновації у криміналістичній методиці розслідування злочинів охоплюють її різні сторони і визначаються змінами в політичній, економічній

¹ Коновалова В.О., Мишков Я.С. Інновації в методиці розслідування злочинів. Право та інновації. 2016. № 2. С. 34-40.

та інших сферах держави. Основні інновації полягають у зміні традиційних поглядів на структуру методики розслідування і акцентуванні уваги на виділенні і формулюванні в ній нових напрямів розкриття і розслідування злочинів певного виду. Іншим напрямом інновацій є адаптування нових мікрометодик до вже існуючих методик розслідування окремих видів злочинів, що дозволяє використовувати апробовані практикою рекомендації шляхом їх інтерпретації у створенні окремих методик розслідування. Важливим у розвитку криміналістичної методики є впровадження сучасних криміналістичних знань у слідчу та експертну практику.

Інноваційні напрямки наукових досліджень у криміналістичній методиці тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування злочинів та розроблення нових (В.А. Журавель, 2013; В.О. Коновалова, 2016; В.В. Тищенко, 2007; Б.В. Шур, 2010 та ін.). Інновації у цій галузі криміналістики спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів злочинів, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін.¹ Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування злочину.

Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у правозасосовчу практику методик розслідування окремих злочинів, які є найбільш актуальними в умовах сьогодення, зокрема, злочинів, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів проти основ національної безпеки України та військових злочинів; організованої злочинної діяльності; торгівлі людьми; наркозлочинності; кіберзлочинності; нелегального обігу зброї та вибухонебезпечних матеріалів; транснаціональної злочинної діяльності. Крім

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

цього, сучасні потреби правозастосовної практики зумовлюють необхідність розроблення та реалізацію методик здійснення професійного захисту від кримінального переслідування та методик підтримання державного обвинувачення за різними видами злочинів.

Для удосконалення слідчої діяльності особливого значення набуває автоматизація процесу розслідування таких злочинів, передусім, це пов'язано із розробленням та використанням інформаційно-пошукових систем. Нині існує нагальна потреба у створенні автоматизованих робочих місць слідчого та централізованих інформаційно-пошукових систем з реєстрами Податкової адміністрації, Пенсійного фонду, ДАІ, Реєстраційної палати, арештованого рухомого і нерухомого майна, телефонною базою певних регіонів, ідентифікаційними номерами та кодами ЄДРПОУ та ін.¹ Серед них вагоме місце займає «Автоматизоване робоче місце слідчого».

Потреби в оптимізації процесу розслідування стимулювали науковців і практиків звернутися до проблеми формалізації зазначеного різновиду кримінально-процесуальної діяльності. На теперішній час існує об'єктивна можливість реалізації ідей алгоритмізації і програмування засобами комп'ютерної техніки, що зумовлює потребу в активізації спільних досліджень криміналістів і математиків-програмістів щодо формалізації розслідування, результатом яких міг бути розроблений електронний довідково-консультаційний посібник для слідчих. Зокрема йдеться про можливість розроблення та запровадження спеціальних комп'ютерних програм, які дозволили би здійснювати математичні розрахунки ймовірних місць резиденції злочинців і можливих місць учинення ними нових злочинів. Звернення до цих джерел стало б тим необхідним засобом оперативного

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 42.

одержання управлінської інформації, яка реально сприятиме підвищенню рівня ефективності здійснення кримінального провадження.¹

Інновації у методиці розслідування злочинів пов'язані з феноменом її розвитку в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства. Введення в обіг нових категорій, які сприяють її розвитку, передбачає накопичення наукових уявлень про найбільш оптимальні шляхи розслідування злочинів. Слід зазначити, що наповнення методики розслідування науковим потенціалом відбувається не тільки за рахунок такої категорії, як «криміналістична характеристика злочину»², але і за рахунок запровадження нової, розробленої категорії «тактична операція»³, яка в синтезі з іншими положеннями методики розслідування наповнює останню новим науковим і практичним змістом. Дослідження категорії «тактична операція», її використання стосовно ситуацій розслідування створюють основу для практичних рекомендацій, що мають ситуаційний характер.⁴

Одним із інноваційних напрямів дослідження криміналістичних методик, які можуть суттєво підвищити ефективність розслідуванн злочинів, виступає розроблення та застосування тактичних операцій з використанням комп'ютерних технологій. З метою подальшого вдосконалення розроблених інформаційних систем і створення належних умов для їх успішної реалізації пропонується доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Створення такого модулю сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого «Інсайт», розширить межі реалізації

¹ Журавель В.А. Формалізація як інноваційний засіб оптимізації досудового розслідування // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р. Харків : Право, 2019. С. 59-62.

² Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. Пособие. Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985. 92 с.

³ Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

⁴ Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів, послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці.

Формування окремих криміналістичних методик повинно бути розраховано на конкретного адресата – слідчого, детектива. У сучасній криміналістиці мають місце також й пропозиції щодо необхідності розроблення окремих криміналістичних методик для прокурора або для суду. Тому від описового підходу щодо окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації. У цьому сенсі досить важливими є пропозиції щодо розроблення Реєстру окремих криміналістичних методик, пропонування порядку його формування та функціонування.¹

Таким чином, розроблення цієї проблематики є досить актуальною та значимою, як у теоретичному, так і у практичному сенсі. Криміналістика є інноваційною наукою, що знаходиться у постійному розвитку і пов'язана із створенням та впровадженням у практику інноваційних засобів, методів та технологій. Вчасне реагування на політико-економічні зміни, що відбуваються у світі, сприяє швидкій реакції криміналістики на всі «новели», що застосовуються злочинцями при вчиненні злочинів. Тому розробка дієвих практичних рекомендацій досудового розслідування, як правило, викликана появою нових злочинів, які виникли внаслідок економічних та соціальних перетворень й змін у законодавстві. Відповіддю криміналістичної науки на появу нових видів злочинних проявів мають стати нові ґрунтовні дослідження, що сприятимуть розробленню та впровадженню у практику ефективних методик розслідування. Подальше дослідження зазначених проблем сприятиме вирішенню спірних позицій науковців щодо інноваційних

¹ Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу». Харків : Право, 2019. С. 150

напрямів удосконалення криміналістичної методики, розробленню теоретичних засад інновацій у криміналістиці, сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики та забезпечить підвищення ефективності кримінального провадження.

В. Ю. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету, завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ, СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ЗНАТЬ

Наука є певною системою знань. У широкому розумінні наука – особливий вид пізнавальної діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно-організованих та обґрунтованих знань про світ.¹ Тому й криміналістика як наука являє собою систему криміналістичних знань про певні об'єктивні закономірності. У цьому сенсі справедливо наголошується, що криміналістичні знання мають свою структуру, яка складається з окремих елементів та частин, що пов'язані поміж собою на підставі певних принципів та законів.²

Криміналістичні знання – це структурні складові криміналістики на певному етапі її розвитку. Криміналістичні знання є динамічними, вони відображають стан розвитку суспільства, науки і техніки. Р. С. Белкін підкреслює, що під час революцій, і в процесі еволюції знань в науці зберігається дещо незмінне, своєрідний кістяк, який дозволяє їй зберегти свою індивідуальність, неповторність, відмінність від інших галузей знання.³ З іншого боку, І. Т. Кривошеїн зазначає, що в криміналістиці відбувається інтенсивний зріст знань.⁴ Криміналістика має по-новому відкриватися

¹ Енциклопедия эпистемологии и философии науки. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. С. 560.

² Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. Киев: «Выща школа», 1990. С. 5.

³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы криминалистки. Москва: НОРМА, 2001. С. 68.

⁴ Кривошеин И. Т. Интегративная роль криминалистки в уголовном судопроизводстве Вестник Томского государственного ун-та. Томск. 2010. № 336. С. 111–114.

сучасному суспільству, науці, праву, кримінальному судочинству. Інтелектуалізація знань про злочин та розслідування злочину – основа нового зразка криміналістики, її інтегративної ролі.¹

У літературних джерелах здійснювалися спроби щодо визначення поняття «криміналістичні знання». Зокрема, Н. І. Клименко пише, що криміналістичні знання – це система інформації (відомостей) про рівень пізнаваності закономірностей, що складають зміст предмета криміналістики, тобто вихідних принципів, теорій, концепцій, категорій, експериментів, практичних висновків, методів, засобів і рекомендацій, що використовуються як інструмент криміналістичного наукового пізнання з метою розслідування та попередження злочинів.² Не вдаючись до критики стосовно цього визначення, необхідно підкреслити важливість звернення уваги автора на те, що криміналістичні знання – це система відомостей про закономірності, які входять до предмета криміналістики. Фактично ці знання визначаються предметом криміналістики.

Змінення парадигми криміналістики впливає на систему знань, яку відносять до криміналістичних. Вважаємо за необхідне підтримати ідею про те, що знання, як соціокультурний продукт, не належать і не можуть належати одній конкретній людині, вони завжди будуються на спадкоємності з іншими знаннями, що вони рухається у потоці діяльності, передаючись методом своєрідних соціальних естафет. Можливо також стверджувати, що формою буття знань є стратифікований пакет норм (програм) виконання дії.³

Історично процес формування криміналістики був пов'язаний із запозиченням даних інших наук (природничих, технічних, гуманітарних та ін.) до проблем вирішення завдань протидії злочинності. У цьому відношенні постає дискусійне питання щодо співвідношення криміналістичних і

¹ Кривошеин И. Т. Интегративная роль криминалистики в уголовном судопроизводстве Вестник Томского государственного ун-та. Томск. 2010. № 336. С. 113.

² Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя: учеб. пособие. Киев: «Выща школа». 1990. С. 6.

³ Каминский М. К. Специальные знания – сила? Криміналіст першодрукований. 2011. № 3. С. 69.

спеціальних знань. При цьому можливо зробити висновок, що розподілення знань на спеціальні та криміналістичні є умовним.

Традиційно спеціальні знання визначають як знання у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла та знання і навички в конкретних видах діяльності, необхідні для їх використання у судочинстві.¹ У Законі України «Про судову експертизу» визначається, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1). Окрім того, Я. В. Комісарова вказує, що той, хто призначив експертизу не володіє спеціальними знаннями, тобто *an priori* позбавлений можливості досліджувати певні сторони, властивості, відношення об'єктів, що спрямовуються у розпорядження експерта.² М. К. Камінський підкреслює, що спеціальні знання як абсолют не існують. Забарвлення спеціального не у самому знанні, а в людині навченій. І слідчому, і спеціалісту (експерту) спеціальні знання доступні, хоча вони, звичайно, різні.³ М. А. Малютін зазначає, що мірилом широти «спеціальних знань» може бути лише юрисдикційна практика. Але «спеціальні знання» – це не лише знання, що використовуються в цивільному (чи іншому) судочинстві, в тому числі й криміналістичні знання, але знання й уміння, які виникають у всіх галузях людської діяльності.⁴

Існує дискусійна проблема щодо віднесення юридичних (правових) знань до спеціальних. Юридичні знання охоплюють систему інформаційних даних (відомостей) щодо різних галузей юридичної науки. При цьому, Р. Юрка та К. Курапка пишуть, що питання оцінки й використання юридичних знань як спеціальних знань у судочинстві був, є і, безсумнівно буде одними із

¹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. С. 325.

² Комиссарова Я. В. Профессиональная деятельность эксперта в уголовном судопроизводстве: монография. Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 67-68.

³ Каминский М. К. Специальные знания – сила? Криміналіст першодрукований. 2011. № 3. С. 71.

⁴ Малютин М. А. Специальные знания как признак экспертизы. Вестник ОГУ. 2012. № 3 (139). С. 96.

тих питань, які підлягають обговоренню та викликають як критику, так й апологетичні погляди.¹

Хоча традиційно вважається, що правові (юридичні) знання не відносяться до спеціальних. Цими знаннями мають володіти юристи (слідчі, прокурори, судді, адвокати, нотаріуси), тобто ті особи, які застосовують право. Застосування спеціальних знань передбачає, що юрист, який залучає експерта (спеціаліста) не володіє такими знаннями. Тому для вирішення експертних завдань та проведення відповідних досліджень існує заборона на постановку правових питань. Зокрема, у КПК України прямо вказується, що «не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права» (ч. 1 ст. 242).

На нашу думку, примітивне тлумачення терміну «питання права» або «правові питання» викликає певні неузгодженості під час здійснення кримінального (або іншого) провадження. При цьому, можуть бути достатньо складні «правові питання», які невідомі (і не можуть бути відомі) слідчому, прокурору, адвокату чи судді. У такому разі, на наше переконання, доцільно звертатися до фахівців у галузі права. Р. Юрка та К. Курапка справедливо наголошують на тому, що у цьому разі юридичні знання мають допомогти, поповнити багаж знань застосовувача права. Спеціальними юридичними знаннями можуть бути лише ті, які розповсюджуються на зміст іншої галузі права, правової системи, особливі правові принципи і правові традиції.² Зокрема, мова може йти про допустимість правової експертизи щодо норм права іноземних держав.³ У деяких джерелах визначається, що правова експертиза визнається у конституційному судочинстві.⁴

¹ Юрка Р., Курапка К. Інтерпретація юридических знаний в качестве специальных знаний: диалектический подход. Криміналіст періодукований. 2017. № 15. С. 11.

² Юрка Р., Курапка К. Інтерпретація юридических знаний в качестве специальных знаний: диалектический подход. Криміналіст періодукований. 2017. № 15. С. 11.

³ Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. с. 1071, 1072.

⁴ Тонков Е. Е., Каторгина Н. П. Понятие и признаки специальных знаний в конституционном судопроизводстве. Вестник ВГУ. Серия: Право. 2016. № 4. С. 62.

Криміналістичні знання є знаннями юридичними, оскільки криміналістика – юридична наука. Кожний юрист вивчає криміналістику і має володіти криміналістичними знаннями. Але, на сьогодні, ні у кого не має сумнівів відносно можливості призначення та проведення різних видів криміналістичних експертиз: трасологічної, дактилоскопічної, почеркознавчої, фототехнічної, портретної, зброї та слідів і обставин її використання, вузлів та петель, рельєфних знаків та ін.

Криміналістичні знання мають розглядатися як частина спеціальних знань. Існує думка, що серед спеціальних знань, що застосовуються у кримінальному судочинстві, важлива роль належить криміналістичним знанням.¹ Разом із тим у визначенні співвідношення криміналістичних і спеціальних знань та формуванні теоретичних засад «криміналістичної експертизи» спостерігається певна негативна тенденція. У сучасних джерелах стверджується, що термін «криміналістична експертиза» втрачає своє першочергове значення, а його використання навіть гальмує розвиток судової експертизи як системної галузі знань. Зокрема, Г. К. Авдеева пише, що на сьогодні доведена неспроможність критеріїв віднесення окремих видів судових експертиз до класу криміналістичних, значно розширюється у нормативно-правових актах перелік «криміналістичних» родів та видів експертиз.²

Дійсно, при такому підході будь-яка судова експертиза може бути віднесена до криміналістичної. З іншого боку, судові експертизи, які традиційно об'єднувалися в один клас криміналістичних, все більш віддаляються з розвитком методичної бази.³

Необхідно констатувати, що зазначені тенденції вже чітко простежуються під час аналізу чинних нормативно-правових актів. Так,

¹ Соколов А. Ф., Ремизов М. В. Использование специальных знаний в уголовном судопроизводстве: учеб. пособие. Ярославль, 2010. С. 7.

² Авдеева Г. К. Криминалистические экспертизы: реальность или миф? Криміналіст першодрукований. 2016. № 13. С. 80.

³ Россинская Е. Р. Криминалистика и судебная экспертиза: взаимосвязи и разграничения. Криміналіст першодрукований. 2011. № 2. С. 91.

у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) до криміналістичних експертиз віднесено ті, що викликають певні сумніви: лінгвістична експертиза мовлення, експертиза голограм, експертиза матеріалів, речовин та виробів, біологічна експертиза тощо.

Криміналістичні знання можуть бути використані в різних формах. У цьому разі може йтися й про залучення спеціалістів, формування науково-правових (криміналістичних) висновків. При цьому, матеріали кримінального провадження (кримінальної справи) постають об'єктом криміналістичного дослідження.

У сучасних умовах відомо використання криміналістичних знань для оцінки якості розслідування. О. О. Ексархопуло справедливо підкреслює, що експертизи якості проведеного розслідування, що відбуваються за його результатами, або експертні дослідження незавершених кримінальних справ (проваджень), що мають за мету визначити перспективи їх розслідування можуть стати особливо корисними для початківців – слідчих, прокурорів, суддів.¹ Дане положення підтверджується також й запрошенням у деяких випадках до надання допомоги в розслідуванні резонансних кримінальних проваджень, особливо у проблемних ситуаціях, досвідчених учених-криміналістів.

¹ Ексархопуло А. А. Специальные познания и их применение в исследовании материалов уголовного дела. Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. фак-та С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. С. 99.

В. Ю. Шепітько, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

М. В. Шепітько, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ФОРМУВАННЯ «ЗМАГАЛЬНОЇ» КРИМІНАЛІСТИКИ – ШЛЯХ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Криміналістичні знання традиційно формувалися в межах судового процесу (процедури), який був притаманний конкретному суспільству. Поява криміналістичних засобів, прийомів і методів пов'язана з відправленням правосуддя, розвитком розшукової, слідчої, прокурорської, судової та експертної практики. Специфічність криміналістики полягає у тому, що вона використовує сучасні напрацювання науки і техніки, перевірені дані природничих і технічних наук з метою правозастосування, здійснення судового процесу.

Криміналістика взаємопов'язана з теорією доказів. С. М. Потапов свого часу зазначав, що криміналістика є наукою про судові докази – наукою доказового права.¹ Теорія доказів і криміналістика мають загальний об'єкт дослідження: практичну діяльність щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, доказування в кримінальному судочинстві. У даному разі доказування в кримінальному судочинстві – системний, міждисциплінарний об'єкт.²

¹ Потапов С. М. Введение в криминалисту: учеб. пособие для слушателей ВЮА КА / С. М. Потапов. Москва, 1946. С. 7.

² Баев О. Я. О соотношении уголовного процесса и криминалистики как наук, учебных дисциплин и специальностей. Криміналіст першодрукований. 2012. № 5. С. 12.

На криміналістику здійснюють вплив зміни, що відбуваються у правовому полі, «ревізія» традиційних інститутів кримінального права та процесу. Дана проблема набуває особливої актуальності у зв'язку із необхідністю гармонізації кримінального процесуального механізму щодо міжнародних та європейських стандартів, запровадження принципу змагальності сторін, забезпечення належного балансу публічних та приватних інтересів. Криміналістика виконує, у певному сенсі, забезпечувальну функцію судового провадження. Розроблення та реалізація криміналістичних засобів залежить від їх конкретного споживача (слідчого, слідчого судді, прокурора, захисника, судді та ін.), форми кримінального процесу, встановленого порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій.

У спеціальних літературних джерелах все активніше обговорюються проблеми «судової криміналістики», «криміналістики судової діяльності», «тактики і методики судового слідства». У сучасний період проходять гострі наукові дискусії про «криміналістичну адвокатологію», «криміналістичне забезпечення діяльності прокурора», «криміналістичну складову суду». Вважаємо, що на сьогодні доцільно поставити питання й про формування «змагальної» криміналістики. Дані криміналістики мають бути використані не лише стороною обвинувачення, а й стороною захисту. Виникає питання – чи повинна криміналістика розробляти прийоми, методи та засоби для адвокатської (захисної) діяльності або вона є лише наукою для сторони обвинувачення? Відповідь на це питання криється в цілях судочинства і сутності змагального процесу. Якщо адвокатська діяльність спрямована на прагнення до встановлення істини, відновлення справедливості і усунення соціального конфлікту, то відповідь має бути позитивною. Тим більше, що немає іншого наукового знання, яке б забезпечувало адвокатську діяльність новітніми науково-технічними, тактико-криміналістичними, організаційно-методичними засобами, прийомами та методами окрім криміналістики.

Аргументом на користь запровадження змагальної криміналістики є й те, що у кримінальному процесуальному законодавстві змінюється функціональне призначення слідчого і відбувається обмеження його лише «обвинувальною функцією». За процесуальним законом слідчий виконує діяльність сторони обвинувачення. Дане положення вже доволі чітко відображене у КПК України (§ 2 глави 3 КПК України). Зокрема, у ст. 40 КПК України визначаються повноваження слідчого як сторони обвинувачення. Роль самостійного і процесуально незалежного слідчого, який має приймати відповідальні рішення та виконувати важливу функцію щодо збирання і фіксації доказів (функцію розслідування), на сьогодні, суттєво обмежено процесуальними механізмами (судовим контролем, процесуальним керівництвом, що здійснюється з боку прокурора та ін.). У цьому плані слідчий перетворюється фактично на «допоміжну» процесуальну фігуру.

Зміни у правовій сфері суттєво впливають на криміналістику. У першу чергу мова йде про глобальну проблему співвідношення «свободи та безпеки», про суттєві зміни у правовій регламентації в кримінальному праві та процесі, а також наявності реальних засобів захисту прав людини та громадянина та запобігання небезпеці з використанням усього арсеналу криміналістики. Ефективність слідчої та судової діяльності залежить від використовуваних засобів, які мають бути допустимими і правомірними. Способи, прийоми та методи криміналістики повинні ґрунтуватися на загальних положеннях кримінального процесу, особливо теорії судових доказів (про сутність доказів, предмет і межі доказування, належність і допустимість доказів тощо).

Разом із тим в практиці органів правопорядку має місце негативна тенденція щодо пошуку «легких» шляхів одержання доказів, прагнення до застосування погроз та насильства під час кримінального провадження, одержання «визнання вини у показаннях» підозрюваного. Принцип свободи

оцінки доказів не виключає, а передбачає правила, призначення яких – перешкодити свавіллю.¹

Способи, прийоми та методи криміналістики повинні ґрунтуватися на наукових засадах, відповідати високим моральним параметрам, загальним положенням кримінального процесу, особливо теорії судових доказів. Використання криміналістичних знань у змагальному кримінальному процесі покликане забезпечити сторони кримінального провадження належним інструментарієм (сучасними науково-технічними засобами, інноваційними методами та технологіями), запобігти судовим помилкам, відновити справедливість.

¹ Победкин А. В. Формальная оценка доказательств в современном уголовном процессе России: «капкан захлопнулся?» (Размышления над книгой А. Я. Вышинского). Библиотека криминалиста: научный журнал. 2015. № 2 (19). С. 172–182.

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, в.о. вченого секретаря Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ ТА КРИМІНАЛЬНИХ ЗАГРОЗ, ЯКИМИ СУПРОВОДЖУЄТЬСЯ РЕАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОЕКТУ «ДЕРЖАВА У СМАРТФОНІ»

Напевно, чимало з нас є останнім поколінням, що народилося у доцифрову епоху. Поява таких технічних засобів, як Інтернет і мобільні пристрої, що дозволяють знаходитися в постійній комунікації членам суспільства один з одним, є першою сходинкою діджиталізації, і відповідно передвісником глобальних модифікацій соціальних інститутів та вектора розвитку суспільства в цілому¹. У 2011 році вільний доступ до мережі Інтернет визнаний ООН фундаментальним правом людини. Дедалі суспільство все впевненіше входить в епоху діджиталізації, тобто інформаційної трансформації, яка має забезпечити кожному громадянину рівні можливості доступу до *послуг, інформації та знань*, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних технологій². Проте разом із діджиталізацією нашого простору постійно має розширюватися й поняття кібербезпеки, адже чимало різного роду загроз, у тому числі й кримінальних, супроводжує цілком позитивний процес інформаційної трансформації суспільства. Отже, на жаль, для користувачів Інтернету, особливо соціальних мереж, діджиталізація тягне за собою

¹ Моисеев А.А. Условия и последствия диджитализации современного общества: социально-экономический анализ. *Вестник Томского государственного университета*. Философия. Социология. Политология. 2017. № 39. С. 217. (С. 216-226)

² Цифрова аґенда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади: проект. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.

збільшення числа різноманітних загроз. У такий спосіб сучасна людина ризикує залежністю від третіх осіб та віртуальних сховищ інформації (хмарових ресурсів), поширення кібератак, а також підривом ділової та особистої репутації. Тому у проєкті «Цифровий порядок денний» – 2020» недаремно зазначено, що діджиталізація («цифровізація») нашої країни має супроводжуватися підвищенням довіри і безпеки при використанні інформаційно-комунікативних технологій¹. Тому передумовою розвитку процесу діджиталізації та безпеки цього процесу є зміцнення довіри громадян стосовно розглядуваного явища, що включає інформаційну безпеку, кібербезпеку як частину інформаційної безпеки, захист конфіденційності персональної інформації, недоторканності особистого життя та прав користувачів інформаційно-комунікативних технологій тощо. Забезпечення цих умов і реалізація відповідних завдань покладається, у тому числі, на правоохоронні органи, серед яких Національна поліція України та Служба безпеки України.

Проблематика діджиталізації стає вельми актуальною для України з огляду на те, що новообраний Президент України Володимир Зеленський нещодавно висловив ідею створення «держави в смартфоні». Нагадаємо, що цей проєкт розрахований на те, щоб українські громадяни могли швидко, без бюрократичних перепон і зволікань отримати адміністративні послуги в онлайн-режимі. До того ж слід пригадати, що проєкт «держава у смартфоні» – це не лише якісь публічні онлайн-сервіси для громадян, а й так звана е-демократія, в якій ключовими сегментами розвитку виступають: е-парламент; е-правосуддя; е-медіація (досудове вирішення спорів); е-консультації; е-петиції; е-політичні компанії; е-опитування, винятково цифровий документообіг в усіх державних структурах, врешті-решт, онлайн-голосування та електронні референдуми. При цьому наголосимо про найбільш наочні

¹ Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади: проєкт. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ec3c3922.pdf>.

ризиків, які можуть на деякий час загальмувати важливий технологічний прорив в Україні.

Справедливості заради слід відмітити, що певні напрацювання щодо інтернет-сервісів в Україні вже є. Як приклад можна навести електронну реєстрацію фізичних осіб-підприємців, подання заяви про укладення шлюбу, оформлення свідоцтва про народження дитини, різноманітні дозволи для ведення будівельного бізнесу, отримання виписки із речових реєстрів чи земельного кадастру тощо). Але інформація, яку подає громадянин до державного органу в режимі он-лайн, все одно опрацьовується службовцем. А значить, продовжує спрацьовувати людський фактор, що призводитиме до того, що строк розгляду заяви може й об'єктивно, й суб'єктивно сповільнитися. Крім того, ця форма подачі інформації не виключає присутність корупційних ризиків. Якщо брати досвід піонера в цій справі – Естонії, в якій сьогодні надається близько півтори тисячі цифрових послуг, то в цій державі всі заявки опрацьовуються за спеціальними створеними алгоритмами із залученням штучного інтелекту.

До речі, згідно з рейтингом розвитку електронного урядування ООН (E-Government Development Index) у 2016 р. Україна зайняла 62-е місце серед 193 країн та покращила свою позицію на 25 пунктів. У 2018 р. Україна посіла лише 82 позицію з показником 0,6165 поряд з Тунісом. Прикро, що у порівнянні із 2016 роком наша країна втратила в рейтингу аж 20 пунктів¹.

Слід задатися запитанням: скільки громадян нашої держави реально можуть скористуватися вельми корисним додатком «державою у смартфоні»? Теоретично, напевно, що всі, а практично – мешканці лише тих населених пунктах, в яких є мережеве покриття. Що ж тоді говорити про мешканців невеликих населених пунктів? Це говорить про те, що ми можемо

¹ E-Government in Support of Sustainable Development – 2016. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2016. P. 153. (217 p.); Gearing E-Government to Support Transformation Towards Sustainable and Resilient Societies – 2018. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2016. P. 226. (270 p.).

зіштовхнутися з явищем вибіркової, або неповної діджиталізації країни. Крім того, а чи вистачить грошей на придбання відповідного обладнання, щоб будь-якому пересічному громадянину бути «причетним» до діджиталізації? Чи прозорість е-послуг буде справою, яку кожен має вирішувати самостійно? Іншими словами, на чії кошти українці будуть покупати смартфони та інші гаджети? Поряд із цим постає завдання налагодження технічної обізнаності в базових навичках ІТ-технологій. Чи у змозі найбільш активний електорат – літні люди – повноцінно залучатися до цього процесу? Відповідь однозначна – ні. Принаймні йдеться про покоління «доцифрової» людини. Отже, зараз будь-яка е-послуга має бути максимально зручною та простою для всіх громадян.

В чому полягає ще одна складність, а отже, ризик, на шляху реалізації проекту «держава у смартфоні»? Цей ризик полягає в тому, що в Україні (з технологічної точки зору) сьогодні не створено єдиного «електронного вікна». Тому існують десятки, а може й сотні паралельних державних реєстрів (медичний, страховий, земельний, судовий тощо), які жодним чином не кореспондують між собою, оскільки їх розпорядникам є різні міністерства чи відомства. Наприклад, щоб отримати ІД-паспорт, потрібно одночасно звернутися і в міграційну службу з відповідним проханням, і в податкову інспекцію за отриманням ідентифікаційним кодом. Хоча, якби реєстри цих двох органів були інтегровані в єдину систему, а послуга була б повністю автоматизованою, то людина змогла б отримати обидва документи електронною поштою – без відвідувань кількох інстанцій в реальному часі. Натомість, сьогодні здебільшого відбувається імітація е-послуг, оскільки органи влади, як правило, розміщують в мережі лише базову інформацію і забезпечують елементарний електронний зв'язок між урядом і громадянином через завантажувальні форми та прості додатки¹.

¹ Титамир О. Государство в смартфоне. Двигается ли Украина к нему? URL: <https://biz.nv.ua/experts/budet-li-rabotat-sistema-gosudarstvo-v-smartfone-ot-zelenskogo-50029968.html>

Ще одна складність під час реалізації проекту «держава у смартфоні» (із процесуальної точки зору) полягає у надто фрагментарному характері нормативної бази та відсутності достатніх коштів на реалізацію подібного проекту. По-перше, що ми маємо на рівні законодавства на теперішній час? Маємо – кілька урядових концепцій і законів, що стосуються переважно розвитку електронного урядування (послуг та демократії), цифрового підпису, електронних довірчих послуг та ін. Проблема цих та інших документів у розглядуваній сфері в тому, що низка їх положень або дублюються або навіть суперечать одне одному. Водночас більшість цих документів не містять конкретних заходів з приводу упровадження в життя простих українців діджиталізації. До того ж в Україні ще у 2017 р. був розроблений проект дуже цікавого за змістом документа під назвою «Цифровий порядок денний – 2020», в якому наводяться засади, першочергові напрями діджиталізації країни, ризики, якими може супроводжуватися цей процес, та шляхи подолання цих ризиків. До речі, одна із кількох флагманських ініціатив у рамках стратегії «Європа 2020» пов'язувалася із прийняттям у 2010 р. Цифрового порядку денного для Європи, який містить перелік із 100 конкретних дій і визначає європейську стратегію для розквіту цифрової економіки до 2020 року. Однак наш вітчизняний документ не був навіть зареєстрований як законопроект. Що стосується грошей на «державу в смартфоні», то сьогодні вони розпорочені між різними міністерствами й програмами. І це не враховуючи того факту, що чималі гроші потрібні і на проведення досліджень, зокрема, тих, що пов'язані із з'ясуванням ризиків і загроз, які тягне за собою діджиталізація для пересічних громадян, бізнесу, держави.

Нарешті, небезпідставні ризики криються у процесі, пов'язаному з ідентифікацією особи в електронній системі, наприклад, під час отримання електронних послуг. Той самий електронний підпис сьогодні здебільшого використовують підприємці. Для більшості громадян його отримання є проблематичним. Для цього потрібно спеціально звертатися в органи юстиції

або у податковій органі. Знаючи про інертність громадян, доводиться констатувати, що сьогодні менше 3 млн осіб мають такий підпис.

Що стосується загроз інформаційній безпеці, напряму пов'язаній із діджиталізацією країни, то одну із класифікацій можливих небезпек можна розглянути крізь призму *збереження й охорони* інформації, що має неабияке значення для її власника та яка є ключем комунікації цієї особи з оточуючим світом. Так, існуючі загрози, що потребують відповідної реакції, доцільно поділити на: 1) загрози конфіденційності інформації; 2) загрози цілісності інформації та 3) загрози доступу до інформації.

Загроза конфіденційності інформації, яка зберігається в комп'ютерній системі або від однієї системи передається до іншої та має обмежений характер, полягає в ймовірності неправомірного доступу до неї. Такі ситуації виникають, коли інформація стає відомою особі, яка не має повноважень доступу до неї. Зазначені загрози створюються через випадкове делегування повноважень, збої у роботі програмних і апаратних засобів, суто кримінальних дій, пов'язаних із цілеспрямованим пошуком доступу до такої інформації (фішинг). Саме останні випадки мають ставати предметом уваги правознавців, оскільки тут може порушуватися й державна, й комерційна, й будь-яка професійна таємниця (лікарська, адвокатська, нотаріальна, таємниця страхування, слідства, судочинства тощо). До цього слід додати й таємницю особистого зв'язку, або приватного життя, що є основним нематеріальним правом особи. Останнє може ставати підґрунтям подальших неправомірних дій – так званого хактивізму, булінгу, порнопомсти.

Загроза цілісності інформації реалізуються шляхом неправомірної зміни даних. Отже, порушення цілісності може відбуватися через будь-яку модифікацію (зміни, спотворення та ін.) інформації, що зберігається в інформаційних системах. Причинами порушення цілісності інформації можуть бути різні чинники – від умисних дій особи до технічних порушень у системному обладнанні. Загрози цілісності інформації можуть виникати під

час здійснення тих чи інших форм е-демократії (наприклад, спотворення волевиявлення особи при реалізації свого виборчого права).

Загрози доступу до інформації зумовлюється ймовірністю здійснення дій, що здатні унеможливити або ускладнити своєчасний доступ до інформаційної системи. Іншими словами, порушення, про яке йдеться, полягає у створенні таких умов, при яких доступ до послуги або інформації є на деякий час заблокованим. Такі загрози мають місце, наприклад, при викрадення засобів електронного зв'язку (обладнання), знищення електронних систем, зараження системи вірусними комп'ютерними програмами тощо.

Н. В. Шульженко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

О. С. Попович, кандидат юридичних наук, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ

Міжнародний тероризм – це явище, що не має географічних кордонів і становить небезпеку не лише для окремих країн, а й ставить під сумнів стійкість міжнародного правопорядку і його спроможність протистояти викликам з боку міжнародних терористичних організацій і квазідержавних утворень, які претендують на самостійну роль у системі міжнародних відносин¹. Тероризм є глобальною проблемою, що належить до найважливіших проблем сучасного світу, і становить загрозу для безпеки як окремих держав, так і міжнародної спільноти загалом. Важливе значення має правова протидія тероризму, в зв'язку з чим є необхідним вивчення і аналіз зарубіжного досвіду в нормативному регулюванні питань його криміналізації. Оскільки в основі французького кримінального законодавства, що має багатовікову історію розвитку, лежить класичний юридичний світогляд, який сформувався в XIX столітті, тим паче, що українське кримінальне право характеризується близькістю основних принципів та інститутів, спільністю головних концептуальних ідей його

¹ Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіз. доповідь / [Резнікова О.О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є.]; за заг. ред. О.О. Резнікової. – Київ: НІСД, 2017. – 60 с. – С. 5.

реформування з дотриманням ідеї правової держави та захистом прав та свобод громадян¹.

Вперше у французькому законодавстві формування поняття тероризм було надано у законі «Про боротьбу з тероризмом та посяганням на державну безпеку» від 9 вересня 1986 р. № 86-1020 (далі – Закон), який встановлював умови кваліфікації за цей злочин. У цьому нормативному акті вказано, що тероризмом може вважатися злочин, вчинений одним виконавцем чи злочинною організацією, ціль якого у небезпечному порушенні громадського порядку шляхом залякування або терору². До прийняття цього закону протидія тероризму у Франції здійснювалася на основі законів, які застосовувались за вчинення інших кримінально каранних діянь (проти життя, здоров'я, майна та ін.) Зазначимо, що цей Закон неоднозначно був сприйнятий в суспільстві і серед юристів. Незважаючи на загальне схвалення закону, правозахисники висловили критичні зауваження щодо спеціальних процедур розслідування терористичних злочинів і створення для цих цілей спеціальних органів³.

Про терористичні акти йдеться у главах I «Про тероризм» і II «Особливі положення» розділу II «Про тероризм» книги IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» КК Французької Республіки (в редакції станом на 1 січня 2017 р.)⁴. Кодекс наводить тлумачення поняття «терористичний акт», яким є діяння, якщо воно пов'язується з будь-якою індивідуальною або колективною злочинною діяльністю з метою порушити громадський порядок шляхом залякування чи терору, а саме:

¹ Невідома Н.В. Кримінальна відповідальність за терористичну діяльність за законодавством Франції. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року). / уклад.: Севрук Ю.Г., Попов Г.В., Лісова Н.В. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. – 430 с. – с. 308-310

² Галченко С.С. Поняття тероризма в уголовном праве Англии, США и стран континентальной Европы. Уголовная политика: теория и практика. – 2013. – No 1(43). – С. 122–124. – С. 122

³ Меньших А.А. Законодательство о борьбе с терроризмом во Франции – гарантия государственной защиты прав личности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / А.А. Меньших. – М., 2000. – 17 с. – С. 9

⁴ Кримінальний кодекс Французької Республіки / под ред.. В. Л. Менчинського. Перекл. на укр.. мову К. І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017, С. 194 – 199

– умисне посягання на життя, недоторканість особи, викрадення чи незаконне позбавлення волі, також викрадення корабля, повітряного судна або будь-якого іншого транспортного засобу, визначеного книгою II цього Кодексу;

– крадіжка, знищення, пошкодження та псування, вимагання, а також інші злочинні діяння у сфері інформатики, визначені книгою III цього кодифікованого акту;

– злочинні діяння по справах про бойові групи й розформовані рухи, про які йдеться у статтях 431–13 по 431–17, і злочинні діяння, визначені у ст. 434–6 і в статтях з 441–2 по 441–5;

– злочини з таким предметом як зброя, вибухові речовини, ядерні речовини, що вказані у статтях 1333–13–6, 2339–2, 2339–14, 2339–16, 2341–1, 2341–4, 2341–5, 2342–57, 2342–62, 2353–4, п. 1 ст. 2353–5 та ст. 2353–13 Кодексу оборони, а також у ст. 317–4, 317–7, 317–8 (за винятком зброї 6-ї категорії) Кодексу внутрішньої безпеки;

– приховування продукту одного зі злочинних діянь, передбачених пунктами 1 і 4 даної статті;

– злочини у сфері відмивання грошей, передбачені главою IV книги III досліджуваного Кодексу Франції;

– проступки, передбачені статтею 465–1 Фінансового кодексу Французької республіки.

Як бачимо, французький законодавець чітко окреслює мету терористичного акту – порушення цим злочином громадського порядку шляхом залякування чи терору. Крім того, наводяться конкретний перелік діянь, що визнаються терористичними актами, а також статті КК, Кодексу оборони, Кодексу внутрішньої безпеки, Фінансового кодексу Франції, де передбачені діяння (певні злочини або проступки), що мають ознаки, вказані у ст. 421–1 КК.

У розглядуваному КК терористичний акт відмежовується від акту тероризму. Статтею 421–2 зазначено, що актом тероризму є злочин,

учинення якого пов'язується з будь-якою індивідуальною чи колективною операцією, метою якої є порушення громадського спокою шляхом залякування або терору, розповсюдження в атмосфері, надрах, у ґрунті або водах, включаючи територіальні морські води, будь-якої речовини, яке загрожує поставити у небезпеку людей, чи тварину або навколишнє природне середовище.

Окремі статті містять визначення різновидів акту тероризму. Це: (а) діяння у формі участі в організованому угрупованні або в угодах, метою яких є підготовка до одного чи декількох актів тероризму (ст. 421–2–1); (б) діяння в формі фінансування терористичної діяльності шляхом постачання, об'єднання, керування майном, фондами й цінностями з метою вчинення одного чи декількох терактів, передбачених розглядуваною главою.

Як висновок зазначимо, що французький досвід боротьби з терористичними актами, з нашого погляду, заслуговує особливу увагу впершу чергу щодо дефініції поняття «терористичний акт» та його відмежування від акту тероризму, наявність чого в КК Франції сприяє уникненню колізій при встановленні таких актів на практиці і дублювання при їх кваліфікації. Відмінним від українського кримінального законодавства є те, що терористичні акти передбачені не лише в КК Франції, а й в інших її кодексах.

Н. В. Шульженко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального права №1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого

С. І. Ромашкін, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОСВІД ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО НІМЕЧЧИНИ

Правосуддя є важливим інструментом мирного врегулювання конфліктів, а Міжнародний кримінальний суд є основним інструментом протидії безкарності за найтяжчі злочини, що хвилюють міжнародну спільноту.

Сьогодні основний вплив міжнародного кримінального законодавства базується на спільній діяльності держав, міжнародних організацій та міждержавних інституцій і передбачає розробку та впровадження відповідних міжнародних актів в національні правові системи, здійснення обміну інформацією та співпрацю в рамки міжнародних договорів, укладених державами про надання правової допомоги у кримінальних справах.

Питання імплементації міжнародних норм, є надзвичайно актуальним, адже саме консолідація верховенства права, повага до прав людини, збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки, співпраця у боротьбі з тяжкими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного Кримінального Суду, а також покарання винних у таких злочинах, як геноцид, злочини проти людства, злочини агресії та військові злочини – основне завдання міжнародної спільноти.

Міжнародна кримінально-правова система базується на принципі універсальності, а тому саме за порушення міжнародного кримінального права особа, може бути переслідувана будь-яким національним судом, незалежно від того, де та проти кого був вчинений злочин.

Перший і найбільш традиційний спосіб застосування існуючого міжнародного кримінального права – це прийняття таких законів до Кримінального Кодексу за міжнародним правом. Другий і більш альтернативний підхід – імплементація Римського Статуту Міжнародного кримінального суду у внутрішнє законодавство [2].

Таким чином законодавець може використовувати різні способи впровадження міжнародних норм в національне законодавство, однак зазвичай країни обирають криміналізацію діяння шляхом загального та відкритого посилання на міжнародні договори, стороною яких є держава.

Найпоследовніше імплементація положень Римського статуту МКС відбувалася у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН). Уряд ФРН активно сприяє розслідуванню воєнних злочинів. З 1996 р. понад 600 запитів про правову допомогу, що надійшли від Міжнародного кримінального трибуналу по Югославії, 100 розслідувань були ініційовані ФРН [4].

Приймаючи закони та положення Міжнародного кримінального суду, німецький законодавець спочатку прийняв основні положення, необхідні для регулювання співробітництва між Німеччиною та Міжнародним трибуналом з метою притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини відповідно до міжнародного кримінального права.

У пояснювальній записці Німецького кодексу [4] зазначено, що Кодекс має чотири цілі: по-перше, він визначає природу протиправності злочинів за міжнародним правом та заповнює прогалини, які існують між кримінальним законодавством Німеччини та міжнародним кримінальним правом; по-друге, він сприяє юридичній ясності та практичному застосуванню, норм кримінального права, по-третє, саме імплементація забезпечує можливість переслідувати злочини, вчинені під міжнародною кримінальною

юрисдикцією. З прийняттям Німецького кодексу стало можливим впроваджувати німецьке кримінальне законодавство до злочинів, передбачених міжнародним правом, незалежно від того, ким і по відношенню до кого були вчинені такі протиправні дії.

Як зазначає Сірант М.М. – Міжнародний кримінальний кодекс Німеччини не містить жодних конкретних норм стосовно більшості загальних принципів, викладених у ст. 22-33 Римського статуту Міжнародного кримінального суду і єдиною основною вимогою застосування німецького кримінального права є сам злочин, який впливає на інтереси світового суспільства в цілому [1]. Цікаво також і те, що відповідно до ст. 6 Німецького Кримінального кодексу, який включає в себе злочин геноциду з Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вказуючи, що для вчинення злочину геноциду достатньо злочинного нападу на одного члена групи. Ст. 7 Німецького Кримінального кодексу містить визначення злочинів проти людства, майже повністю повторюючи формулювання, викладене в ст. 7 Римського статуту, статті 8– 12 стосуються військових злочинів та злочинів, які можуть бути вчинені під час міжнародних та національних збройних конфліктів. Ці статті передбачають не лише злочини, перелічені у ст. 8 (2) Римського статуту, але також зобов'язання криміналізувати суттєві порушення Додаткового протоколу I до Женевської конвенції 1949 р., прийнятого Німеччиною в 1991 р. після її ратифікації.

Німецький Міжнародний кримінальний кодекс є прикладом імплементації норм міжнародного кримінального права, особливо норм про злочини проти людяності та воєнних злочинах [4].

Підсумовуючи, варто зазначити, що саме аналіз законодавства Німеччини показує, що в разі імплементації міжнародно-правових норм у КК України, законодавцю доцільно звернути увагу на досвід інших держав, зокрема і Німеччини, оскільки ці правові системи схожі. Говорячи про Німеччину – і створення за прикладом ФРН окремого нормативного документа про міжнародні кримінальні злочини, зокрема воєнні злочини і

злочини проти людяності, призведе до необхідності подальших змін законодавства. Необхідно буде розробити процесуальні норми, підзаконні акти, методичні рекомендації з впровадженню цього документа, що в підсумку допоможе встановити чітку нормативну визначеність та криміналізувати в повній мірі діяння, що становлять міжнародні злочини.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сірант М.М., освід імплементації норм про воєнні злочини в кримінальному законодавстві країн ЄС. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository, 2016. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/34640/1/36_225-230.pdf
2. Галабурда Н.А. Вплив міжнародного кримінального права на внутрішнє кримінальне право України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск, ч.2, 2017. URL: http://apnl.dnu.in.ua/tom_2_2017/46.pdf
3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588
4. Act to Introduce the Code of Crimes against International Law of 26 June 2002: German official legal act. URL: <https://www.iuscomp.org/wordpress/wp-content/uploads/2014/03/voestgb.pdf>

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

К. С. Білоус, аспірант 3-го року навчання Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОПОМОГА У СОЦІАЛЬНІЙ АДАПТАЦІЇ ОСОБАМ, ЗВІЛЬНЕНИМ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Заключним етапом діяльності виправних установ у процесі виконання покарання є підготовка засуджених до звільнення. Від якості її проведення багато в чому залежить ефективність усієї попередньої діяльності і закріплення результатів виправлення, також вона важлива з точки зору створення умов для успішної соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, які звільнюються з установ виконання покарань.

Якщо недосконалість процесу здійснення пенітенціарної пробації частково вирішується пілотним проектом з впровадження пенітенціарної пробації¹ (частково, тому що даний проект реалізується не у всіх установах виконання покарань та охоплює не всі регіони України), то питаннями допомоги засудженим після звільнення мало хто опікується. Особи, звільнені з установ виконання покарань є дезорієнтованими у питаннях куди можна звернутися за допомогою у вирішенні питань побутового та соціального влаштування.

Для реалізації вказаної допомоги у деяких областях діють (діяли) спеціальні програми. Наприклад у Запоріжжі діяла Обласна програма соціального захисту бездомних громадян, осіб, звільнених з місць позбавлення волі та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах,

¹ Пілотний проект з впровадження пенітенціарної пробації. URL: <http://www.probation.gov.ua/?p=1881> (дата звернення 16.12.2019 р.)

на 2013-2017 рр.¹, в рамках якої стосовно осіб, звільнених з місць позбавлення волі реалізовувались на ступні заходи:

№ з/п	Найменування заходів	Виконавці
1. Організаційні заходи		
1.1.	Проводити постійний облік бездомних громадян, безпритульних дітей та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили соціальні зв'язки	Райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.2.	Забезпечити надання комплексу соціальних послуг, передбачених чинним законодавством бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі, безпритульним дітям, особам, які перебувають у складних життєвих обставинах	Райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення обласна організація Товариства Червоного Хреста України (за згодою), громадські організації
1.3.	Забезпечити взаємодію місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ, центрів зайнятості, органів охорони здоров'я з метою вирішення та розв'язання соціально-побутових проблем осіб, звільнених з місць позбавлення волі, бездомних громадян та безпритульних дітей, осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах	Структурні підрозділи облдержадміністрації, управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області, ГУМВС України в Запорізькій області, райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.4.	Забезпечити фінансову підтримку громадських, благодійних та релігійних організацій, діяльність яких спрямована на розв'язання проблем бездомних громадян, безпритульних дітей та осіб, звільнених з місць позбавлення волі	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.5.	Здійснити відповідні заходи щодо створення комунальної установи «Обласний центр реінтеграції та соціальної адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили соціальні зв'язки та бездомних громадян»	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, виконавчий апарат Запорізької обласної ради
1.6.	Вжити заходів щодо створення закладів соціального захисту для бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі в м.м. Запоріжжя, Бердянськ, Мелітополь	Виконавчі комітети Запорізької, Бердянської Мелітопольської міських рад

¹ Обласна програма соціального захисту бездомних громадян, осіб, звільнених з місць позбавлення волі та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на 2013-2017 рр. URL: <http://zor.gov.ua/content/dvadcvat-persha-sesiya-shostogo-sklykannya> (дата звернення 16.12.2019 р.)

№ з/п	Найменування заходів	Виконавці
1.7.	Продовжити створення закладів соціального захисту для осіб, звільнених з місць позбавлення волі та бездомних громадян в районах та містах області (центрів обліку, будинків нічного перебування, центрів реінтеграції бездомних громадян, центрів соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, соціальних готелів тощо) за потребою	Райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.8.	Забезпечити організацію гарячого харчування громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах, бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, за рахунок коштів обласного, місцевих бюджетів, позабюджетних коштів в усіх районах області та зробити його не менше ніж дворазовим на тиждень	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, Запорізька обласна організація Товариство Червоного Хреста України (за згодою), райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.9.	Забезпечити надання необхідної безоплатної медичної допомоги бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі, особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, на період погіршення стану здоров'я, визначати заклади, які будуть надавати соціальні ліжко-місця для таких осіб	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації, райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.10.	Організувати надання адресної допомоги у вигляді продовольчих та гігієнічних наборів на амбулаторному етапі лікування особам без визначеного місця проживання та особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, із числа вперше та повторно захворілих на туберкульоз, з метою формування прихильності до лікування та зменшення кількості осіб, які припиняють його достроково	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації, управління охорони здоров'я облдержадміністрації, Запорізька обласна організація Товариства Червоного Хреста України, райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
1.11.	Передбачити кошти в місцевих бюджетах на санітарну обробку бездомних громадян, безпритульних дітей та осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі	Райдержадміністрації, виконавчі комітети міських рад міст обласного значення
2. Соціальна адаптація та соціальний патронаж осіб, звільнених з місць позбавлення волі		
2.1.	Проаналізувати можливість створення спеціальних гуртожитків для тимчасового проживання осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі та	виконавчі комітети міських рад міст обласного значення

№ з/п	Найменування заходів	Виконавці
	забезпечити бронювання місць для таких осіб в гуртожитках комунальної форми власності	
2.2.	Продовжити практику проведення спільних заходів між Запорізьким обласним центром зайнятості та управлінням Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області щодо побутового і трудового влаштування громадян, які відбували покарання, шляхом проведення виїзних інформаційних зустрічей безпосередньо у кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах області, дислокованих в області. Надавати відповідну пам'ятку при звільненні	Обласний та базові центри зайнятості, управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області
2.3.	Забезпечити бронювання, додаткове створення за рахунок надання роботодавцям дотацій з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття робочих місць на підприємствах, організаціях та установах області та працевлаштування на них громадян, які звільнилися після відбуття покарання за поданням служб зайнятості	Райдержадміністрації, міста обласного значення, підприємства, установи та організації, обласний та базові центри зайнятості
2.4.	Сприяти отриманню професії, професійній підготовці осіб, звільнених з місць позбавлення волі на базі професійно-технічних закладів за направленням центрів зайнятості	Управління освіти і науки облдержадміністрації
2.5.	У рамках проходження практики студентами вищих навчальних закладів регіону, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота та практична психологія», проводити ознайомлення майбутніх фахівців із діяльністю шкіл підготовки до звільнення, що функціонують у кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах області. Запровадити функціонування при юридичних факультетах центрів надання безоплатної юридичної допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі	Управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області, управління освіти і науки облдержадміністрації
2.6.	Забезпечити систематичний контроль за поведінкою неповнолітніх, які відбули покарання і звільнилися з місць позбавлення волі. Створювати належні умови для їх соціальної адаптації	Відділ кримінальної міліції у справах дітей ГУМВС України в Запорізькій області, управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області.
2.7.	Унормувати практику щодо видачі та оформлення паспортів особам, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах області. Забезпечити проведення спільних семінарів з відповідальними працівниками	Управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області, управління Державної міграційної служби України

№ з/п	Найменування заходів	Виконавці
	територіальних підрозділів управління Державної міграційної служби України в Запорізькій області та працівниками кримінально-виконавчих установ	в Запорізькій області
2.8.	Вжити заходів щодо забезпечення доступу засуджених осіб до правової інформації, реалізації права на безоплатну правову допомогу. Забезпечити ефективне функціонування консультативно-правових пунктів при кримінально-виконавчих установах та слідчих ізоляторах області	Управління Державної пенітенціарної служби України в Запорізькій області, головне управління юстиції у Запорізькій області

Відповідно до звіту про виконання вказаної програми¹, на реалізацію заходів з обласного бюджету за період з 2013 по 2017 роки було заплановано виділити 2531,7 тис. грн., із них було використано 2444,826 тис. грн. У рамках реалізації заходів Програми на гаряче харчування з обласного бюджету за період з 2013 по 2017 роки використано 1070,906 тис. грн. На надання адресної грошової допомоги у вигляді продовольчих та гігієнічних наборів особам без визначеного місця проживання та особам, які звільнилися з місць позбавлення волі, які захворіли на туберкульоз, з обласного бюджету за період з 2013 по 2017 роки використано 1327,52 тис. грн.. У 2017 році на фінансування соціального замовлення соціальних послуг для громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах, бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі було виділено 55,9 тис. грн. та фактично використано 46,4 тис. грн. Кошти обласного бюджету.

В області функціонує 14 центрів (служб/відділень) обліку бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, які втратили соціальні зв'язки: у м. Запоріжжя, Бердянськ, Токмак, Енергодар, Мелітополь, а також у Вільнянському, Пологівському, Василівському, Бердянському,

¹ Про звіт обласної державної адміністрації щодо виконання обласної програми соціального захисту бездомних громадян, осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на 2013-2017 роки, затвердженої рішенням обласної ради від 22.11.2012 № 17. URL: <http://zor.gov.ua/content/dvadyat-tretya-sesiya-somogo-sklykannya> (дата звернення 16.12.2019 р.)

Токмацькому, Більмацькому, Чернігівському, Якимівському та Приморському районах.

Центрами обліку здійснюється виявлення та ведення обліку бездомних осіб, надання соціальної послуги «представництво інтересів»: допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; сприяння у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, встановлення зв'язків з іншими фахівцями, службами, установами тощо.

Вказана програма стосується не лише осіб, звільнених з місць позбавлення волі та не охоплює всього спектру проблем з якими стикаються такі особи, тому вбачається за необхідне прийняти комплексну обласну програму, в рамках якої надавалася б допомога саме особам, звільненим з місць позбавлення волі та з переліком послуг, які б охоплювали якомога більше коло проблем вказаних осіб.

Отже, в процесі підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі вважається за необхідне приділити увагу бюджетній адвокації – тобто, мотивації органів місцевої влади до виявлення активнішої позиції щодо сприяння в соціальній адаптації колишнім правопорушникам, оскільки лише таким чином можна забезпечити безпеку як суспільства в цілому, так і окремої громади.

Т. Є. Дунасва, к.ю.н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Д. І. Кленка, к.ю.н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

О. І. Марочкін, к.ю.н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Ознайомившись із «Концепцією боротьби з тероризмом в Україні» вважаємо доцільним доповнити план дій протидії тероризму такими положеннями:

1. Підвищення правової освіти правоохоронних органів та ЗМІ щодо питань кваліфікації тероризму та злочинів проти національної безпеки, миру і безпеки людства та їх успішній протидії. Зокрема до ЄРДР досить часто вносять злочин, передбачений ст. 258 (терористичний акт), а не ст. 437–439 КК України (злочини проти миру і безпеки людства), що суперечить Женевській конвенції.

2. Підвищення ролі громадськості.

Інституціоналізувати роль неурядових організацій та інших притаманних світовій практиці сегментів громадянського суспільства у здійсненні заходів протидії тероризму. Так, висвітлення у ЗМІ проявів тероризму має як загальнопревентивне значення, так і безпосередньо впливає

на можливість застосування уповноваженими органами антитерористичних правових норм.

3. У сфері нормотворчої діяльності

1. З метою попередження можливих терористичних ризиків застосування на практиці будь-якого нового закону важливо удосконалити порядок проведення комплексної правової експертизи всіх законопроектів.

2. Створити Фонд сприяння відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок терористичного акту або злочинів проти національної безпеки, миру і безпеки людства.

3. Шестирічний досвід функціонування КПК України 2012 року виявив низку проблем правозастосування, які безпосередньо пов'язані як із захистом прав і свобод людини у кримінальному провадженні, так і з забезпеченням ефективності досудового розслідування та здійснення його у розумні строки. Означені проблеми правозастосування викликані недосконалістю правового регулювання окремих процесуальних питань й неоднозначністю тлумачення окремих процесуальних норм. До таких, зокрема, можна віднести й інститут спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, практика застосування яких свідчить про необхідність їх удосконалення.

Для більш чіткого нормативного врегулювання питань здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження народним депутатом України Алексєєвим С.О. внесено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування» (далі – проект Закону), яким пропонується внести зміни до статей КПК, які регулюють підстави оголошення у розшук підозрюваного, обвинуваченого; питання обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого; підстави здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження.

Зокрема, до найбільш суттєвих слушних запропонованих змін слід віднести такі: у *ст. 281 КПК конкретизовано випадки оголошення розшуку підозрюваного під час досудового розслідування* (його місцезнаходження невідоме; він ухиляється від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду та існують обґрунтовані підстави вважати, що він виїхав до іншої країни або до тимчасово окупованих територій України; важливі вказівки щодо *необхідності мотивування постанови про оголошення підозрюваного у розшук з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 281 КПК* (у запропонованій авторами проекту Закону редакції) та конкретизацію відомостей, які мають міститися у такій постанові; конкретизацію підстав для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження, якими, зокрема, є винесення постанови про оголошення підозрюваного, обвинуваченого в розшук з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 281 КПК (у запропонованій авторами проекту Закону редакції); вказівку на те, що при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо підозрюваного, обвинуваченого у разі наявності постанови про оголошення його у розшук з підстав, передбачених у п. 2 ч. 1 ст. 281 КПК (у запропонованій авторами проекту Закону редакції), розмір застави не визначається; уточнення, що обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваного, обвинуваченого здійснюється за його відсутності у разі наявності постанови про оголошення його у розшук з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 281 КПК (у запропонованій авторами проекту Закону редакції); положення, відповідно до якого строк дії ухвали та строк тримання під вартою не зазначається в ухвалі слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого у разі наявності постанови про оголошення його у розшук з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 281 КПК (у запропонованій авторами проекту Закону редакції); конкретизацію відомостей, які мають міститися у клопотанні про здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 2 ст. 297² КПК). У проекті Закону містяться й інші принципово важливі

положення, доповнення якими КПК сприятиме поліпшенню правозастосування у цій сфері.

У цілому, вважаємо, слід підтримати проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування» № 9353 від 30.11.2018 р., внесений народним депутатом України Алексєєвим С.О. як такий, що спрямований на удосконалення правозастосування під час здійснення спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, що сприятиме забезпеченню невідворотності покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та переховуються поза межами України чи на тимчасово окупованій території України.

М. О. Соколенко, молодший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Н. В. Павлюк, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КЛАСИФІКАЦІЯ КІБЕРЗЛОЧИНЦІВ І ПОБУДОВА АЛГОРИТМІВ ЇХ ДОПИТУ

На сьогодні у практичній криміналістиці все більшого розповсюдження набуває алгоритмічний підхід до провадження слідчої діяльності. Важливим результатом означеного підходу у криміналістичній тактиці є активізація наукових розробок щодо виокремлення та розробки алгоритмів такої слідчої дії як допит. Адже допит належить до тих слідчих дій, які придатні для впровадження алгоритмізації, про що вказує переважна більшість опитаних нами слідчих.

Алгоритми допиту вирізняються між собою можливістю своєї трирівневої побудови, де виокремлюються універсальні, персональні та спеціалізовані алгоритми. Універсальні передбачають можливість їх застосування однаково при допиті всіх учасників кримінального провадження – свідків, потерпілих, обвинувачених, підозрюваних та ін. Персональні алгоритми застосовуються при допиті конкретних учасників кримінального провадження, а саме: свідків, потерпілих, підозрюваних, спеціалістів, експертів, понятих та ін. Спеціалізовані алгоритми розробляються для провадження допитів конкретних учасників кримінального провадження при розслідуванні певного різновиду

кримінальних правопорушень, наприклад, алгоритм допиту підозрюваного при розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки, алгоритм допиту потерпілого від кардерства тощо.

Водночас алгоритми допиту кожного з учасників кримінального провадження, як-то підозрюваних, потерпілих чи свідків, будуються на основі виокремлення максимально вичерпного переліку типових ситуацій і надання до кожної з них відповідних завдань та засобів їх розв'язання. При цьому треба враховувати, що побудувати максимально детальні алгоритми до всіх ситуацій, що виникають на практиці, неможливо. Разом з такими ситуаціями, що виникають непередбачено і до яких побудувати алгоритми допиту практично неможливо, існують ситуації з високим ступенем типізації.

З поміж них особливої актуальності останнім часом набувають ситуації, що пов'язані з допитами таких сучасних учасників кримінального провадження як кіберзлочинці. Слідчі ситуації, що виникають при провадженні допитів кіберзлочинців хоча і можуть мати високу ступінь типізації за аналогією з ситуаціями, що виникають при провадженні допитів конкретних учасників кримінального провадження при розслідуванні певного різновиду кримінальних правопорушень, але вирізняються певною специфікою, що залежить від способу дій та спеціалізації злочинної діяльності кожного конкретного кіберзлочинця. Зокрема, можна виділити декілька підстав для класифікації кіберзлочинців, а саме: за ступінню анонімізації, в залежності від виду та способу кіберзлочину, рівня кваліфікованості злочинця та професійності обладнання, що використовується при провадженні вказаної злочинної діяльності.

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити три рівня кіберзлочинців: базовий, середній та топ-рівні. До базового можна віднести такі:

- шахраї з передплат, які використовують відомі торговельні майданчики та сайти з метою отримання грошових коштів і подальшим невиконанням взятих на себе зобов'язань;

– шахраї, які використовуючи прийоми соціальної інженерії, заволодівають коштами або отримують доступ до банківських карт або інших ідентифікаторів осіб.

Алгоритми допиту такого роду кіберзлочинців можна віднести алгоритми допиту, які вирізняються високою ступінню типізації та усталеним провадженням допиту.

Середній рівень кіберзлочинців характеризується використанням баз даних, посилань на різних сайтах з метою зараження персональних комп'ютерів та засобів комунікації шкідливими програмами тощо, серед яких:

– кардери, що використовують ресурси баз даних, отриманих злочинним шляхом або придбаних у інших кіберзлочинців (наприклад, придбання вкраденої бази даних з паролями від електронних карток, що використовувались громадянами України в країнах Європейського Союзу) з подальшим виготовленням банківських карток («білий пластик»), внесенням до них відповідних даних та заволодіння коштами;

– зламники, які використовуючи прийоми соціальної інженерії (посилання на сторінку в соціальних мережах або реєстрація на фейковому сайті), отримують доступ до персональних комп'ютерів та засобів комунікації за допомогою шкідливих програм («Trojan»);

– шахраї, які використовують фішингові сайти та заволодівають коштами за допомогою електронних сервісів з поповнення коштів або таких сайтів, що надають доступ до паролів банківської карти.

До вказаного рівня кіберзлочинців можна запропонувати певні алгоритми допиту, що сприятимуть зняттю їх анонімності, викриванню злочинних контактів та схем, відшуканню власників використаного обладнання та спеціалізованих програмних ресурсів.

Топ-рівень кіберзлочинців характеризується розгорнутими міжнародними зв'язками, можливістю використання найсучаснішого

обладнання та високим рівнем анонімності при здійсненні злочинної діяльності, а саме:

- зламники персональних комп'ютерів та засобів комунікації, що здійснюють свою злочинну діяльність за допомогою самописних вірусів та індивідуальних спеціалізованих програм (HQL-ін'єкцій);

- брутчекери, що використовують спеціалізоване програмне забезпечення для перебору паролів щодо зламу сайтів та акаунтів потерпілих;

- хакери, що створюють Botnet мережі задля використання персональних комп'ютерів шляхом отримання несанкціонованого доступу до них, створення облікових записів та подальшого прихованого керування вказаним обладнанням у своїй злочинній діяльності, зокрема при DDoS-атаках урядових чи будь-яких інших сайтів, отримання персональної інформації про користувачів, крадіжка номерів кредитних карт та паролів доступу.

Допит означених кіберзлочинців являє собою найбільшу складність та підвищений інтерес з точки зору практичної реалізації алгоритмізації. Адже на теперішній час існує тенденція щодо збільшення кількості комп'ютерних операцій, і тому існує подальший запит на розробку криміналістичних алгоритмів та вирішення за їх допомогою відповідних криміналістичних завдань.

Трибуна Аспірантів

А. О. Бабич, аспірант Відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ

Необхідність дослідження доктринальних положень кримінального права покликане не лише розвивати теоретичну складову цієї галузі права, але й вирішувати суто прикладні завдання – підвищувати ефективність кримінально-правової охорони суспільних відносин. Однак достатня кількість обґрунтованих доктринальних ідей навіть і сьогодні не отримали належної регламентації у національному кримінальному законодавстві, зокрема, це стосується питань необережного співзаподіяння. У науці вже понад декілька століть гостро обговорюється проблема участі декількох осіб у вчиненні необережного злочину, пов'язуючи її з пропозиціями нормативно-правового характеру, проте переконливого рішення з цього питання на теоретичному та законотворчому рівнях у повній мірі не запропоновано.

Перш за все слід відзначити, що протягом усього часу розробки питань необережного співзаподіяння єдиного розуміння сутності вказаного поняття у сучасній доктрині кримінального права ще не надано.

Як зазначає С. Р. Багіров внаслідок цього, починаючи з минулого століття і до сучасності, у науковій спільноті склалися два підходи до розуміння сутності необережного співзаподіяння – «вузький» та «широкий»¹.

¹ Багіров С. Р. Підходи до розуміння необережного співзаподіяння у науці кримінального права. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 161.

Прихильники «вузького» підходу (Д. А. Безбородов, Р. Р. Галіакбаров, М. С. Грінберг, О. В. Курсаєв, Д. А. Мелешко, І. Р. Харитонова та ін.) наполягають на розмежуванні необережного співзаподіяння як особливої форми поведінки кількох суб'єктів одного необережного злочину з явищем «збігу діянь», вказуючи на обов'язковість встановлення взаємодії між співзаподіювачами. Показово, що представники цього напрямку не вважають необережним співзаподіянням збіг, зокрема, порушень правил технічної безпеки з боку кількох осіб, що призвело до одного суспільно небезпечного наслідку.

Прихильники «широкого» підходу (В. І. Борисов, С. В. Гізимчук, П. С. Дагель, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, В. А. Нерсесян, І. М. Тяжкова та ін.) розглядають як необережне співзаподіяння не лише «вузькі» форми необережного спричинення злочинної шкоди, а й інші різновиди необережного заподіяння наслідків. Учені цієї групи на відміну від представників попереднього підходу вважають, що поняття необережного співзаподіяння може охоплювати і ситуації спричинення єдиного наслідку в результаті порушень правил технічної безпеки кількома особами.

Проте слід зазначити, що у зв'язку з новітніми дослідженнями у сфері кримінального права, є всі підстави виділяти і третій підхід до розуміння необережного співзаподіяння, який обґрунтовує у своєму дослідженні І. А. Зінов'єва¹, роблячи при цьому відсилання до праць російського науковця О. І. Рагога². Варто зауважити, що до таких же висновків дійшов, але дещо раніше, й інший російський науковець А. Н. Мондохонов³. Так, І. А. Зінов'єва вважає, що спричинення через необережність кваліфікуючого наслідку умисного злочину спільно декількома особами, які повинні були і могли його передбачити, слід визнати необережним співзаподіянням,

¹ Зінов'єва І. А. Особливості відповідальності виконавця при вчиненні злочинів з двома формами вини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 184.

² Рагог А. И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам : монография / А. И. Рагог. Москва: Проспект. 2015. С. 201-202.

³ Мондохонов А. Н. Соучастие в преступной деятельности. Москва, 2006. С. 44.

а суб'єктів спричинення такого наслідку слід розглядати не як співучасників, а як його співзаподіювачів. Однак, звернемо увагу на ствердження О. І. Рарога про те, що ставлення у вину спричинених через необережність кваліфікуючих наслідків умисного злочину, вчиненого декількома особами, **повинно визначатися за правилами не про співучасть, а про необережне співзаподіяння**. У такому випадку, на думку вченого, необережне спричинення таких наслідків повинно кваліфікуватися самостійно при оцінці кожного з учасників злочину¹. Тобто автор має на увазі питання поставлення у вину необережних наслідків умисного злочину конкретному суб'єкту, який їх усвідомлював, а не розуміння необережного співзаподіяння виключно суспільно небезпечними необережними наслідками окремих злочинів з двома формами вини.

Вже із таких міркувань О. І. Рарога, й позицію І. А. Зінов'євої щодо сутності необережного співзаподіяння, не можна розглядати як бездоганну. Науковці, які підтримали І. А. Зінов'єву щодо розуміння співзаподіяння у межах кваліфікуючих наслідків, спричинених через необережність кількох суб'єктами, здійснюють, як уявляється, штучний розрив злочинів та психічного стану особи, окремо до діяння та наслідків чим, фактично, допускають необережне співзаподіяння у так званих злочинах з двома формами вини, особливо у тих випадках, де вони у цілому є умисними. Наприклад, за логікою І. А. Зінов'євої суб'єкти умисного руйнування шляхів сполучення, яким ставиться у вину заподіяння через необережність загибель людей (ч. 3 ст. 277 КК), є не співучасниками, а його співзаподіювачами. Однак це не повинно виключати відповідальності за співучасть у руйнуванні шляхів сполучення. Отже, межами співучасті охоплюється руйнування шляхів сполучення (ч. 1 ст. 277 КК), а межами необережного співзаподіяння – спричинення загибелі людей (ч. 3 ст. 277 КК). І далі: необережне ставлення до кваліфікуючого наслідку не повинно виключати співучасть у спричиненні

¹ Рарог А. И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам : монография / А. И. Рарог. Москва: Проспект. 2015. С. 201-202.

діяння або діяння та основного наслідку, що є спільним результатом взаємопов'язаних діянь усіх співучасників¹. Очевидно, що таке розуміння занадто розширює зміст необережного співзаподіяння лише суспільно небезпечними наслідками окремих складів злочину.

На наш погляд, найбільш прийнятною є точка зору тих науковців, які необережне співзаподіяння розуміють у широкому значення, не обмежуючись лише так званими «вузькими» формами участі декількох осіб у вчиненні необережного злочину, але водночас і надмірно не розширюючи зміст останнього, як це пропонують представники третього напрямку. Враховуючи наведене вважаємо, що подальші наукові дослідження у вказаному напрямку є перспективними і мають бути присвячені, зокрема, розробці теоретично прийнятної концепції необережного співзаподіяння.

¹ Зінов'єва І. А. Особливості відповідальності виконавця при вчиненні злочинів з двома формами вини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 185-186.

К. В. Жуковська, аспірантка сектору кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ

З моменту прийняття і вступу в дію Кримінальний кодекс України (далі – КК) 2001 р. все частіше поповнюється (іноді у виді нової редакції статті) не лише окремими різновидами злочинних проявів, а й криміналізованими актуальними для країни суспільно небезпечними явищами, такими, наприклад, як торгівля людьми (ст. 149), зайняття гральним бізнесом (ст. 2031), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 2581), найманство (ст. 447) та ін., що свідчить про творчій і законодавчий зв'язок кримінології і кримінального права.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульська конвенція) від 6 грудня 2017 р. No 2227-VIII до КК була внесена, зокрема, ст. 1261 «Домашнє насильство». Дана стаття наголошувала на тому, що під домашнім насильством розуміється будь-яке спричинення фізичного чи психологічного болю члену родини. При цьому дані особи можуть перебувати у шлюбі, або бути розлученими, близькі родичі тощо. Дані протиправні дії повинні мати систематичний характер, можуть бути направлені на спричинення розладом здоров'я, втрату працездатності тощо [1].

Україна за останні роки регулює питання домашнього насильства та намагається встановлювати відповідну санкції до осіб, які вчиняють протиправні дії. Одним з критеріїв є впровадження Стамбульської конвенції та дотримання її вимог. Вищезазначений міжнародний документ направлений на боротьбу з насильством стосовно жінок. Норми конвенції врегулюванні

у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. No 2229-VIII, у ст. 5 якого зазначено, що державна політика у сфері запобігання та протидії домашньому насильству спрямована на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання домашнього насильства, надання всебічної допомоги постраждалим особам та утвердження ненасильницького характеру приватних стосунків [2].

На сьогоднішній день наше законодавство виділяє чотири спеціальні заходи протидії домашньому насильству, які запозичені з положень Стамбульської конвенції про боротьбу з домашнім насильством. Подібні норми діють у всіх країнах Європи, які підписали цю Конвенцію.

Важливіший захід запобігання насильству, яке фактично не застосовується. Це пов'язано з тим, що МВС України ще не прийняло відповідний спеціальний наказ, який би регламентував порядок обліку кривдників (хоча відповідний проект наказу розглядається в МВС України ще з травня минулого року).

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування ще не розробили відповідних програм на основі вже діючої Типової програми для кривдників, затвердженої Наказом Мінсоцполітики України. Тому насильники до сих пір не проходять спеціальні програми, спрямовані на коригування їх поведінки і психологічного стану.

Термінове забороняє припис виноситься кривдникові підрозділом Нацполіції в разі прямої загрози життю або здоров'ю потерпілого особи з метою негайного припинення домашнього насильства терміном до 10 діб. Термінове забороняє припис може містити такі заходи (одне або все): зобов'язання покинути місце проживання особи, яка постраждала, заборона на вхід і перебування в місці проживання жертви, заборона в будь-який спосіб контактувати з потерпілим особою [3].

І знову ж таки – це засіб на практиці до цих пір не працює. Адже ще не затверджена шкала оцінки ризиків домашнього насильства, на основі якої працівники поліції будуть виносити термінові забороняють приписи. Хоча

відповідний Наказ МВС України № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового забороняє приписи щодо кривдника» вже вступив в силу і, як повідомляють в Нацполіції, спеціальні бланки для оцінки ризиків вже надруковані [4].

Тільки в разі високого рівня небезпеки поліцейським може бути винесено термінове забороняє припис із зобов'язанням кривдника покинути місце проживання, навіть в разі, якщо таке житло є його особистою приватною власністю.

Багато вчених і практикуючі адвокати заперечували проти впровадження термінового забороняє приписи, посиляючись на відсутність судової процедури його винесення і порушення права власності так званого «кривдника». Безумовно, така думка має сенс, оскільки в певній мірі йде врозріз з принципом непорушності права власності на житло.

Таким чином, слід зазначити, що законодавством не передбачена можливість скасування обмежувального припису, навіть в разі визнання особи не винним в скоєнні злочину або адміністративного правопорушення за домашнє на

Отже, необхідність ратифікації Україною Стамбульської конвенції та імплементація її положень в національне законодавство обумовлені гостротою стану домашнього насильства і насильства стосовно жінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Домашнє насильство в Україні – злочин, а не “любов” 2019 року [Електронне видання] – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46832511>;
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 5. Ст. 35;
3. Типова програма для кривдників: Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 р. № 1434 [Електронне видання] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#n13>;
4. Наказ МВС України № 654 «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового забороняє приписи щодо кривдника» [Електронне видання] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18>.

С. О. Кібальник, аспирант отдела криминологических исследований Научно-исследовательского института изучения проблем преступности им. академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

«НИКТО НЕ СМОЖЕТ РАСТОПИТЬ ЭТОТ ЛЕД»: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ И ИММИГРАЦИОННОЕ ЗАДЕРЖАНИЕ В США

О репутации в общественном мнении таких мест, как центры содержания под стражей нарушителей миграционного законодательства, наглядно свидетельствует уже тот факт, что содействующие идентификации их личности гуманитарные организации часто стараются выдавать эти усилия за помощь мигрантам в восстановлении семейных связей. Поскольку же целью такого задержания является не только физическое ограничение лиц в передвижении¹, но и минимизация представлений о выгоде от незаконного проникновения на территорию государства в глазах более широкой аудитории², представляется целесообразным проследить действие этого режима именно на примере наиболее уязвимых слоев задержанных.

40 тыс. женщин, мужчин и детей ежедневно удерживаются под стражей Иммиграционной и таможенной службой США (ICE) в более чем 500 центрах по всей стране. На данное время около 70% находятся в учреждениях, управляемых частными тюремными компаниями, такими как «CoreCivic» и «GEO Group», взимающие в день за спальное место до \$134 с человека и \$319 на семью³.

Как сообщалось Департаментом внутренней безопасности (DHS), с 2010 по 2016 г. в Офис Генерального инспектора поступило около 33 тыс.

¹ Turnbull S. Immigration Detention and Punishment. Oxford: Center for Criminology, University of Oxford, 2017. P. 2-3; Hassan L. Deterrence measures and the preservation of asylum in the United Kingdom and United States. *Journal of Refugee Studies*. 2000. № 2 (13). P. 184-204.

² Кібальник С. О. Запобігання через катування: до питання щодо необхідності функціонування пунктів тимчасового перебування іноземців (ППП) в Україні. *Коли та ким виправдовуються катування: матеріали дискусійного клубу* (м. Харків, 16 травня 2019 р.). Х.: Право, 2019. С. 37.

³ Miller T. More than a Wall. *Corporate Profiteering and the Militarization of US Borders*. Ed. by N. Buxton & N. Ni Bhriain. Amsterdam: TNI, 2019. P. 15.

жалоб на сексуальные злоупотребления в иммиграционных центрах задержания. Впоследствии цифра уменьшилась до 1224 с января 2010 по сентябрь 2017 г. и 103 с октября 2017 по март 2018 г. – однако и это число указывает на системный и безнаказанный характер домогательств и изнасилований, поскольку большинство пострадавших боятся заявлять, внутренние проверки являются закрытыми, а из этих 1224 обращений на июнь 2017 г. были расследованы лишь 43. Многие говорят, что им угрожали мстью в случае огласки. Хотя большинство пострадавших составляют женщины, это касается и мужчин: так, одному из задержанных во Флориде агент ICE угрожал выдворением на Гаити за отказ от орального секса, хотя сам он с Багамских островов¹. Некоторые подвергшиеся таким действиям покинули свои страны из-за домашнего насилия (что является основанием для получения в США убежища). Летом 2017 г. ICE попыталась уничтожить документы о нарушениях, жалобах, данных мониторинга и даже смертях под стражей, обратившись с соответствующим запросом в Национальное управление архивов и документации, но процесс был приостановлен².

Боязнь задержания приводит также к нежеланию вызывать полицию или появляться в суде. Как сообщали в прокуратуре Денвера, жертвы домашнего насилия отказываются свидетельствовать из-за страха быть «принятыми» ICE прямо в зале суда³. То же самое относится и к обращению за медицинской помощью: бездокументные лица вынуждены заниматься самолечением даже в отношении детей, имеющих американское гражданство. Это заставило учителей и директоров школ взять на себя функции медиков и социальных работников.

Более 14 тыс. несовершеннолетних иностранцев находились в заключении ICE по состоянию на Рождество 2018 г. Лица возрастом до

¹ 1,224 Records of Sexual Assault in ICE Detention. URL: <https://theintercept.com/2018/04/11/immigration-detention-sexual-abuse-ice-dhs/> (дата обращения: 5.12.2019).

² U.S. Historians Fight to Stop ICE From Erasing Records. URL: <https://www.newsweek.com/us-historians-are-fighting-stop-ice-erasing-records-agencys-treatment-1049158> (дата обращения: 5.12.2019).

³ Denver prosecutor: ICE agents in courthouses compromising integrity of domestic violence cases. URL: <https://www.thedenverchannel.com/news/local-news/denver-prosecutor-ice-agents-in-courthouses-compromising-integrity-of-domestic-violence-cases> (дата обращения: 5.12.2019).

17 лет содержатся под стражей на трех военных базах. В 2014 г. лишь на одной из них удерживались 2 тыс. их – но после запроса DHS о разрешении на задержание еще 5 тыс. через приграничную военную базу в Эль-Пасо прошло 7259 детей¹.

Задержанные несовершеннолетние предоставлены сами себе. Пребывание в заключении осложняется отсутствием обогрева, недоступностью средств гигиены (таких как душ, мыло и зубные щетки), круглосуточно включенным освещением и нехваткой кроватей. В прессу поступали фотографии множества детей, спящих на бетонном полу². Антисанитария и отсутствие медицинского ухода приводят к тому, что и дети, и взрослые болеют опоясывающим лишаем, чесоткой и ветряной оспой. Запах от детей столь тяжел, что к концу смены униформа надзирателей нуждается в стирке. Некоторые дети, изможденные постоянным светом и отсутствием кровати, засыпали во время интервью прямо на стульях³. Более того, в августе 2019 г. президентская администрация отменила 20-дневный срок содержания несовершеннолетних иммигрантов под стражей как «лазейку для контрабандистов», позволив удерживать семьи в заключении весь период судебного рассмотрения дела.

Сама же политика «нулевой терпимости» к незаконной миграции была объявлена главой государства в апреле 2018 г. Два месяца спустя в медиа появились сообщения о том, что более 2 тыс. детей вследствие неё разлучены со своими родителями. Стремясь «заблокировать тех, кто привык блокировать сам», по США прокатились волна акций «Оссуру ICE», сорвав рейды и другие операции этого ведомства в ряде городов. Следующим летом произошли шумные протесты в офисах крупнейших финансовых спонсоров системы иммиграционного задержания и выдворения. Как результат, об

¹ Why immigrant children were housed on military bases. URL: <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2018/08/16/how-immigrant-children-were-housed-on-military-bases/> (дата обращения: 5.12.2019).

² Are US child migrant detainees entitled to soap and beds? URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-48710432> (дата обращения: 5.12.2019).

³ Attorneys: Texas border facility is neglecting migrant kids. URL: <https://apnews.com/46da2be04f54adbb875cfbc06bbc615> (дата обращения: 5.12.2019).

отказе инвестировать в частные центры содержания под стражей заявили «Bank of America» и «SunTrust»¹. При этом характерно, что офицер частной иммиграционной тюрьмы, врезавшийся грузовиком в перекрывавших въезд на служебную парковку, – и атакованных после этого слезоточивым газом – был наказан административным отпуском², тогда как поджигателя автобусов ICE немедленно застрелила полиция³.

Пока же ICE не упразднена (как это обещали сделать некоторые представители Демократической партии, в итоге проголосовав против собственного законопроекта) стоит отметить потенциал таких инициатив, как «The House of Women for the Empowerment & Emancipation». С 2016 г. этот коллектив из столицы Греции, проводящий собрания в самоуправляемом театре «Embros», развивает взаимопомощь вместо благотворительности, доставляя предметы первой необходимости в миграционные центры Амигдалеза и Петру Ралли (до 2017 г. также существовал чисто женский центр в Эллиниконе, закрытый властями после протестов). Поддержку и ресурсы получают в том числе и освобожденные из заключения⁴.

Конечно, и если бы все центры задержания ICE были закрыты, получившие свободу передвижения и проживания не смогли бы чувствовать себя в полной безопасности. Хотя побывавшие в одном из стихийных лагерей центральноамериканских «транзитников» на северной границе Мексики рассказывают о возникших там группах по мирному разрешению конфликтов, коллективной заботе друг о друге и о своем месте проживания⁵, всего этого явно недостаточно. Однозначно можно сказать лишь одно:

¹ July 8th-12th Week Of Action: Shut Down I.C.E. Profiteers! URL: <https://itsgoingdown.org/july-8th-12th-week-of-action-shut-down-i-c-e-profiteers/> (дата обращения: 5.12.2019).

² Wyatt Detention Facility's Capt. Thomas Woodworth resigns 2 days after truck incident. URL: <https://www.providencejournal.com/news/20190816/wyatt-detention-facilitys-capt-thomas-woodworth-resigns-2-days-after-truck-incident> (дата обращения: 5.12.2019).

³ Anarchist first to be killed fighting US concentration camps. URL: <https://freedomnews.org.uk/anarchist-first-to-be-killed-fighting-us-concentration-camps/> (дата обращения: 5.12.2019).

⁴ Atene – Comunicato della Casa delle donne sulle lotte e la repressione nel lager di Petrou Ralli. URL: <https://hurriya.noblogs.org/post/2019/08/07/atene-comunicato-della-casa-delle-donne-sulle-lotte-e-la-repressione-nel-lager-di-petrou-ralli/> (дата обращения: 5.12.2019).

⁵ The Siege of the Autonomous Migrant Shelter in Tijuana. URL: <https://itsgoingdown.org/the-siege-of-the-autonomous-migrant-caravan-shelter-in-tijuana/> (дата обращения: 5.12.2019).

никакие государственные учреждения не являются первоисточником насилия в обществе, вся повседневная жизнь которого основана на отношениях подчинения и господства. Они – лишь «конвейеризированная» форма его проявления.

С. О. Кибальник, аспирант отдела криминологических исследований Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

ОТ ДЕТЕНИЗАЦИИ К ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ АНТИУТОПИИ. АБОЛИЦИОНИСТСКИЙ ВЗГЛЯД НА ЭКОНОМИКУ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ

В середине XX века государственные и финансовые элиты многих стран рассказывали, как хорошо было бы отказаться от привязки валют к золотому стандарту. Золотой стандарт был отменен, появилась возможность выпуска большей денежной массы, началось развитие глобальных финансовых рынков. Однако даже в развитых странах большинство жителей вынуждены работать всё тяжелее, получая за свой труд всё меньше¹. Процессы политико-экономической глобализации облегчаются переходом к цифровым деньгам вместо наличных – ведь именно на такой основе легче создать единую мировую финансовую систему, в том числе с общей валютой. В то же время, и глобализационные тенденции современного капиталистического мира способствуют переходу к электронным расчетам.

Идея полного перехода на электронные деньги активно пропагандируется в Украине – разумеется, дабы положить конец коррупции и неудобствам. Поэтому вопрос о причинах его продвижения банками и корпорациями заслуживает детального рассмотрения – подобно тому, как обеспокоенность крупного капитала недостаточным доступом населения к экологичным продуктам питания вовсе не предполагает увеличения возможностей для выращивания фруктов на приусадебных участках.

В 2015 г. о намерениях полностью отказаться от наличных расчетов объявила Швеция. На 2018 г. наличные расчеты составляли 2% стоимости

¹ «Долгая Депрессия»: Интервью с Карлом-Хайнцем Ротом о мировом кризисе. URL: <https://aitrus.info/node/916> (дата обращения: 5.12.2019).

всех финансовых транзакций в ней, около 10% в еврозоне и 7,7% в США¹. Хотя официальная статистика может и быть занижена с целью преувеличить непопулярность такого средства платежей. Несмотря на стремительный рост числа преступлений в сфере электронного денежного оборота, шведские органы власти все равно стимулируют электронную оплату товаров и услуг, а некоторые банки не принимают и не выдают деньги в материальной форме.

Это подается, в частности, как мера предотвращения уличных грабежей². Но если хранение денег в виде банкнот и монет не стоит их владельцу ничего, кроме инфляционных потерь, то перевод всех расчетов в цифровую форму позволяет операторам извлекать огромную прибыль лишь на комиссионных сборах. Не говоря уже о том, как легко валюта на банковских картах облагается платой за сервис, налогами и иными принудительными платежами.

Кроме того, как признает управляющий центрального шведского банка «Riksbank» Стефан Ингвес, полностью безналичная экономика будет означать ответственность немногочисленных коммерческих игроков за все платежи в стране, что создает угрозу для платежной инфраструктуры: «безналичная Швеция может оказаться неподготовленной в случае кризиса».

Для беднейших слоев населения, выживающих за счет стихийной торговли, отказ от наличных денег вовсе означает лишение последнего источника средств к существованию³. На это обращает внимание и заместительница управляющего «Riksbank» Сесилия Скингсли: «Есть ряд людей, и есть ряд ситуаций, где наличные деньги абсолютно необходимы». По ее словам, пожилые люди и беженцы относятся к числу тех, кому нужен доступ к наличным деньгам, даже если подавляющее большинство страны

¹ People in Sweden barely use cash – and that’s sounding alarm bells for the country’s central bank. URL: <https://www.cnbc.com/2018/05/03/sweden-cashless-future-sounds-alarm-bells-for-the-central-bank.html> (дата обращения: 5.12.2019).

² Wright R. et al. Less Cash, Less Crime: Evidence from the Electronic Benefit Transfer Program. *IZA Discussion Paper*. 2014. № 8402. P. 3.

³ Ibid. – P. 28; Mather C. Informal Workers’ Organizing / WIEGO Research Project. Washington, DC: Solidarity Center, 2012. P. 12.

этого не делает¹. Иных же лиц возможность быстрой оплаты покупок онлайн поощряет к необдуманной трате денег, которые гораздо легче отдать, не держа в руках физически. А значит – увеличивает проблемы с кредитами, азартными играми и другими последствиями безответственных действий.

Наконец, фиксация любой безналичной финансовой операции позволяет в случае необходимости отследить её. Это позволяет не только контролировать частную жизнь обычных граждан. Возможность блокировки электронного счета крайне облегчает репрессивные меры в отношении лиц, представляющих какую-либо угрозу интересам правительств и крупных компаний, – как это и произошло, например, в деле с проектом «WikiLeaks».

Может быть, полный переход к электронным расчетам необходим для препятствования деятельности организованных преступных группировок? Обратимся к такому примеру их транснационального бизнеса, как миграционная индустрия.

Прцветание незаконной переправки лиц через границы государств Европы не в последнюю роль обеспечивается «хавалой» – появившейся еще в Средние века платежной системой, дающей преступникам гарантию оплаты со стороны «клиентов» и освобождающей их от электронных транзакций в международных финансовых операциях. Максимальное разделение задач с изоляцией каждого этапа и участника переправки делает ее непрозрачной для любого полицейского или банковского контроля, и довольно сложно представить, чтобы переход к цифровому расчету изменил эту ситуацию кардинально. Как показал французский журналист Артюр Фрайе-Лалей, под видом незаконного мигранта проделавший путь от Пешавара до Кале, речь идет о феномене саррафов – одновременно банкиров и менял, почти всегда параллельно занятых другой деятельностью. Вместо движения денег или расписок, саррафы обмениваются долгами и обязательствами:

¹ People in Sweden barely use cash – and that’s sounding alarm bells for the country’s central bank.
URL: <https://www.cnbc.com/2018/05/03/sweden-cashless-future-sounds-alarm-bells-for-the-central-bank.html>
(дата обращения: 5.12.2019).

«Например, мигранты платят наличными в Стамбуле. Затем деньги относят в ювелирные лавки или обменные пункты на большом рынке, где в ходу множество самых разных валют. «Кассир» пишет имя (обычно вымышленное) того, кому нужно заплатить, в особый блокнот вместе с указанием суммы. Затем он рвет лист на две части: одна остается у него, а вторую он отдает тому, кто приносит деньги. Когда наступает время платежа (то есть нелегалы попадают на место назначения), к нему приходит человек с частью квитанции. Кассир сравнивает её со своей и, если всё совпадает, выплачивает оговоренную сумму.

Однако бывает, что тот, кто нашел и нанял капитана на перевозящее мигрантов судно, может оставить у себя талон на оплату услуг капитана по договоренности с ним. Потому что если его арестуют в Европе, вербовщик сможет забрать деньги и передать их членам семьи капитана, чтобы те наняли ему адвоката»¹.

Хавала совершенно легальна в Индии, Пакистане и большей части мусульманского мира. В Европе же она под запретом: в частности, по французским законам для установления факта правонарушения передача денег перевозчику «клиентом» не является обязательной. Впрочем, отдадим старинной системе и должное: она не только обеспечивает заработок преступников на последних сбережениях мигрантов и их семей, но и позволяет мигрантам отправлять деньги своим родным в страны, где слабо развита банковская система. Причем делать это намного дешевле, чем посредством «Western Union».

¹ L'«hawala», l'ingénieux système de paiement des migrants. URL: <http://www.slate.fr/story/115127/hawala-systeme-financier-migrants> (дата обращения: 5.12.2019).

Ю. А. Левицька, аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЯК ПРОТИДІЯ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів є одними з найпоширеніших в місцях позбавлення волі. Наркозлочинність призводить до розповсюдження наркотичних речовин на території установи відбування покарань, їх вживання особами, що мають наркотичну залежність та викликає захворювання, що становлять ризик для життя та здоров'я ув'язненого. Хоча в'язниця не є ідеальною установою для лікування наркотичної залежності, проте належна медична допомога може полегшити деякі аспекти лікування та мотивувати людей продовжувати терапію, що знизить рівень наркозлочинності в цілому.

Протидія злочинності складається з системи упорядкованих та взаємопов'язаних заходів, що мають соціальний, правовий, кримінологічний, медичний, економічний, та організаційний аспекти. Одним з основоположних засобів протидії наркозлочинності є надання належної медичної допомоги та лікування наркозалежності. Тобто, медичний (біологічний) аспект стратегії протидії наркозлочинності полягає в удосконаленні наркологічної служби та методів лікування наркоманії, підвищенні кваліфікації та забезпеченні високої професійної підготовки медичних працівників, які здійснюють лікування наркоманів та інших осіб, які вживають наркотичні засоби без призначення лікаря, розробленні нових лікарських препаратів і медичного устаткування для лікування наркоманії тощо.¹

¹ Гладкова С. О. Зміст стратегії протидії наркозлочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №5, т. 2. С. 203 – 204.

Медична допомога, гарантована національним законодавством України, надається відповідно до системи стандартів у сфері охорони здоров'я, клінічних протоколів надання медичної допомоги в порядку, передбаченому законодавством¹. Основою даного Порядку є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», в якому зазначається, що медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами². Отже, поняття медична допомога є обширним та включає в себе різноманітну діяльність медичних фахівців, спрямованих на забезпечення права засуджених на охорону здоров'я.

Головними заходами протидії злочинності, пов'язаної зі вживанням наркотичних речовин в місцях позбавлення волі, є лікування наркотичної залежності та профілактика захворюваності. Хоча в нашій державі досягнуто значного прогресу, йдеться про розширення програм профілактики і лікування для ОВНІ та інших груп ризику, стурбованість викликає неадекватність програми профілактики і лікування ВІЛ-інфекції в місцях позбавлення волі, зокрема, відсутність доступу ув'язнених до замісної підтримувальної терапії (далі – ЗПТ) опіоїдної залежності³. Досвід багатьох держав свідчить про ефективність застосування ЗПТ при лікуванні наркоманії, натомість існують перешкоди етичного, ідеологічного та матеріального характеру⁴, що не дають змогу ефективно реалізувати лікування засуджених, хворих на наркоманію. Проте, незважаючи на перелічені перешкоди, роботу в цьому напрямі треба продовжувати.

¹ Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі : Наказ /Мін-во юстиції України та Мін-во охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення 19.12.2019).

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення 19.12.2019).

³ Аутухов К. А., Байлов А. В. Замісна підтримуюча терапія в місцях несвободи: міжнародний досвід. *Актуальні питання кримінально-виконавчого права* : Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. №2 (13). С. 174-177.

⁴ Батиргарєва В. С. Проблемні питання запровадження замісної підтримувальної терапії у місцях позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1 (1). С. 114–117.

Особи, які залежать від наркотичних речовин, надають перевагу відбуванню покарання в місцях несвободи, а не лікуванню в спеціальних закладах, оскільки навчилися обходити існуючий режим та легко отримувати наркотичні засоби. Хворі на наркоманію ув'язнені можуть тиснути на інших осіб, щоб вони не погоджувалися на лікування, таким чином розповсюджуючи правила, які встановлюються наркодилерами всередині та зовні в'язниці. Опитування осіб, засуджених за зберігання і розповсюдження наркотичних засобів у кримінально-виконавчих установах, підтвердили, що обіг наркотиків контролюють злочинні лідери з метою організації наркобізнесу за рахунок осіб, які вживають наркотики (перебувають у наркотичній залежності та продовжують споживання). Кошти, отримані від наркобізнесу, кримінальні лідери використовують для його поновлення, підтримання злочинного середовища та для вирішення внутрішніх проблем колоній за допомогою корупційних зв'язків із представниками адміністрації установ¹. Наркоманія в місцях позбавлення волі вважається латентною злочинністю, оскільки викрити наркодилерів та змусити ув'язненого пройти лікування від наркотичної залежності, навіть застосовуючи замісну підтримуючу терапію, здається неможливим.

Слід взяти до уваги, що медична допомога є комплексним заходом, що складається з лікування безпосередньо та вагомої психологічної роботи з ув'язненими, що надає їм змогу змінити власне ставлення до вживання наркотичних речовин. Існує потреба попередити засуджених, хворих на наркоманію, про небезпеку передозування та інші наслідки після їхнього звільнення з установи відбування покарання, що є психологічною роботою. Медична допомога та охорона здоров'я в місцях позбавлення волі повинні бути доступними та передбачати конкретні послуги, орієнтовані на детоксикацію наркотичних речовин та психологічну допомогу, адже наркотична залежність – хронічне рецидивне захворювання та лікувальні

¹ Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в установах виконання покарання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. №3. С. 137-139.

програми повинні передбачати можливість надання допомоги в будь-який момент у житті наркозалежних.

Підсумовуючи вищевикладене, можна з впевненістю сказати, що надання медичної допомоги є одним з аспектів протидії наркозлочинності в місцях позбавлення волі. В ідеальному баченні, тюрма має використовуватися як установа, в якій вдало розпочалося лікування засуджених від наркоманії, яка згодом сприяє повному одужанню від наркотичної залежності, що є першим кроком до подолання злочинності в цій сфері.

Науковий керівник:

К. А. Автухов, к. ю. н., с.н.с, старший науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сталіна НАПрН України, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Ю. С. Лимаренко, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Домашнє насильство – злочин спрямований проти життя та здоров'я особи. Він порушує конституційні права потерпілого та завдає значних збитків. Його небезпечність відмінна від інших злочинів цього виду, оскільки суб'єктом вчинення є близька до потерпілого особа. Особа, якій довіряють та менш за все очікують від неї небезпеки на свою адресу.

З метою захисту потерпілих від домашнього насильства на законодавчому рівні було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». І хоча Закон є гендерно-нейтральним і дія його положень має поширюватись як на жінок, так і на чоловіків, все ж метою його прийняття був захист жінок та дітей.

Така позиція законодавця є небезпідставною, оскільки згідно зі статистичними даними, жінки частіше потерпають від насильства з боку чоловіків (партнера, співмешканця, батька, брата). Наприклад, у 2018 році в Україні 1243 жінки було визнано потерпілими від кримінальних правопорушень, які пов'язані з насильством у сім'ї.¹ Багато новин у ЗМІ та мережі Інтернет присвячені саме жінкам, які зазнали насильства. Але поряд з цим є й інший відсоток, який не потрібно випускати з поля зору, відсоток, про який не прийнято говорити – це чоловіки жертви домашнього насильства. Мова не йде про вчинення стосовно них домашнього насильства у формі економічного або сексуального насильства, зокрема це психологічне та фізичне насильство.

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2018 р.: стат. інформ. Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 02.12.2019).

Для наочного зображення цього питання та порівняння ситуації, яка склалась в країні в цілому та Харківському регіоні зокрема, необхідно навести дані, які містяться в офіційній звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення». Принагідно повідомляємо, що окремих даних стосовно чоловіків, які є потерпілими від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством немає, тому ми спробували виділити з усієї маси потерпілих саме чоловіків від 18 років, тобто дорослих осіб.

Таблиця 1 показує статистичну картину кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством в Україні за 2016 – 2018 рр. та січень – листопад 2019 р.¹

Таблиця 1

Особи, які потерпіли від кримінальних правопорушень,
пов'язаних з домашнім насильством в Україні
за 2016 – 2018 рр. та січень – листопад 2019 р.

Рік	Усього осіб	Чоловіків	Відсотковий показник
2016 р.	1308	177	13,5 %
2017 р.	1367	160	11,7 %
2018 р.	1592	195	12,2 %
січень-листопад 2019 р.	2323	298	12,8 %

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2018 р.: стат. інформ. Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2016 р.: стат. інформ. Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – грудень 2017 р.: стат. інформ. Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень – квітень 2019 р.: стат. інформ. Генеральної прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820 (дата звернення: 02.12.2019).

Отже, за останні три роки та 11 місяців загальна кількість жертв по країні зросла на 1015 осіб, найвищий відсотковий показник кількості жертв чоловіків спостерігався у 2016 р. – 13,5 %.

Далі поглянемо на вищезазначене питання з регіонального кута. У таблиці 2 наведено дані стосовно потерпілих осіб від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством в м. Харків та Харківській обл. за 2016 – 2018 рр. та січень – листопад 2019 р.¹

Таблиця 2

Особи, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством в м. Харків та Харківській обл. за 2016 – 2018 рр. та січень – листопад 2019 р.

Рік	Усього осіб	Чоловіків	Відсотковий показник
2016 р.	103	22	21,3 %
2017 р.	102	14	13,7 %
2018 р.	104	9	8,6 %
січень – листопад 2019 р.	105	11	10,4 %

Ознайомившись з наведеною інформацією можна стверджувати, що сумарно за означений період в Харківському регіоні потерпілими було визнано 414 осіб, з яких 56 – чоловіки. Найвищий відсотковий показник спостерігався у 2016 р. та становив 21,3 %, найнижчий у 2018 р. – 8,6 % і до

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Харківська область за січень – грудень 2018 р.: стат. інформ. Прокуратури Харківської області. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113736&libid=100141 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Харківська область за січень – грудень 2016 р.: стат. інформ. Прокуратури Харківської області. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=112805&libid=100141 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Харківська область за січень – грудень 2017 р.: стат. інформ. Прокуратури Харківської області. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113461&libid=100141 (дата звернення: 02.12.2019). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Харківська область за січень – листопад 2019 р.: стат. інформ. Прокуратури Харківської області. URL: https://khar.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113985&libid=100141 (дата звернення: 02.12.2019).

листопада 2019 р. збільшився на 1,8 %. Наведена інформація не відображає об'єктивний стан домашнього насильства стосовно чоловіків і ця проблема все ще залишається високо латентною.

Традиційно так склалось, що домашнє насильство асоціюється з жінкою – жертвою, але як ми бачимо статистика говорить про інше.

Відсоток чоловіків, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством це лише показник, за якого чоловіки зазнали, наприклад, різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень. На нашу думку, цей показник набагато більший, але в силу певних обставин чоловіки надають перевагу мовчанню, а не захисту своїх прав. Психологи зазначають, що нав'язана традиційним вихованням модель «сильного чоловіка, який не плаче, самостійно вирішує свої проблеми, не просить допомоги» призводить до того, що більшість чоловіків не вміє виражати свої емоції і не розуміє або не приймає їх виражень іншими людьми.¹

Серед стереотипів, які заважають чоловікам звернутись за допомогою, наступні:

1. Упевненість суспільства в тому, що чоловік, в силу фізичних переваг, не може страждати від домашнього насильства, яке відносно нього чинить жінка.

2. Стереотип, відповідно до якого психологічне насильство, яке переважно вчиняють жінки відносно чоловіків, не завдає їм значної шкоди, оскільки вони психологічно більш стійкі.

3. Переконання більшості в тому, що звернення за допомогою – прояв слабкості, а чоловіки не повинні бути слабкими.

Це лише незначна частина стереотипів, які панують у суспільній свідомості і заважають чоловікам звертатись за допомогою, якої вони

¹ Чуйко О. М., Куравська Н. В. Гендер і кар'єра: навч. посіб. / ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2019. С. 150.

потребують не менше за жінок, у разі вчинення стосовно них домашнього насильства.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що наша держава хоча й сповідує європейські цінності стосовно рівності чоловіків та жінок, стереотипи щодо їх нерівності все ще щільно закріплені в суспільній свідомості.

Чоловік, так само як і жінка, повинен мати змогу отримати адекватне реагування правоохоронних органів у разі вчинення відносно нього домашнього насильства. Доки установка щодо неможливості чоловіків потерпати від домашнього насильства не зрушить з місця, подолати цю проблему буде неможливо.

А. Є. Олійниченко, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

У сучасних умовах реформування державної кримінально-правової політики важливе місце посідає пошук нових, більш ефективних шляхів боротьби зі злочинністю. Слід відзначити, що серед арсеналу методів, що застосовуються як сутнісні важелі протидії злочинним проявам, значна перевага надається кримінально-правовим заходам саме репресивного характеру. Але, поряд із цим, в рамках приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів гуманістичної спрямованості, серед різноманітних форм впливу на злочинність застосовуються й допоміжні заходи кримінально-правового характеру, що замінюють або доповнюють кримінально-правові покарання.

Одним із таких заходів в Кримінальному кодексі України (далі – КК), у останні роки визначено обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Законом від 6 грудня 2017 року № 2227 – VIII-1 було доповнено Загальну частину КК розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи», який містить ст. 91¹ (Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство). Норма цієї статті є новелою законодавства України про кримінальну відповідальність.

Метою запропонованого доповнення до КК, як і доповнень такого ж спрямування до нормативно-правових актів суміжних галузей права, законодавець вбачає уведення заходів, відповідно до потреб українського

суспільства, що будуть спрямовані на створення запобіжних та захисних кримінально-правових механізмів боротьби з домашнім насильством, чим, зокрема, буде забезпечена і відповідність національного законодавства сучасним європейським стандартам у цій сфері¹.

Поява нового елемента у системі допоміжних заходів кримінально-правового характеру, зазначає К. А. Новікова, обумовлює необхідність наукового аналізу його змісту, місця та ролі у цій системі, визначення перспектив його функціонування в кримінальному праві та законодавстві², з чим слід погодитися. Також потребує ґрунтовного аналізу доцільність (соціальна обумовленість) такого нововведення, правові механізми його практичного застосування та інші теоретико-прикладні питання.

Треба зазначити, що на даному етапі теоретичне розроблення питань кримінально-правової характеристики заходів кримінально-правового характеру ще лише започатковується. Однак, науковці, які звернулися до зазначених питань, вже відносять до обов'язкових (але не вичерпних) чинників такої характеристики наступні складові: поняття, місце в системі, особливості законодавчого встановлення, коло осіб, яким можна застосовувати, підстави застосування, порядок застосування та мета відповідного заходу кримінально-правового характеру. К. А. Новікова до таких властивостей відносить й особливості звільнення від заходу кримінально-правового характеру, особливості його заміни, особливості його застосування до окремих соціальних груп, ефективність застосування заходу кримінально-правового характеру, відповідальність за невиконання обмежувальних заходів (ст. 390¹ КК України) та ін³.

¹ Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Пояснювальна записка до проекту Закону України. Дата оновлення: 02.11.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648 (дата звернення: 16.12.2019).

² Новікова К. А. Кримінально-правова характеристика обмежувальних заходів. Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Станіса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Багиргарсєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 53.

³ Там само. С. 56-57.

Також доцільним вбачається вивчення питань щодо причин закріплення законодавцем обмежувальних заходів саме до осіб, які вчинили домашнє насильство. Адже до цього часу недостатньо ефективне реагування системи кримінального правосуддя на домашнє насильство призводило до численних повторних злочинів і не тільки в сім'ї, але й за її межами, що також впливало на підтримання негативних умов для існування домашнього насильства у суспільстві. Серед основних причин неефективного реагування вітчизняного правосуддя на домашнє насильство науковці вбачають поширення гендерних стереотипів минулого та упереджень серед працівників кримінальної юстиції в цьому питанні. Так, за результатами дослідження проведеного ГО «Ла Страда – Україна» та Женевським центром демократичного контролю за збройними силами у 2017 році, виявлено що майже половина представників системи кримінальної юстиції вважають домашнє насильство приватною справою, тобто такою, що не є сферою компетенції системи кримінальної юстиції¹.

Вивчення слідчої та судової практики щодо застосування обмежувальних заходів до осіб, які вчинили домашнє насильство, на нашу думку, надасть можливість відповісти й на питання щодо їх практичної ефективності, а також проаналізувати практичні підходи стосовно сімейних кривдників, чи то в бік невинуватої лібералізації, чи то в бік криміналізації їх протиправної поведінки. Адже зневіра людей у здатність держави захистити потерпілих від проявів насильства досягла на теперішній час значного суспільного резонансу, що також обумовлює необхідність наукового вивчення зазначеної проблеми.

¹ Міщенко С. І., Попов Г. В. Арушанян К. К. Діяльність прокурора щодо запобігання та протидії домашньому насильству: наук.-прак. посіб. Київ: Національна академія прокуратури, 2019. С. 5.

С. І. Ромашкін, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ» ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ОСІБ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ 2006 р.

На сьогодні акт насильницького зникнення становить одне з найбільш жорстоких порушень прав людини. Насильницькі зникнення є особливо поширеним явищем у держав, де відбуваються внутрішні конфлікти.

Насильницькі зникнення до майже до кінця 80-х років XX століття не розглядалися як окремі порушення права людини, а лише як сукупність порушення інших фундаментальних прав людини.

Саме етап виникнення практики насильницьких зникнень пов'язують з нацистською Німеччиною, диктаторським режимом Сталіна, а також державами Латинської Америки, де насильницьке зникнення осіб було частиною державної політики. На жаль, варто зазначити, що насильницькі зникнення це не тільки минуле, а і сумне сьогодення. Питання відповідальності за насильницькі зникнення є надзвичайно актуальними в

На сьогоднішній день існує договірний механізм захисту осіб від насильницьких зникнень, у якому закріплено нове право людини – не бути підданим насильницьким зникненням. У даний механізм входять наступні міжнародно-правові акти: Декларація ООН про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 1992р., Міжамериканська конвенція про насильницьке зникнення осіб 1994 р., Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 2006р., а також Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998р.

Аналізуючи положення вищезазначених документів, варто вказати, що Декларація про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 1992 року не містить формального визначення поняття такого порушення прав людини, як

наси́льницьке зникнення в окремій статті, а Міжамериканська конвенція про наси́льницьке зникнення осіб 1994 р., на жаль, не в повній мірі вирішує питання про запобігання актів наси́льницького зникнення, обмежуючись лише загальними обов'язками держав-учасниць.

У 2001 році Комісія з прав людини (Commission on Human Rights) долучила незалежного експерта для вивчення існуючої тоді міжнародної кримінальної системи щодо захисту осіб від наси́льницького або примусового зникнення та визначення основних прогалини в правозастосуванні. У своїй доповіді незалежний експерт дійшов висновку, що право людини не піддаватися наси́льницьким зникненням не закріплене в жодному універсальному договорі та існує багато прогалин щодо заходів запобігання та ефективного захисту жертвам. Згодом саме ці зазначені прогалини були усунені шляхом складання нового міжнародного нормативного акту [2].

Саме Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від наси́льницьких зникнень 2006 р. (далі – Міжнародна конвенція 2006 р.) є першим міжнародно-правовим зобов'язальним актом, в якому гарантується абсолютне право людини не піддаватися наси́льницьким зникненням.

Міжнародна конвенція 2006 р. вступила в силу на 30-й день після передання 20-ї ратифікаційної грамоти Генеральному Секретарю ООН – 23-го грудня 2010 року. Україна приєдналася до Конвенції 16-го червня 2015 року.

На відміну від Декларації, Конвенція є юридично обов'язковим документом, норми, якої в повній мірі базуються на Декларації, однак включають і нові положення протидії та захисту від наси́льницьких зникнень [3]. Конвенція 2006 року поділена на три основні частини: Частина I містить змістовні положення і зосереджується насамперед на зобов'язаннях держав-учасниць щодо запобігання та покарання за наси́льницьке зникнення. Частина II засновує Комітет з наси́льницьких зникнень, який виконує функцію моніторингу за виконанням державами зобов'язань відповідно до

Конвенції. Частина III містить формальні вимоги щодо підписання, набуття чинності, змін та взаємозв'язку між Конвенцією та іншими нормативними актами міжнародного гуманітарного права.

Згідно зі статтею 2, «насильницьким зникненням» вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону».

Варто наголосити, що саме у ч.2 ст.1 забезпечується абсолютний характер права не бути підданим насильницькому зникненню:

«Ні війна, ні політична нестабільність, ні надзвичайний стан у державі не можуть використовуватися як виправдання порушення зазначеного права людини» [1].

Серед заходів, спрямованих на запобігання насильницьким зникненням, Конвенція включає чітку заборону таємного тримання під вартою та закликає держави гарантувати мінімальні правові норми щодо позбавлення волі, такі як ведення офіційних реєстрів осіб, що позбавлені волі, з повним обсягом інформації про осіб, а також дозвіл на спілкування зі своєю сім'єю, адвокатом чи будь-якою іншою особою за власним вибором.

Однією з найважливіших нововведень Конвенції є стаття 24, яка визначає, що під "жертвою" насильницького зникнення розуміється не тільки зникла людина, але й будь-яка особа, яка зазнала шкоди через безпосередній результат насильницького зникнення, наприклад, членів сім'ї [1].

Міжнародна система захисту осіб від насильницьких зникнень складається із чотирьох ключових елементів: заборона, запобігання, моніторинг та покарання [4].

Таким чином, міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень здійснюється шляхом визнання як на регіональному, так і на

універсальному рівні права особи не бути підданим насильницькому зникненню, а також абсолютного характеру цього права.

На жаль, варто також і зазначити, що на даний момент не всі країни ратифікували дану конвенцію – що складає серйозну проблему миру та безпеці людини в усьому світі, адже саме у наш час насильницькі зникнення часто використовуються як стратегія поширення терору в суспільстві.

Насильницькі зникнення стали глобальною проблемою і не обмежуються певним регіоном світу – особливо в наш час можуть здійснюватися в складних ситуаціях внутрішнього конфлікту, як засіб політичних репресій противників. Особливу стурбованість викликає постійне цькування правозахисників, родичів жертв, свідків та адвоката, які розглядають справи про насильницькі зникнення; використання державами антитерористичної діяльності як привід для порушення своїх міжнародних зобов'язань; і все ще поширена безкарність за насильницькі зникнення.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20.12.2006. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
2. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Enforced or Involuntary Disappearances. *Fact Sheet No. 6/Rev.3*. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet6Rev3.pdf>
3. Anderson Kristen. How effective is the Enforced Disappearance Convention? *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 7, Issue 2, October 2006, pp. 245-277
4. Цвікі В. Концепція насильницьких зникнень в міжнародному праві. *Наше право*. 2015. № 5. С. 172–179

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

**Матеріали наукової конференції
за результатами роботи фахівців
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за фундаментальними темами
у 2019 р.**

(м. Харків, 23 грудня 2019 р.)

Відповідальна за випуск: *В. С. Богданова*

Видається в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 27.12.2019.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 18,3. Вид. № 2403.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.